Stockholm 1980

Lars Nilsson

NÄRINGSLIV OCH BEFOLKNING I KALMAR 1910—1975

Lars Nilsson

NÄRINGSLIV OCH BEFOLKNING I KALMAR 1910—1975

Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen
vid Stockholms universitet 1980
Historiska institutionen
106 91 Stockholm

Denna avhandling ingår i arbetet med Kalmar stads historia inom Projektet jämförande stadshistoria vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Denna upplaga, som inte säljs i bokhandeln, är avsedd för disputationsändamål. Avhandlingen kommer att omtryckas i Kalmar stads historia III.

Lagerblads Tryckeri AB, Karlshamn 1980
©1980 Lars Nilsson och Kalmar kommun
ISBN 91-970129-2-0

Innehåll

FÖRTECKNING ÖVER DIAGRAM, FIGURER, KARTOR, TABELLER OCH TABLÅ 5

FÖRKORTNINGAR 9

FÖRORD 11

1 FORSKNINGSUPPGIFTEN 13

2 BAKGRUNDSFAKTA 17

2.1 Naturgeografiska förutsättningar 17
2.2 Administrativa Kalmar 18
2.3 Närzonen Kalmar 20
2.4 Stadsregionen Kalmar 21
2.5 Försörjningsmöjligheter 22

3 STADSTILLVÄXT 26

3.1 Allmän diskussion 26
3.2 Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1920—70 27
3.3 Vilka städer har växt snabbast? 28
3.4 Kalmars befolkningstillväxt ur jämförande perspektiv 31
3.5 Befolkningstillväxtens komponenter 32
A) Flyttningar — nativitet och mortalitet 32
B) Flyttningsnetto, födelsenetto och befolkningstillväxt 34
3.6 Sammanfattning 35

4 FUNKTIONER 36

4.1 Allmän diskussion 36
4.2 Sysselsättningens omfördelning 1920—70 38
4.3 Näringsprofil och näringsgrenars sysselsättningstillväxt i Kalmar 1920—70 39
A) Huvudnäringar 39
B) Branscher 40
C) Näringsprofil för dagbefolkning 41
4.4 Sammanfattning 41

5 NIVÅ 43

5.1 Allmän diskussion 43
5.1.1 Inledning 43
5.1.2 Teoretisk ram 43
5.1.3 Analysschemat 45
5.1.4 Nivåbestämning 48
5.1.5 Utvecklingen över tid 49
5.1.6 Syfte 50
5.2 Varuproduktion 50
5.2.1 Industriproduktionens växt 50
5.2.2 Tillverkningsindustrin: inledande översikt 51
5.2.3 Tillverkningsindustrin: branschanalys 53
A) Livsmedelsindustri 53
A1) Kvarnindustri 55
A2) Margarin- och fettämnesindustri 57

A3) Chokladindustri ... 60
A4) Slakteri-, charkuteri- och konservindustri ... 61
A5) Mejeriindustri ... 62
B) Kemisk industri ... 63
B1) Tändsticksindustri ... 63
C) Metall- och verkstadsindustri ... 66
C1) Mekanisk verkstadsindustri ... 68
C2) Varvsindustri ... 70
C3) Elektroindustri ... 72
D) Övrig tillverkningsindustri ... 73
5.2.4 Byggnads- och anläggningsverksamhet, kraftproduktion m m ... 76
5.2.5 Kalmar som industristad i sydöstra Sverige ... 76
5.2.6 Sammanfattning ... 77
5.3 Varuhandel och samfärdsel ... 79
5.3.1 Varuhandelns och samfärdselns växt ... 79
5.3.2 Varuhandeln i Kalmar ... 80
5.3.3 Transporter på vatten ... 82
A) Sjöfartens betydelse ... 82
B) Varutrafiken över Kalmar hamn ... 84
C) Kalmar som centralhamn i sydöstra Sverige ... 87
D) Företagen ... 90
5.3.4 Sammanfattning ... 91
5.4 Tjänster ... 92
5.4.1 Tjänstesektorns växt ... 92
5.4.2 Tjänster i Kalmar: inledande översikt ... 92
5.4.3 Tjänster i Kalmar: branschanalys ... 93
A) Förvaltning ... 93
B) Försvar ... 94
C) Sjukvård ... 94
D) Undervisning ... 96
E) Övriga tjänster ... 99
5.4.4 Kalmar som tjänstestad i sydöstra Sverige ... 101
5.4.5 Sammanfattning ... 101
5.5 Sammanfattning ... 102

6 BEFOLKNINGSSAMMANSÄTTNING ... 106
6.1 Allmän diskussion ... 106
6.2 Kalmarbefolkningens åldersfördelning 1920—70 ... 106
6.3 Kalmarbefolkningens könssammansättning 1920—70 ... 108
6.4 Sammanfattning ... 109

7 SLUTSAMMANFATTNING ... 110

BILAGA 1 Närings-, industri- och hamnstatistik ... 113
1.1 Folkräkningarnas näringsstatistik ... 113
1.2 Industristatistiken ... 114
1.3 Hamnstatistiken ... 115

NOTER ... 117

TABELLER ... 123

SUMMARY ... 151

REFERENSER ... 155

NÄRINGSLIV OCH BEFOLKNING I KALMAR 1910–1975

Economy and Population in Kalmar 1910–1975

AKADEMISK AVHANDLING SOM FÖR AVLÄGGANDE AV FILOSOFIE DOKTORSEXAMEN
VID HUMANISTISKA FAKULTETEN, STOCKHOLMS UNIVERSITET,
OFFENTLIGEN FÖRSVARAS I HÖRSAL 9, FISKARTORPSVÄGEN 160 D, STOCKHOLM,
TISDAGEN DEN 17 JUNI 1980 KL. 10.00.

av

Lars Nilsson

Historiska institutionen
106 91 Stockholm

Karlshamn 1980
160 sid. ISBN 91-970129-2-0

Abstract

With a population of 17,563 inhabitants in the year 1920 Kalmar was Sweden's twentieth largest city. It was also the seat of the county government and the second largest city in south-eastern Sweden, after Karlskrona.

Between 1920 and 1970 the population of Kalmar doubled; in 1970 the population was 34,918. This growth was, however, lower than the average for the whole group of Swedish cities with a population of over 10,000 inhabitants in the year 1970. Kalmar now ranked twenty-sixth among Swedish cities. Kalmar was still the seat of the county government and the next largest city in south-eastern Sweden. It had now become surpassed by Växjö, which lies in the interior of Småland. If one reckons with city regions (cities plus suburbs), Kalmar and Karlskrona were, however, the two largest in south-eastern Sweden, closely followed by Växjö.

This dissertation aims at analyzing the causes of the growth of population in Kalmar from 1920 to 1970 in relation to other larger and middle-sized cities in south-eastern Sweden and the country as a whole. An explanation is sought in Kalmar's functional specialization; that is, the distribution of the gainfully employed population in the different branches of the economy and the market for which the city produces goods and services.

This study treats functional specialization as an independent variable and is primarily concerned with the nature of this functional specialization, its transformation over time, and what effects it has had on the demographical development of Kalmar.

The dissertation is written in Swedish with an English summary.

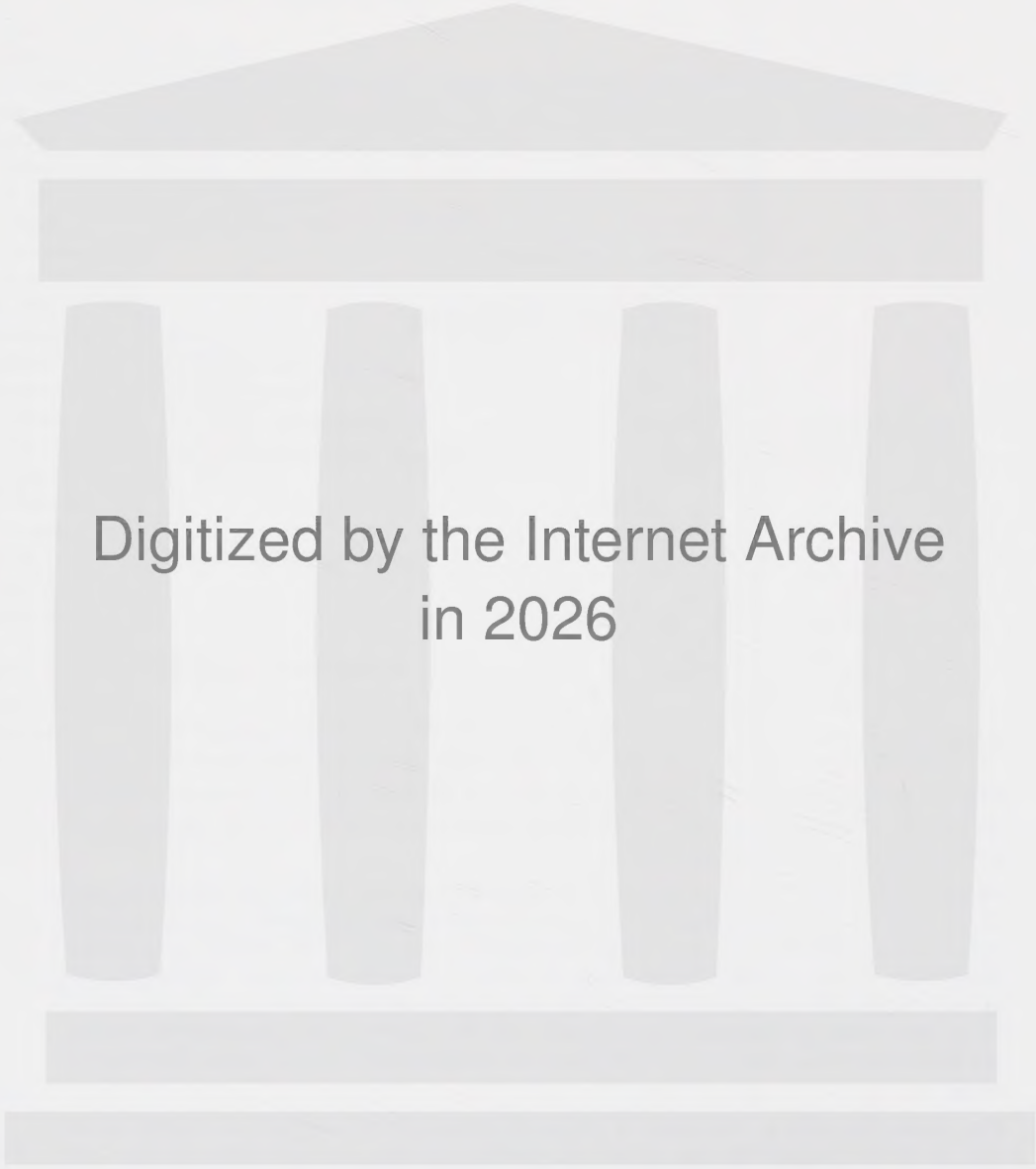
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41547015_0019

Förteckning över diagram, figurer, kartor, tabeller och tablå

Diagram

2.1 Befolkningsutvecklingen i Dörby, Hossmo, Kläckeberga, Förlösa och Ljungby församlingar 1920—75 19
3.1 In- och utflyttning till Kalmar i genomsnitt för femårsperioder under åren 1911—70: 33
A Den sammanlagda in- och utflyttningen i % av medelfolkmängden 33
B In- och utflyttning i % av medelfolkmängden 33
C Nettoinflyttningen i % av medelfolkmängden 33
D Andel män i nettoinflyttningen 33
3.2 Åldersspecifikt födelsetal för Kalmar och riket 1911—70 33
3.3 Nativitet och mortalitet i Kalmar i genomsnitt för femårsperioder under åren 1911—70 34
3.4 Flyttnings- och födelsenetto för Kalmar i genomsnitt för femårsperioder under åren 1911—70 34
5.1 Den större tillverkningsindustrins med avsättning på utomregional nivå andel av totala antalet arbetare inom tillverkningsindustrin i Kalmar 1913—75 51
5.2 Livsmedelsindustrins i Kalmar andel av antalet arbetare inom livsmedelsindustrin i riket 1913—75 54
5.3 De större livsmedelstillverkarnas med produktion för utomregional nivå i Kalmar andel av antal arbetare inom hela livsmedelsindustrin i Kalmar 1913—75 54
5.4 Kalmar Ångkvarns andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets kvarnindustri 1913—56 55
5.5 Antal arbetare vid Kalmar Ångkvarn 1913—56 56
5.6 Index över antal arbetare inom kvarnindustrin i Sverige 1913—75 .. 56
5.7 Nya Margarin AB Sveas andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets margarin- och fettämnesindustri 1913—56 57
5.8 Antal arbetare vid Nya Margarin AB Svea 1913—56 58
5.9 Index över antal arbetare inom margarin- och fettämnesindustrin i Sverige 1913—75 58
5.10 AB Nordchoklads andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets chokladindustri 1913—56 59
5.11 Antal arbetare vid AB Nordchoklad 1913—56 60
5.12 Index över antal arbetare inom chokladindustrin i Sverige 1913—75 60
5.13 Kalmar Läns Slakteriers andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets slakteri- och konservindustri 1913—56 61
5.14 Antal arbetare vid Kalmar Läns Slakterier 1935—56 62
5.15 Index över antal arbetare inom slakteri- och konservindustrin i Sverige 1913—36 resp 1929—75 62
5.16 Index över antal arbetare inom mejeriindustrin i Sverige 1913—59 resp 1960—75 63
5.17 Kalmar Tändsticksfabriks samt Fredriksdahls Tändsticksfabriks andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets tändsticksindustri 1913—56 64

5.18 Antal arbetare vid Kalmar Tändsticksfabrik samt Fredriksdahls Tändsticksfabrik 1913—56 ... 65
5.19 Index över antal arbetare inom tändsticksindustrin i Sverige 1913—72 ... 65
5.20 De större mekaniska verkstädernas med avsättning på utomregional nivå i Kalmar andel av antal arbetare inom hela mekaniska verkstadsindustrin i Kalmar 1913—66 ... 66
5.21 Kalmar Verkstads AB andel av antal arbetare inom rikets mekaniska verkstadsindustri 1913—56 ... 66
5.22 AB Siefvert & Fornanders andel av antal arbetare inom rikets mekaniska verkstadsindustri 1913—56 ... 67
5.23 Teknoterms andel av antal arbetare inom rikets mekaniska verkstadsindustri 1913—56 ... 67
5.24 Antal arbetare vid Kalmar Verkstads AB samt AB Siefvert & Fornander 1913—56 ... 67
5.25 Antal arbetare vid Maskin & Gjuteri AB 1923—56 samt AB Hill & Co 1913—56 ... 67
5.26 Index över antal arbetare inom mekanisk verkstadsindustri i Sverige 1913—67 samt inom maskin- och transportmedelsindustrin 1968—75 ... 68
5.27 Kalmar varvs andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets varvsindustri 1913—56 ... 70
5.28 Antal arbetare vid Kalmar varv 1913—56 ... 71
5.29 Index över antal arbetare inom varvsindustrin i Sverige 1913—75 ... 71
5.30 Index över antal arbetare inom elektroindustrin i Sverige 1913—75 ... 72
5.31 Andel av antal arbetare inom resp detaljgrupp i riket för A T Sandbäcks kakelfabrik 1913—30, STAB:s tryckeri 1916—32 samt tidningstryckerier 1940—56 ... 73
5.32 Kalmar Tapetfabriks andel av antal arbetare inom rikets tapetindustri 1913—56 ... 73
5.33 Antal arbetare vid Kalmar Tapetfabrik 1913—56 ... 73
5.34 Kalmar Lådfabriks andel av antal arbetare inom rikets lådindustri 1932—56 ... 75
5.35 Antal arbetare vid Kalmar Lådfabrik 1930—56 ... 75
5.36 Konfektions AB Nibes andel av antal arbetare inom rikets sömnadsindustri 1934—56 ... 76
5.37 Antal arbetare vid Konfektions AB Nibe 1934—56 ... 76
5.38 Procentuell fördelning av kvantiteter lossat gods i in- och utrikes sjöfart: Kalmar hamn och rikets hamnar 1922—75 ... 83
5.39 Procentuell fördelning av kvantiteter lastat gods i in- och utrikes sjöfart: Kalmar hamn och rikets hamnar 1922—75 ... 85
5.40 Kvantiteter lastat och lossat gods i in- och utrikes sjöfart: Kalmar hamn i procent av rikets hamnar 1922—75 ... 87
5.41 Index över kvantiteter lastat och lossat gods i färjtrafiken mellan Kalmar och Färjestaden 1959—72 ... 88

Figurer

5.1 Indelning i nivåer ... 45
5.2 Samband mellan utökning av funktioner med avsättning på icke lokal nivå och befolkningstillväxt ... 47

Kartor

2.1 Karta över Kalmar län ... 18
2.2 Karta över Kalmar kommun (enligt indelningen 1971-01-01) samt församlingar inom Kalmars närzon ... 19
3.1 Befolkningstillväxt för städer över 10 000 inv 1970 totalt för perioden 1920—70 ... 30
5.1 Karta över Kalmar hamn 1920, 1940, 1970 ... 90

5.2 Lasarettens geografiska fördelning i sydöstra Sverige 1930, 1950, 1970 ... 95
5.3 Orter med realskoleutbildning i sydöstra Sverige 1930, 1950, 1960 .. 97
5.4 Orter med gymnasieutbildning i sydöstra Sverige 1930, 1950, 1970 .. 97

Tabeller

2.1 Befolkningstillväxtens komponenter i Dörby, Hossmo, Kläckeberga och Förlösa församlingar 1920—74 ... 123
2.2 Procentuell befolkningstillväxt för Kalmar församling och församlingar inom Kalmars närzon 1920—75 ... 123
2.3 Folkmängd (antal personer) i Kalmar stadsregion 1920—75 ... 124
2.4 Procentuell fördelning av Kalmars förvärvsarbetande natt- och dagbefolkning efter huvudnäringar och branscher 1920—70 ... 125
2.5 Inpendlingen i procent till Kalmar från församlingar och tätorter inom närzonen 1945—70 ... 126
2.6 Andelen jordbrukare i procent bland den förvärvsarbetande befolkningen inom Kalmars närzon 1930 och 1970 ... 127
3.1 Befolkningsutveckling och urbanisering i Sverige 1920—70 ... 128
3.2 Befolkningstillväxt i sydöstra Sverige 1920—70: totalt, städer över 10 000 inv 1970, tätorter över 2 000 inv 1970 ... 128
3.3 Befolkningstillväxten i stadsregioner 1960—70 ... 129
3.4 Befolkningstillväxtens komponenter i Kalmar och städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1920 under åren 1920—50 ... 129
3.5 Procentuell befolkningstillväxt decennievis för städer över 10 000 inv 1970 under perioden 1920—70 ... 130
3.6 Index över Kalmars befolkningstillväxt 1920—75 ... 132
3.7 Befolkningsutveckling för städer med minst 15 000 inv 1970 och deras stadsregioner i sydöstra Sverige under åren 1920—75 ... 133
4.1 Den yrkesverksamma befolkningens procentuella fördelning på huvudnäringar och branscher i riket 1920—70 ... 134
4.2 Den yrkesverksamma befolkningens procentuella fördelning på huvudnäringar och branscher i städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970 under åren 1920—70 ... 135
4.3 Funktionsindex för Kalmar 1920—70 ... 136
4.4 Sysselsättningstillväxt i procent inom vissa huvudnäringar och branscher i Kalmar och andra städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970 under åren 1920—70 ... 137
5.1 Arbetarlöner inom tillverkningsindustrin i Sverige 1920—70 ... 138
5.2 Andelen kvinnor i procent bland arbetarna vid större tillverkningsföretag med produktion för utomregional nivå i Kalmar 1913—55 .. 139
5.3 Kalmars andel av sysselsättningen i procent inom byggnads- och kraftindustri i riket 1920—75 ... 140
5.4 Andel sysselsatta i procent inom industrin: städer över 10 000 inv 1970 i sydöstra Sverige 1920—75 ... 140
5.5 Industrisysselsättningens tillväxt i procent i Kalmar, Karlskrona och Växjö 1920—70 ... 140
5.6 Företagarverksamheten i Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Blekinge län 1919—39 ... 141
5.7 Varuhandelns och samfärdselns procentuella sysselsättningstillväxt i Sverige 1920—70 ... 141
5.8 Antal sysselsatta inom varuhandeln i Kalmar i procent av riket 1920—75 ... 142
5.9 Antal sysselsatta inom partihandelns detaljgrupper i Kalmar i procent av riket 1931—70 ... 142
5.10 Partihandelssysselsatt dagbefolkning i procent av riket: städer över 15 000 inv 1970 i sydöstra Sverige 1931—75 ... 143
5.11 Antal sysselsatta inom samfärdseln i Kalmar i procent av riket 1920—70 ... 143
5.12 Varutrafiken över hamnarna i Karlshamn och Oskarshamn i procent av varutrafiken över Kalmar hamn 1920—75 ... 144

5.13 Antal sysselsatta samt omsättningen inom sjöfartens detaljgrupper i Kalmar i procent av riket 1931 och 1951 144
5.14 Tjänsternas procentuella sysselsättningstillväxt i Sverige 1920—70 .. 145
5.15 Kalmars andel i procent av sysselsättningen inom tjänstenäringen i riket 1920—70 145
5.16 Antal tjänstesysselsatta i procent av riket: städer över 15 000 inv i sydöstra Sverige 1920—75 146
5.17 Sysselsatta vid länsstyrelserna och vissa regionala statliga organ i Kalmar, Karlskrona och Växjö 1950 och 1966 147
6.1 Andelen kvinnor i procent bland den förvärvsarbetande befolkningen i Kalmar fördelade på näringar och branscher 1920—70 147
6.2 Befolkningens i Kalmar procentuella ålderssammansättning 1920—70 148
6.3 Åldersindex för Kalmar 1920—70 148
6.4 Befolkningens i Kalmar könssammansättning i promille 1920—70 .. 149
6.5 Könsindex för Kalmar 1920—70 149

Tablå

5.1 Större tillverkningsföretag med produktion för utomregional nivå i Kalmar 1913—75 52

Förkortningar

AB	Aktiebolag
AMU	Arbetsmarknadsutbildning
ASK	AB Svenska Kolonialgrossister
Bef	Befolkningsrörelsen
Best	Bestyrelsen för akademisk undervisning i Kalmar
BP	British Petroleum
BPA	Byggnadsproduktion AB
Ek för	Ekonomisk förening
ERU	Expertgruppen för regional utrednings-verksamhet
Fm	Folkmängden per den 31.12
FoA	Folkmängden inom administrativa områden
FoB	Folk- och bostadsräkning
Fojo	Fortbildning för journalister
FR	Folkräkning
FöR	Företagsräkning
HS	Historisk Statistik
ICA	Inköpscentralernas AB
IS	Industristatistik
KF	Kooperativa Förbundet
KLS	Kalmar Läns Slakterier ek för
Krisp	Kris och krispolitik
KVAB	Kalmar Verkstads AB
LCK	Lantmännens Centralförening i Kalmar
LM	AB L M Ericsson
Loku	Lokaliseringsutredning för Kalmar län
LÅ	Lönestatistisk årsbok
M & G	Maskin och Gjuteri AB
MP	AB Mårten Pehrsons Valskvarn
RA	Riksarkivet
RLF	Riksförbundet Landsbygdens Folk
SAL	Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap
Samsys	Samarbetsgruppen för sydöstra Sverige
SCB	Statistiska Centralbyrån
S & F	AB Siefvert och Fornander
SIND	Statens Industriverk
SLR	Svenska Lantmännens Riksförbund
SM	Statistiska Meddelanden
SMR	Svenska Mejeriers Riksförbund
SOS	Sveriges Officiella Statistik
SOU	Statens Offentliga Utredningar
SSA	Stockholms Stadsarkiv
STAB	Svenska Tändsticks AB
SVETAB	Svenska Industrietablerings AB
SÅ	Statistisk Årsbok
VD	Verkställande direktör
VVS	Värme, vatten, sanitet

Förord

Denna avhandling är utarbetad inom ramen för arbetet med Kalmar stads historia vid Projektet jämförande stadshistoria, Historiska institutionen, Stockholms universitet. Avhandlingen kommer senare att omtryckas och ingå i Kalmar stads historia III och denna upplaga är endast avsedd för disputationsändamål.

Till alla dem som på olika sätt bistått mig under avhandlingsarbetets gång framför jag härmed mitt tack. Särskilt vill jag tacka min handledare, professor Ingrid Hammarström, som alltid visat största förtroende för mina forskningar. Jag vill också tacka mina kamrater i doktorandseminariet och i Projektet jämförande stadshistoria. I det sammanhanget vill jag i första hand nämna Sven Lilja, som jag haft det bästa samarbete med under hela avhandlingstiden. Ett särskilt tack riktas också till professor Rolf Adamson, universitetets rektor, professor Staffan Helmfrid samt professor Rolf Torstendahl, vilka haft vänligheten att läsa manuskript och kommit med konstruktiv kritik och för mig mycket värdefulla påpekanden.

Kalmar kommun och redaktionsnämnden för Kalmar stads historia tackar jag för att de ekonomiskt har understött arbetet.

För hjälp med praktiska bestyr tackar jag främst Björn Forslind, Kicki Forslind, Peter Lindeteg, Graciela Lindqvist och John Toler. Kicki och Björn har renritat kartor och diagram. Graciela och Peter har hjälpt mig med insamling och bearbetning av det statistiska materialet. John har utfört översättningarna till engelska. För hjälp med korrekturläsning tackar jag dessutom Agneta och Sven.

Sist men inte minst ett stort tack till mina närmaste, i första hand Agneta och Karin, som varit mig till stor glädje och var och en på sitt eget vis påverkat avhandlingens utformning.

Lars Nilsson

1 Forskningsuppgiften

Med en mantalsskriven befolkning på 34 918 personer var Kalmar år 1970 en av sydöstra Sveriges (länen Kalmar, Kronoberg och Blekinge) största tätorter. I förorterna utanför Kalmar (tätorter med minst 20 % pendling till Kalmar) uppgick den mantalsskrivna befolkningen vid samma tillfälle till 10 888 personer. Den totala folkmängden i tätortsregionen Kalmar (Kalmar tätort inkl förorter) uppgick därmed till 45 806 personer. I förhållande till storleken på rikets övriga tätorter och tätortsregioner kan Kalmar betecknas som varande av medelstorlek.

Det är Kalmar med sina förorter som står i centrum för denna avhandling. En ambition med undersökningen är att diskutera och analysera bakgrunden till Kalmars befolkningstillväxt i förhållande till andra större och medelstora tätorter i det svenska ortssystemet och speciellt i sydöstra Sverige under perioden 1910—75 samt variationerna i tillväxttakt *inom* denna period. Denna bakgrund söks i Kalmars funktionella inriktning varmed avses dels den förvärvsarbetande befolkningens fördelning på näringsgrenar och branscher, dels den geografiska utbredningen av de områden för vilka Kalmar producerat varor och tjänster.

Kalmar har i likhet med andra städer, inte existerat och växt enbart genom att producera varor och tjänster för stadens egenförsörjning. Av större betydelse för en stads befolkningstillväxt är produktionen av ett överskott, som kan avyttras på marknader utanför staden. Näringslivet i en stad skall således dels förse den egna ortens innevånare med varor och tjänster dels producera ett överskott som kan säljas på marknader utanför staden. Dessa senare marknader kan ha olika utsträckning. I vissa fall är det fråga om den närmast till staden gränsande samhällsdelen. I andra fall kan varor och tjänster framställas för slutförbrukning långt utanför stadens gränser, kanske i främmande länder. De funktioner en stad upprätthåller utövas således på olika geografiska nivåer.

Vid sidan av den funktionella inriktningen har naturligtvis demografiska faktorer som nativitet och mortalitet inflytande på en stads befolkningsökning i förhållande till andra städer. Samtidigt finns det ett beroendeförhållande mellan nativitet och mortalitet å den ena sidan samt å den andra sidan funktionell inriktning och förändringar däri.

Den funktionella inriktningen antas vidare ha varit av betydelse även för befolkningens sammansättning. Ett kort avslutande kapitel ägnas därför åt frågan hur Kalmar i sin befolkningssammansättning skilt sig från andra större tätorter och hur dessa skillnader åtminstone till sina yttre ramar kan återföras på Kalmars funktionella inriktning.

Den funktionella inriktningen blir enligt ovanstående kritisk för befolkningsförhållandena i en ort. En orts funktionella inriktning kan därvidlag studeras ur två aspekter dels som en oberoende variabel dels som en beroende variabel. Vid analys utifrån den första ansatsen (oberoende variabel) riktas intresset mot frågor av typen vilken har ortens funktionella inriktning varit, hur har denna förändrats över tid, vilka effekter har den funktionella inriktningen och dess förändringar givit på demografiska förhållanden i orten? Uppmärksamheten riktas således mot identifiering av funktionell inriktning, dess förändringar och dess konsekvenser för demografiska förhållanden.

Vid analys utifrån den andra möjligheten (beroende variabel) kommer andra frågor att stå i förgrunden. Frågor av typen hur har ifrågavarande ort fått sin speciella funktionella inriktning, varför har den förändrats på det sätt den gjort? Denna typ av frågor kan ses som en fortsättning på och fördjupning av de frågor som den första ansatsen ger upphov till.

För analys av bakgrunden till en orts befolkningstillväxt bör man enligt min mening starta med att behandla den funktionella inriktningen som en oberoende variabel. Ur en sådan analys kan för den

aktuella orten relevanta frågor och hypoteser formas för ett studium av ortens funktionella inriktning som en beroende variabel.

Inom ramen för denna avhandling har det inte varit möjligt att täcka båda dessa aspekter utan en koncentration har gjorts till den först nämnda dvs funktionell inriktning som oberoende variabel. Inriktningen på denna avhandling har avgränsats till att gälla diskussion och analys av frågorna: vilken har Kalmars funktionella inriktning varit under perioden 1910—75, hur har denna inriktning förändrats över tid, hur kan den funktionella inriktningen och dess förändringar ha påverkat befolkningens tillväxt och sammansättning? Avhandlingens ambition kan därmed beskrivas som att utreda konsekvenserna för demografiska förhållanden i Kalmar av stadens funktionella inriktning och förändringar däri.

I några sammanhang kommer undersökningen även att peka på förhållanden som bidragit till att ge Kalmar dess specifika funktionella inriktning. Det gäller bl a diskussionen om transportleder och råvaruförhållanden i sydöstra Sverige. Därmed tangeras sådana forskningsområden som behandlar lokaliserings- och regionalfrågor samt förutsättningar och villkor för drivandet av privat och offentlig verksamhet.

I första hand kommer jag emellertid att skilja mellan sådana varor och tjänster som produceras i Kalmar och avyttras enbart inom Kalmar — funktioner med lokalt verksamhetsområde — och sådana som framställs i Kalmar men avyttras inom vidare områden än enbart Kalmar — funktioner med icke lokalt verksamhetsområde. En av mina utgångspunkter är att funktioner, som arbetar för olika nivåer har olika inverkan på sysselsättning och arbetskraftsbehov och därmed på inflyttning och befolkningstillväxt. Beaktas måste i det sammanhanget även funktionernas storlek och sammansättning. Detta kommer att diskuteras utförligare i avsnitt 5.1. Många mer traditionellt ekonom-historiska problem måste däremot lämnas utanför, liksom avvägningen mellan de samband jag studerar och andra förhållanden som knyter samman näringsliv och befolkningsutveckling.

Diskussionen ovan har främst gällt avhandlingens probleminriktning. Begrepp jämte teoretiska, metodiska och andra överväganden som ligger bakom undersökningen kommer att diskuteras och presenteras nedan i kapitel 2—6, direkt i anslutning till de sammanhang där de hör hemma. Ortsbegreppen däremot kommer att redovisas här i kapitel 1. Dessförinnan skall avhandlingen inplaceras i ett stadshistoriskt forskningssammanhang.

Det stadshistoriska forskningsfältet. Undersökningar som är centrerade kring vad som tidigare var administrativa städer eller kring större/medelstora tätorter och deras utveckling över tid brukar kallas stadshistoria. Stadshistorien kan ses som en del av ett större område benämnt lokalhistoria. Båda dessa forskningsområden kännetecknas av strävanden i många olika riktningar. Stadshistoria i vid bemärkelse kan sägas vara alla historiska undersökningar som berör städer eller större/medelstora tätorter samt förhållanden i dessa. Ett sådant ämne blir självfallet inte särskilt lättöverskådligt. Ett sätt att systematisera det stads- och lokalhistoriska forskningsfältet för att få det mer lättöverskådligt är att skilja mellan forskning med *orten som mål* och forskning med *orten som medel.*[1]

Med orten som mål menar jag undersökningar som behandlar orten som företeelse i samhället. Hur samhället ”producerar” orter samt ”innehållet” i dessa orter; hur orter tillväxer, fungerar, utvecklas, förändras etc. Sådana undersökningar kan gälla såväl ortens relationer till sin omvärld som inre förhållanden i en ort. Hit vill jag också föra mer generellt (dvs ej ortscentrerade) anlagda studier över urbaniseringsförloppet. Undersökningar av nämnda typ som är inriktade på urbana orter skulle också kunna benämnas *urbanhistoria.*

Orten som medel används här som beteckning på undersökningar som behandlar enskilda företeelser i orter och där företeelserna och inte orten står i centrum. Den under senare tid starkt expansiva social- och demografihistorien har bl a ofta valt en enskild ort som geografiskt undersökningsområde. Det primära målet har dock inte varit orten som sådan utan företeelsen ifråga. Orten kan sägas ha fungerat som ett medel för att nå denna kunskap. På så sätt har också kunskap om orten som företeelse genererats utan att det kanske alltid varit den direkta avsikten.

Ur aspekten orten som mål kan som ovan framgått två ansatser göras. Den ena möjligheten är att studera *ortens relationer till sin omvärld.* Den andra möjligheten är att studera *inre förhållanden i orten.* Ambitionen i denna avhandling är att arbeta ur aspekten orten som mål och därvidlag analysera Kalmars demografiska och ekonomiska (näringsmässiga) utveckling i förhållande till andra större och medelstora svenska orter, till orter av motsvarande storlek i sydöstra Sverige samt till riket totalt.

Inte för att studiet av en stads relationer till omvärlden skulle vara viktigare än att studera inre förhållanden i stadssamhället. Snarare för att det förefaller mig den naturligaste vägen att närma sig en stad, för att kanske senare övergå i analyser av inre förhållanden.

Ortsbegreppen. Stad och tätort är ortsbegrepp som använts ovan utan närmare bestämning av deras innebörd. En sådan precisering skall nu genomföras i korthet.

Stad är ett administrativt begrepp och innefattar sådana orter som tilldelats den administrativa benämningen stad och därmed sammanhängande institutioner. Fram till 1970 indelades Sverige i stads- och landsförsamlingar. I de senare ingick även *köpingar* och *municipalsamhällen,* vilka liksom städerna hade en rättslig och administrativ särställning. Genom 1970 års kommunreform ersattes indelningen i stads- och landsförsamlingar med en indelning i rättsligt och administrativt jämställda kommuner. I ren administrativ bemärkelse blev Sverige därigenom ett land utan städer.

Beteckningarna stad, köping och municipalsamhälle angav samtliga en orts administrativa status i förhållande till andra orter. Samtidigt kan man konstatera en viss inriktning på s k stadsnäringar i dessa orters näringsliv. Funktionerna ifråga var dock inte exklusiva, även orter med annan administrativ status kunde upprätthålla motsvarande funktioner. De tre ortstyperna var också vanligen förenade med en viss storlek på ortens folkmängd, men inte heller i dessa avseende var de exklusiva. Orter med annan administrativ status kunde befolkningsmässigt vara minst lika stora som städerna.

Tätorten är till skillnad från de ovannämnda ortskategorierna avgränsad efter bebyggelseutbredning och befolkningsstorlek oavsett administrativ gränsdragning. Tätort definieras alltsedan 1960 som orter med minst 200 inv och ett husavstånd på högst 200 m (se vidare kap 3.1).

Det är detta tätortsbegrepp som ligger till grund för denna undersökning. Tätortsdefinitionen säger dock inget om orternas funktionella karaktär. Vissa tätorter är självständiga i den bemärkelsen att de har ett omfattande och differentierat näringsliv som fungerar av egen kraft. Andra tätorter saknar nästan helt eget näringsliv och fungerar som bostadsförorter till de förra. Den förra typen av tätorter kan kallas för *huvudorter* och den senare typen kan benämnas *förorter.*

De större och medelstora huvudorterna omges vanligen av ett bälte med förorter och det råder ofta starka bindningar mellan huvudort och förorter. Begreppet *stads- eller tätortsregion* brukar användas för att beteckna huvudort jämte förorter. Som förorter ingående i en stadsregion har jag betraktat tätorter med minst 20 % pendling år 1970 till en huvudort. Vad gäller tätorter över 10 000 inv 1970 har jag gjort det tillägget att om den förvärvsarbetande dagbefolkningen uppgår till minst 95 % av den förvärvsarbetande nattbefolkningen så räknas tätorten alltid som huvudort.[2] Sådana tätorter har jag ansett ha ett så omfattande och differentierat näringsliv att det ej finns skäl att betrakta dem som förorter. Vidare har jag som huvudort i en stads- eller tätortsregion alltid betraktat den befolkningsmässigt största tätorten.

I kapitel 3—6 kommer Kalmar att ur olika avseenden jämföras med förhållanden i och utvecklingen av andra huvudorter samt riket totalt. Den minsta ortskategori som ingår i dessa jämförelser är huvudorter med minst 10 000 inv 1970. I många fall har dessutom en avgränsning uppåt gjorts, genom att de tre största huvudorterna, de med över 100 000 inv 1970, uteslutits. De tre storstadsområdena är på flera sätt specifika. Jämförelser som utgår från en medelstor stad som Kalmar blir mer rättvisande eller meningsfulla om dessa avgränsningar görs uppåt och nedåt.

Antalet huvudorter med minst 10 000 inv 1970 uppgår till 92. Av dessa ingick samtliga utom 6 i administrativa städer fram till 1970 års kommunreform. Då nästan samtliga av de berörda huvudorterna ingått och bildat kärnan i tidigare administrativa städer och är allmänt kända under benämningen stad har jag valt att kalla de behandlade huvudorterna för ”städer över 10 000 inv 1970”. Observeras bör då att det inte är städer i någon administrativ mening utan istället tätbebyggda områden av viss befolkningsstorlek. För de tätortsregioner som dessa huvudorter ingår i har jag i linje med ovanstående använt beteckningen stadsregioner. I de mer allmänna resonemang som förts och kommer att föras använder jag benämningen *ort* för att markera att resonemangen antas gälla även för andra orter än de undersökta.

Avhandlingens uppläggning. Texten är organiserad i sju kapitel. Här i kapitel 1 har behandlats bl a avhandlingens probleminriktning och dess inplacering i ett stadshistoriskt forskningssammanhang. Kapitel 2 ger vissa bakgrundsfakta vad gäller befolkning och näringsliv i Kalmar med omgivningar. I kapitel 3 görs ett försök att mäta Kalmars befolkningstillväxt

under olika årtionden mellan 1920 och 1970 i förhållande till andra svenska städer med minst 10 000 inv 1970.

Kalmars funktionella inriktning från ca 1910 till 1975 studeras i kapitel 4 och 5. Kapitel 4 tar upp frågan i vilka avseenden den förvärvsarbetande befolkningens fördelning på huvudnäringar och branscher i Kalmar profilerat sig i förhållande till motsvarande fördelningar i andra städer, i detta sammanhang till städer över 20 000 inv 1970 exkl storstäderna. Kalmars funktionsprofil och dess förändringar har beräknats för perioden 1920—70. Undersökningens kvantitativt mest omfattande kapitel är det femte, vilket ägnas åt att försöka bestämma för vilka marknader Kalmar producerat varor och tjänster vid olika tidpunkter. I kapitel 5 förs också ett resonemang kring konsekvenser för Kalmars befolkningstillväxt av stadens funktionella inriktning och dess förändringar och en resultatsammanfattning ges i 5.5.

Det sjätte kapitlet behandlar befolkningssammansättningen. Frågor som tas upp är hur befolkningens fördelning på kön och ålder i Kalmar förändrats över tid, hur nämnda fördelningar avvikit från förhållandena i andra städer samt hur den funktionella inriktningen och dess förändringar påverkat befolkningssammansättningen. I kapitel 7 ges en slutsammanfattning av undersökningen.

2 Bakgrundsfakta

2.1 Naturgeografiska förutsättningar

Kalmar län bildar tillsammans med länen Kronoberg och Blekinge ett område som i denna undersökning kallas för sydöstra Sverige. Av de tre länen är Kalmar arealmässigt det största med en yta på 11 670 km², varav Öland utgör något över 10 % eller 1 350 km². Även befolkningsmässigt har Kalmar varit det största länet under perioden med 230 000—240 000 inv.[1]

Kalmar län innehöll 1970 fyra städer eller huvudorter med minst 10 000 inv. Störst var länshuvudstaden Kalmar med omkr 35 000 inv. De övriga tre var Västervik (20 000), Oskarshamn (17 000) och Nybro (13 000). Ytterligare tre tätorter i länet hade år 1970 en folkmängd som översteg 5 000 inv nämligen Vimmerby (7 200), Mönsterås (5 400) och Hultsfred (5 400). Av dessa har Vimmerby tidigare innehaft formella stadsrättigheter. Ytterligare en administrativ stad har funnits i länet nämligen Borgholm. I tätorten Borgholm uppgick folkmängden år 1970 till 2 400 personer. (karta 2.1)

Av den totala befolkningen i Kalmar län år 1970 var 35 % mantalsskriven i städer över 10 000 inv. Denna andel hade fördubblats under det gångna halvseklet. I jämförelse med riksgenomsnittet hade Kalmar län en låg urbaniseringsgrad. Av rikets totalbefolkning bodde enligt folk- och bostadsräkningen (FoB) 1970 53 % i städer över 10 000 inv. I tätorter över 2 000 inv fanns år 1970 49 % av Kalmar läns befolkning, medan riksgenomsnittet löd på 71 %.[2]

Näringsmässigt kännetecknas Kalmar län av en hög andel sysselsatta inom jordbruket. Andelen har sjunkit från 51 till 14 % mellan folkräkningen (FR) 1920 och FoB 1970. Den ligger dock avsevärt över det svenska riksgenomsnittet som resp år uppgick till 41 resp 8 %. Särskilt framträdande är jordbruksbefolkningens storlek på Öland, där den vid periodens slutskede uppmättes till 40 %.[3]

Kalmar län har en lång kuststräcka. Områdena utmed denna har en gång i tiden legat under vatten, vilket resulterat i stora avsättningar av sand och lera. Dessa områden har varit lätta att uppodla och erbjuder goda förutsättningar för jordbruksdrift. Så är t ex fallet med Mörebygden, som utbreder sig på slätterna kring Kalmar stad. Här finns bland den bästa jordbruksmarken i Sverige. Stora delar av Småland är dock täckta av grovblockig morän, som är svårbearbetad ur jordbrukarsynpunkt. På sydsvenska höglandet finns mer lättodlade moränjordar. Höglandet missgynnas istället av klimatet. Nattfrost uppträder här lätt även sommartid. Kusttrakterna är i detta avseende mer skyddade, men kan i gengäld lida brist på regn. På Öland utgöres åkerjorden främst av moränleror och sandiga lerjordar. De kalkhaltiga matjordslagren är på vissa ställen mycket tunna. I vissa fall går berggrunden i dagen som på Alvaret. På andra ställen är matjordslagren av betydande djup och förutsättningarna för jordbruk väsentligen annorlunda. Den bästa åkerjorden återfinns i Mörbylångadalen.[4]

Industrialiseringen kom sent både till Kalmar stad och Kalmar län. Andelen industrisysselsatta låg länge under det svenska riksgenomsnittet. Först vid 1960 talets mitt nådde länets industrisysselsättning upp till och över riksgenomsnittet.[5] Den industriella varuproduktionen präglas av de naturgeografiska förutsättningarna bl a av de råvaror som Småland kan erbjuda. Karaktäristiska småländska verksamheter är glas- och träindustri samt den öländska sten- och cementindustrin.

Glasdistriktet är beläget i gränstrakterna mellan Kalmar och Kronobergs län. Träindustrin är specialiserad på bruksföremål av typen klädgalgar, tvättnypor, råttfällor och liknande men även på möbler, byggnadsinredningar, trähus, träleksaker m m. Länets träindustri är lokaliserad till inlandskommunerna, till områdena i och kring tätorterna Hultsfred, Vimmerby, Nybro och Högsby. (karta 2.1) Under efterkrigstid har intresset även riktats mot en omvandling av skogsråvaran i södra Sverige till massa och papper. Den jordbrukarägda föreningen

Karta 2.1 Karta över Kalmar län.

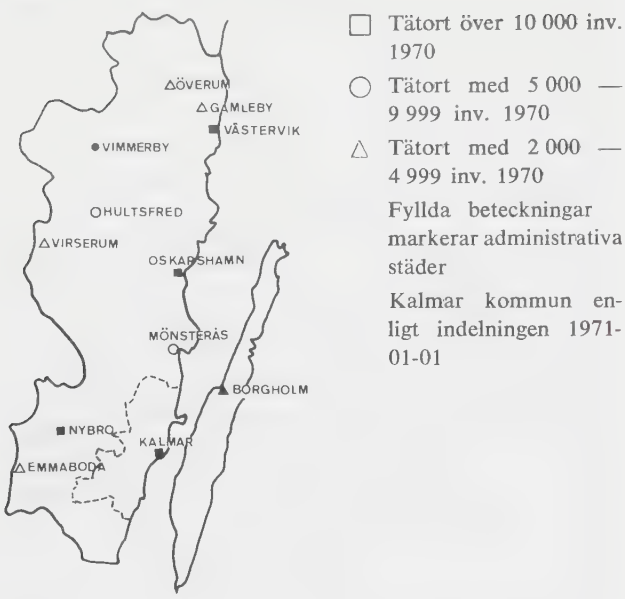

Referenser: Folkmängdsuppgifter: SOS FoB 1970 2 tab 1. Orters administrativa status: HS I 1969 tab 13.

Södra Skogsägarna har byggt flera stora massafabriker i södra Sverige som Mönsterås bruk (Kalmar län), Mörrums bruk (Blekinge län) och Värö bruk (Hallands län). En annan industrigren med anknytning till Småland och dess skogsresurser är tändstickstillverkningen. Under 1900-talets första decennier var detta en stor industriell verksamhet. I Kalmar län och i Småland etablerades flera stora fabriker, som hämtade råvara ur den småländska lövskogen.

Jordbruk och boskapsskötsel ligger till grund för den inte minst i Kalmar så viktiga livsmedelsindustrin. Kalmar läns slakterier (KLS) är ett av stadens viktigaste industriföretag. Föreningen som har både huvudkontor och tillverkning i Kalmar ägs av jordbrukarna i bygderna runt Kalmar. En betydande del av industrins arbetsplatser i länet och staden ingår i större koncerner, vilka har sina huvudkontor med åtföljande tjänstemannafunktioner placerade utanför länet.

Järnvägen kom också sent till Kalmar och när den kom var det i form av bibanor till den huvudstambana mellan Stockholm och Skåne som drogs genom det inre av Småland. Ännu 1975 bedömdes länsjärnvägarna att ha låg standard och långa restider till de tre storstadsområdena (Stockholm, Göteborg, Malmö). Även vägnätet ansågs vara i behov av upprustning för att tillfredsställa de krav som 1975 ställdes på det. Flygförbindelser finns mellan Kalmar och Stockholm sedan 1957, däremot saknades år 1975 direktflyg till Skåne och Köpenhamn.[6]

Tjänstenäringen sysselsatte tillsammans med varuhandel och samfärdsel 41 % av de yrkesverksamma i Kalmar län år 1970. För riket i dess helhet låg motsvarande siffra på 51 %.[7] De s k servicenäringarna var således svagt representerade i länet. Utbudet av arbeten inom dessa sektorer var ej heller så differentierat. Personer med lång och specialinriktad utbildning hade ofta svårt att få anställning inom länet.[8]

Resultatet av den långsamma utvecklingen inom Kalmar län av både industri- och servicesektorn har blivit utflyttning och låg befolkningstillväxt. Under femtioårsperioden 1920—70 ökade länets befolkning med 9 779 personer vilket motsvarade en ökning på 4 %. Riket totalt växte under samma tid med 37 %. (tab 3.2)

2.2 Administrativa Kalmar

Antalet personer bosatta i administrativa Kalmar uppgick år 1910 till 15 535 fördelade på en administrativ yta av 7,84 km². Den areal inom vilken Kalmar haft kommunala administrativa uppgifter att utföra har vidgats i tre språng. Det första togs vid årsskiftet 1924/25. Efter vissa smärre arealjusteringar mellan administrativa Kalmar stad och Kalmar landsförsamling under åren 1909, 1911 och 1919 införlivades den senare definitivt med staden 1925-01-01. Inkorporeringen innebar ett stort arealtillskott, den administrativa ytan tredubblades i det närmaste. Landsförsamlingen var dock glest befolkad och saknade sammanhängande bebyggelse. Inkorporeringens befolkningstillskott uppgick endast till omkring 500 personer, vilket vid denna tid ungefär motsvarade två års nettoinflyttning till Kalmar.[1]

Det skulle komma att dröja fyrtio år innan nästa administrativa utvidgning företogs. Vid årsskiftet 1964/65 inkorporerades de tre till Kalmar närmast gränsande församlingarna Dörby, Hossmo och Kläckeberga. (karta 2.2) Arealtillskottet uppgick denna gång till 86 km². Folkmängden ökade till följd av inkorporeringen med 4 008 personer varav 2/3 (2 742) var bosatta i tätorter.

Frågan om Dörbys, Hossmos och Kläckebergas inlemmande i Kalmar hade varit uppe till diskussion bland stadens fullmäktigeledamöter två årtionden tidigare (1947). Länsstyrelsen hade utarbetat ett förslag till ny kommunindelning. I utredningens alternativ II förordades en sammanläggning. Kalmar

Karta 2.2 Karta över Kalmar kommun (enligt indelningen 1971-01-01) samt församlingar inom Kalmars närzon.

Diagram 2.1 Befolkningsutvecklingen i Dörby, Hossmo, Kläckeberga, Förlösa och Ljungby församlingar 1920-75. (lin-log skala)

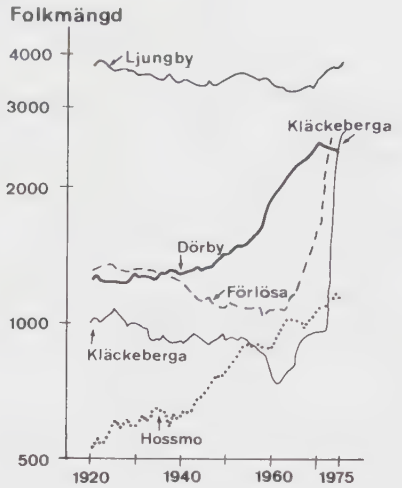

Referenser: SOS FoA 1920—61; SOS SM B 1964:4; SOS SM B 1965:3; SOS SM Be 1967:5; SOS Fm 1967-75; SOS FR 1920-60; SOS FoB 1965-75.

drätselkammare förberedde i vanlig ordning ärendet och instämde genom ordf:s utslagsröst i tanken. Drätselkammaren motiverade sitt ställningstagande bl a med att stadens marktillgångar skulle vara fullt utnyttjade inom 15—25 år. Ett annat argument för inkorporering var att Kalmar i annat fall riskerade att avtappas på skattekraft. Utredarna räknade med att en del av det framtida stadsboendet skulle förläggas utanför stadsförsamlingen, medan arbetsplatserna fortfarande skulle återfinnas därstädes. Vid sitt ordinarie septembersammanträde 1947 fällde stadsfullmäktige förslaget med röstsiffrorna 24—17. Istället uttalade man sig för alternativ I, som innebar etablerandet av Dörby kommun bestående av församlingarna Dörby, Hossmo och Kläckeberga, ett projekt som också realiserades vid den allmänna kommunreformen år 1952.[2]

Under de aderton år, som förflöt mellan stadsfullmäktiges avvisande av en inkorporering och dennas faktiska genomförande förändrades de aktuella inkorporeringsobjekten radikalt. De gamla jordbruksbygderna omvandlades till kalmarförorter. Processen gav sig först tillkänna i Dörby och Hossmo.

Från 1940-talets slut fram till 1970 växte *Dörbys* folkmängd kraftigt till följd av stora inflyttningsöverskott. (diagram 2.1, tab 2.1) Inflyttningen var främst koncentrerad till tätorterna Smedby och Rinkabyholm.[3] Växtorsakerna fanns dock inte i orternas egna näringsliv. Många av de nya dörbyborna hade sin arbetsplats förlagd till Kalmar. År 1950 pendlade drygt 30 % av församlingens förvärvsarbetande befolkning in till staden. Denna andel uppgick vid nästa räkningstillfälle 1960 till 54 %. (tab 2.5)

Befolkningsaccelerationen startade något tidigare i *Hossmo*. Redan vid 40-talets början satte processen fart. Expansionen har fortgått ända fram till 1975. Den har emellertid avbrutits av perioder med nolltillväxt (1947—49, 1971—72) eller minskning (1954—60, 1963—67). (diagram 2.1) Uppgången har i huvudsak varit lokaliserad till tätorten Rinkabyholm belägen vid gränsen mot Dörby. Liksom i Dörby sysselsätts Hossmos förvärvsarbetande befolkning till övervägande del i Kalmar. Hälften av församlingens innevånare hade sin arbetsplats i staden år 1960 mot 40 % tio år tidigare. Enligt FoB 1970 pendlade detta år 3/4 av Rinkabyholms förvärvsarbetande befolkning in till Kalmar. (tab 2.5)

I *Kläckeberga* församling gav sig omvandlingen tillkänna först efter 1962 men med desto kraftigare styrka. Under 50-talet och vid 60-talets början var närzonens (definition se kap 2.3) tillväxt starkast i Dörby. Detta tillväxtcentrum försköts under 60-talets senare del i nordvästlig riktning till Förlösa och Kläckeberga församlingar. Perioden 1970—75 hade Kläckeberga och Förlösa den överlägset högsta tillväxttakten. (diagram 2.1) Avgörande för befolkningsutvecklingen i berörda församlingar har varit nettoinflyttningens variationer. (tab 2.1)

Kläckebergas bebyggelseexpansion har skett dels i söder dels i norr. I söder kring tätorten Krafslösa i gränstrakterna mot Kalmars sammanhängande bebyggelse. När 1965 års FoB genomfördes var avståndet mellan de två bebyggelseanhopningarna under 200 meter. Enligt den då aktuella tätortsdefinitionen var Krafslösa att betrakta som en del av Kalmar tätort. I norr har bebyggelseförtätningen inträffat inom tätorten Lindsdal, vilken är belägen vid gränsen mellan Kläckeberga och Förlösa församlingar.

Till *Förlösa* kom uppgången i befolkningskurvan något tidigare än till Kläckeberga trots den förra församlingens något längre avstånd från Kalmar. Bebyggelseförtätningen skedde där ursprungligen kring de två tätorterna Förlösa och Lindsdal, vilka växte samman och förenades till tätorten Lindsdal vid 60-talets början.

De personer som under senare decennier flyttat in till Kläckeberga och Förlösa har för sin försörjning varit beroende av Kalmar. År 1960 sysselsattes hälften av Kläckebergas yrkesverksamma befolkning i Kalmar, för Förlösa var andelen 29 %. I bägge församlingarna hade pendlingsaktiviteten ökat starkt under 50-talet och fortsatte att växa under 60-talet. År 1970 pendlade 2/3 av Lindsdals förvärvsarbetande befolkning till Kalmar. (tab 2.5)

Den process som tar sig uttryck i bosättning i tätorter utanför det ursprungliga stadsbebyggda området med åtföljande dagliga arbetsresor in till staden var således i full gång när beslutet om inkorporering fattades år 1965. Den har därefter fortgått. Inte bara Dörby, Hossmo, Kläckeberga och Förlösa har berörts därav. Samtliga tätorter inom närzonens fastlandsdel hade år 1970 minst 25 % av sin förvärvsarbetande befolkning verksam i staden. Även från Färjestaden på Öland uppgick kalmarpendlingen till denna storlek. (tab 2.5)

Banden mellan staden och dess närmsta omgivningar har knutits samman allt hårdare. Kommunreformen av år 1970 kan om man så vill ses som en administrativ verifiering av denna utveckling. Genom reformen upphörde den tidigare indelningen i stads- och landsförsamlingar att gälla. Istället etablerades kommuner bestående av såväl tätbebyggda orter av varierande storlek och funktioner som glest bebyggda delar.

Den tredje administrativa förändringen av Kalmar genomfördes således vid skiftet mellan åren 1970 och 1971. Den då konstituerade Kalmar kommun består av fjorton församlingar. Förutom Kalmar, Dörby, Hossmo och Kläckeberga ingår nu även Förlösa, Ryssby, Åby, Ljungby, Hagby, Arby, Voxtorp, Halltorp, Mortorp och Karlslunda i det administrativa Kalmar. (karta 2.2) Den nybildade kommunen inrymde år 1970 52 496 personer fördelade på en yta av 955,5 km².

2.3 Närzonen Kalmar

Efter att den nya kommunreformen trätt i kraft 1971-01-01 omfattade således Kalmar kommun fjorton församlingar. Merparten av dessa ligger inom en radie av 20 km från Kalmar församling räknat från centrum av Kvarnholmen. Till denna s k närzon hör dock inte Halltorp och Karlslunda församlingar i söder och sydväst. Närzonen är här definierad till att omfatta alla församlingar som har huvuddelen av sin befolkning lokaliserad inom ett avstånd av 20 km från Kalmar centrum. Till denna hör förutom nämnda fastlandsförsamlingar även tio öländska församlingar. (karta 2.2)

Församlingarna inom denna närzon förlorade tillsammans 8 % av sin befolkning mellan 1920 och 1970. Resultatet var detsamma både på Öland och fastlandet. Fastlandszonen avtappades under varje decennium fram till och med 50-talet, varefter en återhämtning skett. Tre av närzonens tolv fastlandsförsamlingar hade år 1970 en större folkmängd än femtio år tidigare nämligen Dörby, Hossmo och Förlösa. Dörby och Hossmo utökade liksom Kalmar församling sin befolkningsnumerär under varje period fram till 1970. För totalperioden 1920—70 blir deras resultat identiska, en fördubbling av 1920 års folkmängd. Den tredje växande församlingen är Förlösa, vars expansion helt skett under 60-talet. (tab 2.2)

Ölandszonen noterade en viss frammarsch under de två inledande decennierna 1920—40. De tre efterföljande kännetecknades däremot av åderlåtningar. Endast två församlingar (Torslunda och Mörbylånga) hade fram till 1970 tillväxt. Genom färjtrafiken kom kontakterna med fastlandet att samlas till Torslunda. Med detta följde befolkningsökning. Expansionen har ägt rum i tätorten Färjestaden som med sina 1 621 inv svarade för 2/3 av församlingens samlade folkmängd år 1970. Tillväxten i Mörbylånga har varit svagare än i Torslunda med förluster under både 50- och 60-talen. (tab 2.2)

En helt ny utveckling framträdde under 70-talets första del. Den mest urbaniserade församlingen i närzonen — Dörby — led liksom Kalmar församling befolkningsförlust. Vissa tidigare avfolkningsbygder uppvisade samtidigt en stabilare bild. En befolk-

ningsexplosion inträffade i Kläckeberga, men även i Förlösa var befolkningsökningen högst påtaglig. Decentraliseringen nådde också Öland. Befolkningsuppgången var där koncentrerad till de församlingar som vetter mot fastlandet: Torslunda, Algutsrum, Högsrum och Glömminge. (tab 2.2) Även vissa församlingar på Öland utanför närzonen, vilka tidigare avfolkats växte under denna tid. Starkast var expansionen strax norr om 20 km-zonen.

Närzonens tillväxt var under 70-talets början starkare på Öland (28,1 %) än på fastlandet (18,5 %). Den tillväxt som genererades under denna tid var så stark att den kompenserade närzonen för de tidigare förlusterna. Totalresultatet för perioden 1920—75 blir en befolkningsökning med 12 %, varav 18 % för Öland och 9 % för fastlandet. För en majoritet av de enskilda församlingarna gäller dock att 1975 års folkmängd är mindre än 1920 års. (tab 2.2)

Den tillväxt som under senare tid ägt rum i närzonen bör i viss mån ha varit resultatet av en omfördelning av befolkningen mellan Kalmar församling och närzonen. Medan närzonen ökade med 21,4 % mellan 1970 och 1975 minskade nämligen Kalmar församlings folkmängd med 8,4 %. (tab 2.2) Att Öland i så stor utsträckning kunnat tillgodogöra sig denna omfördelning har sin troliga förklaring i Ölandsbrons öppnande hösten 1972.

2.4 Stadsregionen Kalmar

Det nutida stadsboendet kan åtminstone grovt uppspaltas i två former. Den ena är den traditionella formen med bosättning i själva stadskroppen, den sammanhängande bebyggelsen. Vid sidan därav har en del av det egentliga stadsboendet förlagts till tätorter utanför själva stadsbebyggelsen med åtföljande dagliga transporter in till arbetsplatserna i staden. Denna uppsplittring av stadsboendet gör att det framstår som önskvärt att komplettera analysen av staden med uppgifter avseende hela stadsregionen dvs staden och dess förorter.

Stadsregionen Kalmar har här avgränsats till att omfatta Kalmar tätort jämte alla tätorter med minst 20 % pendling till Kalmar år 1970.[1] De tätorter som uppfyller detta kriterium är samtliga belägna inom närzonen. Vissa av närzonens tätorter belägna på Öland uppfyller däremot inte kravet.[2]

I 1920 års FR redovisas två tätortsbildningar belägna inom Kalmars närzon på fastlandet. Den ena är Smedby i Dörby församling som uppgavs ha 400 inv. Den andra är Trekanten i Ljungby församling där 350 personer fick regelbundet natthärbärge. (tab 2.3) Bebyggelsen karaktäriserades dock som delvis spridd. Båda två är belägna utmed den järnvägslinje, som via Nybro och Emmaboda förbinder Kalmar med huvudstambanan i Alvesta. (karta 2.2)

De äldre förorterna runt Kalmar har vuxit fram på detta sätt, som stationssamhällen utmed de järnvägar som förband staden med omvärlden. I anslutning till mönsteråsbanan utvecklades Förlösa, Läckeby och Rockneby. Vid den södra järnvägen mot Torsås och Blekinge bildades Ljungbyholm och Vassmolösa. Under efterkrigstid har landsvägarna övertagit järnvägarnas gamla roll i detta avseende. Lindsdal och Krafslösa växte således fram utefter riksvägen från norr i Kläckeberga och Förlösa församlingar. Lindsdal sammanväxte så småningom med tätortsbildningen vid Förlösa station och Krafslösa med Kalmar stad. Tätorterna Hagby och Tvärskog har på liknande sätt expanderat utmed huvudvägarna in mot Kalmar. Dessa huvudvägar löper även i anslutning till de äldre förorterna och har befrämjat deras fortsatta expansion.

År 1970 uppfyllde samtliga fastlandstätorter inom Kalmars närzon definitionen på förort och har följaktligen inräknats i stadsregionen. Av de tre öländska tätorterna var det endast Färjestaden som uppfyllde förortskriteriet. (tab 2.5) Färjestaden har liksom fastlandsförorterna vuxit fram i anslutning till transportapparaten (färjtrafiken). Mörbylånga, den andra större öländska tätorten däremot har haft livsmedelsindustrin (sockerproduktionen) att stödja sig på.

År 1930 uppgick förortsboendet till 2 300 personer, vilket utgjorde ca 10 % av hela stadsregionens folkmängd. Störst var de äldsta samhällena Smedby och Trekanten. Dessa två har genomgående tillhört Kalmars största förorter. Efter andra världskriget har emellertid Lindsdal, Rinkabyholm, Ljungbyholm och Färjestaden expanderat mest och blivit minst lika stora. Förortsområdets tillväxt har varit starkare än Kalmars. Av stadsregionens 45 800 inv år 1970 bodde 24 % eller 10 900 personer utanför Kalmar tätort. Takten i denna utveckling intensifierades under 70-talets början. Inte bara Kalmar församling avfolkades (kap 2.3) utan även Kalmar tätort. Tillväxten i förortsområdet fortsatte. Den var nu främst lokaliserad till Lindsdal och Färjestaden. Expansionen där var så stark att dessa två förorter blev de i särklass största med 4 200 resp 3 000 inv 1975. Totalt beboddes Kalmar stadsregion år 1975 av 47 500 personer varav 32 000 återfanns i själva staden. (tab 2.3)

2.5 Försörjningsmöjligheter

Industri. Tillverkningsindustrin engagerade 2 961 personer (40 %) av Kalmars förvärvsarbetande befolkning enligt FR 1920.[1] Den industriella varuproduktionen sysselsatte ytterligare 463 personer (6 %) inom byggnadsverksamhet och kraftproduktion. Störst av tillverkningsindustrins arbetsplatser var de två tändsticksfabrikerna. Både Fredriksdal och Kalmar Tändsticksfabrik ingick i det kreugerägda Svenska Tändsticks AB (STAB). Tillverkningen av tändstickor hör hemma inom den kemiska industrin. Dit hör också den vegetabiliska oljeframställningen, som i Kalmar år 1920 hade en tvåårig tillvaro att blicka tillbaka på. För att tillförsäkra sig om råvaror till sin margarinproduktion tog nämligen Nya Margarin AB Svea vid jultid 1918 i drift en anläggning för växtoljeframställning. Den kemiska industrin innehöll vid denna tid några av kalmarindustrins största enheter. Med en total sysselsättning på 661 personer var den störst av samtliga industribranscher. (tab 2.4)

När 1970 års FoB genomfördes hade kemiindustrin i Kalmar reducerats till en obetydlighet. (tab 2.4) Både tändstickor och oljor hade försvunnit. Fredriksdalsfabriken lades ned 1923. Den andra tändsticksfabriken överlevde ytterligare fyra decennier. Produktionen av tändstickor upphörde definitivt vid 60-talets slut. Några år dessförinnan hade Liva (fd Nya Margarin AB Svea) flyttat från Kalmar.

Vid sidan av den kemiska industrin har det under åren 1920—70 funnits ytterligare två mer framträdande branscher i Kalmar. Den ena är livsmedel, den andra metall och verkstad. År 1920 sysselsatte de bägge drygt 600 personer eller 8 % av alla yrkesverksamma i Kalmar. (tab 2.4) Flest anställda hade bland livsmedelsföretagen Kalmar Ångkvarn och Nya Margarin AB Svea. Båda företagen ägdes av medlemmar till stadens ekonomiskt ledande familj, Jeansson.

I absoluta tal ökade sysselsättningen inom livsmedel mellan 1920 och 1970. Tillväxten var dock lägre än inom andra delar av stadens näringsliv, varför branschens andel av de yrkesverksamma föll från 8,3 % 1920 till 6,5 % 1970. (tab 2.4) Samtidigt förändrades sammansättningen. De två stora privatägda livsmedelsfabrikerna försvann. Nya Margarin AB Svea lierade sig med och övergick så småningom i det multinationella Unilevers ägo. Företagets margarin- och växtoljeproduktion flyttades från Kalmar under 60-talet. Kvarnen togs ur drift 1957. Branschens största företag var år 1970 i kooperativa händer. Dit hörde producentägda Kalmar Läns Slakterier som drev slakteri- och charkuteriproduktion samt konservfabrik. Dit hörde också det likaså producentägda Mjölkcentralen-Arla samt konsumentkooperationens AB Nordchoklad.

Metall och verkstad är benämningen på den tredje i Kalmar mer framträdande industribranschen. År 1920 låg den i samma storleksklass som livsmedel och kemisk industri med 8,5 % av alla förvärvsarbetande. Branschen var år 1970 Kalmars största både inom tillverkningsindustrin och inom hela näringslivet. Den svarade vid denna tid för 17 % av den totala sysselsättningen. Kalmar Verkstads AB, som numera ingår i AB Statsföretag samt STAB-ägda AB Siefvert & Fornander (AB Arenco) har under hela perioden utgjort branschens grundstomme. De har senare kompletterats med ytterligare några betydande verkstadsföretag som tidigare jeanssonägda Kalmar varv, AB Exoverken, Maskin & Gjuteri AB, KF:s AB Lumalampan, LM-ägda AB Rifa samt Bergmans Motorindustri.

Tillverkningsindustrins betydelse för kalmarbornas försörjning har reducerats under perioden. År 1970 var den inte längre största huvudnäring. Denna plats hade intagits av tjänsterna som svarade för 35 % av all sysselsättning mot tillverkningens 30 % (dagbefolkning). (tab 2.4)

Tjänster. Med en sysselsättning på ca 1 000 personer svarade tjänsterna för 13 % av all sysselsättning i Kalmar år 1920. Denna andel har utökats mellan varje mättillfälle så att tjänsterna år 1970 således var största huvudnäring. Särskilt stark har ökningen varit under 30- och 60-talen. De tre mest framträdande branscherna inom tjänstenäringen har varit förvaltning, sjukvård och undervisning. (tab 2.4)

Sjukvården har vid nästan varje mättillfälle varit sysselsättningsmässigt störst bland tjänstebranscherna. Omkring 9 % av Kalmars förvärvsarbetande befolkning återfanns år 1970 inom sjukvården. Av samtliga näringslivets undergrupper var det endast metall och verkstad samt detaljhandel som kunde visa på liknande och högre siffror. Förstärkningen av sjukvårdens resurser har skett successivt under perioden. Särskilt dramatisk var uppgången på 60-talet, då den förvärvsarbetande nattbefolkningen fördubblades. För den förvärvsarbetande dagbefolkningens del var ökningen ännu större. (tab 2.4)

Förvaltning och undervisning gav vardera arbetstillfällen åt 225—230 personer år 1930. Större bland

tjänsterna var detta år sjukvård (inkl socialvård) samt hotell och restaurang. Sjukvården har fortsatt att vara större, medan hotell och restaurang starkt reducerats. Denna bransch sysselsatte år 1930 fler personer än år 1970. Både förvaltning och undervisning har varit starkt expansiva inslag i Kalmars näringsliv. För undervisningens del ligger denna expansion tidsmässigt efter 1945, särskilt framträdande ter sig sysselsättningsökningen under perioden 1945—65. Förvaltningens tillväxt är jämnare fördelad över tiden med en topp under 60-talet. (tab 2.4)

I enlighet med försvarets planer och riksdagens beslut lokaliserades år 1942 en flygflottilj (F 12) till Kalmar. Mark tillhandahölls av kommunen, som för ändamålet hade förvärvat Törneby egendom i gränstrakterna mot Dörby församling vid 30-talets slut. Lokaliseringen gav ett högst påtagligt utslag på Kalmars näringsliv. Antalet försvarsanställda utökades från 29 personer år 1940 till 546 år 1945. Försvaret var plötsligt den största branschen inom hela tjänstenäringen. Dess sysselsättningsmässiga betydelse har senare reducerats. År 1970 fanns i Kalmar drygt 300 försvarsanställda, vilket utgjorde 2,1 % av alla yrkesverksamma. (tab 2.4)

Totalt för perioden 1920—70 hör försvar till de mindre undergrupperna bland tjänsterna. Bland dessa mindre grupper framstår socialvård, uppdragsverksamhet samt bank och försäkring som starkt expansiva efter 1950. (tab 2.4)

Husligt arbete. Huvudnäringen husligt arbete sysselsatte över 600 personer år 1920, vilket utgjorde 8 % av den totala sysselsättningen i Kalmar. Den var då större än både jordbruk, byggnadsverksamhet och kraftproduktion. Den nedgång som drabbat det husliga arbetet under perioden 1920—70 startade på 30-talet och var särskilt markant under 40- och 60-talen. År 1970 uppgick antalet husligt sysselsatta i Kalmar till under 100 personer. (tab 2.4) De tjänster som de husligt anställda producerade har antingen privatiserats eller överförts till yrkesutövare inom andra näringar.

Varuhandel och samfärdsel. Varuhandel och samfärdsel engagerade tillsammans åren 1930—50 i Kalmar lika många människor som tillverkningsindustrin. Därefter har varuhandelns och samfärdselns sammanlagda sysselsättningsökning varit lägre än tillverkningens och den senares sysselsättningsandel följaktligen något högre. År 1930 svarade varuhandel och samfärdsel tillsammans för 1/3 av Kalmars totala sysselsättning, tillverkningen likaså 1/3. År 1970 var motsvarande relationer 24 resp 30 %. (tab 2.4)

Av de två huvudnäringarna visar samfärdseln på tillbakagång genom hela perioden. Varuhandeln däremot höll sin sysselsättningsandel konstant mellan 1930 och 1965 kring 18—19 %. Under senare delen av 60-talet redovisar emellertid även varuhandeln tillbakagång. (tab 2.4)

Bidragande till samfärdselns minskade betydelse för kalmarbornas försörjning har i högsta grad sjöfartens utveckling varit. År 1920 sysselsatte sjöfarten 617 personer dvs lika många som de största industribranscherna. (tab 2.4) I Kalmar fanns vid denna tid åtskilliga rederier, speditions- och mäklarfirmor. Bland de större rederierna observeras tre med anknytning till familjen Jeansson nämligen Ångfartygs AB Kjell, Ångbåts AB Kalmarsund samt Kalmar Rederi AB.

Vid mitten av år 1920 utbröt en internationell sjöfartskris. Det kom att dröja till decenniets mitt innan någon ljusning kunde skönjas. Både 20- och 30-talen var problemtider för sjöfarten. Dessa omständigheter satte spår i Kalmars näringsliv. Sjöfartens sysselsättning minskade med ca 100 personer under såväl 20- som 30-talet. Inom samfärdseln skapade landtransporterna redan 1930 fler arbetstillfällen än sjöfarten. Efter 1950 har emellertid även landtransporterna minskat sin sysselsättning både absolut och relativt. (tab 2.4)

Expanderande inom samfärdseln har däremot den tredje undergruppen, post och teletrafik varit. Med 358 sysselsatta överträffade även denna bransch år 1950 sjöfartens sysselsättning. Antalet post- och telesysselsatta har därefter ytterligare utökats och uppgick år 1970 till 440 personer (nattbefolkning), vilket utgjorde 2,8 % av Kalmars totala sysselsättning. Sjöfarten är således numera minst av samfärdselns undergrupper med en sysselsättningsandel på 2 % 1970 mot 8 % 1920. (tab 2.4) Endast ett större rederi hade sin hemvist i Kalmar år 1970, Kilvik-ägda Ångfartygs AB Kalmarsund. Basen i företagets rederiverksamhet utgjordes av färjförbindelserna med Öland.

Dag- och nattbefolkning; pendling. Som redan tidigare framhållits (kap 2.2—2.4) har församlingarna och tätorterna runt Kalmar i allt högre grad blivit beroende av Kalmar för sin försörjning. Jordbruket var tidigare den helt dominerande näringen i Kalmars omgivningar, medan dagens närzonsbefolkning i betydande omfattning får sin utkomst från den

produktion och det utbyte av varor och tjänster som äger rum i Kalmar.

År 1930 fick 63 % av närzonens yrkesverksamma befolkning sin försörjning av jordbruket. Ölands andel var densamma som fastlandets. De mest agrart betonade delarna av fastlandet var Åby och Mortorp med 74 resp 75 % jordbruksbefolkning. Lägsta noteringen hade Dörby församling i Kalmars grannskap med 54 %. År 1970 svarade jordbruket för 25 % av närzonens sysselsättning, varav Öland 32 % och fastlandet 22 %. Sex av tio öländska församlingar hade fortfarande minst 50 % jordbrukare bland de förvärvsarbetande. Den högsta fastlandssiffran stod Voxtorp för med 43 %. Dörby och Hossmo var de mest urbaniserade delarna av närzonen med 6 resp 9 % jordbruksbefolkning. (tab 2.6)

Den befolkning inom närzonen som slussats över från jordbruket till andra näringar har som ovan framgått till stor del fått sin försörjning genom stadens arbetsplatser, vilka man nått genom dagliga resor mellan bostaden och arbetet. Denna process, som är generell till sin karaktär har bl a inneburit att den förvärvsarbetande nattbefolkningens sammansättning med tiden blivit ett mindre bra uttryck för att mäta näringslivets storlek och sammansättning i en ort. Den officiella statistiken har också med tiden vidgats så att den skall fånga in pendlingsresor samt den förvärvsarbetande dagbefolkningens storlek och sammansättning.

Pendlingsstatistik upptogs på FR-programmet år 1945. Som pendling registreras i detta sammanhang sådana färder mellan bostad och arbete som innebär överskridande av en administrativ gräns vanligen kommungräns. Vid FoB 1970 kompletterades rapporteringen om kommunpendlingen med uppgifter om pendlingen mellan tätorter samt mellan tätorter och glesbygd.[2] Förändringar i den administrativa indelningen skapar vissa problem vid tidsserieanalys av pendlingens omfattning. I Kalmar genomfördes en administrativ gränsreglering år 1965 då Dörby, Hossmo och Kläckeberga församlingar inkorporerades med administrativa Kalmar stad. Arbetsresorna mellan Kalmar stadsförsamling och nämnda tre landsförsamlingar upphörde därmed att vara pendlingsresor. Inpendlingen till arbetsplatser i Dörby, Hossmo och Kläckeberga församlingar uppfördes samtidigt som inpendling till den nybildade administrativa Kalmar stad, vilket inte varit fallet tidigare.

De högsta pendlingssiffrorna noterar församlingarna i Kalmars grannskap, de som först började att befolkningsmässigt växa och näringsmässigt förändras. År 1945 hade Hossmo den högsta pendlingsintensiteten med 24 % pendlare till Kalmar av församlingens samtliga yrkesverksamma. Dörby och Kläckeberga låg vid samma tid strax under 20 %. Dessa tre församlingar står också i fortsättningen för de högsta noteringarna med 32—40 % kalmarpendlare år 1950 och drygt 50 % tio år senare. Vid FR 1960 hade även Förlösa och Ljungby passerat 20 %-gränsen. Av den förvärvsarbetande befolkningen inom närzonens fastlandsavsnitt sysselsattes år 1960 27 % i Kalmar mot 16 % år 1950 och 8 % år 1945. (tab 2.5)

Pendlingen från Öland till Kalmar har varit av mindre omfattning än den på fastlandet. Före 1965 kunde ingen öländsk församling uppvisa över 10 % kalmarpendling. Högsta intensiteten nåddes i Torslunda församling, som via tätorten Färjestaden hade färjförbindelser med Kalmar. Till Kalmar reste år 1965 dagligen 12 % av Torslundas yrkesverksamma befolkning. (tab 2.5)

År 1960 kompletterades FR-statistiken med rapportering av såväl den förvärvsarbetande dag- som nattbefolkningen. Kalmar som således är ett inpendlingsmål för omgivande bygder får en större förvärvsarbetande dag- än nattbefolkning. År 1960 var den 13 % större, tio år senare 16 % större. Befolkningens relativa fördelning på huvudnäringar och branscher i Kalmar påverkas dock endast marginellt av om beräkningarna avser den förvärvsarbetande dag- eller nattbefolkningen. (tab 2.4)

Nästan samtliga icke agrara huvudnäringar och branscher redovisar en högre förvärvsarbetande dag- än nattbefolkning. (tab 2.4) De inom jordbruket verksamma är däremot mer geografiskt bundna i sin näringsutövning än många andra kategorier. För att mäta utpendlingsbenägenheten från församlingar inom Kalmars närzon kan det därför vara relevant att pröva ett mer specifikt mått än andelen pendlare i relation till det totala antalet yrkesverksamma. Specificeringen består i att pendlarna istället relateras till antalet utövare av icke agrara näringar.

När sådana beräkningar utförs stiger procentsiffrorna för resp församling. Endast två församlingar (Arby, Mortorp) får då en kalmarpendling, som understiger 20 % år 1960. I den förra beräkningen var antalet församlingar sex. Den genomsnittliga pendlingen från fastlandets närzon till Kalmar blir efter specificeringen 42 % mot tidigare 27 %. Mönstret (procenttalens fördelning mellan församlingarna) bibehålles dock i relativt oförändrat skick efter specificeringarna. (tab 2.5)

I FoB 1970 redovisas för första gången pendling mellan tätorter liksom den förvärvsarbetande dagbefolkningen i tätorter. Kalmar försörjde detta år mer än 60 % av den förvärvsarbetande befolkningen i tätorterna Rinkabyholm, Smedby och Förlösa. Samtliga tätorter inom fastlandets närzon hade minst 25 % pendling till Kalmar. De öländska tätorterna låg fortfarande på lägre procenttal. Endast Färjestaden nådde fram till 25 %-siffran. (tab 2.5)

3 Stadstillväxt

3.1 Allmän diskussion

Syftet med kapitel tre är att mäta Kalmars befolkningstillväxt under olika årtionden mellan 1920 och 1970 i förhållande till tillväxten av andra svenska städer eller huvudorter med minst 10 000 inv 1970. Ett annat ämne i anslutning därtill som kommer att diskuteras är hur befolkningsökningen i Kalmar under dessa årtionden fördelats på födelse- och flyttningsöverskott.

De bedömningar som legat till grund för indelningen av tätorterna över 10 000 inv 1970 i huvud- och förorter har tidigare diskuterats i kapitel 1. Därur framgick att jag med huvudorter avser till att börja med tätorter där den förvärvsarbetande dagbefolkningen år 1970 utgjorde 95 % eller mer av den förvärvsarbetande nattbefolkningen. Vad gäller övriga tätorter över 10 000 inv 1970 betraktas de som huvudorter om pendlingen till en annan tätort uppgått till mindre än 20 % av den förvärvsarbetande nattbefolkningen. Vidare har jag som huvudort i en stads- eller tätortsregion alltid betraktat den befolkningsmässigt största tätorten. I alla övriga fall betecknas tätorterna över 10 000 inv 1970 som förorter.

Antalet huvudorter med minst 10 000 inv 1970 uppgår enligt ovanstående definition till 92. Av dessa har 73 varit administrativa städer under hela perioden från 1920 fram till 1970 års kommunreform. Tretton har erhållit stadsrättigheter under perioden, de flesta, åtta, under 40-talet. Sex av de nittiotvå orterna har aldrig varit administrativa städer. Det gäller Olofström, Hallstahammar, Finspång, Hofors, Kinna och Malmberget.[1] Storleksmässigt har dessa sex återfunnits i intervallet 10 000 till 19 999 inv. De kännetecknas samtliga av en stark befolkningsväxt under perioden, vilken fört upp dem från en blygsam placering till en position bland de 92 största huvudorterna i riket.

Beräkningarna av befolkningsutvecklingen i städer över 10 000 inv 1970 grundar sig på den tryckta FR/FoB-statistiken. Denna följer liksom annan tryckt officiell statistik i regel den administrativa gränsdragningen. En stad blir då en ort som fått den administrativa benämningen stad och därmed sammanhängande institutioner. Det geografiskt-administrativa stadsområdet tillåts fluktuera mellan olika räkningstillfällen.

Riket indelades tidigare i stads- och landsförsamlingar, de senare även innehållande köpingar och municipalsamhällen. Från och med 1920 ger FR/FoB regelbundet uppgifter över andra tätbebyggda områden än köpingar och municipalsamhällen på den administrativa landsbygden. Sådana tätortsbebyggelser har vanligen identifierats ned till en lägsta storlek av 200 inv.

Tätortsstatistiken fick en behövlig uppsträckning i samband med FR 1950. Vid sidan av redovisningen efter administrativa församlingar infördes en statistik (tätortsstatistik) som bortsåg från administrativa gränser och istället följde bebyggelsens utbredning. Liksom tidigare gällde ett lägsta befolkningstal vid 200 inv. Sammanhängande bebyggelse ansågs upphöra när husavståndet närmade sig 150 meter. Detta avstånd fixerades år 1960 till 200 meter. Det är först från detta år och framåt som tätortsredovisningen anses till fullo komplett och tidigare brister bortsopade. Från och med 1950 föreligger således befolkningssiffror både för rikets administrativa indelningar på lägst församlingsnivå och för tätorter där den sammanhängande bebyggelsen bestämmer den geografiska avgränsningen.[2]

Uppgifterna om folkmängdens storlek är som ovan nämnts hämtade ur den tryckta officiella FR/FoB-statistiken. Från och med 1950 har tätortsregistreringen följts. I den mån tätorter vuxit samman mellan 1950 och 1970 har de betraktats som en tätort under hela tidsskedet. Befolkningsuppgifterna har omräknats i enlighet därmed. Före 1950 baseras statistiken i princip på uppgifter över administrativa områden. Storleken på den administrativa ytan har fastställts genom att för år 1950 jämföra tätortens folkmängd med motsvarande information för det

administrativa området. Den grundläggande principen därvidlag har varit att stadens geografiska utsträckning skall hållas konstant över hela tidsperioden och avse den tätbebyggda arealen år 1970. Inkorporeringar och liknande areella förskjutningar skall inte få inverka på resultaten. För att fullfölja den principen har följande operationella metod tillämpats för tiden före 1950.

När folkmängden inom 1950 års administrativa yta var väsentligen mindre än tätortens justerade folkmängd (justerad till 1970 års areal) har i vissa fall kompletteringar gjorts med förortsbebyggelse efter de anvisningar som FR ger beträffande förekomsten av sådan. I andra fall har FR:s statistik över icke administrativa agglomerationer följts. Denna senare statistik kan även nyttjas vid det rakt motsatta förhållandet dvs om den administrativa ytan är vidare än tätortens. Den tredje möjligheten är att tätortens justerade folkmängd år 1950 approximativt sammanfaller med folkmängden inom 1950 års administrativa yta. I sådana fall har befolkningssiffrorna för perioden 1920—40 beräknats utifrån 1950 års stadsareal.

För att mäta en stads befolkningstillväxt i förhållande till andra städer används förutom det procentuella tillväxttalet även en indexberäkning. Detta index erhålles genom att relatera befolkningsväxten i en viss stad till tillväxten i en jämförelsegrupp av städer. Indexvärde 1,00 anger att den berörda staden växt i samma takt som genomsnittligt för jämförelsegruppens städer. Värden över 1,00 anger snabbare tillväxt och värden under 1,00 långsammare.

I viss utsträckning har beräkningarna av stadstillväxten kompletterats med motsvarande uppgifter för stadsregioner. Två olika definitioner på stadsregion har då kommit till användning. Uppgifterna i avsnitten 3.2 och 3.3 är hämtade från en undersökning utförd av T Falk och följer då hans definition.[3] I avsnitt 3.4 däremot prövas den definition som gavs i kapitel 1 och vilken kom till användning i kap. 2.4. Denna definition har använts för beräkning av befolkningsutvecklingen i stadsregioner i sydöstra Sverige.

3.2 Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1920—70

Sveriges folkmängd uppgick år 1920 till knappt 6 milj. Under de följande femtio åren utökades den med över 2 milj till drygt 8 milj år 1970. För perioden som helhet innebär detta en tillväxt på 37 %. Av de fem årtionden som bildar halvseklet 1920—70 har rikets befolkningsökning procentuellt sett varit starkast under de tre senaste med ett högsta värde på 10,6 % för åren 1941—50. (tab 3.1) De regionala olikheterna är påfallande. Till de långsammast växande delarna hör sydöstra Sverige där uppgången totalt stannat vid 4 %. Sydöstra Sverige har då avgränsats till att omfatta de två smålandslänen Kronoberg (5 %) och Kalmar (4 %) samt Blekinge län (4 %). (tab 3.2)

I städer med minst 10 000 inv 1970 återfanns år 1920 en tredjedel av hela Sveriges folkmängd. År 1970 var över hälften (53 %) av rikets befolkning bosatt i dessa orter. Absolut hade befolkningen i städer över 10 000 inv 1970 mer än fördubblats på de femtio åren. Mot den procentuella tillväxten av totalbefolkningen på 37 % stod en tillväxt på 118 % för städerna över 10 000 inv 1970. (tab 3.1)

Procentsiffran 118 ger emellertid en underskattning av tillväxten, hänsyn bör nämligen även tas till förortsbosättningen. En stor del av det urbana boendet är numera förlagt till förorter utanför själva staden (huvudorten). Denna fysiska splittring har blivit särskilt påtaglig under 50- och 60-talen, men tendenserna fanns redan tidigare. Uppsplittringen av det urbana boendet innebär bl a att beräkningar av befolkningsstorlek och befolkningstillväxt för städer bör kompletteras med motsvarande beräkningar för stadsregioner.

En stadsregion kan avgränsas på olika sätt. En relativt vanligt förekommande variant är att definiera stadsregionen som en stad av viss storlek jämte alla tätorter inom visst avstånd från staden. Avståndet bestäms vanligen med ledning av uppgifter om pendlingsbenägenhet.[1] En annan möjlighet är att avgränsa stadsregionen till att omfatta en stad jämte alla tätorter med pendling av viss relativ storlek till staden ifråga. Det var en sådan metod som anvisades i kapitlet 1 och användes i kap 2.4. Osäkerheten i folkmängdsuppgifterna för de mindre tätorterna skapar svårigheter att utföra beräkningar för stadsregioner över lång tid. Höga krav på jämförbarhet är för de allra minsta tätorterna (ned till 200 inv) tillfredsställda först från och med 1960 års FR.

Beräkningar av folkmängden i stadsregioner för 1960-talet visar på andelar av riksbefolkningen uppgående till 60 % år 1970. Till en stadsregion har då förts städer om minst 20 000 inv 1970 jämte alla tätorter inom 25 km (40 km för storstäder) fågelavstånd från dessa.[2] Städerna över 20 000 inv 1970 svarade för 43 och 45 % av hela Sveriges befolkning

1960 resp 1970. I förortssystemet uppgick tillväxten under decenniet till 61 %, vilket resulterade i andelsökning från 10 till 16 procentenheter. (tab 3.3)

I avvaktan på en statistik som bättre fångar upp folkmängdstalen i stadsregioner över flera årtionden får analysen huvudsakligen förlita sig på tätortsredovisningen. Tätorter identifieras i Sverige ned till en storlek på 200 inv. Över åttio (81) procent av rikets totala befolkning bodde år 1970 i sådana samhällen. År 1920 var siffran 45. Tätorterna med minst 2 000 inv hade under samma tid höjt sin andel från 36 till 71 %. (tab 3.1)

Tillväxten decennievis i städer över 10 000 inv 1970. På 1920-talet växte storstäderna (över 100 000 inv 1970) snabbare än någon annan storleksgrupp bland städerna med minst 10 000 inv 1970. Det generella mönstret var stigande växt med stigande stadsstorlek. Fem årtionden senare var mönstret omvänt: ökningstakten avtog med växande stadsstorlek så att storstäderna hade den lägsta procentuella befolkningstillväxten. Detta nya mönster kan vad gäller städer över 10 000 inv 1970 skönjas från 40-talet och framåt. (tab 3.1) En orsak till detta mönster kan vara att storstädernas tillväxt i betydande omfattning ägt rum i förortsområdet. Detta är dock inte hela förklaringen, ty även när beräkningarna avser stadsregioner på 60-talet visar det sig att de tre storstadsregionerna har den lägsta procentuella ökningstakten bland stadsregioner med huvudorter över 20 000 inv 1970. (tab 3.3) Tendensen till stigande växt med avtagande ortsstorlek har även framgått ur andra undersökningar och stundom visat sig gälla längre ned i ortssystemet än till städer över 10 000 inv 1970.[3]

Den högsta procentuella tillväxten i städer över 10 000 inv 1970 registreras för 1940-talet, då den uppgick till 24,6 %. Den kraftiga ansvällningen av stads- och tätortsbefolkningen på 40-talet har observerats av flera andra författare.[4] Som ovan konstaterats var rikets totala folkmängdstillväxt som starkast under detta årtionde. Att städerna över 10 000 inv 1970 visar på samma resultat är knappast överraskande. I förhållande till riksväxten är städernas befolkningsökning på 40-talet inte särskilt imponerande. Vid en sådan jämförelse framstår istället 30-talet som särskilt urbaniseringsintensivt. (tab 3.1)

Förklaringen till rikets kraftiga befolkningsuppgång under 40-talet står att söka i nativiteten. Medan det under 30-talets slut i genomsnitt föddes 93 000 barn årligen steg antalet till 120 000—125 000 under följande årtionde. Det allmänna födelsetalet i städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1920 var under både 20- och 30-talen lägre än motsvarande tal för hela riket. På 40-talet däremot var situationen den omvända. (tab 3.4)

Den på 40-talet höga procentuella tillväxten av folkmängden i städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1920 hade således sin grund i födelseöverskottet, vilket svarade för 55 % av ökningen mot nettoflyttningens 45 %. Stadsbefolkningens starka ökning under 30-talet i förhållande till rikets växt hade däremot sin grund i flyttningsrörelserna. Barnafödandet var under 30-talet ovanligt lågt. Om ingen omflyttning hade förekommit skulle städernas andel av rikets totalbefolkning ha minskat. Nettoinflyttningen till städerna över 20 000 inv (exkl storstäder) var emellertid av sällan skådad omfattning och svarade för hela 80 % av befolkningsökningen. (tab 3.4) Denna olikhet i befolkningsväxtens generering förklarar varför 40-talet har den högsta procentuella ökningstakten, medan 30-talet visar den högsta stadstillväxten i förhållande till riket.

Befolkningstillväxten i sydöstra Sverige. Inledningsvis konstaterades att Kalmar län haft en lägre total befolkningsökning än riket under perioden 1920—70. Den procentuella uppgången i antalet stads- och tätortsinnevånare understiger också riksiffran. Länets städer över 10 000 inv 1970 visar endast en ökning med 103 % mot 118 % för samtliga svenska städer i denna storleksordning. Tätorterna med minst 2 000 inv 1970 ökade med 125 % i Kalmar län, medan motsvarande siffra på riksplanet löd på 141 %. (tab 3.2) Något samband av typen låg total befolkningsökning och låg stads- och tätortstillväxt behöver dock inte nödvändigtvis föreligga.[5] Kronobergs län vars totalbefolkning endast expanderat med 5 % har bland den högsta stads- och tätortstillväxten i hela riket. För det tredje länet i sydöstra Sverige (Blekinge) liknar förhållandet det i Kalmar län, städernas och tätorternas befolkningsökning understiger liksom den totala befolkningsökningen rikets genomsnitt. Tendensen är dock ännu mer utpräglad i Blekinge som under perioden 1920—70 haft den lägsta stads- och tätortstillväxten av samtliga län. (tab 3.2)

3.3 Vilka städer har växt snabbast?

I föregående avsnitt specificerades städernas befolkningsökning bl a efter grupper av städer. Gruppindelningen gjordes med ledning av uppgifter om städernas folkmängd. Brytpunkter valdes vid stor-

lekarna 100 000, 50 000, 20 000 och 10 000 inv. Grupperna var konstruerade i form av kohorter, där folkmängdssiffran från år 1970 avgjorde de enskilda städernas inplacering. I den ovan genomförda analysen betraktades grupperna som homogena. Att utvecklingen för enskilda städer i resp grupp är olikartad var i sammanhanget av föga intresse. Här kommer uppmärksamheten istället att riktas mot huvuddragen i tillväxtens variationer inom grupperna.

Storstäder (städer över 100 000 inv). Den första gruppen består av de tre storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Tillsammans har de alltsedan 40-talet ökat sina folkmängder i långsammare takt än genomsnittligt för svenska städer över 10 000 inv 1970. Fram till 1950 var det Stockholm som växte snabbast av de tre. Därefter har denna roll övertagits av Malmö. Även Göteborg har under dessa senare årtionden haft en starkare expansion än huvudstaden. Av de tre storstadsregionerna var det Göteborg som stod för den högsta noteringen under 60-talet med en ökning på 20,1 %. Totalresultatet för perioden 1920—70 blir att av de tre storstäderna har Malmö den högsta tillväxten med 117 %, då har tillväxten i förortssystemen ej inkluderats i beräkningarna. (tab 3.5)

Städer i storlek 50 000—99 999 inv. Norrköping som var den enda staden i detta storleksintervall år 1920 har utvecklats långsammast av de fjorton städerna i grupp två. Medan hela gruppens växt för totalperioden utgör 122 % har Norrköping endast en uppgång med 48 %. De snabbast växande städerna är Södertälje och Västerås, vilka mer än tredubblat sina befolkningar på femtio år. För Södertälje gäller att expansionen skett efter 1940 och framförallt på 60-talet. Under 20-talet hade Borås en påfallande hög tillväxt, avsevärt högre än någon annan stad i denna storleksgrupp. Även 30-talet var en expansiv tid för Borås även om både Linköping och Västerås då kommit i jämnhöjd. Därefter har Borås hamnat långt under gruppgenomsnittet och tillhört de minst expansiva städerna i denna storleksordning. Till följd av den kraftiga uppgången under 20- och 30-talen får Borås dock en hög procentsiffra för totalperioden 1920—70. (tab 3.5)

Tillsammans med Norrköping hör Gävle och Helsingborg till de städer som växt långsammast i denna grupp. För Helsingborg har årtiondena från och med 30-talet varit förenade med tillväxter under gruppens genomsnitt. Gävle överträffar samma genomsnitt endast under ett decennium, 40-talet.

De beräkningar över befolkningsväxten i stadsregioner som utförts för 60-talet visar att denna storleksgrupp då hade den högsta ökningstakten av samtliga. Både bland städer och stadsregioner visar Södertälje på den starkaste frammarschen. Regionen har fördubblat sin folkmängd på tio år och nådde 105 000 inv år 1970.

Städer i storlek 20 000—49 999 inv. Till denna grupp hör 27 städer. I samma storlek finns dessutom fem stockholmsförorter nämligen Lidingö, Sollentuna, Roslags-Näsby, Handen och Tumba. Efter den här använda definitionen utgår dessa emellertid ur stadsbegreppet.

De två västerbottniska kuststäderna Umeå och Skellefteå har när hela perioden 1920—70 beaktas den starkaste befolkningsökningen. Bägge har tillväxter över gruppgenomsnittet under varje årtionde med undantag för 40-talet. Mer än tredubbling av 1920 års befolkning registreras även för Örnsköldsvik, Köping och Växjö. De två senare har sina expansionsperioder efter 1940, vad gäller Växjö framförallt under 60-talet. Med en uppgång på 57,8 % var Växjö denna grupps mest expansiva stad under 60-talet. En stark ökning efter 1940 noteras även för Uddevalla (40- och 50-talen), Trollhättan, Luleå, Nyköping och Skövde.

Den klart lägsta tillväxten noteras i denna grupp för Karlskrona. Med en 15 %-ig ökning för hela tidsperioden mot 139 % för gruppen som helhet har Karlskrona rasat ned från en 12:e plats i städernas rangordning år 1920 till en 29:e år 1970. Landskrona, Kristianstad och Västervik har också haft låg tillväxt. En relativt svag befolkningstillväxt under efterkrigstid noteras dessutom för Halmstad, Motala, Karlskoga, Östersund, Falun och Kristinehamn.

Med en fördubbling av folkmängden mellan 1920 och 1970 hamnar även Kalmar under gruppgenomsnittet. I rangordningen av rikets städer år 1920 placerade sig Kalmar på plats nummer tjugo. Denna placering behölls fram till 1950 varefter rangordningsförluster inträffat. Kalmar var således på 24:e plats vid 1960 års FR och vid FoB 1970 ytterligare två placeringar lägre.

Växjö och Umeå var under 60-talet starkast växande såväl bland städer som stadsregioner i denna storleksgrupp. I andra fall kan märkbara olikheter framkomma i utvecklingen av städer, resp stadsregioner. Karlskrona var staden med den lägsta 60-talsväxten. Däremot fanns det åtta stadsregioner med lägre befolkningsökning än Karlskrona. Bland städerna var efter Växjö och Umeå, Skellefteå starkast växande på 60-talet. Förorterna kring Skellefteå

Karta 3.1 Befolkningstillväxt för städer över 10 000 inv. 1970 totalt för perioden 1920—70.

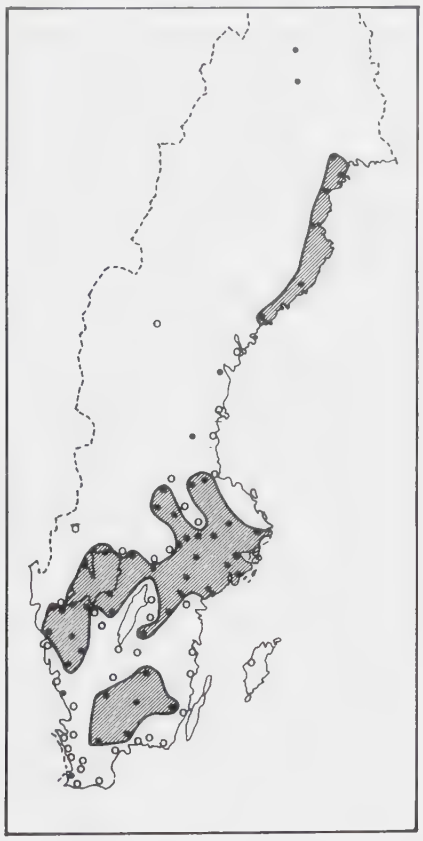

● Städer med tillväxt över respektive storleksgrupps (tab 3.5) genomsnitt.

○ Städer med tillväxt under respektive storleksgrupps (tab 3.5) genomsnitt.

Referenser: se tabell 3.5.

minskade emellertid med 3 % varför nio andra stadsregioner överskred skellefteåregionens framfart. (tab 3.5)

För Kalmar blir befolkningsväxten högre i förhållande till andra städer när förorterna införlivas i beräkningarna. Av stadsregionen Kalmars totala folkmängd bodde år 1970 25 % i förorterna. Befolkningsökningen under 60-talet uppgick där till 57,2 %. Endast tre städer i denna storleksgrupp redovisar en högre förortstillväxt. Med en procentökning på 22,0 hamnar Kalmar stadsregion strax under gruppens genomsnitt för stadsregioner, som är 24,2 %.[1]

Städer i storlek 10 000—19 999 inv. Med en sjudubbling av sin befolkning mellan 1920 och 1970 framstår Olofström som expansivast av de 48 städer som bildar den fjärde storleksgruppen. Mer än fyrdubblat har Hallstahammar, Kungälv, Oxelösund, Finspång och Hofors. Av dessa var endast Kungälv administrativ stad vid periodens början. Oxelösund erhöll stadsrättigheter år 1950, medan de övriga aldrig haft sådan status. Flertalet av de nämnda orterna har haft tillväxter över gruppgenomsnittet under varje tioårsperiod men undantag finns. För Oxelösund kan ökningen hänföras till perioden efter 1950. Urbaniseringen av Hofors har avtagit så att tillväxten under 60-talet var lägre än gruppgenomsnittet. Den lägsta tillväxten noteras i detta storleksintervall för Härnösand, Söderhamn, Ystad, Sala och Höganäs. (tab 3.5)

Den geografiska bilden. Vid en kartläggning av befolkningsmässigt expanderande och retarderande städer i resp grupp utvecklar sig följande mönster. De expansiva städerna ligger samlade i tre områden. Det ena sträcker sig i ett bälte genom Götaland och Svealand, det förbinder västkusten med Östersjön. Bandet utgår om man så vill från Mälarområdet och har utlöpare i tre riktningar. En sydlig genom hela Södermanland via det inre av Östergötland till Tranås i nordligaste Småland. En annan del av samma bälte går i sydvästlig riktning mot västkusten och Göteborg. Hit hör städer runt Vänern samt i Närke och Västergötland. Den tredje utlöparen går i nordlig riktning. Geografiskt avslutas den i södra Dalarna och sydvästra Gästrikland. (karta 3.1)

Ett andra område med starkt växande städer finns utmed mellersta och norra Norrlandskusten. Till detta område kan även de två inlandsstäderna Kiruna och Malmberget föras. Det tredje distriktet med expansiva städer är beläget i det inre av södra Småland. Olofström och Hässleholm i norra Blekinge resp Kristianstad län räknas också in i detta område.

Kuststäderna i södra Götaland och södra Norrland har däremot haft en förhållandevis långsam befolkningsökning. I Götaland har visserligen flertalet städer på västkusten tillväxter under resp gruppgenomsnitt men likväl relativt nära detta värde. På den östra sidan och i söder är det annorlunda ställt. Samtliga städer på kuststräckan från Norrköping till Trelleborg har tillväxter som väsentligen understiger resp gruppgenomsnitt. Bland Skånes kuststäder är det endast Malmö som för hela perioden 1920—70 har en växt som är högre än resp gruppgenomsnitt.

3.4 Kalmars befolkningstillväxt ur jämförande perspektiv

För att fastställa och periodisera Kalmars befolkningstillväxt har staden jämförts med fyra grupper av städer. Den första består av städer med över 10 000 inv 1970. Den andra utgöres av städer (exkl storstäder) med över 20 000 inv 1970. Den tredje utgöres av städer i samma storleksintervall som Kalmar dvs i intervallet 20 000—49 999 inv 1970. Dessutom har jämförelsen omfattat en mer regionalt avgränsad grupp av städer och stadsregioner. Den fjärde jämförelsegruppen utgöres således av de sex största städerna (över 15 000 inv 1970) och stadsregionerna i sydöstra Sverige. Till dessa räknas Kalmar, Västervik, Oskarshamn, Karlskrona, Karlshamn och Växjö. Stadsregion har i det sammanhanget liksom i avsnitt 2.4 avgränsats till att omfatta den berörda staden jämte alla tätorter med minst 20 % pendling år 1970 till densamma. Denna definition skiljer sig något från T Falks (1976) vilken användes i avsnitt 3.2 och 3.3. De stadsregionala beräkningarna för sydöstra Sverige har förts fram till 1975.

Jämförelsegrupperna I—III. Liksom bland städerna i allmänhet har befolkningsökningen i Kalmar givit det högsta procentutfallet på 40-talet. Kalmar växte under denna tid med 25,9 %, vilket var likvärdigt med uppgången i jämförelsegrupperna I—III. En annan period med i förhållande till andra städer stark befolkningsökning i Kalmar är 20-talet. Kalmars tillväxt uppgick då till 12,7 %, vilket var avsevärt högre än genomsnittligt för jämförelsegrupperna II och III. Deras motsvarande värden löd på 9,7 % resp 8,7 %. Inget annat årtionde visar på ett så högt indextal för Kalmar inom dessa två jämförelsegrupper. (tab 3.6)

På 30-, 50- och 60-talen däremot växte Kalmar långsammare än genomsnittet för de tre första jämförelsegrupperna. Totalresultatet för perioden 1920—70 blir därför en förhållandevis långsam befolkningsökning i Kalmar. Särskilt långsam var tillväxten på 30-talet. Kalmars ökning med 8,3 % mellan 1930 och 1940 var endast hälften av vad städerna i jämförelserna I och II kunde prestera. I förhållande till städerna i grupp III var tillväxten ännu långsammare. (tab 3.6)

För senare delen av 60-talet registrerar Kalmar högre indextal än för perioden 1950—65. I förhållande till grupp I hade Kalmar åren 1965—70 en högre tillväxt än genomsnittet till och med det högsta registrerade inom jämförelsegruppen ifråga. Totalresultatet för 60-talet blev dock en lägre ökningstakt i Kalmar än genomsnittligt för städerna i grupperna I—III. (tab 3.6)

Stadsregionen Kalmar hade däremot enligt T Falks (1976) statistik en tillväxt på 60-talet som var av ungefär samma storlek som för samtliga stadsregioner innehållande städer med minst 20 000 inv 1970. (tab 3.3, tab 3.5) I förhållande till stadsregionerna i grupp III låg visserligen ökningen för Kalmar stadsregion under gruppgenomsnittet men avståndet hade förkortats från 0,64 för staden till 0,91 för stadsregionen. (tab 3.5) Tillväxten i Kalmars förortsområde har således under 60-talet varit intensivare än i många andra städers förortsbälten.

Jämförelsegrupp IV. De sex största städerna och stadsregionerna i sydöstra Sverige kan för åren 1970 och 1975 storleksmässigt delas i två homogena grupper. Den ena bestående av Kalmar, Karlskrona och Växjö med stadsbefolkningar på 34 000—39 000 inv 1970 och stadsregioner innehållande 47 000—48 000 inv 1975. De tre mindre städerna (Västervik, Oskarshamn och Karlshamn) hade stadsbefolkningar på 17 000—20 000 inv 1970, medan stadsregionerna ifråga innehöll 21 000—22 000 inv 1975. De tre största städernas andel av rikets totalbefolkning uppgick för var och en till omkring 0,45 %, för stadsregionerna till 0,55 %. För de tre mindre städerna var motsvarande värden 0,20—0,25 % resp 0,25 %. (tab 3.7)

Denna gruppering var av relativt sent datum, den hade successivt växt fram under perioden. År 1920 var Karlskrona sydöstra Sveriges överlägset största stad med 29 500 inv (0,50 % av rikets totalbefolkning) följd av Kalmar med 17 600 inv (0,30 %) och Växjö med 12 800 inv (0,22 %). Ännu år 1960 var Karlskrona befolkningsmässigt störst och Kalmar klart större än Växjö. Folkmängden i de tre städerna löd på 33 400 (0,45 %), 30 700 (0,41 %) resp 24 700 (0,33 %) personer. Under 60-talet kom relationerna mellan de tre att definitivt förändras, så att de tre städerna vid årtiondets slut var jämnstora. (tab 3.7)

Av de sex största städerna i sydöstra Sverige så har samtliga utom Växjö tillväxt långsammare än genomsnittet för jämförda städer under perioden 1920—70. Växjö däremot tillhör en av rikets mest expansiva städer framförallt under 60-talet. Växjö är geografiskt beläget inom det sydostsvenska tillväxtområdet, medan de övriga fem ingår bland de kuststäder i södra och östra Sverige som haft en relativt långsam befolkningsökning. (karta 3.1) I

detta regionala perspektiv framstår Kalmars tillväxt som relativt stark. Efter Växjö som växt med 204 % (1920—70) följer Kalmar med en ökning på 99 %. (tab 3.5) Genomsnittet för städerna över 15 000 inv 1970 i sydöstra Sverige lyder på 79 %, vilket ger Kalmar ett indexvärde på 1,25. (tab 3.6)

Periodiseringen av Kalmars befolkningstillväxt pekar även här på att 20- och 40-talen var årtionden då staden tillväxte snabbt och att senare delen av 60-talet innebar ett höjt indexvärde gentemot åren 1960—65. På 20-talet var Kalmar snabbast växande av de sex största städerna i sydöstra Sverige. Åren 1965—70 var det av stadsregionerna endast Växjö (23,0 %) som ökade starkare än Kalmar (11,5 %). Tidigare under 60-talet hade däremot såväl Karlshamn som Oskarshamn och Växjö stadsregioner tillväxter på 22—27 % mot 9 % för Kalmar. (tab 3.6, tab 3.7)

Vid denna regionala jämförelse får Kalmar ett högt indexvärde även under 50-talet (1,49 resp 1,54). (tab 3.6) Detta har sin grund i att tillväxten generellt var låg för berörda städer i sydöstra Sverige. Kalmar ökade dock sin folkmängd starkare än flertalet övriga städer i området.

För de sex sydostsvenska stadsregionerna omfattar beräkningarna även tiden 1970—75. Den höjning i indexvärdet som noterades för Kalmar vid 60-talets slut blev inte bestående genom 70-talets första hälft. Tillväxten i Kalmar stadsregion stannade vid 3,7 % mot 5,3 % för de sex stadsregionerna i genomsnitt. Endast Karlshamn hade lägre ökning än Kalmar. Oskarshamn som tillväxte starkt genom 60-talet fortsatte på den vägen och registrerades åren 1970—75 för den högsta tillväxten (9,9 %) av samtliga undersökta stadsregioner i sydöstra Sverige. (tab 3.7)

3.5 Befolkningstillväxtens komponenter

Den fråga som avslutningsvis skall diskuteras här i kapitel tre gäller hur befolkningsökningen i Kalmar fördelats på flyttningsvinst och födelseöverskott under perioden 1920—70. Detta kommer att ske dels internt (dvs i Kalmar) dels jämförande (dvs Kalmar i förhållande till andra städer). Det interna perspektivet kan anläggas för hela tidsavsnittet, medan det jämförande har begränsats till åren 1920—50 för vilka ett lättbearbetat tryckt material föreligger. Jämförelsen omfattar städer (exkl storstäder) med minst 20 000 inv 1920. Till denna grupp har även Kalmar förts trots att staden år 1920 med 17 563 inv ej fullt uppnådde denna folkmängd. Kalmar var dock den stad som låg närmast 20 000-strecket av städerna under 20 000 inv 1920.

De officiella uppgifter om flyttningar, nativitet och mortalitet som föreligger i den offentliga statistiken avser administrativa enheter med församlingen som lägsta redovisningsenhet. Befolkningstillväxten däremot har tidigare i detta kapitel beräknats utifrån de tätbebyggda områdena, som ej behöver överensstämma med den administrativa gränsdragningen. Detta förhållande bör beaktas vid tolkningen av resultaten, men kan knappast ändra huvuddragen däri.

A) Flyttningar — nativitet och mortalitet

Omflyttningen. Den sammanlagda in- och utflyttningen till/från Kalmar låg under 20- och 30-talen på ett i förhållande till senare tidsperioder lågt procentuellt värde. Ett lägsta värde på 9 % registrerades i genomsnitt för åren 1931/35. Därefter ökade intensiteten och nådde en topp på 40-talet, då flyttarna utgjorde 12—14 % av medelfolkmängden. Efter en viss avmattning under 50-talet steg ånyo benägenheten till geografisk rörlighet under 60-talet inte minst under årtiondets senare del. Rörligheten var då åter av 40-tals storlek. (diagram 3.1 a-b)

En icke oväsentlig del av Kalmars befolkningsväxt under 60-talet ägde rum som ovan framgått (kap 2.2—2.5, kap 3.4) i förortsbältet utanför staden. Att beräkna flyttningarna till/från Kalmar under 60-talet enbart på stadsförsamlingen ger en underskattning av den verkliga rörligheten inte minst nettoresultatet av omflyttningen. Till Kalmar församlings siffror har därför adderats siffrorna för de närmast till staden gränsande församlingar, som upplevde befolkningstillväxt under 50- och 60-talen. Berörda är Dörby, Hossmo, Kläckeberga, Förlösa och Ljungby. De flyttningar som ägt rum mellan dessa församlingar har ej eliminerats.

Efter att dessa justeringar av omflyttningstalen genomförts visar det sig att in- och utflyttningen såväl var för sig som sammanlagt når högre procentvärden än tidigare. Nettoflyttningen, vilken för Kalmar församlings del reducerades under senare delen av 60-talet får efter justeringarna samma relativa omfattning i genomsnitt för åren 1966/70 som för åren 1961/65. (diagram 3.1)

Nettoinflyttningen till Kalmar har haft en positiv samvariation med stadens befolkningstillväxt. På 20- och 40-talen när Kalmar växte minst lika starkt som jämförda städer visar flyttningsvinsten särskilt höga värden både i det interna och i det jämförande per-

Diagram 3.1 In- och utflyttning till Kalmar i genomsnitt för femårsperioder under åren 1911—70.

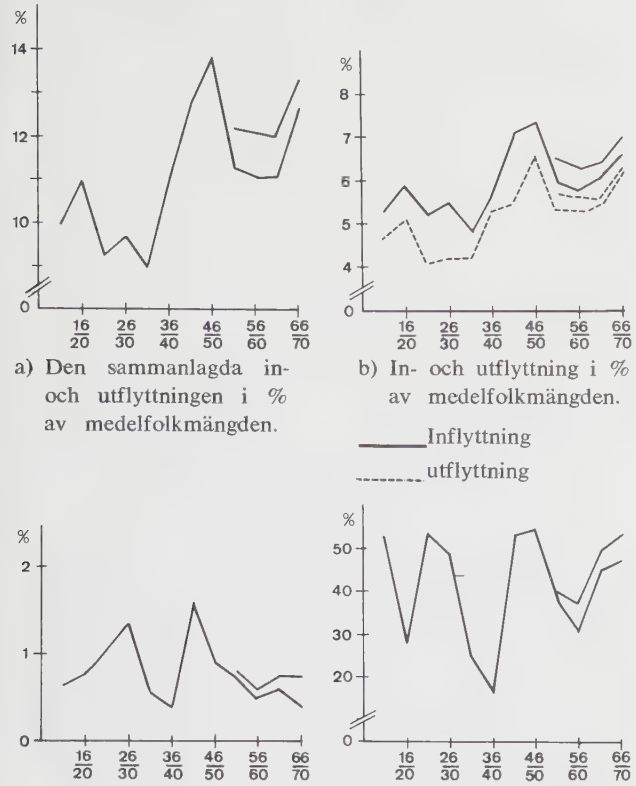

a) Den sammanlagda in- och utflyttningen i % av medelfolkmängden.

b) In- och utflyttning i % av medelfolkmängden.

Inflyttning

utflyttning

c) Nettoinflyttningen i % av medelfolkmängden.

d) Andel män i nettoinflyttningen

Anm. Uppgifterna för åren 1911—70 avser Kalmar stadsförsamling.
Uppgifterna för åren 1951—70 avser Kalmar inkl. Dörby, Hossmo, Kläckeberga, Förlösa och Ljungby församlingar.
Procenttalen är beräknade som genomsnittlig flyttning per femårsperiod (1911/15, 1916/20 etc) i förhållande till medelfolkmängden.

Referenser: SCB, Summariska folkmängdsredogörelser för Kalmar 1911—70, för Dörby, Hossmo, Kläckeberga, Förlösa och Ljungby 1951—70.

Diagram 3.2 Åldersspecifikt födelsetal för Kalmar och riket 1911—70.

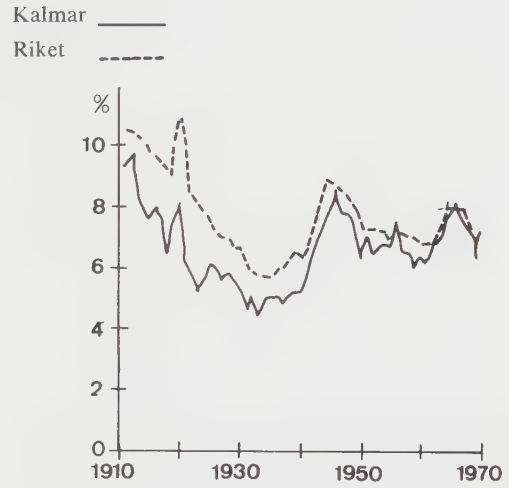

Anm. Åldersspecifikt födelsetal beräknat som antal födda i % av antalet kvinnor i åldern 15—44.

Referenser: Kalmar: SCB, Summariska folkmängdsredogörelser för Kalmar stadsförsamling 1911—70.
Riket: HS I 1969 tabell 18, 28. SÅ 1974 tabell 15, 37.

spektivet. På 30- och 50-talen när Kalmars befolkningsökning gick i långsammare takt än i övriga städer reducerades stadens flyttningsvinst. (diagram 3.1 c, tab 3.4) En viss ökad nettoinflyttning till Kalmar kan ånyo observeras under 60-talet. (diagram 3.1 b-c) För detta decenniums senare del visar också Kalmar på en i förhållande till andra städer högre tillväxt än under åren 1950—65.

En annan observation som kan göras i sammanhanget gäller hur proportionen mellan män och kvinnor i nettoinflyttningen till Kalmar varierat. Här föreligger en positiv samvariation mellan andel män och nettoinflyttningens relativa omfattning. Mansandelen har således ökat när nettoinflyttningen ökat och reducerats när nettoinflyttningen reducerats. (diagram 3.1 d) Som vidare kommer att diskuteras i kapitel sex har både könsproportionens utseende och nettoinflyttningens storlek inflytande på befolkningens sammansättning.

Nativitet och mortalitet. Det åldersspecifika födelsetalets utveckling i Kalmar perioden 1911—70 uppvisar liknande mönster som i riket om än vid lägre relativa värden. Tendensen var fallande under både 10- och 20-talen. Bottenläget nåddes vid början av 30-talet, då Kalmar år 1933 noterade ett åldersspecifikt födelsetal om 4,4 %. (diagram 3.2)

Sverige inträdde från 30-talets mitt i ett nytt demografiskt skede. Giftermålsfrekvensen ökade. Det allmänna såväl som det åldersspecifika födelsetalet steg och nådde en topp vid 40-talets mitt. För Kalmars del redovisades den högsta åldersspecifika siffran år 1946, då den uppgick till 8,6 %. (diagram 3.2) Antalet barn per äktenskap tenderade under denna tid att öka liksom den utomäktenskapliga fruktsamheten. Samtidigt började Sverige att bli ett invandrarland från att ha varit ett utvandrarland.[1]

Diagram 3.3 Nativitet och mortalitet i Kalmar i genomsnitt för femårsperioder under åren 1911—70.

AF = allmänna födelsetalet
AD = allmänna dödstalet
FN = födelsenetto

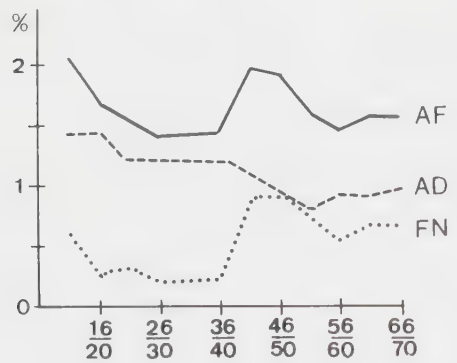

Anm. Antal födda resp. döda i genomsnitt för femårsperioder (1911/15, 1916/20 etc) i % av medelfolkmängden.

Referenser: SCB, summariska folkmängdsredogörelser för Kalmar 1911—70.

Diagram 3.4 Flyttnings- och födelsenetto för Kalmar i genomsnitt för femårsperioder under åren 1911—70.

Flyttningsnetto _____
Födelsenetto .....

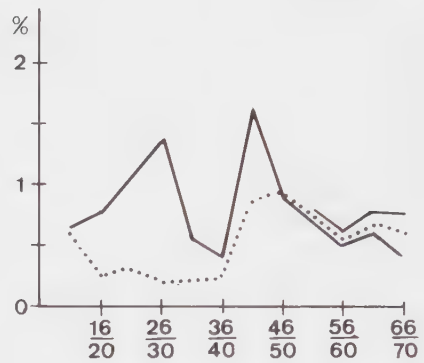

Anm. Överskott av födda resp. inflyttade i genomsnitt för femårsperioder (1911/15, 1916/20 etc) i % av medelfolkmängden.

Flyttningsnetto för perioden 1911—70 avser Kalmar stadsförsamling.

Flyttningsnetto för perioden 1951—70 avser Kalmar inkl. Dörby, Hossmo, Kläckeberga, Förlösa och Ljungby församlingar.

Referenser: se diagram 3.1.

Efter 40-talets uppgång i födelsetalet följde en ny nedgångsfas, vilken varade in på 60-talet. Årliga beräkningar av det åldersspecifika talet visar därefter på ett nytt toppläge vid 60-talets mitt. I Kalmar uppgick den åldersspecifika födelsesiffran vid denna tid till som högst 8,2 % (1966). Därefter visar siffrorna åter på nedgång både i Kalmar och i riket. (diagram 3.2)

Mortaliteten (allmänna dödstalet) har haft en stabilare utveckling än nativiteten och dessutom en fallande tendens åtminstone fram till 60-talet.[2] Födelseöverskottets variationer har därför huvudsakligen bestämts av nativitetsutvecklingen. I Kalmar var födelseöverskottet lågt under både 20- och 30-talen i förhållande till senare årtionden. Orsaken var de låga och sjunkande födelsetalen. (diagram 3.3) Även i förhållande till städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1920 visar Kalmar på låga födelseöverskott under åren 1920—50. Orsaken därtill var Kalmars högre dödlighet samt på 20-talet även en lägre nativitet. (tab 3.4)

B) Flyttningsnetto, födelsenetto och befolkningstillväxt

Vid en jämförelse av flyttningsnettots bidrag till befolkningsväxten i Kalmar med motsvarande bidrag från födelsenettot visar det sig att flyttningsöverskottet vanligen givit det största bidraget. (diagram 3.4) För jämförda städer däremot betydde födelseöverskottet minst lika mycket för tillväxten som flyttningsnettot under såväl 20- som 40-talet. (tab 3.4)

Flyttningsvinsten utgjorde en särskilt stor del av befolkningsökningen i Kalmar under 20-talet. Även i förhållande till jämförda städer uppvisar Kalmar en särskilt hög nettoinflyttning på 20-talet. Denna starka nettoinflyttning ägde rum under det årtionde för vilket Kalmar noterar den i förhållande till andra städer högsta procentuella befolkningstillväxten. På 30-talet däremot när Kalmar tillväxte relativt långsamt uppgick nettoinflyttningen endast till 0,48 % mot 1,04 % i jämförelsegruppen. Det var jämförelsegruppens högsta nettoflyttningsvinst och Kalmars lägsta. (tab 3.4)

Både flyttnings- och födelseöverskott nådde i Kalmar sina högsta relativa värden för åren 1920—70 under 40-talet. (diagram 3.4) Det är också det årtionde då befolkningstillväxten noterar sitt högsta procentuella värde. Kalmars ökning var samtidigt av ungefär samma storlek som i jämförda städer. I förhållande till gruppen städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1920 hade Kalmar till och med en klart högre tillväxt. Kalmars flyttningsvinst på 40-talet var visserligen den högsta noterade för perioden 1920—70, men den översteg i mindre utsträckning än under 20-talet genomsnittet för jämförda städer. (tab 3.4)

Efter 1950 har de två tillväxtkomponenterna givit ungefär samma bidrag till befolkningsökningen i Kalmar med något växande betydelse för flyttningsnettot vid 60-talets slut (diagram 3.4)

Sammanfattningsvis kan konstateras att Kalmars befolkningsväxt huvudsakligen genererats via omflyttningen, men att födelseöverskottets andel ökat mot periodens slut. Vidare att nettoinflyttningen till Kalmar varit särskilt omfattande (både i det interna och i det jämförande perspektivet) under de perioder då Kalmar visar den i förhållande till andra städer starkaste befolkningsväxten.

3.6 Sammanfattning

Syftet med kapitel tre har varit att mäta Kalmars befolkningstillväxt i förhållande till andra städer samt befolkningsökningens fördelning på födelse- och flyttningsöverskott under perioden 1920—70. Avstamp togs i rikets befolkningsutveckling och stadstillväxten. En beräkning av befolkningsökningen i städer över 10 000 inv 1970 visade på ett högsta värde under 1940-talet. Befolkningen i städer över 10 000 inv 1970 växte då med 24,6 %. I förhållande till rikets totala ökning framstod däremot 30-talet som speciellt urbaniseringsintensivt. Orsakerna till detta förhållande stod att finna i tillväxtens generering. På 30-talet växte städerna genom inflyttning. På 40-talet genom ett kraftigt stigande födelseöverskott, som hade sin grund i ett ökat barnafödande. Det var främst i städerna som födelsetalen sköt i höjden. Tillväxten bland städerna över 10 000 inv 1970 har alltsedan 40-talet varit högre bland de mindre än bland de större. Tidigare var mönstret det omvända. En övergångstid bildade 30-talet då procentsiffrorna inte visade på någon större regelbundenhet.

Kalmar län har liksom övriga län i sydöstra Sverige befunnits ha en låg befolkningsökning i förhållande till riksgenomsnittet. Även länets städer över 10 000 inv 1970 och tätorter över 2 000 inv 1970 har registrerats för en lägre befolkningsökning än rikets städer och tätorter i genomsnitt.

Jämförelsen av Kalmars befolkningstillväxt med förhållandena i andra städer över 10 000 inv 1970 har visat att Kalmars tillväxt åren 1920—70 varit lägre än genomsnittligt för dessa städer. På 20- och 40-talen ökade dock Kalmar sin folkmängd minst lika kraftigt som genomsnittet för jämförelsegrupperna. Denna tillväxt alstrades främst genom nettoinflyttningen, vilken under nämnda årtionden var högre än bland jämförda städer. Även i det interna perspektivet har nettoinflyttningen till Kalmar framstått som särskilt intensiv under 20- och 40-talen. Den långsammare befolkningsökningen har inträffat under 30-talet och efter 1950. Den senare delen av 60-talet visade dock på en uppgång i förhållande till det tidigare läget. Stadsregionen Kalmar tillväxte däremot på 60-talet i samma omfattning som genomsnittligt för svenska stadsregioner med huvudorter om minst 20 000 inv 1970.

Rikets totalbefolkning har under den studerade perioden koncentrerats till de tre storstadslänen. Något samband mellan hög länstillväxt och hög stadstillväxt behöver emellertid ej föreligga. De mest expansiva städerna med över 10 000 inv 1970 återfinns inom ett bälte som sträcker sig från västkusten till Mälarområdet. I norr begränsas det av södra Dalarna och sydvästra Gästrikland. I söder av Tranås i nordligaste Småland. Ett annat område med expansiva städer är kuststräckan i mellersta och norra Norrland. Ett tredje återfinns i det inre av Småland med utvikningar mot angränsande län.

Kuststäderna i södra och östra Götaland har däremot tillväxt långsammare än genomsnittet för undersökta städer. I sydöstra Sverige har det skett en omfördelning från kusten och kuststäderna till det inre av södra Småland där Växjö utvecklats till en av områdets största och mest betydelsefulla städer. I detta regionala perspektiv framstår Kalmars befolkningsökning som relativt omfattande. Totalt för perioden 1920—70 har Kalmar en kraftigare tillväxt än genomsnittet för de sex största städerna i sydöstra Sverige. Tidsmässigt är denna tillväxt koncentrerad till de första decennierna. Efter 1950 har såväl Växjö som Västervik, Oskarshamn och Karlshamn tillväxt i minst samma omfattning som Kalmar.

4 Funktioner

4.1 Allmän diskussion

Här i kapitel fyra inleds diskussionen om bakgrunden till de i föregående kapitel funna mönstren i Kalmars befolkningstillväxt i förhållande till andra städer över 10 000 inv 1970. En diskussion som också kommer att föras genom nästföljande kapitel. Diskussionen och analysen utgår ifrån den teoretiska föreställningen att bakgrunden till en orts (i detta fall Kalmars) befolkningstillväxt kan sökas i ortens funktionella inriktning. Funktionsbegreppet har då definierats i bemärkelsen all produktion och allt utbyte av varor och tjänster som äger rum i orten. Funktionsbegreppet har innanför den bestämningen givits en näringsmässig avgränsning så att en orts funktioner kommer till synes i befolkningens fördelning på näringsgrenar.

Funktionsbegreppet kan förvisso avgränsas och indelas på annat sätt än som här skett. I anslutning till den centralortsteoretiska forskningen (se kapitel 5.1) har man talat om centrala eller servicefunktioner, transportfunktioner samt speciella funktioner.[1] G Törnqvist har definierat funktioner som arbetsfunktioner dvs de olika yrken som är företrädda inom en näringsgren t ex administrativa funktioner och driftsfunktioner.[2] I ett annat sammanhang har G Törnqvist gjort en indelning i administrativa funktioner, servicefunktioner, tillverkningsfunktioner och insamlingsfunktioner.[3] Även denna indelning bygger på ett arbetsfunktionsbegrepp. Förutom indelningar och avgränsningar efter ekonomiska verksamheter kan man även tala om en orts sociala, politiska, kulturella m fl funktioner.

Den definition som valts här är emellertid den näringsmässiga där varje huvudnäring, bransch resp detaljgrupp kan sägas representera en viss funktion. Med funktionell inriktning avser jag såväl befolkningens fördelning på näringsgrenar eller funktionstyper som de marknader (lokala eller icke lokala) som funktionerna ifråga producerar varor och tjänster för. Denna senare aspekt blir huvudtema i nästa kapitel. Här behandlas istället frågan om hur den förvärvsarbetande kalmarbefolkningens fördelning på näringsgrenar och branscher skiljer sig från motsvarande fördelningar i andra städer.

I anslutning därtill behandlas den närliggande frågan om hur olika funktioner i Kalmar utvecklats under perioden 1920—70 i förhållande till motsvarande utveckling i andra städer. Resultaten kommer i detta kapitel inte att relateras till befolkningsutvecklingen, vilket möjligen kunde förväntas. Denna koppling får anstå till nästa kapitel, där den kommer att sammanföras med indelningen av funktionerna efter geografiska verksamhetsområden.

Resten av innevarande avsnitt ägnas åt tillvägagångssättet vid den funktionella jämförelsen av Kalmar med andra städer. Till att börja med indelningen av näringslivet i olika huvudnäringar och branscher.

Funktionstyper och material. Det samlade näringslivet har indelats i åtta huvudnäringar jämte en restgrupp. Den första huvudnäringen utgöres av jordbruket eller den agrara varuproduktionen. Tillverkningsindustri, byggnadsverksamhet och kraftproduktion är benämningen på följande tre huvudnäringar. Deras huvudsakliga verksamhet utgöres av industriell varuproduktion och de tre kommer ibland att sammanföras under beteckningen industri eller industriell varuproduktion. Dock inryms där verksamheter som är av annan karaktär t ex kraftproduktion. Tillverkningsindustrin inkluderar dessutom reparationsverksamhet. Dessa avvikelser är betingade av utseendet på det nyttjade statistiska materialet.

Varuhandel, samfärdsel, tjänster och husligt arbete är benämningen på de fyra återstående huvudnäringarna. En relativt vanligt förekommande övergripande beteckning på dessa fyra är servicenäringar. Varuhandelns och samfärdselns huvudsakliga verksamhet är varuutbyte, men där ingår även viss produktion och utbyte av tjänster som persontransporter samt post- och teletrafik. I vissa sammanhang kommer varuhandeln och samfärdseln att redovisas tillsammans.

De åtta huvudnäringarna har brutits ned i undergrupper eller branscher och de senare i detaljgrupper. Det på så sätt erhållna näringsschemat har fyllts med sysselsättningsdata hämtade ur FR/FoB:s näringsstatistik. Denna statistik har genomgått många förändringar under perioden både vad gäller begrepp, definitioner och redovisningsprinciper. Att ta fram en näringsstatistik för åren 1920—70 är därför inte en helt oproblematisk uppgift. De större problemen i samband därmed diskuteras i bilaga 1:1.

Den indelning i undergrupper (branscher) som nyttjats i denna studie framgår ur bl a tabellerna 4.1 och 4.2. Ett mål har varit att specificera sådana branscher som kan följas någorlunda enhetligt över perioden. Möjligheterna därtill beror på dels vilket material som används (tryckt eller otryckt) dels vilken geografisk enhet uppgifterna skall avse. För hela riket finns detaljerad information i de tryckta redogörelserna medan motsvarande uppgifter för enskilda orter måste hämtas ur de otryckta råtabellerna i SCB:s arkiv. De nedan anförda sysselsättningsuppgifterna kan inte alltid direkt utläsas ur materialet oavsett om detta är tryckt eller otryckt utan en viss manipulation krävs.[4]

Det material som ligger till grund för den funktionella jämförelsen i detta kapitel är de tryckta FR/FoB-redogörelserna. Arbetets praktiska genomförande har på så sätt underlättats. Men man får då också acceptera oenhetligheten i undergruppsredovisningen. Informationen om samfärdselns branschsysselsättning upphör således helt efter 1945. På industrisidan är läget något bättre. Nio branscher kan följas löpande fram till 1950. Därefter bryts det tidigare redovisningssystemet delvis sönder. Nya branscher plockas fram, tryckta uppgifter ges över de som är störst eller kan anses intressantast. Inom tjänstenäringen är förhållandet likartat, dock finns där ingen som helst rapportering om branschsysselsättningen år 1920. Två av tjänstenäringens undergrupper kan följas tämligen kontinuerligt. Det är också de två största, sjukvård och undervisning.

Ett annat materialbetingat problem i sammanhanget är att nedan redovisad sysselsättningsstatistik för åren 1920—45 endast avser de administrativa städerna enligt vid resp tidpunkt gällande indelning. Den i föregående kapitel rapporterade befolkningstillväxten däremot har beräknats på en yta som skall vara konstant över tid och approximativt avse den tätbebyggda arealen år 1970. Efter tätortsstatistikens tillkomst år 1950 kan både befolknings- och sysselsättningsstatistiken erhållas för samtliga undersökta orter över en homogen yta.

Profilbestämning. Indelningen i funktionstyper framgår som ovan påpekats ur tab 4.1 och 4.2. En och samma ort fyller vanligen flera funktioner. För att differentiera mellan betydelsen av dessa olika funktioner har en indelning gjorts i *dominerande* resp *profilerande* funktioner. Med dominerande avses den i orten kvantitativt mest omfattande funktionen. Profilen är den vid jämförelse med andra orter mest framträdande funktionen.

Den metod som här använts för att fastställa Kalmars näringsprofil hör hemma inom en tradition för ortsklassificering som kallats *statistisk analys*.[5] En orts specialisering på en viss funktion bestäms enligt denna genom att fastställa avvikelsen mellan funktionens storlek i den aktuella orten och i en jämförelsegrupp av orter. Hur stor denna avvikelse skall vara för att anses signifikant har vanligen fastställts godtyckligt. Graden av specialisering kan mätas genom ett funktionsindex, vilket beräknas på följande sätt. Om industrin svarar för 80 % av de yrkesverksamma i en ort mot 40 % i jämförelsegruppen blir indexvärdet lika med två, dvs 80 dividerat med 40.

Jämförelsegruppen utgöres i detta fall av samtliga städer (exkl storstäder) med över 20 000 inv 1970. Några av dessa var ej administrativa städer vid periodens början och saknar då i tryckt statistik uppgifter om näringslivets sammansättning. Det gäller Borlänge, Sandviken, Kiruna och Karlskoga. Ur redovisningen för åren 1920—45 har därför förutom storstäderna även dessa fyra orter exkluderats. För år 1940 saknas dessutom i FR näringsstatistik för Motala, Örnsköldsvik, Skellefteå och Köping, vilka låg under den nedre storleksgräns (folkmängd) som då fordrades för rapportering i tryckt statistik. Det är således först från 1950 som näringsstatistiska uppgifter föreligger för samtliga berörda städer. Den bestämning av Kalmars näringsprofil som görs nedan torde dock inte på något mer avgörande sätt påverkas av dessa luckor i statistiken.

Till följd av bl a de ovan påtalade luckorna i statistiken har jämförelsen av Kalmar med andra städer här stannat vid städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970. I storleksgruppen städer över 10 000 inv 1970 blir luckorna för perioden 1920—45 mer betydande.

För var och en av städerna (exkl storstäderna) över 20 000 inv 1970 med uppgiftsredovisning har den förvärvsarbetande befolkningens fördelning på huvudnäringar och i möjligaste mån undergrupper

till dessa framtagits. Andelen sysselsatta inom resp huvudnäring och bransch har beräknats totalt för de undersökta städerna. Mot denna norm har kalmarbefolkningens fördelning på näringsgrenar ställts. Profil har ansetts föreligga när en funktion är företrädd till mer än 10 % över nämnda genomsnittsvärde (funktionsindex minst 1,10). Profil kan förekomma inom flera funktioner än en och profilsammansättningen kan ändra karaktär över tid. Profilbildande har i de undersökta städerna samtliga näringar ansetts vara utom jordbruk och husligt arbete.

Ortsklassificering i tidigare forskning. Den här gjorda profilbestämningen av Kalmar skiljer sig från de näringsklassificeringar av orter som tidigare förekommit i svensk forskning. Svenska forskare har vanligen följt en tradition som har kallats *statistisk deskription*. Tillvägagångssättet är följande. En orts specialisering på viss typ av verksamhet fastställs genom att jämföra andelen yrkesutövare inom kategorin ifråga med en i förhand fixerad norm. För att en ort skall få beteckningen industriort har t ex krävts minst 50 % av de förvärvsarbetande inom denna näring, för samfärdselort minst 25 %. Tre forskare som nyttjat denna eller närbesläktad norm är W William-Olsson, G Ahlberg och R Tryggveson.[6] En annan variant inom samma tradition har satt gränser vid 60 resp 30 %. Metoden finns i någon form representerad hos bl a G Enequist, G Arpi och H Mattsson.[7]

Den svenska forskningen har i regel tagit fram fem möjliga huvudtyper av funktioner. Benämningarna varierar något. Klassificeringen har kommit att domineras av en eller två huvudtyper, där skiljelinjen ofta gått mellan industriorter och övriga orter. Nyanserna i den funktionella mångfalden har ej blottlagts. Främst är det de s k servicenäringarna som framstår som funktionellt odifferentierade.

Statistisk analys och statistisk deskription har nämnts som tekniker vid ortsklassificering, men även andra möjligheter finns. Istället för att utgå ifrån genomsnittsvärden kan klassificeringen genomföras dels från det i någon ort *minsta uppmätta värdet* i resp näringskategori dels från storleken av resp näring i en *"normalort"*. Dessa två senare metoder har inte bara nyttjats för klassificeringar utan även för att mäta storleken av de verksamheter i en ort som producerar varor och tjänster för marknader utanför orten.[8]

Vidare har en funktionsanalytisk ansats på svenska tätorter över 10 000 inv 1965 prövats av H Aldskogius. Syftet med denna var dock inte att upprätta en rent funktionell klassificering av orterna i ovan angiven bemärkelse. Nämnda arbete kan inplaceras i den *multivariata analystraditionen*, vilken grupperar undersökta orter efter ett flertal ekonomiska demografiska och sociala variabler.[9]

4.2 Sysselsättningens omfördelning 1920—70

Innan profileringen av Kalmar vidtar ges i detta avsnitt en summarisk översikt av sysselsättningens omfördelning mellan näringar och branscher under halvseklet 1920—70. Ett tema som också kommer att beröras i nästkommande kapitel. Sysselsättningens omfördelning har beräknats dels för hela riket dels för städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970.

Riket. Det mest framträdande draget betr fördelningen av alla yrkesverksamma i riket är övergången från jordbruket till de icke agrara näringarna. Processen ifråga startade redan under 1800-talet. Ännu år 1930 var dock jordbruket största huvudnäring men passerades omkring 1940 av tillverkningsindustrin. Med 8 % av de yrkesverksamma tillhörde jordbruket år 1970 de mindre huvudgrupperna. (tab 4.1)

Sysselsättningen inom industrin har i motsats till den inom jordbruket utökat sin andel. Tillverkningsindustri, byggnadsindustri och kraftproduktion svarade tillsammans för över 40 % av den totala sysselsättningen år 1970 mot drygt 30 % år 1920. Tillverkningsindustrin nådde en topp omkring 1960, varefter dess andel något reducerats. Detta till trots var tillverkningsindustrin största huvudnäring år 1970.

Tillverkningsindustrin har på riksnivå specificerats på tio branscher eller undergrupper. Störst av dessa är metall- och verkstadsindustrin. Med 16 % av alla yrkesverksamma år 1970 svarade denna bransch för halva sysselsättningen inom tillverkningsindustrin. Metall och verkstad har också varit en av de mest expansiva branscherna med en fördubblad andel mellan 1920 och 1970. Metall- och verkstadsprodukterna har tillsammans med järnmalmen och skogsråvarorna utgjort basen för hela den svenska ekonomins expansion.[1] Denna utveckling har varit möjlig genom att branschens produktion till stora delar avsatts på exportmarknader.

Till de sysselsättningsmässigt växande delarna av det svenska näringslivet hör vidare byggnadsverksamhet, varuhandel och tjänster. Varuhandeln har dubblat sin andel från 7 % till 13 % av de yrkesverksamma, byggnadsindustrin har också dubblat från

5 % till 10 %. Tjänsternas uppgång är ännu starkare eller från 8 % till 29 %. (tab 4.1)

Produktionen av statistiska uppgifter kring tjänstenäringen har genomgått många organisatoriska förändringar under den aktuella tiden. Analysen här bygger på tryckt material, varför branschsiffrorna blir mindre rikhaltiga för städer över 20 000 inv 1970 än för riket totalt. På riksplanet kan sex tjänstebranscher spåras bakåt till 1920. Många verksamheter, vilka tidigare ingick i restgrupper har med tiden blivit så stora att de krävt separat redovisning. Så är fallet med socialvård, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet, vilka kan följas kontinuerligt från och med 1940.

Sjukvård och undervisning utgjorde vid periodslutet de största branscherna inom tjänstenäringen. Båda har varit starkt expansiva under perioden 1920—70. Motsvarande omdöme gäller för undergruppen förvaltning samt under efterkrigstid även för socialvård, bank och försäkring jämte uppdragsverksamhet. (tab 4.1)

Städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970. Städerna saknar nästan helt utövare av jordbruksnäringen och får därmed något annorlunda relationstal än riket totalt. Utvecklingstendensen blir även den delvis annorlunda.

I städerna över 20 000 inv 1970 exkl storstäderna har det skett en långsam omfördelning av sysselsättningen från industri, varuhandel och samfärdsel till tjänster. Industrins sysselsättningsandel förhöll sig relativt konstant kring 50 % fram till 1960. Nedgången under 60-talet kan liksom för riket totalt tillskrivas tillverkningsindustrin och är delvis en följd av ändrade definitioner. Nedgången var så stark att tjänstenäringen år 1970 var minst lika betydelsefull som tillverkningsindustrin för sysselsättningen i berörda städer. (tab 4.2)

Inom städernas industri har liknande förändringar skett som för riket i dess helhet. Metall- och verkstadsindustri har växt ansenligt och svarade år 1960 för 22 % av alla yrkesverksamma. Denna framryckning har skett på bl a textilindustrins bekostnad.

Varuhandelns och samfärdselns sammanlagda sysselsättningsandel har i städerna (exkl storstäderna) över 20 000 inv 1970 pendlat mellan 20 och 25 %. Tendensen är svagt nedåtgående både för handel och samfärdsel. Inom samfärdseln har sjöfarten fått allt mindre betydelse. Den sysselsättningsmässigt expansiva kraften inom samfärdseln har istället utgjorts av post- och teletrafiken.

Tjänstenäringen har således erövrat andelar både från industrin, varuhandeln och samfärdseln. Inom näringen har också stora förändringar skett. Till de starkast växande branscherna hör bland städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970 liksom för riket totalt bl a förvaltning, sjukvård och undervisning. (tab 4.2)

Till de krympande delarna av näringslivet i de undersökta orterna hör inte minst huvudnäringen husligt arbete. Denna var år 1970 nästan utraderad efter att år 1920 ha stått för 9 % av de undersökta städernas totala sysselsättning och varit i det närmaste lika stor som samfärdseln och tjänsterna.

4.3 Näringsprofil och näringsgrenars sysselsättningstillväxt i Kalmar 1920—70

A) Huvudnäringar

Varuhandeln och samfärdseln har varit de huvudnäringar som i första hand profilerat Kalmars näringsliv under perioden 1920—70. Främst inom samfärdseln men även inom varuhandeln har Kalmar varit rikare representerat än genomsnittligt för städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970. (tab 4.3) Sysselsättningsökningen har dock både vad gäller handel och samfärdsel varit lägre än genomsnittligt för jämförda städer, varför Kalmars indexvärde inom dessa näringar reducerats något över tid. (tab 4.4)

Industrin däremot har genomgående varit svagt företrädd i Kalmar och dessutom sysselsättningsmässigt växt långsammare än genomsnittligt för berörda städer. Under två årtionden, 1920- och 1960-talet (främst dess senare del) har dock industrins sysselsättningsökning i Kalmar överstigit genomsnittvärdet för städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970. (tab 4.4)

Tjänsterna i Kalmar skiljer sig från de övriga huvudnäringarna i det avseendet att de för perioden 1930—60 som helhet haft en högre sysselsättningsökning än genomsnittet för jämförda städer. Denna utveckling grundlades på 30- och 40-talen, medan perioden efter 1950 kännetecknats av en i jämförelse med andra städer låg ökning av tjänstenäringens sysselsättning i Kalmar. (tab 4.4)

Alltsedan 1945 har tjänsterna varit starkare företrädda i Kalmar än i jämförda städer med ett indexvärde kring 1,10. Dessförinnan präglades Kalmar av en relativt låg andel sysselsatta inom tjänstenäringen trots ökningen under 30-talet. (tab 4.3)

B) Branscher

Industri. Störst bland industribranscherna i Kalmar har under åren 1920—70 metall- och verkstadsindustrin varit. (tab 2.4) I förhållande till branschens storlek i övriga städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970 framstår den dock som blygsam i Kalmar. Profilerande är istället livsmedelsindustri, kemisk industri (1920—60) samt träindustri (1970). Även inom byggnadsverksamhet uppvisar Kalmar tidvis profil. (tab 4.3)

Metall- och verkstadsindustrin har både ett lågt indexvärde och en långsam sysselsättningsökning i förhållande till andra städer. Noteras kan dock att branschen i Kalmar på 1920-talet sysselsättningsmässigt ökade långt snabbare än genomsnittligt för jämförda städer. Även för 1950-talet kan en högre tillväxt i förhållande till andra städer konstateras. (tab 4.4)

Utpräglad livsmedelsprofil uppvisar Kalmar vid varje mättillfälle med ett indexvärde kring 2,0—2,4. (tab 4.3) Andra städer med stor andel sysselsatta inom livsmedel var åren 1920—45 Landskrona, Trelleborg, och Lidköping. Därefter har Kalmar och Kristianstad stått för de högsta indextalen inom livsmedelsbranschen. Bägge städerna har inhyst storkvarnar. I Kalmar har dessutom funnits margarin- och chokladfabrik samt slakteri, verksamheter som drivits i stor skala och med avsättning långt utanför stadens gränser.

Livsmedel har vidare varit en av de största industribranscherna i Kalmar vad gäller antal anställda åren 1920—70. Branschens sysselsättningsökning på 63 % perioden 1920—70 var något lägre än genomsnittet för städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970, vilkas ökning uppgick till 67 %. Expansionsperioder i Kalmar har infallit på 20- och 40-talen då livsmedelsindustrin växte långt snabbare än i jämförda städer. Efter 1960 har branchens sysselsättning gått tillbaka. Nedgången i Kalmar har dock skett i långsammare takt än genomsnittligt för undersökta städer. (tab 4.4)

Profil inom den kemiska industrin har Kalmar haft under perioden 1920—60. Indexvärdet var som högst vid periodens början och reducerades kraftigt under 20- och 30-talen. (tab 4.3) Den kemiska industrin var en av Kalmars viktigaste industribranscher i början av 20-talet. Dess sysselsättningsutveckling har dock varit långt svagare än genomsnittligt för undersökta städer. (tab 4.4) Sysselsättningsutvecklingen har dessutom varit svagare än för många andra verksamheter i Kalmar varför den kemiska industrins andel av Kalmars totala sysselsättning starkt reducerats. (tab 2.4)

Den relativt lilla kemiska branschen dominerades på riksplanet under periodens inledande decennier av tändstickstillverkningen. Därigenom fick Kalmar liksom Västervik, Jönköping, Lidköping, Uddevalla och Växjö höga indextal vid denna tid. Efter 1945 har andra tillverkningar framträtt såsom sprängämnen, läkemedel, oljor, plaster, tvättmedel m fl. Städer med profil inom kemisk industri har blivit andra. Bland dessa märks framförallt Karlskoga, Södertälje, Landskrona och Nyköping.

Tändstickstillverkningen och växtoljeframställningen är de två detaljgrupper som konstituerat den kemiska branschen i Kalmar. Indexvärdets fall hänger främst samman med tändstickornas tillbakagång. När 60-talet var till ända bedrevs varken växtolje- eller tändsticksproduktion i Kalmar och den kemiska profilen hade följaktligen helt utgått. Istället hade profil framkommit inom träindustrin. För denna stod ett enda företag nämligen det statligt ägda AB Kalmarkök, som tillverkade köksinredningar. (tab 4.3)

Varuhandel och samfärdsel. Inom huvudnäringarna varuhandel och samfärdsel har undergruppsredovisning här endast givits för samfärdseln och denna är begränsad till åren 1920—45. Detta förhållande är betingat av det nyttjade materialets utseende.

Sjöfarten är den bransch som i första hand profilerat Kalmar, ingen annan bransch kan uppvisa ett så högt funktionsindex. (tab 4.3) År 1920 hade Kalmar en högre andel sysselsatta inom sjöfarten än någon av de övriga undersökta städerna. Därefter fram till 1945 låg Kalmar på andra plats efter Trelleborg.

Denna utpräglade profil har Kalmar haft inom en verksamhet som sysselsättningsmässigt gått mycket kraftigt tillbaka både i Kalmar, bland övriga undersökta städer och i riket totalt. Som framgått tidigare var sjöfarten år 1920 en av de ur sysselsättningssynpunkt mest framträdande branscherna i Kalmar. År 1970 sysselsatte sjöfarten i Kalmar endast något över hälften av antalet anställda enligt 1920 års FR och var en av de mindre branscherna. (tab 2.4)

För samfärdselns övriga två undergrupper föreligger rapportering från åren 1930, 1940 och 1945. Vid de två senare mätpunkterna uppvisar såväl landtransporter som post- och teletrafik något högre sysselsättningsandelar i Kalmar än genomsnittligt för berörda städer. (tab 4.3)

Tjänster. Tjänsterna var sysselsättningsmässigt den största delen av Kalmars näringsliv åren 1965 och 1970 med 31 % resp 36 % av stadens totala förvärvsarbetande nattbefolkning. (tab 2.4) Andelen är endast obetydligt större än genomsnittet för jämförda städer, ett förhållande som gällt sedan 1945. (tab 4.3)

De två största branscherna bland tjänsterna har under perioden 1920—70 varit både för riket totalt och bland undersökta städer sjukvård och undervisning. Båda branscherna har haft en starkare sysselsättningsökning än genomsnittligt för huvudnäringen tjänster. (tab 4.4) Även i Kalmars näringsliv har sjukvården och undervisningen varit viktiga inslag. Jämfört med andra städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970 framstår dessa två branscher dock på intet sätt som överrepresenterade i Kalmar. Indexvärdet har för undervisningens del legat mycket nära 1,00, medan sjukvårdens indextal vanligen något understigit detta värde. (tab 4.3)

Trots avsaknaden av profil inom undervisningen har Kalmar varit en av de undersökta städer, som haft den högsta andelen sysselsatta inom denna bransch. Undervisningen var vid periodens början starkt koncentrerad till universitetsorterna Uppsala och Lund, endast dessa två kunde uppvisa profil. Kalmar, som således saknade profil inom undervisningen följde omedelbart i skiktet därefter. Endast tre av de undersökta städerna hade år 1930 en högre andel sysselsatta inom undervisningen än Kalmar. År 1970 hade fler universitetsorter tillkommit och undervisningen hade geografiskt decentraliserats. Vid denna tid fanns det tio städer med en minst lika hög andel sysselsatta inom branschen som Kalmar.

Av tjänstenäringens undergrupper är det i första hand förvaltning som varit profilerande i Kalmar. Tre av de mindre branscherna (bank och försäkring, fastighetsförvaltning samt uppdragsverksamhet) framstår också som profilerande. Indexvärdena är dock vanligen lägre än förvaltningens och branschernas relativa vikt i näringslivet väsentligen mindre än förvaltningens. (tab 4.3)

Fem av de åtta tryckta FR/FoB-rapporterna innehåller uppgifter om förvaltningens sysselsättning i undersökta städer. Vid FR 1960 och FoB 1965 inkluderades försvaret i förvaltningen. Kalmar kan uppvisa profil vid samtliga fem tillfällen. (tab 4.3) Försvarsandelen i Kalmar var obetydlig före 1945. I början av 40-talet lokaliserades en flygflottilj till Kalmar och antalet försvarsanställda utökades från ett 20-tal år 1940 till över 500 år 1945. Troligen uppnådde Kalmar vid denna tid även profil inom försvaret. Försvarets betydelse för stadens sysselsättning har därefter reducerats. (tab 2.4)

C) Näringsprofil för dagbefolkning

Uppgifter om den förvärvsarbetande dagbefolkningen dvs de personer som arbetar på en ort oavsett om bostaden (mantalsskrivningsorten) är belägen inom eller utom orten började publiceras vid FR 1960. De första redogörelserna var upplagda på kommunbasis. FoB 1970 innehåller för första gången rapportering om den förvärvsarbetande dagbefolkningen i tätorter. Kalmars näringsprofil kan för år 1970 därför beräknas både på förvärvsarbetande dag- och nattbefolkning. Så har också skett vad gäller huvudnäringar, men ej för branscher.

Några väsentliga skillnader uppträder emellertid ej bland huvudnäringarna när beräkningarna avser den förvärvsarbetande dagbefolkningen istället för den förvärvsarbetande nattbefolkningen. För de fyra kategorierna som diskuterats ovan blir värdena 0,90 för industri, 1,16 för varuhandel, 1,15 för samfärdsel och 1,04 för tjänster. Observeras kan att varuhandeln vid denna jämförelse får något högre värde än samfärdseln. Det framgår dock klart att det är varuhandel och samfärdsel som profilerat Kalmar.

4.4 Sammanfattning

Bland huvudnäringarna är det varuhandeln och samfärdseln som profilerat Kalmars näringsliv under perioden 1920—70. Industrin däremot har haft en relativt svag ställning i Kalmar, medan tjänsternas andel av sysselsättningen från 1940 varit av ungefär samma storlek som genomsnittligt för städer (exkl storstäder) över 20 000 inv 1970.

När intresset flyttas från huvudnäringar till branscher framstår Kalmar i första hand som en sjöfartsstad. För de år den nyttjade statistiken lämnar uppgifter om sjöfartens sysselsättning i enskilda städer visar det sig att Kalmar har bland de högsta noterade funktionsindexen för någon av de undersökta städerna.

Andra branscher med utpräglad profil i Kalmar har varit den kemiska industrin, livsmedelsindustrin samt förvaltningen. Även inom undervisningen har Kalmar haft en hög sysselsättningsandel i förhållande till andra städer. Profil har dock där ej förelegat. Den på riksplanet största och mest expansiva industribranschen, metall- och verkstadsindustrin har däremot varit svagt representerad i Kalmar och dessutom tillväxt i relativt långsam takt.

Denna profilsammansättning har varit tämligen stabil över tiden. De enda större förändringar som inträffat är att profilen inom den kemiska industrin utgick under 60-talet och ersattes år 1970 av profil inom träindustrin samt tillkomsten av försvarsprofil på 40-talet. Ett gemensamt drag för de funktioner som profilerat Kalmar är att dessa totalt bland undersökta städer haft en långsammare sysselsättningsökning än näringslivet i genomsnitt.

Syftet med kapitel fyra har varit att se i vilka avseenden Kalmars näringsliv i sin sammansättning och tillväxt skilt sig från förhållandena i andra städer. Resultaten från denna jämförelse, vilka sammanfattats ovan kommer att ingå som byggstenar och basfakta till diskussionen i följande kapitel.

5 Nivå

5.1 Allmän diskussion

5.1.1 Inledning

I föregående kapitel gavs funktionsbegreppet en näringsmässig definition och det samlade näringslivet indelades i huvudgrupper och branscher. En annan indelning, som där förekom, var i dominerande och profilerande funktionstyper. Funktionerna kan också klassificeras efter den geografiska nivå inom vilken de utövas. Begreppet geografisk nivå eller enbart nivå används här för att beteckna avsättnings- eller kundområde för företag inom industrin, varuhandeln och samfärdseln. Vad gäller tjänsterna kan man på liknande sätt tala om nivåer utifrån upptagnings-, verksamhets- och kundområde. Indelningen av funktioner efter nivåer utgör ett centralt inslag i den diskussion som kommer att föras i detta kapitel. En diskussion, som inleddes i föregående kapitel och som tar upp bakgrunden till de i kapitel tre funna mönstren i Kalmars befolkningstillväxt åren 1920—70 i förhållande till tillväxten i andra städer över 10 000 inv 1970.

Bakgrunden söks som tidigare framgått (kapitel 1) i Kalmars funktionella inriktning. Denna har i sammanhanget behandlats som en oberoende variabel, varför intresset riktas mot identifiering av Kalmars funktionella inriktning och dess förändringar. Intresset riktas vidare mot kopplingen mellan å ena sidan Kalmars funktionella inriktning och dess förändringar samt å den andra sidan Kalmars befolkningstillväxt.

Diskussionen kommer i några sammanhang även in på förhållanden som kan ha bidragit till att ge Kalmar dess specifika funktionella inriktning. Därmed tangeras sådana forskningsområden som behandlar lokaliserings- och regionalfrågor samt förutsättningar och villkor för drivandet av privat och offentlig verksamhet.

Kring lokaliserings- och regionalfrågor finns en omfattande litteratur. Under 1960- och 1970-talen ägnades t ex flera offentliga utredningar åt sådana problem. Dessa utredningar utfördes ofta i anslutning till verksamheten inom den år 1965 tillkomna Expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU).[1] Lokaliserings- och regionalfrågor har dessutom studerats inom ramen för andra offentliga utredningar och i flera sammanhang utanför det offentliga utredningsväsendet. Att gå in i hela litteraturen kring lokaliserings- och regionalfrågor skulle föra alltför långt med tanke på avhandlingens inriktning.

Tre viktiga arbeten skall dock omnämnas. Det gäller E Dahméns studie över företagsbildandets förutsättningar och villkor inom industrinäringen 1919—39, G Törnqvists undersökning om industrilokaliseringar åren 1946—61 samt M-G Engströms studie över regional arbetsfördelning i Sverige 1960—65[2].

Resultat från Dahméns, Engströms, ERU:s och Törnqvists ovan nämnda arbeten har kommit till användning i denna avhandling. Avhandlingens inriktning skiljer sig från dessa studier bl a i det avseendet att den främst behandlar vissa lokala demografiska följder av Kalmars funktionella inriktning och ej den funktionella inriktningens uppkomst i sig. Kalmars funktioner delas därvidlag upp i sådana som främst producerar för eller deltar i utbytet av varor och tjänster för den lokala marknaden och sådana som främst fullgör motsvarande uppgifter för icke lokala marknader. Innan nivåresonemanget förs vidare skall undersökningens teoretiska ram presenteras.

5.1.2 Teoretisk ram

Många försök till teoretiska förklaringar av städers befolkningstillväxt och ställning i ett ortssystem utgår från någon form av geografiskt nivåtänkande. Stadens beroende av sin omgivning framhålls ofta som en nödvändighet för dess existens. Den mest kända av sådana teorier är kanske *centralortsteorin*. Denna teori vill förklara lokaliseringen av centrala

funktioner inom t ex ett land eller en större region. Fördelningen av de centrala funktionerna blir enligt teorin bestämmande för områdets ortssystem och en enskild orts ställning däri. Teorin vill därmed även förklara orters storlek, avstånd till varandra och läge utifrån förekomsten av centralortsfunktioner.[1]

De centrala funktionerna hör enligt teorin hemma inom servicenäringarna (varuhandel, samfärdsel, tjänster) och kan grupperas efter storleken på det geografiska område de betjänar. Vissa centrala funktioner betjänar hela riket/regionen och lokaliseras till en viss bestämd ort. Andra centrala funktioner betjänar mindre delar av riket/regionen och finns lokaliserade till mer än en ort dock till ett fåtal orter. Grupperingen fortsätter på detta sätt ned till sådana centrala funktioner som endast betjänar den egna orten och därmed återfinns hos varje enskild ort i centralortssystemet.

Andra teoretiska konstruktioner vid sidan av centralortsteorin inrymmer all efterfrågan riktad mot orten från områden utanför densamma. Inte bara centralortsfunktionerna beaktas utan även de varuproducerande funktionerna. De ekonomiska aktiviteterna kan delas upp i sådana som enbart har ett lokalt avsättningsområde och sådana som dessutom har ett icke lokalt avsättningsområde. De senare tillför orten resurser i form av inkomster från områden och människor utanför den egna orten. De företag som producerar för lokal nivå är inriktade på ortens egenförsörjning med varor och tjänster. Dessa aktiviteter är emellertid beroende av sådana som arbetar för icke lokal nivå samtidigt som de är nödvändiga för de sistnämndas existens och fortlevnad.[2]

Tyngdpunkten i de förklaringsförsök som arbetar utifrån en uppdelning av städers och andra orters näringsliv i en del som har ett lokalt avsättningsområde och en annan del som har ett icke lokalt avsättningsområde varierar något. Vissa har betonat den *efterfrågan* som riktas mot orten från områden utanför densamma. En annan har funnit växtförutsättningarna *i sysselsättningsskapande investeringar*. Särskilt gynnsamma skulle då investeringar i produktion som avyttras på icke lokala marknader vara. En tredje variant framhåller betydelsen av det *utbud* av varor och tjänster för icke lokala marknader som en ort står för. Dessa tre förklaringsförsök utesluter inte varandra utan kan sägas representera olika dimensioner av ett och samma förlopp.[3]

Vilken är då den teoretiska ramen för denna del av avhandlingen? Centralortsteorin är som tidigare framgått inriktad på ortssystemet som sådant och enskilda orters position i detta system, deras storlek, deras avstånd och lägen i förhållande till varandra. Att använda en sådan konstruktion som teoretisk ram för en undersökning som vill fånga in förändringar i en enskild stads (Kalmars) utveckling i förhållande till andra städer förefaller mig mindre givande. Än mer avgörande är att centralortsteorin ej beaktar industrifunktionerna, vilka sysselsättningsmässigt varit störst och starkt växande i svenska städer med över 20 000 inv (exkl storstäder) 1970 under perioden 1920—70. (se kap 4.2) Även om denna undersökning inte bygger på centralortsteorin uttrycker den likväl i resonemangen om nivåer tankar som liknar en centralortsteoretisk nivågruppering av centrala funktioner.

Det fundament som denna kalmarundersökning bygger på är delningen av det lokala näringslivet i två sektorer. Den ena sektorn svarar i första hand för stadens egenförsörjning med varor och tjänster och har därmed ett lokalt verksamhetsområde. Den andra sektorn svarar för stadens överskottsproduktion dvs den produktion som avyttras på icke lokala marknader. I förhållande till de ovannämnda förklaringsvarianterna har undersökningen ett något vidare innehåll. Bakgrunden till en orts befolkningstillväxt i förhållande till andra orter kan enligt den här prövade konstruktionen sökas i ortens produktion och utbyte av varor och tjänster för icke lokal nivå dvs överskottsproduktionen. Av betydelse i sammanhanget är också storleken på och sammansättningen av denna produktion och detta utbyte. (se vidare nedan)

Nivå jämte storlek och sammansättning av funktioner som arbetar för icke lokal nivå har vidare inplacerats i ett sammanhang som anger samspelet mellan orten och samhället i övrigt. Grunderna för detta samspels utformning är hämtat ur arbeten om interdependensen i urbana system utförda av A Pred och O Wärneryd.[4]

Ur denna teoretiska ram har nedan presenterade analysschema utvecklats. Innan detta presenteras skall dock något beröras av den debatt som förts kring frågan om möjligheterna att förklara städers befolkningstillväxt utifrån teorin om den icke lokala nivåns betydelse.

Kritik har framförts mot uppdelningen av en orts funktioner i sådana som arbetar för en lokal nivå och sådana som arbetar för en icke lokal nivå. Denna kritik kan sammanfattas i fem punkter. Svårigheterna att dela upp de verksamheter som är företrädda i orten på de två nivåerna är den första. Num-

mer två är det empiriskt nådda resultatet att andelen funktioner med icke lokal avsättning sjunker med växande ortsstorlek. För det tredje problemen att geografiskt avgränsa det urbana produktionssystemet (förortsbildningar). Den fjärde punkten gäller att kvoten mellan funktioner med lokal resp icke lokal avsättning är ett dåligt instrument för att förutsäga den framtida utvecklingen. Den femte och allvarligaste invändningen gäller möjligheterna att förklara en orts befolkningstillväxt enbart utifrån verksamheter som arbetar för icke lokal nivå. Som alternativ har då behovet av en vital ekonomi arbetande för lokal nivå framhållits.[5]

Punkterna ett och tre är av teoretisk-praktisk natur och torde kunna lösas genom begreppsoperationaliseringar. Att produktionen och utbytet för icke lokal nivå är relativt mindre i större orter hänger samman med att dessa har en mer omfattande inre marknad. Avgörande är emellertid inte relationen i sig mellan funktioner med lokal resp icke lokal avsättning. Det intressanta för den analys som genomförs här är *ändringar i* funktioner som arbetar för icke lokal nivå samt storleken och sammansättningen av dessa ändringar. Dessa tankar överensstämmer i viss mån med en amerikansk författares (Jane Jacobs) synpunkter. Det är enligt henne inte tillräckligt med en uppdelning av stadens näringsliv i en lokal och en icke lokal nivå. Tillväxtbetingelserna ligger i förändringarna, nytt arbete måste fogas till det gamla. Funktioner som arbetar för icke lokal nivå måste ständigt förnyas för att generera fortsatt växt.[6]

Punkterna 1—3 är således överkomliga. Den fjärde bortfaller då ambitionen här inte är att förutsäga Kalmars utveckling. Den femte och allvarligaste invändningen är också den överkomlig.

Att det råder ett växelspel mellan funktioner som arbetar för lokal resp icke lokal nivå har redan betonats. En rik och mångsidig sektor med produktion och utbyte för lokal nivå kan driva fram utvidgningar av verksamheter som främst arbetar för icke lokal nivå. Omvänt kan sägas att utvidgningar av verksamheter med icke lokal avsättning ger underlag för etablerandet av en rik och mångsidig sektor arbetande för lokal nivå.

Betoningen av de två nivåernas roller beror på vad man vill förklara. En ekonomi helt i avsaknad av funktioner som arbetar för icke lokal nivå kan endast nå en viss storlek och tillväxt. Tillväxtbarriärerna kan brytas genom investeringar i produktion för icke lokal nivå. Vill man undersöka en orts befolkningstillväxt i sig kan bakgrunden sökas bland funktioner som arbetar för icke lokal nivå. Vill man däremot undersöka *varför* orten tillförs funktioner med icke lokal avsättning kan en möjlig faktor vara existensen av särskilt livaktiga verksamheter arbetande för lokal nivå. Av skäl som tidigare diskuterats (se kap 1) har i denna avhandling det först nämnda perspektivet anlagts.

Därmed är det dags att ta steget över till analysschemat och till att börja med dess nivågruppering.

5.1.3 Analysschemat

Nivågruppering. I centrum för analysen står företag, branscher eller motsvarande verksamma i Kalmar och representerande olika funktioner samt de geografiska nivåerna för deras produktion och utbyte

Figur 5.1 Indelning i nivåer

Lokal nivå	Icke lokal nivå		
	Regional nivå	Utomregional nivå	
		Riksnivå	Exportnivå
Staden	Regionen	Riket	Främmande länder

av varor och tjänster.[1] Nivåerna följer ett kontinuum från den egna orten upp till främmande länder. (fig 5.1) Varje funktion kan placeras någonstans på denna skala. En viktig brytpunkt går mellan funktioner som deltar i produktion och utbyte av varor och tjänster för främst lokal nivå och sådana funktioner som deltar i produktion och utbyte främst avseende icke lokal nivå. Den senare nivån kan i sin tur brytas ned i olika kategorier. Den första, och den icke lokala nivån med minsta geografiska omfattningen, utgöres av regionen.[2] De övriga två är av utomregional karaktär och har fått benämningarna riks- resp exportnivå. Exportnivån innehåller produktion för och försäljning till främmande länder. Den har därmed den mest omfattande geografiska utbredningen.

Bakgrunden till Kalmars befolkningstillväxt i förhållande till andra städer söks i *utvecklingen av stadens funktioner med produktion och utbyte av varor och tjänster för icke lokal nivå.* Denna utveckling har här fastställts genom att mäta resp kalmarfunktions andel av rikstotalen för funktionen ifråga. Mera härom senare. Bakgrunden söks vidare i *storleken på och sammansättningen av Kalmars funktioner med avsättning på icke lokal nivå.* Med sammansättning avses vilka branscher som står för sta-

dens produktion och utbyte för icke lokal nivå, om branscherna ifråga på riksplanet expanderat, stagnerat eller gått tillbaka. Ju vidare nivå, ju större storlek och ju mer expansiv bransch desto större tillväxtpotential.

Storlek och sammansättning är vidare av vikt för att mäta omfånget på de *spridningseffekter* som initieras genom en utvidgning av funktioner med avsättning på icke lokal nivå. Spridningseffekterna varierar mellan branscher, vilket är ytterligare en anledning till att fastställa vilken typ av funktioner med icke lokal avsättning som förändras. Av betydelse i sammanhanget är också hur mycket av spridningseffekterna som stannar i den egna orten och hur mycket som "läcker ut" och ger effekter i andra orter. Vidare hur arbetskraften rekryteras resp "avvecklas"; om rekryteringen resp avvecklingen sker internt (inom orten) eller externt (genom in- resp utflyttning).

För en bestämning av den funktionella inriktningens konsekvenser för befolkningsväxten är det således väsentligt att fastställa:

1) Vilka *typer* av funktioner som svarat för ortens produktion och utbyte av varor och tjänster för icke lokal nivå och hur dessa funktioner utvecklats över tid både lokalt och nationellt.
2) Hur *vid* den icke lokala nivån varit på vilken avsättningen ifråga ägt rum.
3) Hur *stor* sysselsättningen varit inom berörda enheter med produktion resp utbyte för icke lokal nivå.
4) Vilka *spridningseffekter* som uppstått och stannat inom den egna orten vid förändringar av funktioner som arbetat för icke lokal nivå.
5) Hur *arbetskraften* rekryterats resp "avvecklats", om det skett internt eller externt.

Stark befolkningsökning i en ort antas åstadkommas av funktioner som arbetar för en vid geografisk nivå, har hög och växande sysselsättning, är expansiva på riksplanet, ger stora spridningseffekter som stannar inom den egna orten och har hög andel extern arbetskraftsrekrytering. Till den empiriska delen av undersökningen återkommer jag längre fram, men redan nu kan betonas att undersökningen i huvudsak begränsas till punkterna 1—3 ovan.

Funktioner som främst arbetar för icke lokal nivå antas således ha större möjligheter att generera stark befolkningstillväxt i en ort än de som främst arbetar för lokal nivå. Otvivelaktigt är det dock så att även en utökning av funktioner med lokal inriktning kan ge upphov till befolkningsväxt. Denna förstärks av de spridningseffekter som utökningen ifråga kan föra med sig (se vidare nedan samt fig 5.2). Storleken på det befolkningstillskott som kan uppkomma är dock begränsat av den egna ortens kapacitet. En utvidgning av funktioner som arbetar för lokal nivå är dessutom ofta följden av en föregående expansion bland funktioner med icke lokal avsättning, vilken framkallat ett behov av ett större eller mer intensifierat utbud av funktioner arbetande för lokal nivå. Utvidgningar av funktioner med lokal avsättning kan även inträffa genom lokalisering av sådana funktioner till en ort, vilka tidigare endast varit tillgängliga på annat håll. Oavsett uppkomsten är de potentiella effekterna på befolkningsväxten begränsade av den egna ortens resurser. Orter som främst växer genom den lokala marknadens expansion får därmed en låg befolkningsökning i förhållande till orter som växer genom utökningar av funktioner som arbetar för icke lokal nivå.

Tillväxtrestriktioner finns inte enbart på den lokala nivån. På varje nivå finns växtbarriärer i form av resursbegränsningar vad gäller naturgeografiska förutsättningar, folkmängd, kapitaltillgång, per capita konsumtion, produktivitetsnivå m m. Den minsta resurstillgången disponerar de funktioner som arbetar för *lokal nivå*. Funktioner som arbetar för *regional nivå* har förutom den egna ortens även regionens resurser till sitt förfogande och kan därigenom åstadkomma större sysselsättning och högre tillväxt än om funktionerna ifråga enbart verkade för den lokala nivån. Varor och tjänster som finner avsättning inom *hela riket* kan åstadkomma ännu större sysselsättningseffekt än de som avsätts på lokal eller regional nivå. Expansionen på riksnivå begränsas bl a av rikets kapacitet och de regleringar som gäller för produktionen ifråga inom landet. Den största tillväxtpotentialen finns på *exportnivå*. Institutionella hinder för expansionen på denna nivå kan utgöras av bl a tullar och handelsavtal.

Analysschemats kopplingar. Sambanden mellan utökning av funktioner med avsättning på icke lokal nivå och befolkningstillväxt illustreras i fig 5.2. En sådan utökning leder i en första omgång till en omedelbar ökning i sysselsättning och produktion på orten, varvid arbetskraften antas kunna rekryteras antingen internt (inom orten) eller genom inflyttning. Härtill kommer de sidoeffekter som initieras genom utökningen och sedan sprids vidare genom ekonomin och på så sätt ger upphov till ytterligare

Figur 5.2 Samband mellan utökning av funktioner med avsättning på icke lokal nivå och befolkningstillväxt

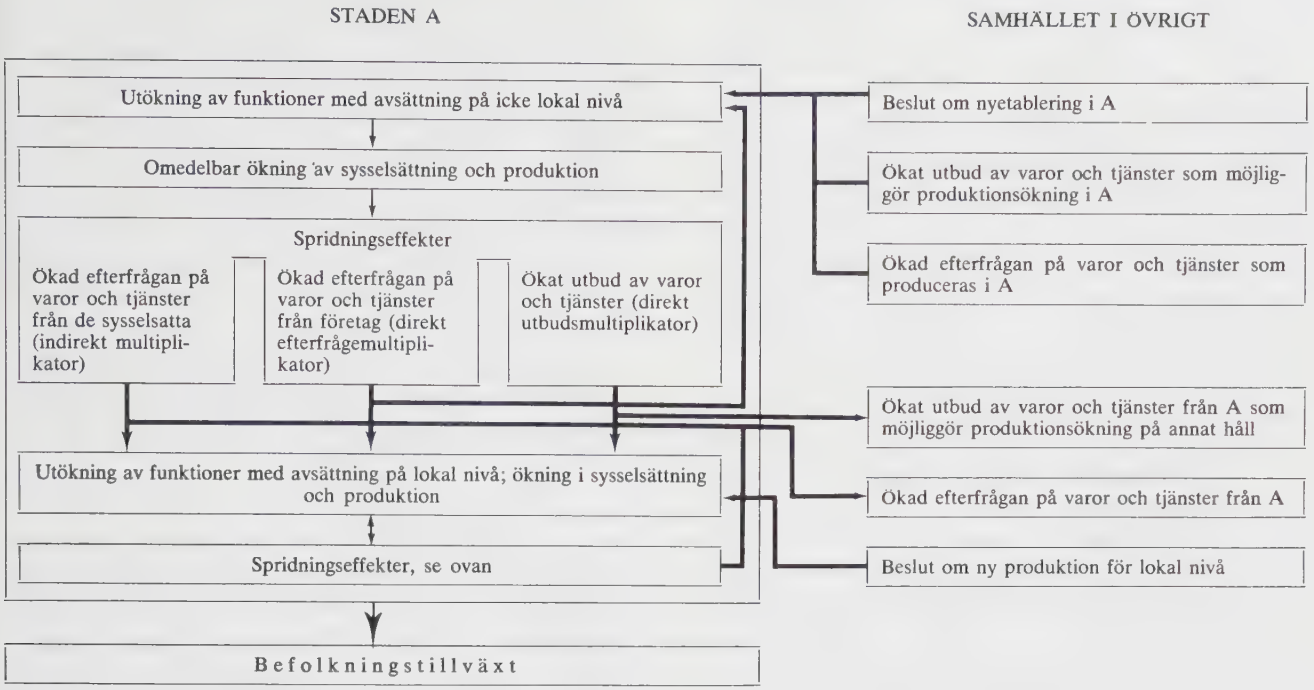

tillväxt. Dessa kan kallas spridnings- eller multiplikatoreffekter. Här är det befolkning och sysselsättning som står i centrum varför multiplikatorbegreppet används i betydelsen sysselsättningsmultiplikator.

Multiplikatorverkningarna är av flera slag. En utökning av funktioner med icke lokal avsättning leder till ökad efterfrågan på varor och tjänster från berörda företag, vilket i sin tur kan resultera i sysselsättningsökningar inom andra delar av ekonomin. En effekt som här kallas för den *direkta efterfrågemultiplikatorn.* Den *indirekta efterfrågemultiplikatorn* definieras som det sysselsättningstillskott som en ökning i efterfrågan på varor och tjänster från de sysselsatta och deras familjer kan ge upphov till. Till dessa efterfrågemultiplikatorer återkommer jag längre fram.

En utökning av funktioner med icke lokal avsättning kan också resultera i en *direkt utbudseffekt.* Denna uppkommer i de fall då det ökade utbudet av varor och tjänster möjliggör eller framkallar sysselsättningshöjningar inom andra enheter än den först berörda.[3]

De uppkomna spridningseffekterna kan specificeras på flera led. Den omedelbara ökningen av sysselsättningen leder till en första omgång av spridningseffekter, vilket resulterar i en ny höjning av sysselsättning och produktion, som i sin tur leder till en ny omgång av spridningseffekter etc.

Vidare kan de uppkomna spridningseffekterna riktas både mot den egna orten och mot samhället i övrigt. Ju mer av spridningseffekterna som stannar i den egna orten desto större blir vid en sysselsättningsökning ortens befolkningstillskott. På samma sätt som orten har ett "läckage" av spridningseffekter så kan den tillgodogöra sig spridningseffekter från utökningar av funktioner med icke lokal avsättning på andra håll i samhället. Det är bl a på detta sätt som utökningar av funktioner med avsättning på icke lokal nivå genereras i den berörda orten. (fig 5.2)

Den följande undersökningen är huvudsakligen begränsad till nivåbestämningen och utvecklingen över tid för funktioner med icke lokal avsättning för sina varor och tjänster. Att kvantitativt bestämma multiplikatorernas storlek, läckagets omfattning samt in- resp utflyttningseffekterna har bedömts som en alltför omfattande uppgift att rymmas inom denna avhandling. Vad gäller spridningseffekterna görs dock här nedan vissa ansträngningar att differentiera den indirekta multiplikatorn för olika tillverkningsfunktioner.

Spridningseffekterna. Den *indirekta spridningen*

kan utvecklas enligt följande. Mer omfattande utökning av funktioner som arbetar för icke lokal nivå leder i sig till befolkningsökning i orten ifråga. Denna växande befolkning kräver service av olika slag. Det gäller varuhandel, transporter, skolor, sjukvård, restauranger, frisörer etc. En växande befolkning kräver också bostäder. Byggnadsverksamheten stimuleras både av byggandet av fabriker, kontor och andra arbetsplatser samt byggandet av bostäder, vägar, skolor etc. En växande befolkning riktar också sin ökande efterfrågan mot andra delar av den industri som producerar för lokal nivå. Bilreparationsverkstäder, snickerier, tryckerier, bagerier m fl tillförs nya kunder och ges möjlighet till expansion.

Den indirekta multiplikatorns storlek är beroende av bl a funktionstyp. Ett sätt att bedöma skillnaden i effekt på befolkningsväxten från utökningar av olika funktioner är att mäta de båda variablerna *kön* och *lön* (om och när sådana uppgifter finns tillgängliga). Hög lön ger möjlighet till större efterfrågan än en låg lön och har därmed högre indirekt multiplikator. Kvinnornas sysselsättning kan för den studerade perioden betraktas som sekundär i förhållande till männens. Familjen har varit mest benägen att byta bosättningsort för att tillförsäkra mannen arbete. Kvinnorna har ofta fått ta det eventuella arbete som funnits på orten ifråga. Branscher och detaljgrupper med hög andel män bör därför ge större effekt på en orts befolkningsväxt än branscher med få män. Utvidgningar inom sådana funktionstyper bör ge dels en större inflyttningseffekt dels en högre indirekt multiplikator. Den största verkan på inflyttning och efterfrågan ger följaktligen mansdominerade höglönefunktioner. Inom vissa verksamheter är efterfrågan på kvinnlig arbetskraft särskilt stor, t ex inom sjukvården. En expansion där bör åtföljas av inflyttning av främst yngre ännu ej familjebildande kvinnor.

Kön och lön är en väg att närma sig frågan om skillnader i effekt på befolkningsökningen från utvidgningar inom olika funktionstyper. Dessa två variabler berör dock ej den direkta multiplikatorn och kan ej heller i övrigt göra anspråk på att kunna åskådliggöra all skillnad. Kön och lön kommer nedan att användas för att belysa skillnader mellan detaljgrupper inom tillverkningsindustrin.

Även de *direkta multiplikatoreffekterna* är skiftande till sin natur. En typ av olikheter därvidlag skall markeras. Det gäller den för många funktioner observerade tendensen att separera den administrativa delen från den tillverkande och lokalisera de två oberoende av varandra. Vägledande för lokaliseringen av administrativa enheter anses vara deras behov av personkontakter och informationsutbyte. De privata storföretagen har visat tendenser att förlägga sina huvudkontor till ett fåtal orter (helst storstäder) och gärna i anslutning till de statliga organ som har att fatta beslut för riket i dess helhet.[4] De direkta spridningseffekterna från de administrativa enheterna riktar sig i högre grad mot tjänster och övriga servicenäringar än följdverkningarna av driftenheternas lokalisering.

I en länshuvudstad som Kalmar finns offentliga organ som har att fatta beslut för länet eller delar därav. Det kan därför finnas en tendens bland privata företag att förlägga regionala avdelningskontor till Kalmar.

5.1.4 Nivåbestämning

Hur tar sig de geografiska nivåerna konkreta uttryck ifråga om Kalmar? Den lokala nivån omfattar själva staden. Den regionala nivån är fixerad till södra delen av Kalmar län och utgöres av det gamla landstingsområdet för södra Kalmar län inkl Öland. Allt utöver södra länsdelen definieras som utomregional nivå, vilken kan specificeras på riks- och exportnivå.

Kriterier. För att praktiskt fixera en viss funktions nivå har i en första omgång tre typer av uppgifter kommit till användning. För det första en bedömning av *verksamhetens inriktning*. Detaljhandelsföretag, reparationsverkstäder, folkskolor, taxirörelser, hotell-, restaurang- och nöjesverksamhet är några exempel på verksamheter som lokaliseras till en ort på basis av den lokala marknadens förutsättningar. Partihandel, länsförvaltning, regionsjukvård, gymnasier, universitet, hamnverksamhet samt tillverkningsindustri i större skala representerar motsatsen, verksamheter som lokaliseras till en ort för att betjäna både en lokal och en icke lokal marknad. I vissa fall kan de senare funktionerna vara av regional inriktning, i andra av riks- och/eller exportkaraktär. Verksamhetens inriktning ger således en första ledtråd vid nivåbestämning.

För det andra har uppgifter om *avsättningsmarknader* hämtats ur den existerande litteraturen kring Kalmar. Dessa uppgifter berör i första hand industriföretagen. Ur kalendrar, matriklar och liknande har vidare för tjänsternas del olika institutioners geografiska lokalisering i sydöstra Sverige kunnat bestämmas. På så sätt har verksamhetsområdet inringats för skilda tjänstefunktioner, t ex skolor och sjukhus i Kalmar.

För det tredje har en kvantitativ beräkning av berörda verksamheters i Kalmar *riksandelar* utförts. Dessa har jämförts med Kalmars andel av rikets totalbefolkning. Befolkningsandelen har växt från 0,30 % 1920 till 0,43 % 1970. (tab 3.7) För att en funktion skall anses ha ett icke lokalt verksamhetsområde bör den ha en riksandel som överträffar stadens befolkningsandel. På liknande sätt har verksamheter med utomregionalt verksamhetsområde fixerats. Inom det geografiska område som bildar den regionala nivån (södra delen av Kalmar län inkl Öland) har under perioden 1910—75 ca 1 % av rikets folkmängd återfunnits. För att klassificeras som arbetande för utomregional nivå bör därför en verksamhet i Kalmar redovisa en riksandel på 1 % eller mer.

Det kvantitativa måttet måste användas med försiktighet. Procentsiffran är bl a beroende av hur väldefinierade branscher eller detaljgrupper som kalmarfunktionerna jämförs med. Framställningen av t ex tändsticksmaskiner i Kalmar har uppgått till 0,10—0,30 % av rikets mekaniska verkstadsproduktion. Det är utan tvivel fråga om tillverkning för avsättning på utomregional nivå trots den låga procentsatsen. Om jämförelsen istället kan avse just tändsticksmaskiner blir Kalmars riksandel ca 50 %. Det kvantitativa måttet lämpar sig därför vid nivåbestämning bäst inom produktmässigt homogena grupper.

En annan komplikation gäller beträffande verksamheter som nästan enbart förekommer i städer. Inom sådana funktioner kan en stad nå höga riksandelar trots att avsättningsområdet endast varit lokalt.

Det kvantitativa måttet kan emellertid med mindre risker användas för att fastställa om Kalmar ökat, minskat eller hållit sin riksandel oförändrad över tid. Då kan bristen på produktmässig homogenitet ha mindre betydelse.

De tre bedömningarna kan naturligtvis peka åt olika håll. I princip har därvidlag gällt att om ett kriterium visat på verksamhet med avsättning på icke lokal nivå så har vederbörande enhet förts till denna nivå. Dock har av ovan anförda skäl andelsmåttet inte ensamt fått fälla utslaget utan måste styrkas av åtminstone ett av övriga två kriterier. När nivåbestämningen rör enskilda företag har dessutom ett fjärde kriterium införts nämligen krav på en viss *livslängd*. Företag som endast kunnat föras till den icke lokala nivån under en kortare period har inte medtagits i analysen. För enskilda företag inom tillverkningsindustrin med utomregional avsättning gäller vidare att sysselsättningen måste vara av viss *storlek* (minst 40 arbetare) för att företaget skall ingå i analysen.

Den teknik som här använts för nivåbestämning kan kallas indirekt då den ej direkt anger på vilka marknader som varor och tjänster producerade i Kalmar avyttras och ej heller anger hur stor del som avsätts på olika marknader. Anledningen till att en indirekt metod valts är att en mer direkt bestämning är så arbetskrävande att en dylik endast skulle ha varit möjlig att genomföra för ett enstaka år.[1] I denna undersökning är tidsaspekten av central betydelse och beräkningsmetoder liksom material har valts främst i syfte att möjliggöra bestämningar av *förändringar* i funktioner över tid.

Materialmässigt innebär detta att jag eftersträvat ett homogent material som möjliggör att Kalmar kan jämföras med större helheter som städer av viss storlek eller riket totalt. Den officiella statistiken uppfyller ofta sådana krav, men man får då också acceptera dess begränsningar bl a att den ger ett relativt grovmaskigt datamaterial.

5.1.5 Utvecklingen över tid

Förutom att bestämma för vilken nivå en funktion i Kalmar arbetat har det varit väsentligt att fastställa hur resp kalmarfunktion utvecklats i förhållande till motsvarande funktioner på andra orter i riket, om kalmarfunktionen expanderat, stagnerat eller gått tillbaka. För det ändamålet har det ovan diskuterade riksandelsmåttet kommit till användning.

Kalmars andel av rikstotalen har genomgående beräknats vad gäller antal sysselsatta, i vissa fall har kompletteringar gjorts med andel av produktionen eller motsvarande. I de fall båda dessa riksandelar beräknats ger de vanligen samma indikationer på nivåtillhörighet och förändring över tid. Inom tillverkningsindustrin i Kalmar har ofta riksandelen varit högre för produktionsvärde än för antal arbetare.

Ett problem i sammanhanget är hur en andelsförändring skall uppfattas. Kan en ökning i andelen sysselsatta tolkas som att Kalmar höjt sin kapacitet i förhållande till andra orter eller är det uttryck för oroväckande låg rationalisering? Att kalmarföretagens andel av riksproduktionsvärdet och rikssysselsättningen vanligen rört sig i samma riktning kan möjligen ses som ett stöd för den första tolkningen.

Hur sysselsättningen i Kalmar utvecklats i förhållande till rikstotalen torde under alla omständighe-

ter vara relevant information för en undersökning kring Kalmars befolkningstillväxt. Därmed inte sagt att det skulle vara oviktigt hur andelsförändringar genereras. Om t ex en andelstillväxt under en viss period sker till priset av låg rationalisering kan berörda företag få problem att överleva eller åtminstone att fortsätta att expandera.

5.1.6 Syfte

Avsikten med kapitel fem är att med stöd av statistisk information och andra uppgifter försöka inringa de geografiska nivåer för vilka Kalmar producerat varor och tjänster. Vidare är avsikten att följa utvecklingen över tid för funktioner med icke lokalt verksamhetsområde och jämföra denna utveckling med Kalmars befolkningstillväxt. Jämförelsen sker genom att ett resonemang kring utvecklingen av funktioner med icke lokalt verksamhetsområde och befolkningstillväxten förs. De bakomliggande mekanismerna är de som diskuterats ovan.

Genom att resonemanget kring å ena sidan Kalmars funktionella inriktning och dess förändringar samt å den andra sidan Kalmars befolkningstillväxt i förhållande till andra städer sker verbalt kan en lägre precision i resultaten sägas följa än om en beräkning hade utförts av de samlade effekterna (direkta jämte spridningseffekter) på befolkningstillväxten från förändringar av funktioner som arbetar för icke lokal nivå.

Detta har här bl a tagit sig uttryck i att resonemangen stundom utmynnar i hypoteser om vad som kan ha inträffat i Kalmar t ex ifråga om spridningseffekter samt in- resp utflyttning till följd av förändringar bland funktioner med icke lokal avsättning snarare än i definitiva utsagor.

5.2 Varuproduktion

5.2.1 Industriproduktionens växt

Den industriella varuproduktionen har varit en av de viktigaste delarna av det svenska näringslivet under perioden 1920—70. Sysselsättningsmässigt har den varit största huvudnäring alltsedan 30-talet med minst 1/3 av totalen (tab 4.1). Industrin har också givit större bidrag till BNP än någon annan huvudnäring.[1] Den påverkar dessutom utvecklingen inom andra delar av ekonomin som varuhandeln och varutransporterna. Industrikonjunkturerna blir därmed vanligen identiska med den allmänna konjunkturbilden.

Den aktuella tiden innehåller två stora konjunktursvackor, vilka inträffat med ungefär tio års mellanrum. Den första krigsekonomin (1913—18) övergick i en kortvarig inflationistisk högkonjunktur. Redan under hösten 1920 vände dock konjunkturen. Depression och arbetslöshet karaktäriserade de närmast följande åren. Den genomsnittliga arbetslösheten låg åren 1920—22 omkring 25 %. Även om den sjönk under högkonjunkturen vid 20-talets mitt låg den med nutida syn kvar på en hög siffra eller omkring 10 %.[2]

Nästa stora produktionsfall kom vid 30-talets början med den välkända och mångomtalade 30-talskrisen. Arbetslösheten blev åter betydande. För Sveriges del har den beräknats till 22—23 % för åren 1932—33, således av samma storlek som vid 20-talets början. Denna kris var liksom den föregående ett internationellt fenomen. I jämförelse med många andra länder var nedgången i Sverige måttlig. Avbrotten i produktion och sysselsättning var dock betydande, även om de inom industrin hade framträtt ännu mera markant under 20-talet. Vid 30-talets mitt bröts den nedåtgående trenden och tillväxten sköt ånyo fart.[3]

Det väntade och fruktade produktionsbortfallet efter andra världskriget uteblev helt. Tvärtom har perioden efter 1945 fram till 70-talet framstått som en enda lång högkonjunktur. De nedgångar som inträffat (1952—53, 1957—58, 1962—63, 1966—68) har i allmänhet varit beskedliga och kortvariga. Under två femårsperioder framstår tillväxten i BNP och industriproduktionen som särskilt hög dels 1946—50 dels 1960—65. För den senare perioden registrerades den hittills i svensk historia högsta kända ekonomiska tillväxttakten. BNP ökade då årligen med 5,5 % vilket även i internationellt perspektiv är en anmärkningsvärd siffra.[4]

Den svenska industrins framgångar 1920—70 har till stor del åstadkommits genom export där de viktigaste varorna varit skogs- och malmråvara samt verkstadsprodukter. Över tiden har det skett en förskjutning från skogen och järnmalmen till verkstadsprodukterna. Importens varusammansättning har varit mer differentierad än exportens. Utvecklingen efter 1950 har gått mot en ökad andel verkstadsprodukter och bearbetade varor. År 1950 utgjorde dessa varugrupper 47 % av den totala importen, år 1967 66 %. Allt fler av de produkter som tillverkas i Sverige både för förbrukning inom landet och för export har kommit att innehålla importerade insatsvaror.

Inom tillverkningsindustrin har många branscher blivit allt mer exportinriktade. Andelen exportprodukter inom industrin totalt har ökat från 43 % 1950 till 67 % 1967. Exportens (liksom importens) andel av nationalprodukten i fasta priser (1968 års) har ökat från 17 % 1950 till 23 % 1970. Avnämarländer för den svenska industrin har främst varit övriga Norden, Storbritannien och Västtyskland. Det är exporten av industrivaror till dessa länder som burit upp den svenska ekonomin och givit den dess tillväxt samtidigt som importen varit en förutsättning för denna exportutveckling.[5]

5.2.2 Tillverkningsindustri: inledande översikt

Analysen av tillverkningsindustrin baseras på den årligen utkommande officiella industristatistiken (IS). För att ett företag skall registreras i denna har under hela perioden krävts att sysselsättning och/eller tillverkningsvärde skall uppgå till en viss storlek. Alltsedan 1946 har en nedre sysselsättningsgräns vid fem arbetare varit aktuell.[1] De större problemen vid nyttjandet av IS diskuteras i bilaga 1.2.

Applicerandet av kriterierna för nivåbestämning på tillverkningsindustrin i Kalmar ger som resultat att samtliga där ingående företag med några få undantag är att betrakta som producenter av varor för avsättning på icke lokal nivå. Alla enheter med produktion för denna nivå är dock inte av samma betydelse för befolkningsväxten. Verksamheterna med icke lokal avsättning för sin produktion kan enligt analysschemat differentieras bl a efter nivåns utsträckning (avsättningsmarknader), sysselsättningens storlek samt spridningseffekter. Samtliga tre blir av relevans för tillverkningsindustrin. Branschanalysen i kommande avsnitt koncentreras till de större företagen med produktion för utomregional nivå. "Större" skall i sammanhanget uppfattas som enheter med minst 40 arbetare. Utomregionalitet har fastställts med ledning av uppgifter om företagens produktionsinriktning och avsättningsmarknader samt detaljgruppers riksandelar. För produktmässigt homogena detaljgrupper har en riksandel på 1 % krävts. I övriga fall har detta kriterium ej nyttjats. Företag som bedömts som större enheter med avsättning på utomregional nivå efter dessa kriterier, men periodvis sysselsatt under 40 arbetare, tas med i branschanalysen över hela det aktuella tidsavsnittet.

Storlek och nivå. Sysselsättningsmässigt har tillverkningsindustrin i Kalmar dominerats av tre branscher: livsmedelsindustri, kemisk industri samt metall- och verkstadsindustri. (tab 2.4) Inom dessa tre branscher har det under perioden 1913—75 funnits femton större tillverkare med produktion för utomregional nivå. Alla femton har dock ej samtidigt deltagit i varuproduktionen för denna nivå. (tablå 5.1)

Fem av de femton företagen har varit livsmedelsproducenter, nio har varit verksamma inom metall- och verkstadsbranschen. Den femtonde är Kalmar Tändsticksfabrik med Fredriksdahlsfabriken. Till en början sysselsatte denna fler arbetare än någon annan anläggning i staden, men verksamheten har efter hand nedtrappats fram till fabrikens nedläggning vid 60-talets slut. Den största branschen är numera me-

Diagram 5.1 Den större tillverkningsindustrins med avsättning på utomregional nivå andel av totala antalet arbetare inom tillverkningsindustrin i Kalmar 1913—75.

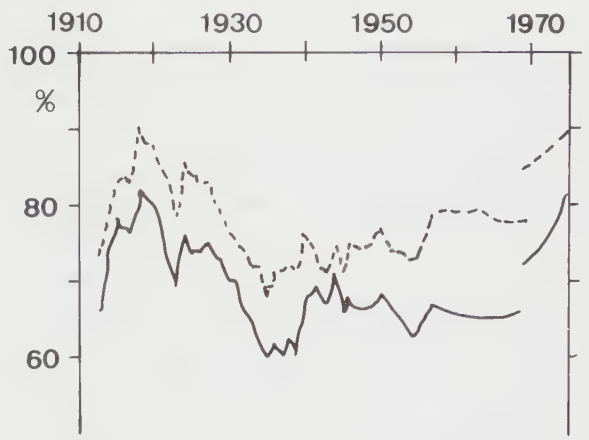

Större tillverkning med avsättning på utomregional nivå inom branscherna livsmedel, kemisk industri samt metall och verkstad.

All större tillverkning med avsättning på utomregional nivå.

Anm. Exkl. rörlednings- och bilreparationsverkstäder 1969—75.

Referenser:
RA, Kommerskollegium, avd för näringsstatistik: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1913—18.
RA, Kommerskollegium, statistiska byrån: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1919—23.
SCB, Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1924—56.
SCB, Uppdragscentralen, Industristatistik för Kalmar 1957—75. (se bilaga 1.2)

Tablå 5.1 Större tillverkningsföretag med produktion för utomregional nivå i Kalmar 1913-75

tall- och verkstadsindustrin, vilken tillförts flera nya enheter efter 1945 inte minst under 60-talets senare del.

Tillsammans har de ovannämnda företagen svarat för minst 2/3 av totala antalet arbetare inom tillverkningsindustrin i Kalmar. (diagram 5.1) Det som hänt inom dessa företag och branscher blir därmed utslagsgivande för hela tillverkningsindustrin i staden.

Vid sidan av livsmedelsindustri, kemisk industri samt metall- och verkstadsindustri har ytterligare åtta företag klassificerats som större tillverkare med produktion för utomregional nivå någon gång under perioden 1913—75. Två av de intressantaste och största är AB Kalmar Lådfabrik och AB Kalmarkök. Till de åtta hör vidare en grafisk anstalt, två tidningstryckerier samt tapet-, sömnads- och kakelfabrik. (tablå 5.1) Tillsammans svarade dessa företag

åren 1913—56 för 5—10 % av totala antalet arbetare inom tillverkningsindustrin i Kalmar. Perioden 1957—69 uppgick motsvarande andel till 10—15 %. (diagram 5.1)

Den officiella industristatistiken över Kalmar innehåller ytterligare några företag som under enstaka år eller kortare perioder uppfyllt riksandelskriteriet för större tillverkning med utomregional avsättning. Dessa har dock uteslutits till följd av bl a den korta tidsperioden. Det gäller t ex Kalmar Bryggeri AB. En annan orsak till bryggeriets exkludering är att dess verksamhetsområde främst varit begränsat till södra Kalmar län och Öland.[2]

Nivån för de större tillverkarna med produktion för utomregional avsättning kan vara antingen riks- eller exportomfattande. För flertalet berörda kalmarföretag har den förra nivån varit aktuell. Exportinslaget utgjordes ursprungligen av Kalmar Tändsticksfabrik samt Siefvert & Fornander. Vid 30-talets början tillkom Kalmar Lådfabrik. Nästa företagstillskott bland funktionerna med exportavsättning inträffade först mot periodens slut då bl a Teknoterm, Rifa och Volvo bidrog till att utöka exportinslaget.

Spridningseffekter. Spridningseffekterna har tidigare (kap 5.1) delats i direkta och indirekta, de senare genererade via sysselsättningen. För att belysa skillnader i indirekta effekter mellan olika detaljgrupper har de två variablerna kön och lön prövats. Verksamheter med hög lön och många män i produktionen antas ha den högsta multiplikatoreffekten.

Mekaniska verkstäder, varv och elektroindustrier betalar samtliga en timlön som överstiger den totala tillverkningsindustrins genomsnitt både för män och kvinnor. Till industrier med högre lön än riksgenomsnittet hör vidare slakterier, margarinfabriker, grafiska anstalter och tidningstryckerier. Åren 1930 och 1940 hör dessutom kvarnindustrin hemma i denna kategori och för perioden 1930—50 även olje- samt sömnadsfabriker. (tab 5.1)

Kvinnoandelen inom Kalmars samlade tillverkningsindustri motsvarar relativt väl värdena för riket. Totalt har omkring 20 % av samtliga industriarbetare varit kvinnor under perioden 1913—55. Den större tillverkningen i Kalmar med produktion för utomregional nivå kan ur könsfördelningssynpunkt delas i tre grupper. För det första mansdominerade tillverkningar. För det andra de företag som har en mans- resp kvinnoandel kring stadens genomsnitt. För det tredje kvinnodominerade tillverkningar.

Till den första gruppen hör de mekaniska verkstäderna, Kalmar varv, lådfabriken, Kalmarkök samt oljefabriken. Dit hör också kvarnen och slakteriet före 1940. Från nämnda år har dessa båda företag däremot en könsproportion som nära ansluter till Kalmars genomsnitt. De hamnar då i grupp två. Till grupp två har också förts margarin-, tapet- och kakelfabriken, STAB:s tryckeri samt Barometerns tryckeri. Den kvinnodominerade tillverkningen har i Kalmar utgjorts av tändsticks-, choklad-, konserv- och konfektionsindustri samt elektroteknisk tillverkning. (tab 5.2)

I viss utsträckning sammanfaller hög lön (dvs lön över riksgenomsnittet) med många män i produktionen. Till kategorin mansdominerade höglöneindustrier, vilka bör ge de starkaste indirekta multiplikatorverkningarna, hör i Kalmar de mekaniska verkstäderna, varvet och den vegetabiliska oljeindustrin. Från 1913 till omkring 1940 hör även kvarnen och slakteriet hit. (tab 5.1 och 5.2)

De direkta spridningseffekterna kommer från företagen som sådana. På denna punkt har tidigare (kap 5.1.3) en markering gjorts mellan lokaliseringen av huvudkontor och tillverkningsenhet. De två har över tid i allt högre grad lokaliserats oberoende av varandra. Vidare kan som ovan diskuterats spridningseffekterna från huvudkontors lokalisering tänkas vara andra än från tillverkningsenhet. Några försök att empiriskt belysa detta har emellertid här ej utförts.

5.2.3 Tillverkningsindustri: branschanalys

A) Livsmedelsindustri

Livsmedel har under perioden 1913—75 varit en av de största branscherna inom tillverkningsindustrin i Kalmar och dessutom en av de verksamheter som profilerat Kalmar gentemot andra städer. Av rikets totala branschsysselsättning har Kalmar vanligen svarat för minst 1 %. Denna andel utökades under såväl 20- som 40-talet, men har även växt efter 1965, dvs under perioder som varit förenade med en absolut sysselsättningsökning inom branschen i Kalmar. Under mellanliggande skeden har däremot både absolut sysselsättning och riksandelar gått tillbaka eller stagnerat. (diagram 5.2)

Av livsmedels olika detaljgrupper har de i Kalmar sysselsättningsmässigt största och de med högsta riksandelar varit kvarn-, margarin- (inkl fettämnes-), choklad- och slakteriindustri (inkl charkuteri- och konservfabriker). Inom var och en av dessa har sta-

Diagram 5.2 Livsmedelsindustrins i Kalmar andel av antalet arbetare inom livsmedelsindustrin i riket 1913—75.

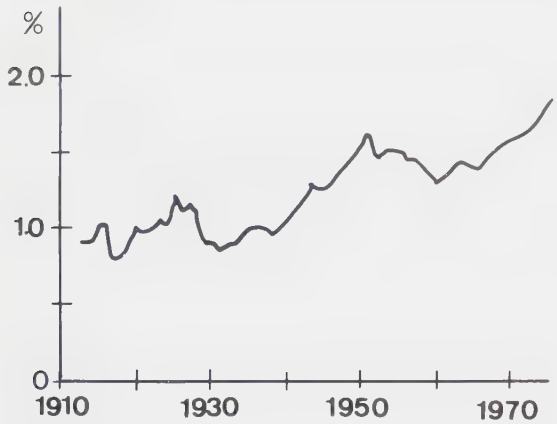

Anm. Livsmedel exkl. fettämnestillverkning.
Referenser: se diagram 5.1. SOS Industri 1913—75.

Diagram 5.3 De större livsmedelstillverkarnas med produktion för utomregional nivå i Kalmar andel av antal arbetare inom hela livsmedelsindustrin i Kalmar 1913—75.

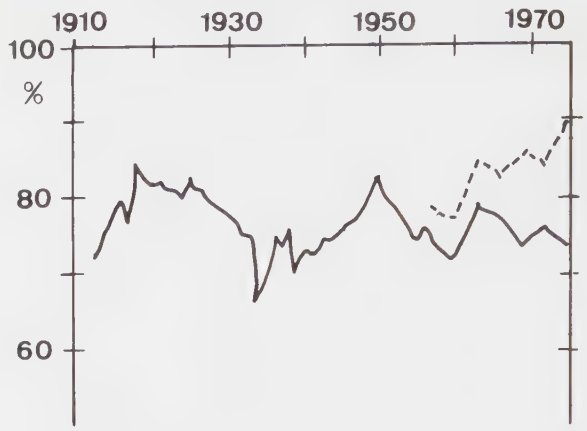

———
Andel för Kalmar Ångkvarn, Nya Margarin AB Svea, AB Nordchoklad och Kalmar Läns Slakterier.

– – – –
Dito inkl. Mjölkcentralen Arla.

Anm. Livsmedel inkl. fettämnestillverkning.

Referenser: se diagram 5.1.

den dominerats av en enda tillverkare nämligen Kalmar Ångkvarn, Nya Margarin AB Svea, Kalmar Chokladfabrik (Nordchoklad) och Kalmar Läns Slakterier (KLS). För samtliga dessa gäller att deras produktion huvudsakligen avsatts utomregionalt men inom landets gränser. Export har blott sporadiskt förekommit.

Branschen innehåller förvisso fler företag än de nämnda som avsatt sin produktion icke lokalt. Många av dessa övriga har dock haft en marknad som varit regionalt begränsad. Ett av dessa företag var ursprungligen Kalmarortens Mejeriförening. Påtagliga förändringar inom mejeriindustrin inträffade på 50- och 60-talen. Kalmarmejeriets sysselsättning ökade, riksandelarna sköt i höjden genom nedläggning av mindre mejerier utanför Kalmar och centralisering av driften till staden. Mejeriet utvecklades till ett av de större företagen i Kalmar med produktion för utomregional nivå.

De fyra företagen kvarnen, Svea, Nordchoklad och KLS har tillsammans svarat för 70—75 % av totala branschsysselsättningen i Kalmar. När mejeriet tillkom steg andelen till 85—90 %. (diagram 5.3) Analysen kommer att koncentreras till dessa fem större tillverkare med produktion för utomregional nivå. Först dock något om allmänna betingelser för livsmedelsproduktion i Sverige.

För många av livsmedelsbranschens detaljgrupper gäller att deras tillväxtmöjligheter alltsedan 1930-talets prisregleringar är begränsade till hemmamarknaden och dennas utveckling. Huvuddelen av produktionen går till privat konsumtion. Utförseln av varor till främmande länder är nästan obefintlig. Den utländska konkurrensen på hemmaplan obetydlig. Till dessa konkurrensskyddade detaljgrupper hör bl a kvarnar, slakterier och mejerier. Ett modernt välfärdssamhälle som Sverige kännetecknas bl a av att en allt mindre del av den privata konsumtionen spenderas på de baslivsmedel som dessa branscher framställer. Den konkurrensskyddade livsmedelsindustrins tillväxtmöjligheter är därmed starkt begränsade.

Livsmedelsindustrin har haft en låg tillväxt i förhållande till den samlade tillverkningsindustrin. Inom livsmedel är det hemmamarknadsindustrierna som visat den svagaste expansionen. Andra delar av branschen med utomregional avsättning i Kalmar som margarin- och fettämnestillverkning, konservindustri samt chokladframställning har ett större produktutbyte med andra länder. Tillväxten för dessa grupper tillhopa ligger i närheten av tillverknings-

Diagram 5.4 Kalmar Ångkvarns andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets kvarnindustri 1913—56.

Produktionsvärde

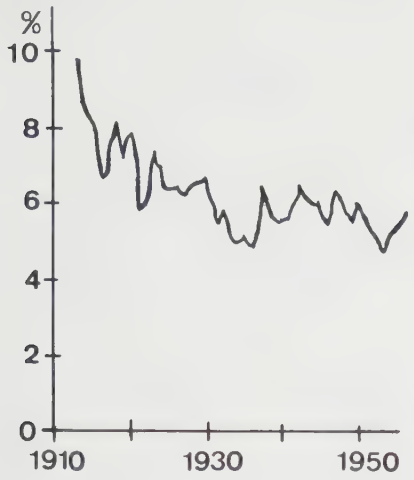

Antal arbetare

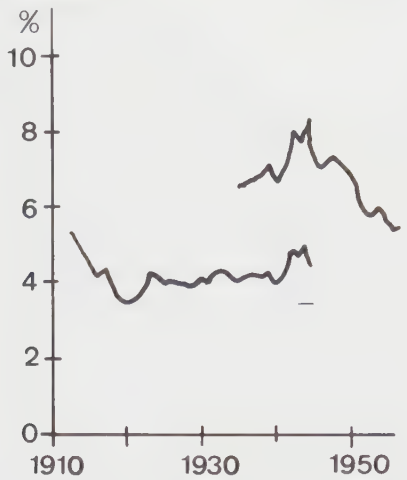

Anm. 1913—45 andel av tull- och handelskvarnar.
1935—56 andel av handelskvarnar.

Referenser: RA, Kommerskollegium avd för näringsstatistik: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1913—18.
RA, Kommerskollegium statistiska byrån: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1919—23.
SCB, Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1924—56.
SOS, Industri 1913—56.

industrins genomsnitt. En hämsko för den i Kalmar så väsentliga margarintillverkningen har varit att den totala svenska matfettproduktionens fördelning på animaliskt och vegetabiliskt fett bestämts av jordbrukspolitiska överväganden till margarinets nackdel.[1]

A1) Kvarnindustri

Grosshandlaren T W Jeansson ingick i det bolag som år 1847 anlade en s k eldkvarn i Kalmar. Därmed var grunden lagd till det som skulle bli en av kalmarindustrins största enheter och en av rikets främsta kvarnar. Därmed hade också Jeanssönerna gjort sin entré, den familj som under åtskilliga decennier skulle komma att dominera stadens ekonomiska liv. Kvarnen övergick efter hand helt i familjens ägo och förblev där fram till dess nedläggning år 1957.[2]

Ångkvarnen tillhörde Kalmars 3—4 största industriverksamheter fram till 1945. Den sysselsatte regelbundet 100—150 arbetare, vilket utgjorde ca 4 % av rikstotalen. (diagram 5.4—5.5) Den var under samma period en av rikets största kvarnanläggningar. IS redovisar för denna tid endast 4—5 kvarnar med över 100 arbetare. Storkvarnar fanns förutom i Kalmar även i Malmö, Kristianstad, Trelleborg och Stockholm. En av anledningarna till kvarnindustrins lokalisering till hamnstäder i södra och östra Sverige var att företagen tillkommit vid en tid då Sverige var ett brödsädsimporterande land. Spannmålsodlingen ägde dessutom liksom mjölkonsumtionen till stor del rum i södra Sverige.[3]

Under perioden 1920—45 ägde en väsentlig kapacitetsutbyggnad rum. Investeringar skedde både genom nyanläggningar och genom utvidgningar av det redan existerande kvarnbeståndet. De nyanlagda kvarnarna placerades i norra Götaland och Mälarlandskapen. Denna förändring i den geografiska lokaliseringen var en följd av förskjutningar i spannmålsodlingen och efterfrågan. Samtidigt med denna kapacitetsökning minskade per capita konsumtionen av mjöl, vilket den för övrigt gjort under hela 1900-talet. Varuutbyte med andra länder förekommer

Diagram 5.5 Antal arbetare vid Kalmar Ångkvarn 1913—56.

(absoluta tal; lin-log skala)

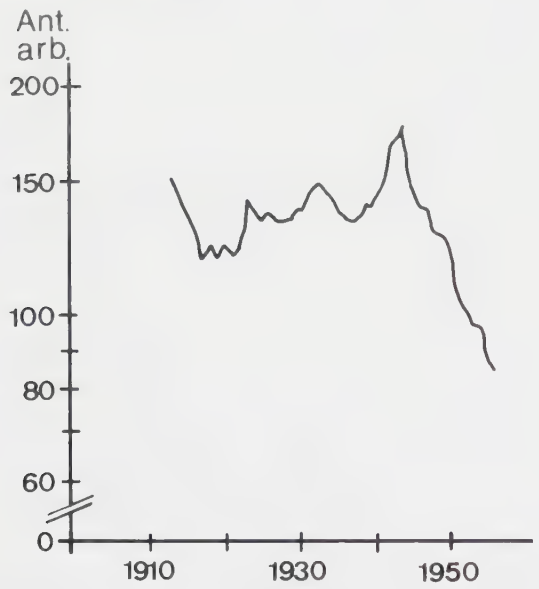

Referenser: RA, Kommerskollegium avd för näringsstatistik: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1913—18.

RA, Kommerskollegium, statistiska byrån: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1919—23.

SCB, Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1924—56.

Diagram 5.6 Index över antal arbetare inom kvarnindustrin i Sverige 1913—75.

(Index 1935=100; lin-log skala)

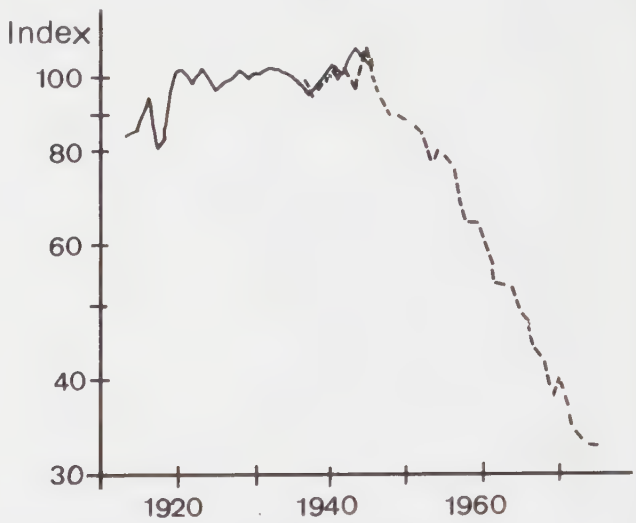

Anm. 1913—45 tull- och handelskvarnar
1935—75 handelskvarnar

Referenser: SOS Industri 1913—75

alltsedan 1930-talets regleringar i obetydlig omfattning. Kvarnföretagen har således arbetat på en relativt oföränderlig hemmamarknad.

Kapacitetsutvidgning under vikande eller konstant efterfrågan leder till överproduktion. Denna avbröts temporärt under andra världskriget, men slog ut i full blom därefter. Kalmarkvarnen drabbades hårt därav. Kapacitetsutnyttjandet sjönk till 40—50 % mot normalt för kvarnindustrin 80 %.

Vid mitten av 1950-talet genomfördes en planmässig rationalisering av den svenska kvarnindustrin. Hjärnan bakom dessa åtgärder var AB Fulcrum, som tillhörde Wenner-Gren koncernen. Åren 1953—57 förvärvade Fulcrum 13 större kvarnar (inkl Kalmar Ångkvarn), vilka tillsammans svarade för ca hälften av samtliga handelskvarnars produktion. De enda större kvarnar, som ägarmässigt förblev intakta var de som tillhörde MP-koncernen och KF.[4] Fulcrums planer var att minska den totala kapaciteten och åstadkomma en regional omfördelning av verksamheten från södra Sverige till Mälarlandskapen och norra Götaland. Följden blev att flertalet Fulcrumkvarnar nedlades kort efter förvärvet däribland Kalmar Ångkvarn (1957).

Kalmar Ångkvarn arbetade inom en industrigrupp som visade sysselsättningsmässig stagnation åren 1920—45 och därefter tillbakagång. Vid 70-talets mitt sysselsatte handelskvarnarna endast 1/3 av 1935 års arbetsstyrka. (diagram 5.6) Kvarnens möjligheter att generera stark lokal befolkningstillväxt har därmed varit begränsade. Produktionens storlek har dessutom reglerats genom kartellavtal, vilka omfattat samtliga större kvarnar utanför KF.

Produktionsprocessens teknik och ekonomi är av sådan natur att den uppmuntrar till överenskommelser mellan tillverkarna om produktionens storlek och prissättningen på kvarnprodukter. Vid seklets början fanns ett par sammanslutningar. En av dem var Svenska Kvarnindustriföreningen med John Jeansson från Kalmar som ordf. Planmässigt organiserade marknadsreglerande föreskrifter saknades ännu. Samarbetet mellan storkvarnarna fick fastare for-

Diagram 5.7 Nya Margarin AB Sveas andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets margarin- och fettämnesindustri 1913—56.

Produktionsvärde

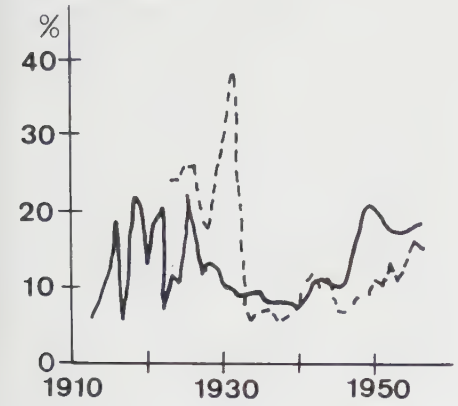

margarin ———
oljor och fett - - - - - -

Antal arbetare

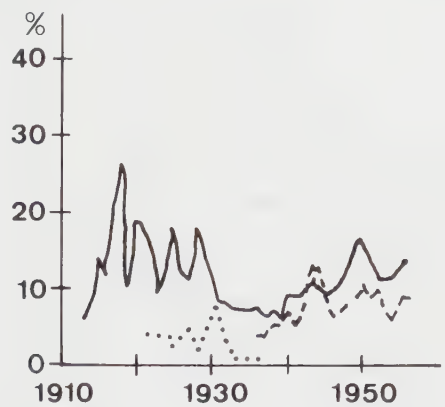

margarin ———
oljeraffinaderier - - - -
oljor, tvål, ljus och parfym .....

Referenser: se diagram 5.4.

mer åren 1913—14, då ett första avtal underskrevs. En av de ursprungliga undertecknarna var ägaren till Kalmar Ångkvarn. De samverkande kvarnarna svarade redan från starten för en avsevärd del av rikets kvarnproduktion. Intressegemenskapen var dock långt ifrån total. Det knakade ofta i kartellens fogar, men motsättningarna kunde övervinnas. Överproduktionskrisen efter andra världskriget satte samarbetet på hårda prov. En definitiv brytning skedde år 1951. Därpå följde en period med hård priskonkurrens och för storkvarnarna försämrad lönsamhet.

Fulcrums insatser inom svensk kvarnindustri under 50-talet fullföljdes med ett för Fulcrumgruppen gemensamt försäljningsbolag AB Kungsörnen och avslutades med nya kartellavtal. De större privatägda kvarnarna (inkl Kalmar Ångkvarn) gick år 1956 samman i kartellen Svenska Kvarnindustriföreningen. Fulcrums kvarnintressen avyttrades därefter till jordbrukskooperationen. Kungsörnen är numera till 100 % ägt av SLR (Svenska Lantmännens Riksförbund).

Beslutet om nedläggning av kalmarkvarnen 1957 togs utanför Kalmar som ett led i en riksomfattande koncentrationsprocess. Verksamheten inom kvarnindustrin drivs inte längre i liten skala som vid sekelskiftet. Koncentrationsgraden har höjts. Kvarnarnas geografiska läge har förskjutits från Sydsverige till Mälarlandskapen. Kungsörnen, som numera även övertagit MP-koncernen var vid 70-talets mitt rikets största kvarnföretag med 60—65 % av marknaden. KF:s tre kvarnar stod vid samma tid för 20—25 % av den totala kvarnproduktionen.[5]

A2) Margarin- och fettämnesindustri

Cocos- och Margarin AB Svea var det ursprungliga namnet på det bolag som startade margarintillverkning i Kalmar år 1906. Till skillnad från övriga margarinfabriker var ägarintressena här helsvenska. Grundaren hette Ragnar L Jeansson, bror till kvarnägaren. Möjligheterna att driva en fabrik i Kalmar ansågs goda. Hamn fanns där råvaran kunde tas in. Antalet margarintillverkare var få, ingen av dem återfanns på ostkusten. Konkurrensen inom branschen var dock hård. För att möta denna försåg sig Svea redan vid starten med avnämarkontrakt bland bagerier och andra större margarinkonsumenter. Ett annat motdrag var egen raffinering av råvaran. Raffinaderiet stod klart 1910 och inrymdes i samma lokaler som margarinfabriken vid Ölandsbron (Kvarnholmen). Detta var Sveriges första moderna vegetabiliska oljeraffinaderi. Trots alla ansträngningar brottades bolaget med stora problem och tvingades träda i likvidation under 1913. Rörelsen övertogs av det nykonstituerade bolaget Nya Margarin AB Svea.[6]

Verksamheten vid det nya företaget ökade starkt under de första åren fram till 1917. En investering som kom att betyda mycket för framtiden var den

Diagram 5.8 Antal arbetare vid Nya Margarin AB Svea 1913—56.

(absoluta tal; lin-log skala)

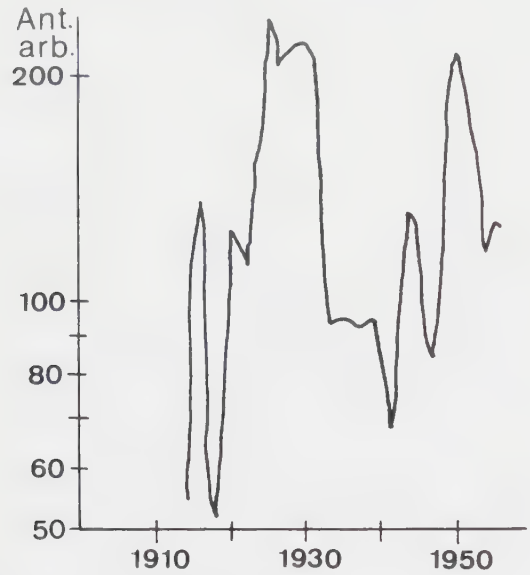

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.9 Index över antal arbetare inom margarin- och fettämnesindustrin i Sverige 1913—75.

(Index 1935=100; lin-log skala)

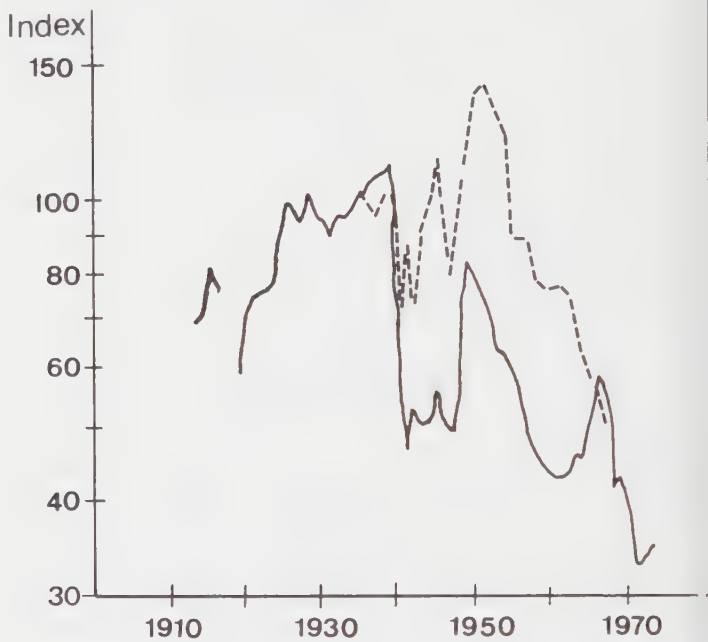

margarin ————

oljeraffinaderier --------

Referenser: se diagram 5.6.

oljefabrik som företaget uppförde på Barlastholmen och tog i drift vid slutet av år 1918. Svea var vid denna tid den enda margarinproducenten i riket med egen råvaruutvinning.

Svea var liksom kvarnen verksam inom en tillverkningsgren med goda tekniska förutsättningar för kartellbildningar. Vid sekelskiftet förekom viss samverkan inom organisationen Sveriges Margarinfabrikanters Förening. Svea stod utanför denna och bekämpades av de avtalsslutande parterna. Samarbetet fick fastare former i slutet av 1920-talet. Då tillkom en för margarintillverkarna gemensam försäljningsorganisation Margarinfabrikernas Försäljnings AB (Margarinbolaget från 1946), vilken reglerade priser och produktion. Till denna slöts samtliga större margarinproducenter (inkl Nya Margarin AB Svea) i riket utanför KF.[7]

Att tillverka margarin och oljor var under 20- och 30-talen förknippat med stora ekonomiska problem. Dessa omständigheter ledde år 1927 till ett samgående mellan Svea och holländska Margarin Unie. Det senare företaget var ett holdingbolag till de två holländska koncernerna Jurgens och van den Bergh, vilka vid denna tid helt dominerade den internationella fettmarknaden. År 1929 gick holländarna samman med engelska Lever Brothers och den multinationella fettgiganten Unilever såg dagen.

Problemen hos Svea fortsatte dock. En internationell överproduktion av växtoljor ledde till dumping på den oskyddade svenska marknaden. Krav på tullskydd framfördes vid riksdagarna 1931 och 1932, men ledde ej till någon åtgärd från statsmakten. År 1932 inställde Svea merparten av sin oljeproduktion. Arbetsstyrkan i oljefabriken reducerades från 144 anställda 1930 till omkring 30 för resten av decenniet. (diagram 5.8)

I början av andra världskriget gick margarin- och oljetillverkningen i Kalmar fortfarande på sparlåga. För att säkra rikets växtoljebehov rustades oljefabriken upp vid denna tid med Livsmedelskommissionens tekniska och ekonomiska bistånd. En annan svensk unileverfabrik (Vandenberghs i Sundbyberg) hade också betydande driftsproblem. Efter kriget (1947) företogs en reorganisation. Av Unilevers och Sveas margarinintressen bildades ett nytt bolag AB Liva Fabriker. Produktionen förlades till Kalmar,

Diagram 5.10 AB Nordchoklads andel av produktionsvärdeoch antal arbetare inom rikets chokladindustri 1913—56.

Produktionsvärde

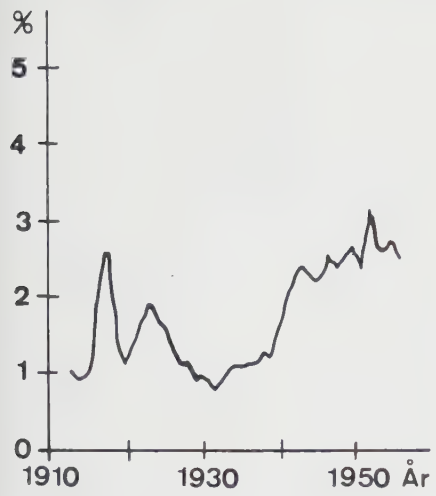

Antal arbetare

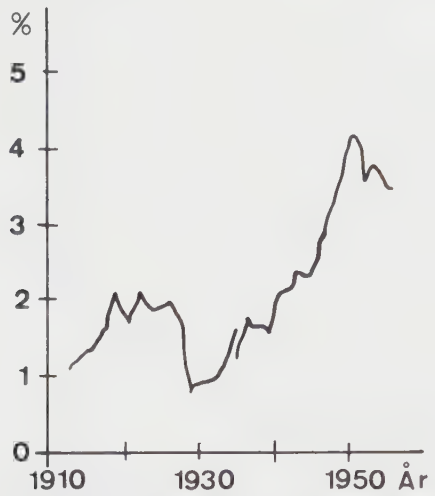

Anm. 1935—56 exkl. sylt- och saftfabriker.
Referenser: se diagram 5.4.

där Liva övertog Sveas maskinpark och lokaler. Livas kalmartillvaro kom att sträcka sig över ett par decennier. Vid 60-talets mitt lades kalmarfabrikerna ned och produktionen överfördes till Lidingö.

Margarin- och fettämnesindustrin är idag starkt koncentrerad. Mot de sjutton margarinfabriker som upptas i 1930 års IS står 1970 års siffra fyra. De största tillverkarna var i början av 70-talet KF-ägda Karlshamns Oljefabriker, Liva och Pellerin-Zenith. De privata företagen samarbetade inom ramen för Margarinbolaget, i vilket även jordbrukets producentorganisationer hade intressen.

Sveas riksandelar och ställning i Kalmar. Svea har varit verksam inom en detaljgrupp som visat stor känslighet för störningar i den internationella handeln. Under det första världskriget upphörde den svenska produktionen nästan helt åren 1917—18. Även det andra världskriget innebar betydande reduceringar av verksamheten. Efter krigen byggdes den inhemska tillverkningen åter upp och nådde sysselsättningsmässiga topplägen åren 1925—39 resp 1949—51. Därefter har arbetsstyrkan reducerats både betr margarin samt oljor och fett. År 1970 sysselsattes vid margarinfabrikerna endast 1/3 av 1935 års arbetsstyrka. Utvecklingen hos oljefabrikerna har varit likartad. (diagram 5.9)

Med produktionsvärdet som mått framstår Nya Margarin AB Svea som Kalmars största industriföretag under perioden 1913—55 när normalår rådde. Margarin- och fettämnesindustrin tillhör emellertid de mer kapitalintensiva verksamheterna. Arbetarantalet blir därför lägre. Variationerna i produktion och sysselsättning har varit stora. Margarinfabriken sysselsatte som mest 168 personer (1925), tillsammans med oljefabriken svarade Svea då för 16 % av Kalmars totala industrisysselsättning. Under andra världskriget var margarinarbetarnas antal nere vid siffran 40—50. Oljefabriken har haft sina sysselsättningstoppar vid samma tid som Svea margarin, då anställningstal på omkring 100 arbetare redovisades. Perioden 1933—42 drevs oljefabriken endast partiellt med en arbetsstyrka på 30—40 man. (diagram 5.8)

De högsta riksandelarna nådde Svea under 10- och 20-talen. Inom margarintillverkningen svarade företaget under vissa år för 1/5 av rikstotalen. (diagram 5.7) Särskilt framgångsrikt var Svea vid 20-talets mitt då det nya märket "Runa" introducerades. "Runa" blev en stor succé och Svea var för en tid Sveriges största margarintillverkare. Även oljefabriken nådde sina högsta riksandelar under 20-talet och vid ingången till 30-talet. Det senare decenniet innebar stora andelsförluster för Svea både inom margarin- och oljeindustrin. Tillkomsten av den nya enheten Liva 1947 höjde ånyo företagets riksandelar. Inom margarinindustrin nåddes vid 40-talets slut liknande resultat som på 20-talet. Oljefabrikens riksandelar låg däremot långt från 20-talets siffror.

Diagram 5.11 Antal arbetare vid AB Nordchoklad 1913—56.

(absoluta tal; lin-log skala)

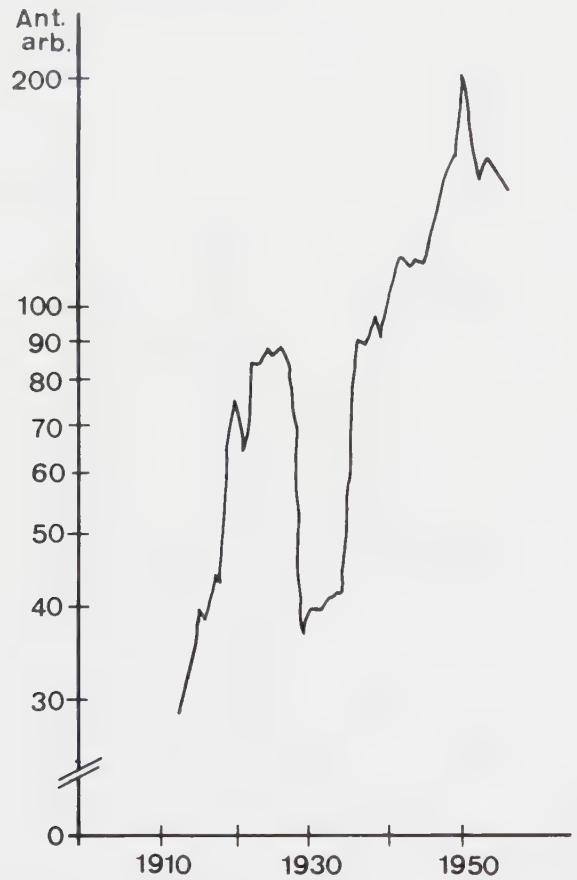

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.12 Index över antal arbetare inom chokladindustrin i Sverige 1913—75.

(Index 1935=100; lin-log skala)

Anm. 1935—75 exkl. sylt- och saftfabriker.

Referenser: se diagram 5.6.

A3) Chokladindustri

Ursprunget till AB Kalmar Chokladfabrik tillkom år 1903 då AB Kalmar Karamellfabrik bildades på initiativ av Anton Edgren. År 1914 flyttade fabriken in i Gustavsbergs Tändsticksfabriks ledigblivna lokaler vid Spännarbacken utmed Norra vägen. Företaget har förblivit på denna plats fram till 70-talet, men har genomgått flera utökningar och ombyggnader. Det har dessutom bytt ägare. År 1948 förvärvades företaget av KF från familjen Edgren.[8]

Den svenska chokladindustrin befann sig i ett expansivt skede fram till 1930-talets slut. Som flera andra livsmedelsindustrier hade denna en konjunktursvacka under slutet av första världskriget (1917—18). Kriserna under 20- och 30-talen efterlämnade däremot mindre spår. Under efterkrigstid har sysselsättningen reducerats högst påtagligt. (diagram 5.12) Antalet produktionsenheter har samtidigt minskat från ca 200 vid slutet av andra världskriget till något över 40 vid 70-talets mitt. Det multinationella ägarinflytandet är idag påfallande. Marknaden behärskas av fyra storkoncerner, vilka tillsammans har ca 90 % av tillverkningen. Dessa fyra är Marabou, Mazetti, Cloetta och Nordchoklad.[9]

Kalmar Chokladfabrik eller Nordchoklad som företaget idag heter har regelbundet tillhört stadens 5—6 största industriföretag. Av rikets totala chokladindustri har kalmaranläggningen vanligen svarat för minst 1 % både ifråga om antal arbetare och produktionsvärde. En nedgång inträffade under 20-talets slut och varade fram till nästa årtiondes mitt. Sysselsättningen föll från ca 85 arbetare 1922—27 till hälften eller ca 40 1929—33. Den uppgång som därpå följde varade genom hela 40-talet. Antalet chokladfabriksarbetare uppgick år 1950 i Kalmar till 200, vilket utgjorde ca 4 % av rikstotalen. På 50-talet inträffade en ny nedgång både i absoluta tal och i andelar. (diagram 5.10—5.11) Efter ombyggnad 1959—62 har verksamheten åter utökats. Vid 60-talets slut sysselsatte fabriken 250—300 arbetare.

Diagram 5.13 Kalmar Läns Slakteriers andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets slakteri- och konservindustri 1913—56.

Produktionsvärde

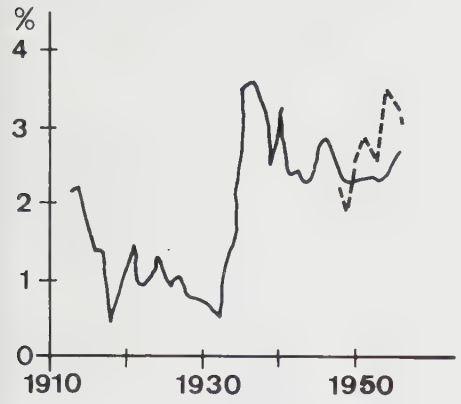

Antal arbetare

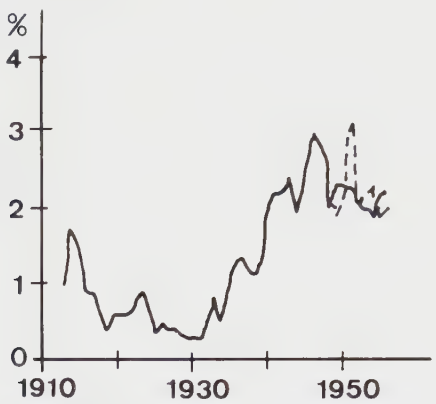

Anm. slakteri ———
konserv - - - - - -

Referenser: se diagram 5.4.

A4) Slakteri-, charkuteri- och konservindustri

I aug 1907 konstituerades Kalmar Läns Andelssvinslakteriförening, en ekonomisk förening med bönder runt Kalmar som delägare. I nov påföljande år stod slakteriet klart.[10] Verksamheten sysselsatte före 1930-talet endast ett 10-tal arbetare. Slakterierna i allmänhet var dock små vid denna tid. Av de mellan 100 och 200 slakterier och charkuterifabriker som registrerades i IS under 10- och 20-talen hade endast 2—3 över 50 arbetare. Kalmarföreningens riksandel har vad beträffar produktionsvärde med få undantag alltid överskridit 1 %-nivån. Sysselsättningen däremot återfanns nästan regelbundet under denna andel före 1930-talets mitt. (diagram 5.13)

Den svenska jordbruksrörelsen genomgick en kraftig organisatorisk omvandling åren 1929—34. År 1929 bildades den fackliga riksorganisationen RLF (Riksförbundet Landsbygdens Folk). Samma år ombildades det förra näringsfackliga topporganet SAL (Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap) till ett centralorgan för den ekonomiska föreningsrörelsen. Inom SAL utkristalliserades olika sektioner för att bevaka resp sektions frågor och organisatoriskt utveckla desamma. Samarbetet mellan de skilda slakteriföreningarna fick fastare och stabilare former när slakterisektionens arbete var slutfört år 1933 och Sveriges Slakteriförbund skapat.[11]

I samband med Sveriges Slakteriförbunds tillkomst ombildades kalmarföreningen och antog namnet Kalmar Läns Slakterier ek för. De organisatoriska förändringarna följdes av uppförandet av ett nytt slakteri, vilket togs i bruk under 1934. KLS gick nu en snabb utveckling till mötes. Arbetarantalet, som vid 30-talets mitt uppgick till ca 50 passerade vid krigets början siffran 100. Föreningens andelar av rikets slakteriverksamhet gjorde ett kraftigt språng uppåt. (diagram 5.13—5.14)

Förändringarna under 30-talet innebar också att KLS verksamhetsfält vidgades från slakt och charkuteri till att även omfatta frukt- och grönsakskonservframställning. I början av kriget (1941—42) kunde en ny charkuterifabrik och en ny konservfabrik invigas. Sedan dess har ytterligare stora investeringar genomförts bl a i början av 60-talet då ett nytt kreatursslakteri byggdes. Med omkring 400 arbetare var KLS ett av stadens största industriföretag år 1970. En ställning som företaget upprätthållit under hela efterkrigstiden.

Slakterierna har till skillnad från övriga skyddade livsmedelsindustrier tillväxt kraftigt under perioden. Sysselsättningsökningen har varit starkare än inom industrin totalt. Även konservindustrin framstår som en starkt expansiv kraft inom den svenska varuproduktionen. (diagram 5.15) Dess framgångar är bl a betingade av teknologiska landvinningar som djupfrysningstekniken samt ändrade levnads- och kost-

Diagram 5.14 Antal arbetare vid Kalmar Läns Slakterier 1935—56.

(absoluta tal; lin-log skala)

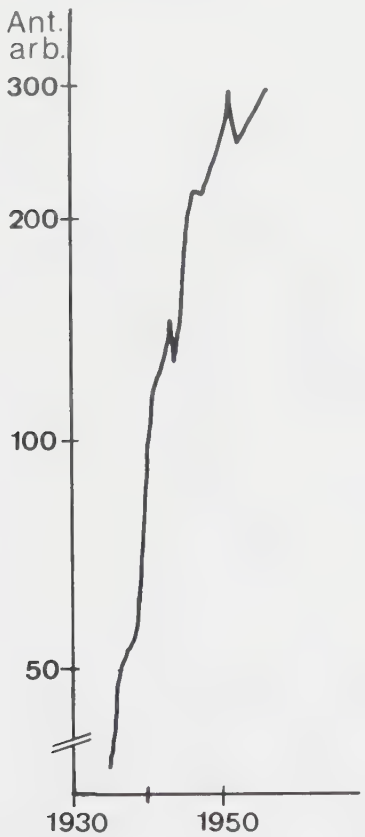

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.15 Index över antal arbetare inom slakteri- och konservindustrin i Sverige 1913—36 resp. 1929—75.

(Index 1913=100 resp. 1935=100; lin-log skala)

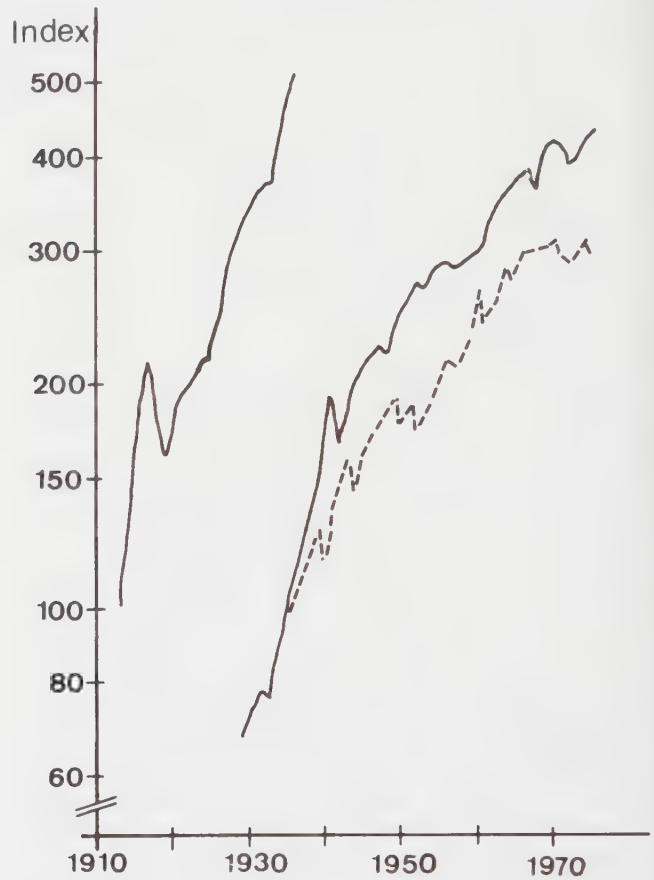

Anm. slakteri ———
konserv --------

Basår i den första serien (1913—36) är 1913; i den andra (1929—75) 1935.

Referenser: se diagram 5.6.

vanor. Till de större konservföretagarna hör Findus, Felix och Bjäre. Samtliga tre ingående i någon multinationell koncern nämligen Nestlé, Cavenham och Unilever. Slakteribranschen däremot präglas av jordbrukskooperationen. De producentkooperativa organen svarade vid 70-talets början för 80—90 % av all slakt. På charkuterisidan var deras andel lägre och uppgick till ca 35 %.[12]

A5) Mejeriindustri

Mejerierna har liksom kvarnar och slakterier stora jordbrukskooperativa ägarintressen. I likhet med kvarnarna har de dessutom haft en relativt oförän-

derlig hemmamarknad att arbeta på, vilket resulterat i en förhållandevis långsam sysselsättnings- och produktionstillväxt. Under 60-talet sjönk rikssiffrorna över antal arbetare dramatiskt för att under 70-talets inledning åter klättra uppåt och vid årtiondets mitt nå 1960 års läge. (diagram 5.16)[13]

De första andelsmejerierna växte fram under 1880- och 1890-talen. Många jordbrukare stod dock ännu i början av 30-talet utanför föreningsrörelsen. Organisationsarbetet fick förnyad fart vid denna tid i samband med omorganiserandet av hela den jordbrukskooperativa rörelsen. År 1932 tillkom SMR (Svenska Mejeriers Riksförbund) en motsvarighet till

slakterisidans Sveriges Slakteriförbund.[14] De åtgärder som vidtogs vid denna tid bidrog kraftigt till att stärka jordbrukskooperationens ställning inom mejeriindustrin. Dess andel av mejeriernas mjölkinvägning tillväxte raskt och är idag nästan total.

Det första jordbrukarägda mejeriet i Kalmar uppfördes år 1902. Året dessförinnan hade en andelsförening kallad Kalmarortens Mejeriförening tillkommit. Den bestod då av ett 20-tal lantbrukare bosatta i stadens omgivningar. Mejeridriften var i denna del av Småland organiserad som på de flesta övriga ställen i landet. Avståndet mellan leverantör och mejeri var kort. Antalet mejerier följaktligen stort och varje enhet relativt liten. Kalmarmejeriet hade vid starten endast 4—5 anställda. Före 1945 sysselsattes som högst 10—15 arbetare. I förhållande till rikets mejeriindustri uppgick kalmarandelen blott till några få tiondels procent.[15]

Under efterkrigstid har en kraftig koncentrationsprocess ägt rum. De mindre mejerierna utanför staden har lagts ned och driften har koncentrerats till Kalmar. Liknande har utvecklingen varit på andra håll i riket. Vid 70-talets mitt registrerades 130 mejerier i IS mot 634 år 1950 och ca 1 600 år 1913. Den tekniska utvecklingen är en av de faktorer som bidragit till denna förändring. Mejeriernas maskinutrustning har omgestaltats och ställt krav på större kapitalinsatser, uppsamlingstekniken har ändrats, produkterna har fått längre hållbarhet, ny förpackningsteknik har införts etc.

År 1954 invigdes ett nytt mejeri i Kalmar, samtidigt lades anläggningarna i Rockneby och Läckeby ned och mjölken från de berörda bönderna transporterades in till staden. Sysselsättningen vid kalmarmejeriet fördubblades och uppgick till 30—35 personer vid årtiondets mitt. Nya organisatoriska förändringar och nytt mejeri ledde under 60-talet till ny fördubbling av arbetsstyrkan. Vid 60-talets slut uppgick antalet arbetare till ca 100. Mjölkcentralen Arla som föreningen numera heter blev därmed en av stadens 8—10 största tillverkningsindustrier.

Diagram 5.16 Index över antal arbetare inom mejeriindustrin i Sverige 1913—59, 1960—75.
(Index 1935=100, 1960=100; lin-log skala)

Anm. 1960—75 exkl. produktmästare, basår i denna serie är 1960.
Basår i serien 1913—59 är 1935.

Referenser: se diagram 5.6.

B) Kemisk industri

Den kemiska branschen svarade år 1920 för en betydande del av Kalmars industrisysselsättning. Andelen har därefter kraftigt reducerats, men branschen var ännu år 1960 en av stadens största. (tab 2.4) Två företag har utgjort dess stomme. Det ena är Nya Margarin AB Svea vars oljeraffinaderi i IS uppfördes under den kemiska industrirubriken. I detta avsnitt har dock all produktion vid Svea behandlats i ett sammanhang och förts till livsmedelsindustrin. Kvar på den kemiska sidan står Kalmar Tändsticksfabrik med Fredriksdahlsfabriken. Denna var under åtskilliga decennier ett av stadens få större exportföretag inom industrin.

Till den kemiska industrin räknas även framställningen av förtätade gaser. Två sådana fabriker har funnits i Kalmar från omkring 1940 fram till senare delen av 60-talet, då deras kalmartillvaro upphörde. Först på plan var AB Nordiska Syrgasverken, vars kalmarfabrik stod klar 1939. Den följdes fem år senare av Aga:s kalmarstation. Båda fabrikerna har varit tillverkningsfilialer lydande under huvudkontoren i Göteborg (Nordiska Syrgas) resp Lidingö (Aga). Tillsammans har de svarat för 1—3 % av rikets gastillverkning. Andelen är så pass hög att det bör röra sig om produktion för utomregionala marknader. De absoluta talen för sysselsättningen i Kalmar är dock låga. Aga sysselsatte som mest 10—12 arbetare (1955—60). Nordiska Syrgas har i regel redovisat något lägre tal uppgående till 5—6 man. Gasfabrikernas bidrag till Kalmars industrisysselsättning blir därför endast av marginell betydelse.[1]

B1) Tändsticksindustri

Tändsticksfabriker var en vanlig företeelse i många småländska orter i den tidiga industrialismens sam-

Diagram 5.17 Kalmar Tändsticksfabriks samt Fredriksdahls Tändsticksfabriks andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets tändsticksindustri 1913—56.

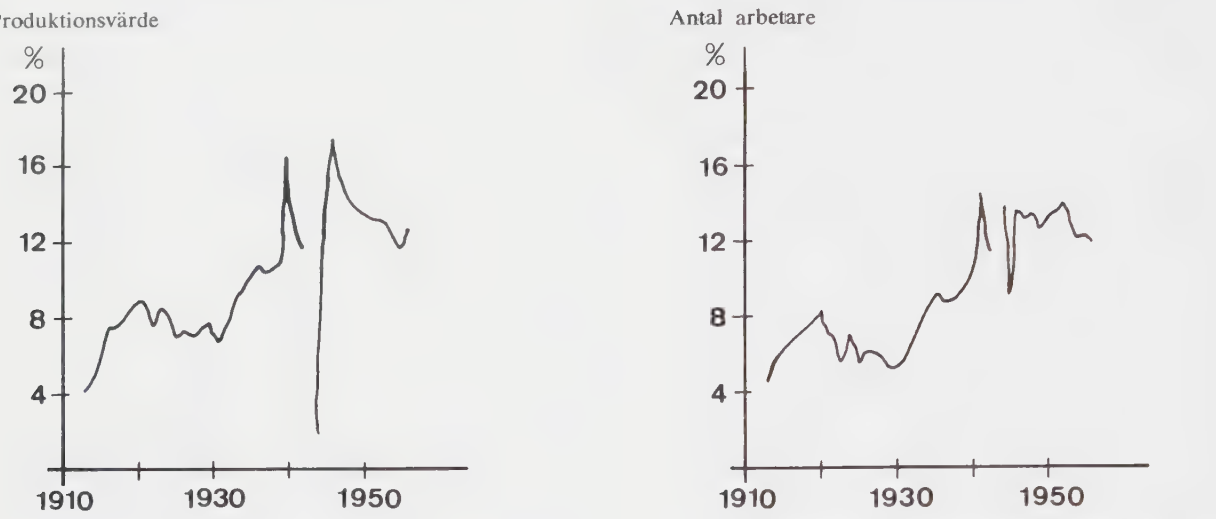

Anm. Fredriksdahls Tändsticksfabrik i drift 1913—24.

Referenser: se diagram 5.4.

hälle. Inte minst gäller detta för Kalmar län, även om många av fabrikerna var små och kortlivade. Smålands dragningskraft på tändsticksindustrin hade sin grund i de lokaliseringsmässiga fördelar denna landsända kunde erbjuda. Viktiga lokaliseringsfaktorer var tillgång till råvaror samt arbetskraft till låga löner. Bägge villkoren uppfylldes i Småland.

När denna undersökning griper in (1913) fanns det två tändsticksfabriker i Kalmar, Kalmar Tändsticksfabrik samt Fredriksdahl. Den förra uppfördes åren 1905—06 av firma Ernst och Fredrik Kreuger. Fredriksdahl var stadens äldsta tändsticksföretag med anor från 1800-talets mitt. År 1913 var även denna fabrik kreugerägd. Fredriksdahl var den mindre av de två, som mest sysselsatte den 240 arbetare (1917—20). Förhållandena inom tändsticksindustrin under 10- och 20-talen påkallade en rationalisering av verksamheten och reducering av fabriksantalet. Flera anläggningar försvann bland dem Fredriksdahl, som inställde driften år 1924 efter att ha härjats av brand vid flera tillfällen under 10-talets slut.[2]

De två kalmarfabrikerna bildade tillsammans med Mönsterås Tändsticksfabrik kärnan i den av Ivar Kreuger år 1913 bildade koncernen AB Förenade Svenska Tändsticksfabriker. Denna var ett svar på och en konkurrent till den tio år tidigare tillkomna Jönköping-Vulcan Tändsticksfabriks AB med bas i Jönköping och Tidaholm. Kreugers koncern var den mindre av de två, men växte i hastig takt. Förändrade produktionsbetingelser under första världskriget ledde fram till ett samgående mellan de två koncernerna. STAB (Svenska Tändsticks AB) såg dagens ljus 1917 och det blev Ivar Kreuger personligen som kom att forma den nya enhetens första tid.[3]

Till 1910-talets förändringar hör också en vertikal integrering av produktionen. De två koncernerna skaffade sig bl a intressen i litografiska tryckerier och maskintillverkande företag. Sålunda köpte kreugerkoncernen aktiemajoriteten i AB Siefvert & Fornander, Kalmar 1914 och AB Gerhard Aréns mekaniska verkstad, Stockholm 1915. Båda tillverkare av arbetsmaskiner åt tändsticksindustrin. I Kalmar startade de Förenade Tändsticksfabrikerna vid samma tid ett tryckeri för framställning av tändsticksetiketter. Denna tillverkning fortgick fram till 1935, då den överfördes till Jönköping och Tidaholm.

Under 1910-talet nådde tändsticksindustrin i Sverige sin höjdpunkt. Produktionen uppgick till över 50 000 ton varav det mesta avsattes på export. Sysselsättningen uppgick som mest till 8 800 arbetare. STAB skaffade sig direkt och indirekt kontrollen över ett stort antal tändsticksföretag världen över. Statsmonopol erövrades i ett flertal länder främst i östra och sydöstra Europa. STAB var under 20-talet en av världens ledande tändstickstillverkare.

Tändsticksindustrin kännetecknas av arbetsinten-

Diagram 5.18 Antal arbetare vid Kalmar Tändsticksfabrik samt Fredriksdahls Tändsticksfabrik 1913—56.
(absoluta tal; lin-log skala)

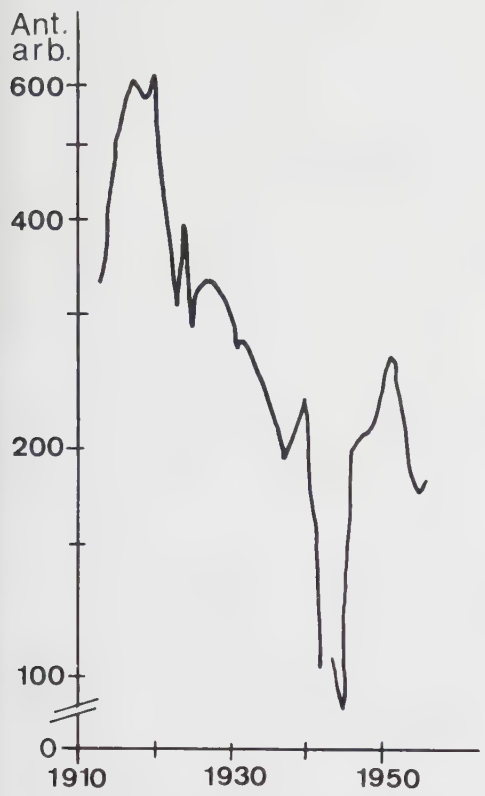

Anm. Fredriksdahls Tändsticksfabrik i drift 1913—24.

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.19 Index över antal arbetare inom tändsticksindustrin i Sverige 1913—72.
(Index 1935=100; lin-log skala)

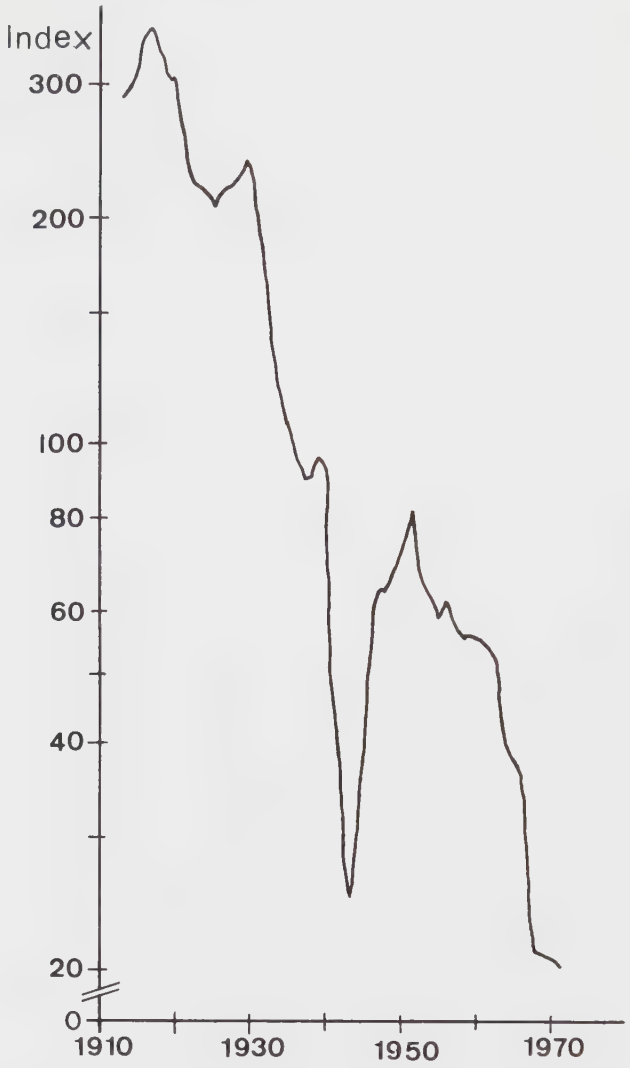

Referenser: se diagram 5.6.

siv produktion, låga löner, hög kvinnoandel samt stora tillverkningsenheter. Antalet verksamhetsställen uppgick enligt IS före 1935 till mellan 14 och 18. Tändstickstillverkningens arbetsintensiva karaktär medförde att STAB ända fram till 30-talets mitt var Kalmars i särklass störste industrielle arbetsgivare. Vid 10-talets slut sysselsattes omkring 600 arbetare, vilket motsvarade 35—40 % av stadens totala industrisysselsättning. Verksamheten minskade därefter i omfång både absolut och relativt. Särskilt stark var nedtrappningen under 20- och 30-talen, vilket till stor del förorsakades av Fredriksdahls nedläggning. Ännu vid 50-talets mitt tillhörde dock Kalmar Tändsticksfabrik med 180 arbetare Kalmars 3—4 största industriarbetsplatser. (diagram 5.18)

Efter kreugerkraschen i början av 30-talet har den svenska tändsticksproduktionen bedrivits i en betydligt mindre skala än tidigare. Rekonstruktionen av STAB gav familjen Wallenberg makten över koncernen. Verksamheten omorganiserades, antalet tillverkningsenheter reducerades. Från 1935 till 1965 varierade antalet redovisade arbetsställen i IS mellan 6 och 9. Under 60-talets senare del lades fabrikerna i Kalmar och Västervik ned. Driften koncentrerades till de kvarvarande anläggningarna i Jönköping, Tidaholm och Vetlanda. Sysselsättningen, som

Diagram 5.20 De större mekaniska verkstädernas med avsättning på utomregional nivå i Kalmar andel av antal arbetare inom hela mekaniska verkstadsindustrin i Kalmar 1913—66.

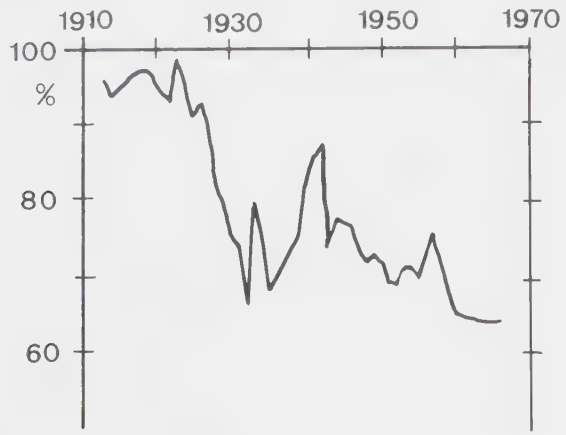

Referenser: se diagram 5.1.

Diagram 5.21 Kalmar Verkstads AB andel av antal arbetare inom rikets mekaniska verkstadsindustri 1913—56.

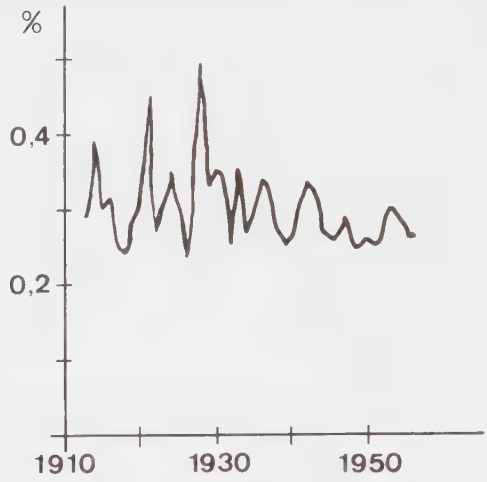

Referenser: se diagram 5.4.

började minska redan på 20-talet har fortsatt på den vägen. (diagram 5.19) Vid 70-talets ingång fanns i hela Sverige ca 500 tändsticksarbetare. Tändstickor är inte längre någon huvudingrediens i STAB:s tillverkningsprogram. Endast omkring 1/10 av företagets anställda i Sverige är engagerade i denna tillverkning. Världens stora tändsticksproducenter finns numera i Sovjet, Ungern och Tjeckoslovakien.

När Kalmar Tändsticksfabriks (inkl Fredriksdahlsfabriken) utveckling relateras till rikssiffrorna visar det sig att nedtrappningen vid fabriken under 30-talet gick långsammare än vid andra tändsticksfabriker. Efter en något krympande riksandel under 20-talet utökades denna väsentligen under påföljande decennium och fabriken nådde sina högsta noterade värden omkring 1940. Kalmar svarade då för 17 % av rikets produktionsvärde och för 14 % av sysselsättningen. Hög värdeandel noteras också för åren efter kriget för att därefter successivt falla. Sysselsättningens riksandel har förhållit sig relativt stabil från 40-talets början till fabrikens nedläggning. (diagram 5.17)

Tändsticksindustrin i Kalmar var nästan helt inriktad på export. Fram till senare delen av 40-talet producerade Kalmar för den grekiska marknaden. När det grekiska monopolet upphörde fick fabriken söka nya avnämare. Sydamerika och framförallt Peru har därefter tillhört de större kunderna.

Företagets exportinriktning innebär att dess tillväxt inte varit begränsad av den inhemska marknadens förutsättningar. Möjligheterna att generera stark lokal befolkningstillväxt i Kalmar har detta till trots varit begränsade. En orsak därtill är att tändsticksindustrin retarderat mycket kraftigt. En annan är de låga lönerna och därav följande låga indirekta multiplikatorer. Branschen kan endast överleva i regioner och orter med god tillgång på billig arbetskraft. När t ex verkstadsindustri etableras på en ort med tändstickstillverkning och driver upp den allmänna lönenivån får tändstickorna svåra överlevnadsproblem.[4]

C) Metall- och verkstadsindustri

Metall- och verkstadsindustrin har som tidigare framgått varit både den största och den mest expansiva industribranschen under perioden 1920—70. I Kalmar har den som i flertalet andra städer varit dominerande även om till en början livsmedel och kemisk industri engagerade lika många individer. I förhållande till läget i många andra städer har branschen däremot varit svagt representerad i Kalmar.

Metall- och verkstadsindustri kan uppdelas i flera olika underavdelningar. I Kalmar har branschen huvudsakligen representerats av de tre detaljgrupperna mekaniska verkstäder, varv och elektroindustri.[1] För var och en av dessa tre har utvecklingen på riksplanet varit starkt expansiv under den aktuella perioden. Ett annat framträdande drag för me-

Diagram 5.22 AB Siefvert & Fornanders andel av antal arbetare inom rikets mekaniska verkstadsindustri 1913—56.

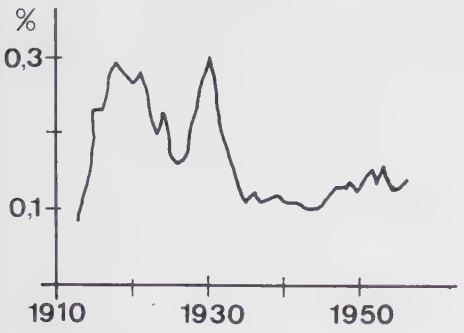

Referenser: se diagram 5.4.

Diagram 5.23 Teknoterms andel av antal arbetare inom rikets mekaniska verkstadsindustri 1913—56.

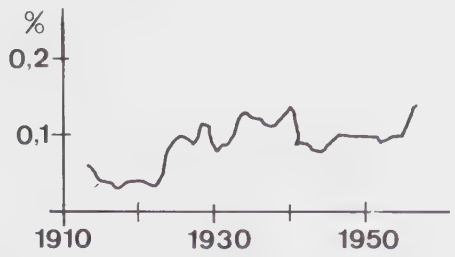

Anm. AB Hill & Co (Exoverken) 1913—56, Maskin & Gjuteri AB 1923—56.

Referenser: se diagram 5.4.

Diagram 5.24 Antal arbetare vid Kalmar Verkstad AB samt AB Siefvert & Fornander 1913—56.
(absoluta tal; lin-log skala)

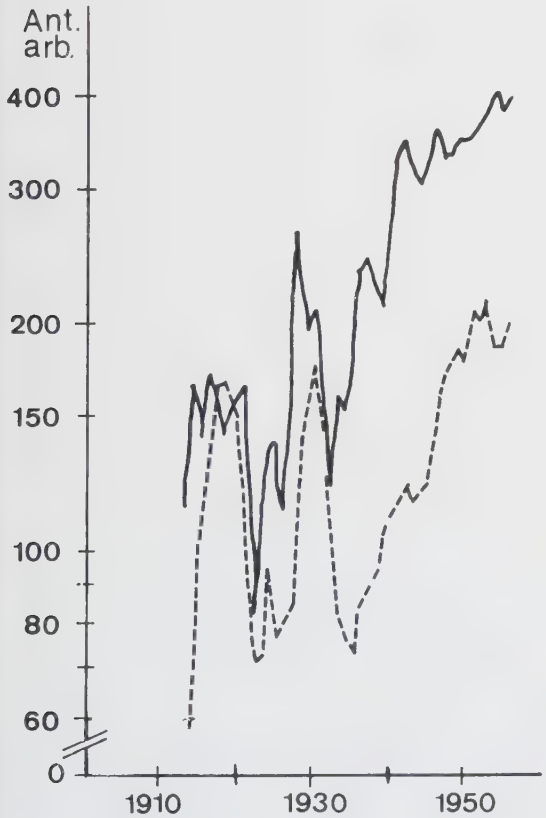

Anm. Kalmar Verkstad ———
Siefvert & Fornander ------

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.25 Antal arbetare vid Maskin & Gjuteri AB 1923—56 samt AB Hill & Co 1913—56.
(absoluta tal; lin-log skala)

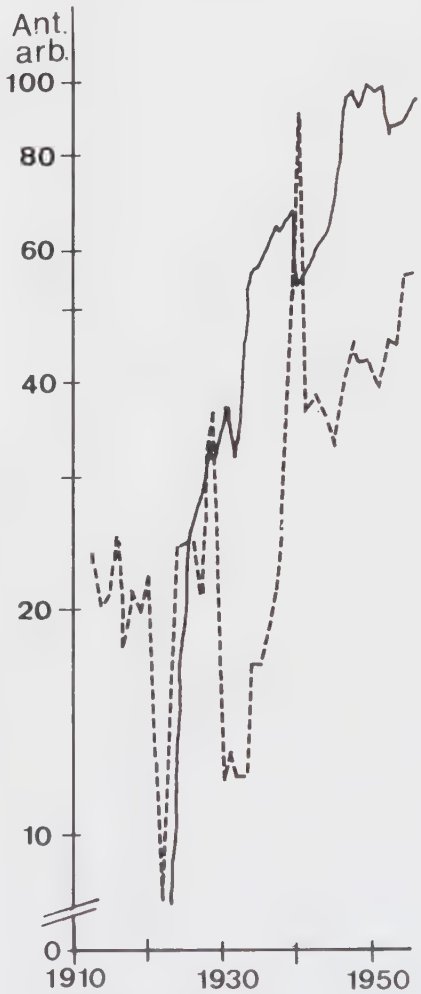

Anm. Maskin & Gjuteri AB ———
AB Hill & Co ------

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.26 Index över antal arbetare inom mekanisk verkstadsindustri i Sverige 1913—67 samt maskin- och transportmedelsindustri 1968—75.

(Index 1935=100 resp. 1968=100; lin-log skala)

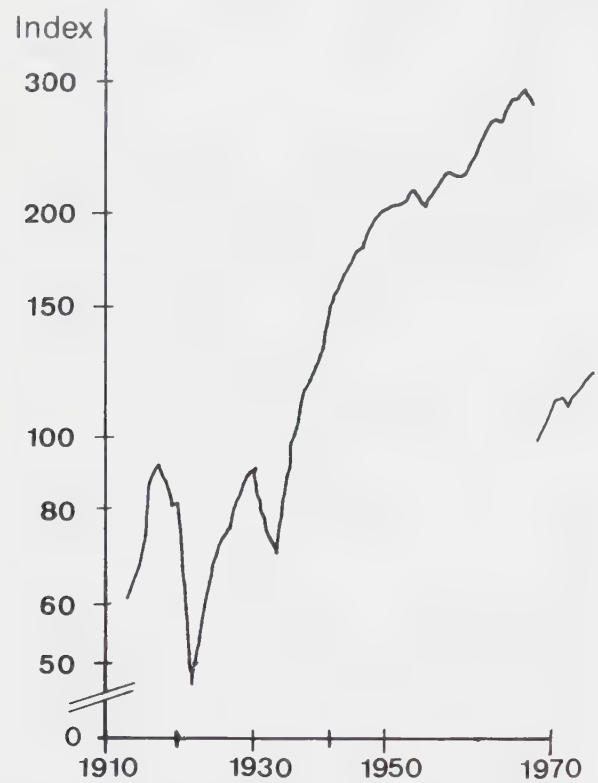

Referenser: se diagram 5.6.

tall- och verkstadsindustrin är att en stor del av dess produktion säljs på export. Här finns flera av Sveriges ledande exportföretag.

I Kalmar har det funnits nio (eller om man så vill tio) företag, vilka definierats som större tillverkare med utomregional avsättning för sina produkter. Dessa är Kalmar Verkstad AB (KVAB), AB Siefvert & Fornander (S & F), Teknoterm Systems AB, Kalmar varv, Lumalampan AB, AB Bergmans Motorindustri, AB Rifa, Flygverkstaden F 12 samt AB Volvo. De fyra senare har tillkommit efter 1960. S & F vars arbetsmaskiner såldes över hela världen var vid periodens början Kalmars enda betydande exportföretag. De två företag som bildar nuvarande Teknoterm började på den lokala och regionala nivån. Företaget har senare vidgat sitt verksamhetsområde och under senare decennier sålt en mer betydande del av sin produktion på utländska marknader. De i Kalmar nyare enheterna som Rifa, Volvo och Lumalampan har också avsatt delar av sin tillverkning på exportmarknader.

C1) Mekanisk verkstadsindustri

Mekanisk verkstadsindustri har således varit en starkt expansiv detaljgrupp inom metall- och verkstadsbranschen. I konjunkturuppgångar har den ofta ökat snabbare än andra industrigrenar. Nedgångarna på 20- och 30-talen ger också starkare utslag än för den samlade svenska industriproduktionen. Mekanisk verkstadsindustri är emellertid en heterogen samling av verksamheter. Inom dess olika detaljgrupper är både tillväxt och konjunkturkänslighet starkt varierande.[2]

Till de starkast växande delarna hör under efterkrigstid transportmedelstillverkningen till följd av bilfabrikernas expansion. Framställningen av andra typer av transportmedel som rälsfordon, vilka bl a producerats i Kalmar har haft en avsevärt lägre tillväxttakt. En annan stor och expansiv gren inom den mekaniska verkstadsindustrin är maskintillverkningen. Verkstadsföretagen har en mycket internationellt inriktad produktion. Exporten har dessutom växt mycket kraftigt under efterkrigstid. Vid 60-talets mitt avsattes hälften av den totala maskinindustrins produktion utomlands. För transportmedelsfabrikerna var motsvarande andel 40 %.

Antalet mekaniska verkstäder av sådan omfattning att de registrerats i IS uppgick i Kalmar före 1960-talets mitt till högst omkring ett 20-tal per år. Flertalet hade en regionalt inriktad produktion och var relativt små arbetsplatser. Hälften utgjordes av rörlednings- och reparationsverkstäder, vilka arbetade för en lokal och regional marknad. Den mekaniska verkstadsindustrin i Kalmar dominerades före 1970-talet av tre tillverkare, vilka avsatte sin produktion utomregionalt. Trion utgöres av Kalmar Verkstads AB, AB Siefvert & Fornander samt Teknoterm Systems AB. Tillsammans har de vanligen svarat för minst 70 % av all verkstadssysselsättning i Kalmar. (diagram 5.20) Analysen kommer att koncentreras till KVAB, S & F och Teknoterm, då det är dessa tre som åren 1913—70 i första hand bestämt utvecklingen av mekaniska verkstadsindustrin i Kalmar.

Kalmar Verkstads AB. Upprättandet av järnvägsförbindelser mellan Kalmar och omvärlden på 1870-talet medförde som komplementinvestering bl a en verkstad för reparation av rullande järnvägsmateriel. Vid sekelskiftet hade denna spelat ut sin roll. Den ersattes av ett nybildat bolag, Kalmar Verk-

stads AB. Huvuddelägare i detta bolag som formellt tillkom 1902 var de järnvägsbolag som drev trafik på Kalmar. Aktiemajoriteten i KVAB övergick under senare hälften av 30-talet i statlig ägo genom nationalisering av järnvägslinjerna.[3]

Verksamheten vid KVAB har huvudsakligen varit inriktad på att bygga och underhålla rullande järnvägsmateriel. Inom denna sektor av tillverkningsindustrin har företaget varit ett av de mer framträdande i riket. Tillverkningen ifråga har dock inte varit särskilt expansiv. Försök har gjorts vid KVAB att bredda produktsortimentet till att omfatta även icke spårbundna fordon. Förvärvet av Bergsbolagen i Lindesberg på 50-talet var en strävan i denna riktning. En annan var den biltillverkning som KVAB startade vid 60-talets slut av bl a postverkets tänkta distributionsbil "Tjorven". Projektet blev ingen fullträff utan lades ned strax efter starten.

Ur sysselsättningssynpunkt har KVAB fram till 1970 ständigt tillhört stadens fyra största industriföretag. År 1913 sysselsattes drygt 100 arbetare vid verkstaden. Vid 20-talets slut över 250. (diagram 5.24) Det är också vid denna tid (20-talet) som företagets högsta riksandelar noteras. (diagram 5.21) Vid 40-talets början intog KVAB positionen som stadens störste industriella arbetsgivare. En roll som skulle komma att behållas några årtionden framöver. Sysselsättningen uppgick under 40- och 50-talen till 300—400 arbetare. Under senare delen av 60-talet skedde en kraftig uppgång i dessa tal till följd av den nystartade bilproduktionen. När denna tillverkning strax därpå upphörde blev 200—300 arbetare utan jobb.

AB Siefvert & Fornander. De båda ingenjörerna Daniel Fornander och Sten Siefvert startade år 1877 en verkstad för konstruktion och tillverkning av tändsticksmaskiner i Kalmar. Rörelsen drevs i enskild regi fram till 1914 då den ombildades till AB och övertogs av AB Förenade Svenska Tändsticksfabriker (STAB, Svenska Tändsticks AB från 1917).[4]

Övertagandet följdes av en betydande investeringsverksamhet åren 1914—16. Arbetsstyrkan tredubblades från 31 personer 1913 till ca 100. (diagram 5.24) Vid decenniets mitt svarade S& F för hälften av den totala svenska tillverkningen av tändsticksmaskiner. Företagets produktion har förblivit inriktad på framställningen av arbetsmaskiner åt tillverkningsindustrin, maskiner vilka i betydande omfattning producerats för export. Förutom tändsticksinstrin har företaget även betjänat bl a choklad- och tapetindustrin. Vid mitten av 1950-talet uppgick S & F i AB Arenco med hemvist i Stockholm. Arenco har sitt ursprung i AB Gerhard Aréns mekaniska verkstad, vilken liksom S & F infogades i STAB-koncernen under 1910-talet. Tillverkningsprogrammen vid de två företagen har legat varandra mycket nära.

Sysselsättningen vid S & F har vanligen överstigit 100 arbetare. Perioderna 1922—27 och 1932—38 var den dock lägre. (diagram 5.24) Den dåliga konjunkturbilden för företagets produkter i början av 20-talet förändrades radikalt mot decenniets slut. Då strömmade beställningar in från tändsticksfabriker i bl a Indien, Mexico, Filippinerna och Australien. Sysselsättning och produktion steg kraftigt. Företaget nådde vid denna tid liksom KVAB sina högsta registrerade riksandelar. (diagram 5.22)

Tändsticksindustrins nedgång under 30-talet återspeglas även i de tändsticksmaskintillverkande företagen. Sysselsättningen vid S & F halverades. Det skulle komma att dröja till de första åren efter andra världskriget innan bolaget åter kunde redovisa samma arbetsnumerär som vid 20-talets slut dvs 150—160 man. Under efterkrigstid har S & F varit en dynamisk del av Kalmars näringsliv med tillverkning av arbetsmaskiner för industrin. Med något under 500 arbetare var företaget stadens näst största industriarbetsplats efter Volvo vid 70-talets mitt.

Teknoterm Systems AB. Eurocägda Teknoterm Systems AB etablerade sig i Kalmar vid 1970-talets mitt genom förvärv av AB Hill & Co, tidigare AB Exoverken. Det senare företaget har sina rötter i Viktor Hills mekaniska verkstad, vilken år 1913 sysselsatte 24 arbetare med rörlednings- och reparationsarbeten. (diagram 5.25) I fråga om antal arbetare var företaget nummer tre bland stadens verkstäder efter KVAB och S & F. Marknaden för dess produktion var vid denna tid lokalt och regionalt avgränsad.

En produktionsomläggning ägde rum år 1930. Tyngdpunkten lades vid tillverkning av utrustning för husuppvärmning. Denna omläggning medförde att tillverkningen till en början krävde en mindre arbetsstyrka än tidigare. Sysselsättningen vilken uppgått till som högst 37 man reducerades till 12.

Företagets produktion förblev inriktad på rörledning och husuppvärmning. Vid sidan därav har under efterkrigstid även gaffeltruckar framställts. För att bredda sitt program inom husuppvärmningsfältet övertog Exoverken, som det dåvarande namnet löd, år 1956 Maskin & Gjuteri AB:s rörelse. Det senare företagsnamnet hade antagits år 1924 vid aktiebolagsbildning av förutvarande Gjuteribolaget Hellkvist

Diagram 5.27 Kalmar varvs andel av produktionsvärde och antal arbetare inom rikets varvsindustri 1913—56.

Produktionsvärde

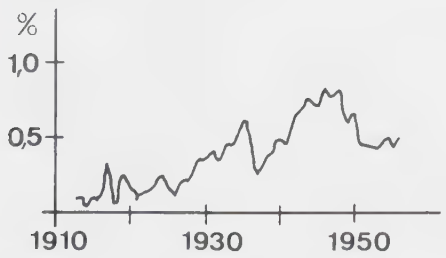

Antal arbetare

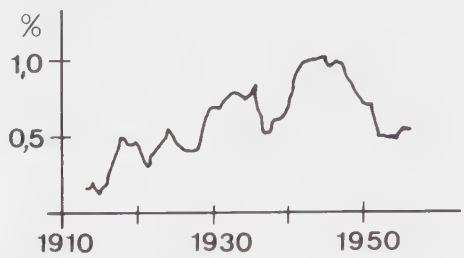

Referenser: se diagram 5.4.

& Co. Nämnda bolag var i sin tur en fortsättning på det år 1917 av fabrikör Oscar Nilsson startade Kalmar Gjuteri & Mekaniska verkstad.

Produktionen vid M & G har varit inriktad på liknande produkter som vid AB Hill & Co (Exoverken) och har huvudsakligen avsatts utomregionalt. Sysselsättningen vid M & G har vanligen varit något större än vid det hillska företaget. Efter samgåendet sysselsattes 215 arbetare vid det nybildade företaget. (diagram 5.25) I Kalmar fanns då endast 2—3 industriarbetsplatser som var större. Som mest har produktionen krävt en arbetsstyrka på 250—300 personer (60-talets mitt). Vid början av 70-talet återfanns Teknoterm med 100—150 arbetare på 8—10:e plats inom kalmarindustrin.

Produktionen vid M & G liksom vid AB Hill & Co (från 1930) har sålts över hela landet. Under efterkrigstid har dessutom export till Tyskland och Österrike förekommit. På den tyska marknaden hade förutvarande Exoverken eget försäljningsbolag.[5]

Övriga större verkstäder med produktion för utomregional nivå. Under 60-talets senare hälft framträdde en rad nya mekaniska verkstäder i Kalmars IS. Störst av dessa har AB Bergmans Motorindustri varit, vilket företag främst tillverkat bergborrmaskiner. Med drygt 100 arbetare var det vid 70-talets mitt ett av stadens 8—10 största tillverkningsföretag. Det korta tidsperspektivet för dessa nytillkomna enheter skapar svårigheter när det gäller att klassificera dem efter kriterierna för större tillverkning med avsättning på utomregional nivå. Några som ligger alldeles invid den absoluta sysselsättningsgränsen har utgått, men skulle kanske ha ingått vid ett längre tidsperspektiv. Som större tillverkare med utomregional avsättning har förutom Bergmans även flygverkstaden vid F 12 betraktats.

Under 70-talet tillkom ytterligare en stor verkstad med produktion för utomregional nivå i Kalmar. Volvos nya hopsättningsfabrik för personbilar, Volvo-Kalmarverken, stod då klar för produktion. Efter debaclet med biltillverkningen vid KVAB var det viktigt för kommunen att få denna etablering. Volvo som sysselsatte 400—500 arbetare blev ur denna aspekt en god ersättare. Genom Volvos etablering blev en av efterkrigstidens mest dynamiska branscher representerad i Kalmar med en tillverkning som till stora delar avsatts på export.

C2) Varvsindustri

Den moderna varvsindustrin fick i vårt land sitt genombrott under kriget 1913—18, då behoven att bygga egna fartyg inom landets gränser blev särskilt påträngande. Antalet varvsarbetare fördubblades i det närmsta mellan 1913 och 1919/20 från 6 800 till 12 200. De två stora konjunkturnedgångarna har slagit hårt mot branschen. År 1933 var sysselsättningen lägre än tjugo år tidigare. Det dröjde ända fram till 30-talets slut innan samma sysselsättningsstorlek som åren 1919/20 åter uppnåddes.

Den svenska varvsindustrin har nått stora internationella framgångar under denna period. Sverige har under efterkrigstid fram till 70-talet framstått som en av världens ledande skeppsbyggarnationer. Som mest har 75—80 % av tillverkningen avsatts på export. En växande världshandel framförallt med mineraloljor har utgjort grunden för denna expansion. Sysselsättningen ökade starkt från 30-talets mitt genom 40- och 50-talen, men gick tillbaka under 60-talet. (diagram 5.29)

Kapacitetsmässigt innebar 50- och 60-talen en kraftig förstärkning både vid de svenska storvarven och vid världens storvarv i övrigt. Kapaciteten kom

Diagram 5.28 Antal arbetare vid Kalmar varv 1913—56.
(absoluta tal; lin-log skala)

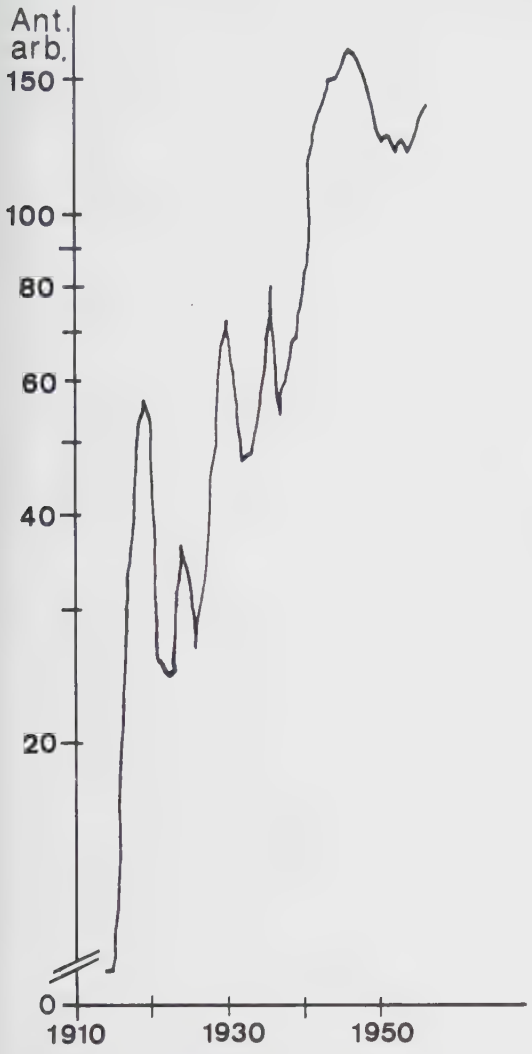

Referenser: se diagram 5.5.

Diagram 5.29 Index över antal arbetare inom varvsindustrin i Sverige 1913—75.
(Index 1935=100; lin-log skala)

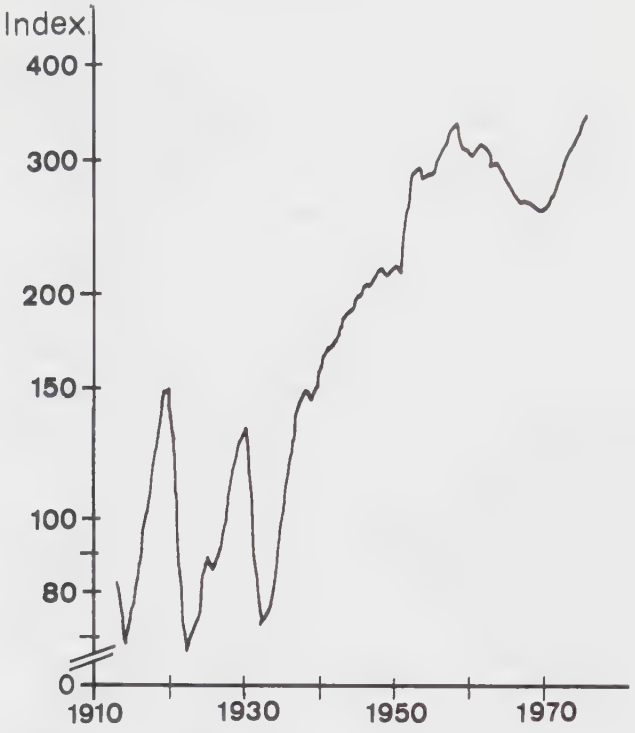

Referenser: se diagram 5.6.

vid 70-talets början att överträffa efterfrågan. Akut blev situationen i samband med den s k oljekrisen 1973. Flera stora tankers fick läggas i malpåse. För de svenska storvarven har åren alltifrån 60-talet och framåt vidare inneburit koncentration av varvsägandet, samarbete och ökat statligt engagemang.

Den svenska varvsproduktionen är starkt koncentrerad till ett fåtal stora arbetsplatser på västkusten. De fyra stora varvskoncernerna Kockums (Malmö), Götaverken (Göteborg, Landskrona), Eriksberg (Göteborg) och Uddevalla svarade under 70-talets början för 75—80 % av den totala i IS redovisade varvssysselsättningen. Rikets största varv Kockums sysselsatte år 1975 5 700 arbetare. I jämförelse med dessa giganter framstår kalmarvarvet med sina 200—300 arbetare 1970—75 som blygsamt. Varven på ostkusten är dock generellt mindre än de i väster. De största varvsarbetsplatserna i östra Sverige har under perioden återfunnits i Oskarshamn och Karlskrona. Kalmar äger ett av de mindre bland de medelstora varven.[6]

Kalmar varv. Varvsrörelsen har lång tradition i Kalmar. Den har funnits där sedan århundraden tillbaka. I industriell form daterar den sig till 1880-talet. Verksamheten pågick dock länge i begränsad omfattning. År 1913 sysselsattes 10 arbetare. Kriget blev en kraftig stimulans för företaget som då ägdes av Svenska Varvs- och Rederi AB i Stockholm. Åren

1918—20 engagerades något över 50 arbetare. (diagram 5.28) Den ekonomiska kris som följde därpå drabbade varvet och varvsarbetarna hårt. Sysselsättningen halverades och företaget gick i konkurs.[7]

Det var ett fallfärdigt varv som år 1923 bytte ägare. Köpare var jeanssonägda Ångbåts AB Kalmarsund. Den nye ägaren rekonstruerade varvet finansiellt och moderniserade produktionsapparaten. Sysselsättningen steg och varvets riksandel gjorde ett språng uppåt. (diagram 5.27—5.28)

Före ägarskiftet 1923 ägnade sig varvet främst åt fartygsreparationer. Därefter har nybyggnationsandelen varit i växande. Under 40- och 50-talen producerades färjor åt Kalmarsundsbolaget (ägaren), samt kustmotorfartyg, bogserbåtar och fartyg åt marinen. Det relativt ringa djupet i vattnen kring Varvsholmen har tvingat fram en specialisering på grundgående tonnage. Vid 70-talets mitt tillverkade dåvarande ägaren Kilship AB kemikalietankers och specialfartyg om 3 000—4 000 dödviktston.

Alltsedan 1930-talet har varvet tillhört Kalmars 7—8 största industriarbetsplatser. Det andra världskriget innebar liksom det första en kraftig stimulans för varvsnäringen. I Kalmar ökade sysselsättningen från 69 arbetare 1938—39 till ca 160 åren 1945—47. Varvet nådde vid denna tid sina hittills högsta riksandelar med 1 % av antalet arbetare och 0,8 % av produktionsvärdet. (diagram 5.27—5.28) Sysselsättningen gick därefter tillbaka, men växte ånyo under 70-talet och uppgick vid decenniets mitt till 250—300 arbetare.

Diagram 5.30 Index över antal arbetare inom elektroindustrin i Sverige 1913—75.
(Index 1935=100; lin-log skala)

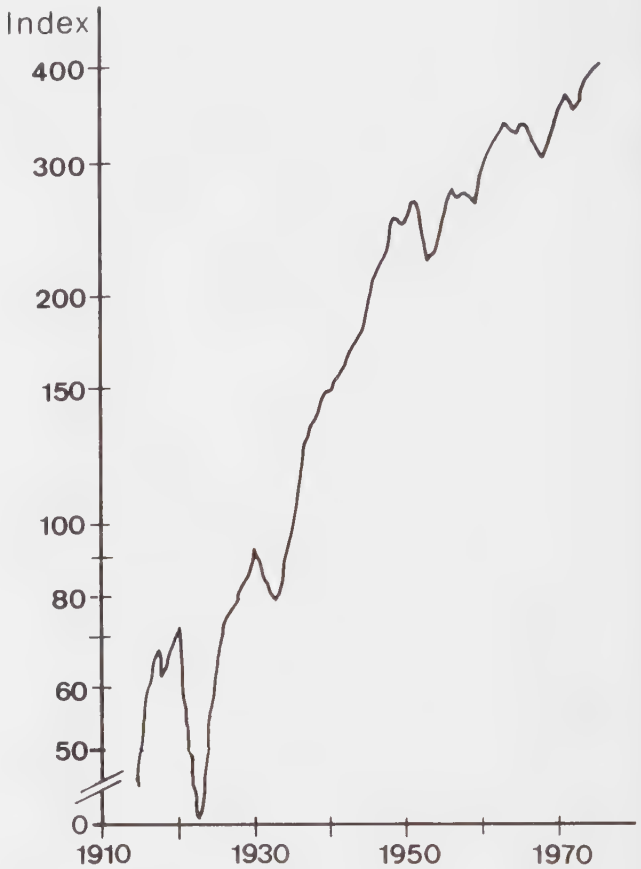

Referenser: se diagram 5.6.

C3) Elektroindustri

Till elektroindustrin räknas bl a framställningen av elektriska motorer och generatorer, teleprodukter, elektriska hushållsapparater, radio- och TV-mottagare, glödlampor, lysrör och kabel. Detaljgruppen har genomgått en kraftig tillväxt och förändring under perioden. Liksom mekaniska verkstäder och varv inrymmer den några av Sveriges största exportföretag. Totalt avsatte elektroindustrin under 70-talets början 1/3 av sin produktion utomlands.[8]

Det första elektroindustriella företaget med produktion för utomregional nivå i Kalmar var KF-ägda AB Lumalampan. Starten ägde rum år 1946 då julgransbelysningar började tillverkas i tapetfabrikens gamla lokaler vid Fabriksgatan. Det dröjde dock till 50-talets mitt innan kalmarfabriken redovisades separat i IS. Den sysselsatte då 60—70 arbetare med glödlampstillverkning, vilket gav en riksandel på 6 %. Företagets hittills högsta sysselsättning uppmättes vid 60-talets mitt, då drygt 100 arbetare var anställda.[9] Därefter har verksamheten reducerats. Det finns idag fyra stora tillverkare av elektriska ljuskällor, förutom Luma även Philips, Osram och Orion. Luma producerar framförallt lysrör, metalltråds- och s k allmänbrukslampor.

Avancerad elektronisk utrustning har varit en starkt expansiv del av elektroindustrins tillverkning. En av de större tillverkarna av komponenter och utrustningsdetaljer till radio- och TV-området är LM Ericssons dotterbolag AB Rifa med huvudkontor i Stockholm. En tillverkningsfilial öppnades i Kalmar vid 60-talets mitt. Vid denna tidpunkt sysselsattes omkring 200 arbetare. Därefter har arbetsstyrkan fördubblats och Rifa var år 1975 ifråga om antal arbetare Kalmars fjärde tillverkningsföretag efter Volvo, Arenco (S & F) samt KLS.

Diagram 5.31 Andel av antal arbetare inom resp. detaljgrupp i riket för A T Sandbäcks kakelfabrik 1913—30, STAB:s tryckeri 1916—32 samt tidningstryckerier 1940—56.

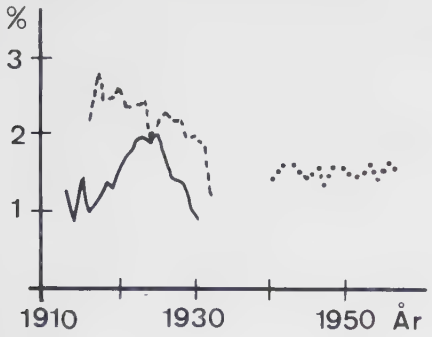

A T Sandbäck 1913—30 ————
STAB:s tryckeri 1916—32 --------
Tidningstryckerier 1940—56 ·····

Referenser: se diagram 5.4.

Diagram 5.32 Kalmar Tapetfabriks andel av antal arbetare inom rikets tapetindustri 1913—56.

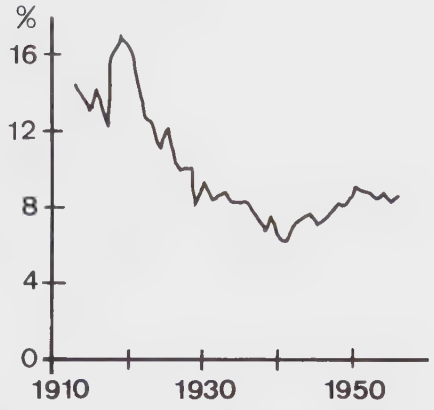

Referenser: se diagram 5.4.

Diagram 5.33 Antal arbetare vid Kalmar Tapetfabrik 1913—56.
(absoluta tal; lin-log skala)

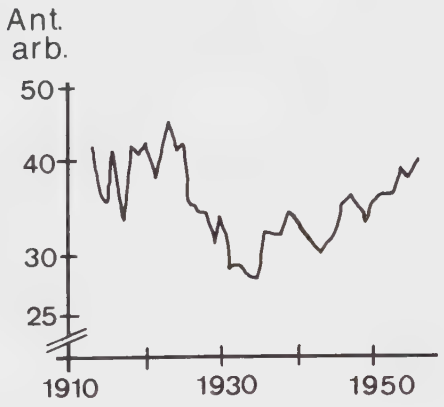

Referenser: se diagram 5.5.

D) Övrig tillverkningsindustri

Ytterligare åtta företag har någon gång under perioden 1913—75 klassificerats som större tillverkare med produktion för utomregional nivå. Av dessa kan ett, Kalmar Lådfabrik, betecknas som exportföretag, medan de övriga huvudsakligen avsatt sin produktion inom riket. Två av de aktuella anläggningarna existerade endast under periodens första decennier.

A T Sandbäcks Kakelfabrik. År 1913 fanns det två kakelfabriker i Kalmar båda med anor från 1870-talet. Större tillverkning för avsättning på utomregional nivå stod A T Sandbäcks kakelfabrik för, vilken sålde kakelugnar över hela riket. Arbetsstyrkan uppgick som mest till 60 personer, vilket uppnåddes vid 20-talets mitt. Vid samma tid registrerades även företagets högsta riksandelar på ca 2 %. (diagram 5.31) Förändringar inom husuppvärmningstekniken medförde att kakelugnstillverkningen hamnade i bakvatten. Den mindre av de två kakelfabrikerna i Kalmar, Kalmar Kakelugnsfabrik, nedlades år 1918. Driften vid Sandbäcks fabrik reducerades under 20-talets senare del och nedlades helt år 1931.[1]

STAB:s tryckeri. År 1916 startade dåvarande AB Förenade Svenska Tändsticksfabriker (STAB från 1917) en grafisk anstalt i Kalmar för produktion av i första hand tändsticksetiketter till sina tändsticksfabriker. Fabriken drevs fram till 1932, då verksamheten överfördes till Jönköping och Tidaholm.[2] STAB:s grafiska anstalt sysselsatte som mest omkr 45 arbetare (1926—31). Den svarade som mest för 2—3 % av antalet arbetare vid samtliga grafiska anstalter i riket. De högsta riksandelarna nåddes vid 10-talets slut, medan tendensen var fallande under 20-talet. (diagram 5.31)

Tidningstryckerier. År 1940 utskiljdes tidningstryckerier som en specifik detaljgrupp inom den grafiska branschen. Alltsedan dess har Kalmar svarat för 1,5 % eller mer av tidningstryckeriernas rikssysselsättning. (diagram 5.31) Tre företag har varit verksamma i Kalmar. De två största har uppfyllt kriterierna för större produktion med utomregional avsättning. Barometern har sysselsatt över 40 arbetare från 1946, Östra Småland från 1957. Vid det tredje, Kalmar Tryckeri AB, framställdes Kalmar

Läns Tidning, vilken upphörde som dagstidning vid 60-talets början. Kalmar Läns Tidning var som namnet antyder en tidning med i första hand länet som spridningsområde. Även Barometern och Östra Småland har haft sin tyngdpunkt i Kalmar och kalmarregionen. Med tiden har deras spridningsområden vidgats och blivit vidare än den tidigare definierade regionen. (se kap 5.1.4) Det är däremot ej fråga om produktion för utomregional nivå på samma sätt som för t ex kvarnen, margarinfabriken och S & F. De två största tidningstryckerierna har från de år de uppfyller kriterierna betraktats som större tillverkare med avsättning på utomregional nivå.

AB Kalmar Nya Tapetfabrik. Företaget har sina rötter i en annan småländsk tätort nämligen Gränna. Till Kalmar flyttade fabriken år 1884. I samband med en finansiell rekonstruktion av företaget ombildades det till aktiebolag 1902.[3]

Tapetindustrin tillhör varken de större eller de mer expansiva delarna av tillverkningsindustrin. Sysselsättningen för hela riket har som mest uppgått till omkr 400 arbetare. I början av 70-talet ägde en kraftig rationalisering rum. Antalet arbetsplatser halverades från tio 1969 till fem 1975. Under samma tid minskade sysselsättningen med 100 arbetare och var 1975 lägre än år 1935.[4]

Dessa förändringar berörde i högsta grad Kalmar. År 1966 bildades ett nytt tapetföretag, AB Tapetinvest, av tapettillverkare i Göteborg och Norrköping. En ny och starkt rationaliserad fabrik uppfördes i Norrköping åren 1968—69. Bolaget ändrade samtidigt namn till Engblad & Co Tapetfabriker AB. Vid samma tid inköptes bl a Kalmar Tapetfabrik. Tillverkningen överfördes helt till den nya norrköpingsanläggningen under 70-talets början och kalmarfabriken lades ned.[5]

Sysselsättningen vid Kalmar Tapetfabrik har varierat mellan 30 och 40 arbetare. (diagram 5.33) För stadens totala sysselsättning har den aldrig betytt särskilt mycket. De högsta riksandelarna nåddes vid 10-talets slut, då Kalmar svarade för 17 % av sysselsättningen i riket. Följande två decennier utmärktes av en minskad betydelse för Kalmar som tapettillverkare. Efter att en ny fabriksbyggnad tagits i drift 1939 och ytterligare tillbyggts 1945 återhämtade företaget under 40-talet en del av andelsförlusterna från föregående decennier. Dess riksandel förhöll sig därefter relativt stabil genom 50-talet. (diagram 5.32)

AB Kalmar Lådfabrik. Liksom tapetfabriken har lådfabriken sitt ursprung i en annan småländsk tätort, i detta fall Nässjö. Vid seklets början flyttades verksamheten till Kalmar och övergick samtidigt från handel till träförädling. Företaget tillhörde den regionala delen av Kalmars näringsliv fram till 30-talet. O B Johansson & Co som det dåvarande namnet löd fick vid denna tid en ny produktionsinriktning. På Tjärhovet upptogs fabriksmässig framställning av lådor och lådämnen. Namnet och företagsformen ändrades 1932 till AB Kalmar Lådfabrik.[6]

Verksamheten vid det nya bolaget växte snabbt. År 1933 sysselsattes 60 man, vilket var dubbelt så många som tre år tidigare. Vid slutet av samma decennium hade företaget sin storhetstid. Sysselsättningen uppgick då till 120—140 arbetare, vilket utgjorde 8—9 % av detaljgruppens rikstotal. Andra världskriget medförde en kraftig nedbantning av verksamheten. Arbetsstyrkan uppgick endast till 20—25 man åren 1942—44, vilket motsvarade en riksandel på ca 2 %. Efter kriget återtogs en del av förlusterna, men företaget kom aldrig i närheten av resultaten från 30-talets slut. (diagram 5.34—5.35)

Företagets produkter såldes huvudsakligen på utländska marknader. Exportandelen uppgick till 90—95 %. Sydafrika och Israel var tidigare stora köpare av apelsin- och dadellådor. Under 50-talet fanns de största avnämarna i England och Skottland. År 1960 flyttade fabriken från Tjärhovet till en nybyggd anläggning inom gamla industriområdet. Produktionen inriktades samtidigt även på färdigt träemballage för den svenska marknaden. Efter att sysselsättningen varit i ständig nedgång alltsedan 1960 och endast omfattat 10—20 personer vid årtiondets mitt lades fabriken strax därefter ned.

Lådfabriken har varit ett av Kalmars få större exportföretag. Sysselsättningen har dock vanligen varit lägre än hos övriga större exportföretag. Rikets sysselsättning inom detaljgruppen har varit på tillbakagång alltsedan 1940. Omkring 1970 var arbetarantalet endast hälften så stort som 1940.[7] Detaljgruppen tillhör ej heller kategorin med hög indirekt multiplikator. (kap 5.2.2)

AB Kalmarkök. År 1946 startade en ny tillverkningsenhet i Kalmar. Det var byggmästare Ivar Tegnander som upptog framställning av inredningssnickerier vid företaget AB Standardsnickerier. Syftet med etableringen var att förse den egna byggnadsfirman N J Andersson & Son med inredningsdetaljer. Verksamheten försörjde åren 1946—47 omkr 10 arbetare. Vid 50-talets mitt hade anställningssiffran höjts till 50. Standardsnickerier levererade då till hela södra och mellersta Sverige. Produktionsinrikt-

Diagram 5.34 Kalmar Lådfabriks andel av antal arbetare inom rikets lådindustri 1932—56.

Anm. 1932—39 andel av låd- och fanérfabriker.
1940—56 andel av låd- och lådämnesfabriker.

Referenser: se diagram 5.4.

Diagram 5.35 Antal arbetare vid Kalmar Lådfabrik 1930—56.

(absoluta tal; lin-log skala)

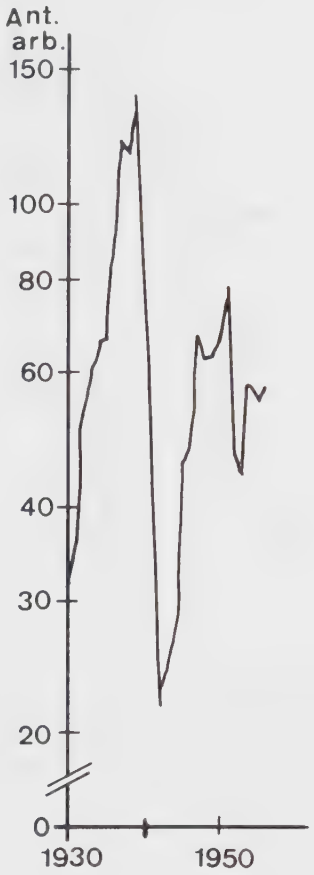

Referenser: se diagram 5.5.

ning och avsättningsmarknader talar för större produktion för utomregional nivå även om företagets andel av detaljgruppen byggnadssnickerier endast uppgick till 0,5 %.[8]

År 1961 ombyggdes fabriken och driften rationaliserades. Tillverkningsprogrammet fick också en uppfräschning. Nu introducerades standardtillverkning av hela köksinredningar och begreppet "Kalmarkök" var snart välkänt. Verksamheten ökade starkt i omfång efter denna investering. Företagsnamnet ändrades efterhand till AB Kalmarkök. Ägarintressena har också ändrats. Kalmarkök har övergått till att vara ett dotterbolag till SVETAB (Svenska Industrietablerings AB), vilket i sin tur ingår i AB Statsföretag.

Konfektions AB Nibe. Första gången företaget omtalas i IS är 1934 då under namnet AB Sig Levins Syfabrik, vilken sysselsatte 40 arbetare. År 1943 ändrades namnet och företagsformen till KB Ellkå, Fürstenberg & Söner. Sysselsättningen var vid denna tid lägre än ett decennium tidigare och uppgick till 20—25 arbetare. Därpå följde en period med sysselsättningsökning och stigande riksandelar. (diagram 5.36—5.37) Vid 60-talets början antogs namnet Konfektions AB Nibe. Företaget upplevde vid denna tid sin storhetsperiod med över 100 anställda arbetare.

Företagets riksandelar har varit långt under 1 %. Den jämförda detaljgruppens sammansättning har dock varit mycket blandad och kan därför ge ett enskilt företag en låg riksandel även vid fall med

Diagram 5.36 Konfektions AB Nibes andel av antal arbetare inom rikets sömnadsindustri 1934—56.

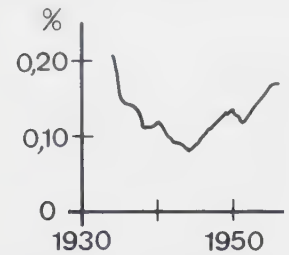

Referenser: se diagram 5.4.

Diagram 5.37 Antal arbetare vid Konfektions AB Nibe 1934—56.

(absoluta tal; lin-log skala)

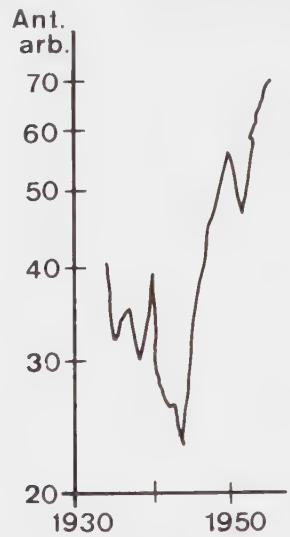

Referenser: se diagram 5.5.

produktion för utomregionala marknader. Företagets produkter har enligt tillgängliga uppgifter sålts över hela riket.[9] Avsättningsmarknader, produktionsinriktning och sysselsättningsstorlek talar för större produktion med utomregional avsättning alltifrån fabrikens uppdykande år 1934 till dess försvinnande under 70-talet.

5.2.4 Byggnads- och anläggningsverksamhet, kraftproduktion m m

Den varuproduktion som utövats inom byggnads- och anläggningsverksamhet samt vid el-, gas- och vattenverken i Kalmar har varit av främst lokal, regional och länsomfattning. Kraftproduktion m m har under perioden 1920—70 sysselsatt 100—200 personer. Näringen har liksom byggnads haft en riksandel på 0,40—0,55 %. (tab 5.3) Kraftproduktionen redovisade 1960 och 1970 något lägre riksandelar än tidigare, medan byggnads andel varit relativt stabil fram till 1970. Under efterkrigstid har byggnadsverksamheten stått för 9—10 % av Kalmars totala sysselsättning. (tab 2.4) För 60-talet gav detta ett absolut värde på 1 300—1 400 sysselsatta av samtliga kategorier.

De två branschernas riksandelar indikerar verksamhet med produktion för lokal och regional nivå. El-, gas- och vattenverken har betjänat stadens innevånare, funktionen har varit rent lokal. I litteraturen tillgängliga uppgifter om byggnadsföretagen i Kalmar visar att de större byggarna haft staden och länet som verksamhetsområde. I vissa fall har byggnation utförts inom tillämpliga delar av angränsande län. Till dessa större byggnadsföretag har hört AB Skånska Cementgjuteriets kalmarkontor, AB Armerad Betongs kalmarkontor, BPA:s kalmarkontor (tidigare Sydöstra Sveriges Byggnadsgille) samt Byggnads AB N J Andersson & Son.[1]

De större byggnadsföretagen i Kalmar har producerat för utomregional nivå. Deras marknad har dock varit mer regionalt begränsad än för företag inom tillverkningsindustrin. Någon officiell statistik där man årligen kan följa byggnadsindustrins utveckling finns ej tillgänglig. De uppgifter som FR/FoB meddelar visar dock inte på några större andelsförskjutningar före 1970. (tab 5.3)

5.2.5 Kalmar som industristad i sydöstra Sverige

Industrin har som tidigare framgått varit svagare representerad i Kalmar än i många andra städer. (kap 4.3) Den småländska industrin har till stora delar återfunnits i det inre av landskapet där glas- och träindustri utgjort karaktäristiska inslag. Bland orterna med över 10 000 inv 1970 i sydöstra Sverige har Olofström, Nybro och Oskarshamn haft de procentuellt största industrisektorerna. (tab 5.4) Träindustrin har varit dominerande bransch i Nybro,

medan metall- och verkstadsindustrin intagit motsvarande plats i Olofström och Oskarshamn.

Av de tre största städerna i sydöstra Sverige (Växjö, Kalmar, Karlskrona) framstår inte någon av dem som utpräglad industristad. Före 1950 hade Kalmar högre andel industrisysselsatta än de övriga två, men har därefter haft något lägre andel än Karlskrona. (tab 5.4) Industrisysselsättningens tillväxt däremot har efter 1920-talet varit avsevärd högre i Växjö än i någon av de övriga två residensstäderna. Växjö är den stad med över 20 000 inv 1970 exkl storstäder som efter Södertälje haft den starkaste ökningen i industrisysselsättningen i hela riket under 1960-talet. Även Kalmar har under senare delen av 60-talet växt starkare än genomsnittligt för berörda städer. (tab 5.5)

Den småländska industrin har således till stora delar återfunnits i det inre av landskapet. Ur E Dahméns studie över svensk industriell företagarverksamhet 1919—39 framstår det inre av Småland som ett dynamiskt område. Nämnda undersökning utgår nästan helt från ett bransch- eller företagsperspektiv och berör i mindre omfattning företagens geografiska spridning. Ur textmaterialet och genom bearbetningar av tabellmaterial kan dock vissa geografiska mönster noteras.

Företagsbildningen i stora delar av Småland karaktäriseras av Dahmén som livlig. Inom möbel- och byggnadssnickeriindustri startades många nya företag i det inre av Småland, däremot lokaliserades inga av de i undersökningen ingående företagen inom dessa branscher till Kalmar.[1] Efter bearbetning av Dahméns tabellmaterial kan konstateras att de tre sydostsvenska länen behöll sina andelar av totala antalet undersökta företag relativt oförändrade mellan 1919 och 1939. För det tredje smålandslänet Jönköping, vilket medtagits i denna redovisning kan en kraftig andelshöjning noteras. (tab 5.6)

Den andelsökning som inträffat i Jönköpings län och någon mån i Kronobergs län har ägt rum i orter med under 10 000 inv 1929. För städerna med över 10 000 inv 1929 observeras således andelsnedgångar i samtliga framtagna län. Kalmar och Västervik, vilka utgör de aktuella städerna i Kalmar län minskade sin andel från 1,6 % år 1919 till 1,2 % år 1939. Nedgången tog formen både av en lägre nybildning och en högre avveckling av existerande företag än genomsnittligt för riket. (tab 5.6)

Det inre av Småland inkl Oskarshamn och Olofström var också enligt G Törnqvists undersökning av industrilokaliseringar 1946—61 den del av Sverige där tillverkningsindustrins sysselsättningstillväxt var som starkast. Under samma tid gick industrisysselsättningen i storstäder och äldre industricentra tillbaka. Tillväxten i det inre av Småland och angränsande landskap skedde bl a genom nylokaliseringar, omlokaliseringar och filialbildningar. I flera fall var det driftsenheter som utlokaliserades till nämnda område från storstäder och äldre industricentra, medan övergripande beslut och ledning över produktionen förblev på den gamla orten.[2]

I anslutning till sin studie över industrilokaliseringar genomförde G Törnqvist en enkät bland berörda företagare om enligt deras mening orsakerna till företagets lokalisering. De viktigaste orsakerna som framkom därur var tillgång på industrilokaler, mark samt arbetskraft.[3]

För perioden 1960—65 har regionala förskjutningar i tillverkningsindustrins sysselsättning beräknats av M-G Engström. Även under denna period var tillverkningsindustrins sysselsättningsökning som starkast i det inre av sydöstra Sverige inte minst i växjöregionen.[4]

Kalmar berördes däremot i relativt liten omfattning av den industriexpansion som ägde rum i sydöstra Sverige under perioden 1946—65. Lumalampan, Rifa och Volvo utgör dock exempel på filialbildningar inom tillverkningsindustrin i Kalmar under efterkrigstid även om Volvos etablering inträffade först på 70-talet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Kalmar haft en förhållandevis liten industrisektor och att denna tillväxt i relativt långsam takt. Det ur industrisynpunkt mest dynamiska området har återfunnits i det inre av Småland bl a i Växjö och i bygderna runt Växjö.

5.2.6 Sammanfattning

Den större tillverkningen i Kalmar med utomregional avsättning för sin produktion dominerades sysselsättningsmässigt under 1910-talet av tändsticksindustrin. Denna ställning bröts under påföljande decennium, men tändstickorna fortsatte att spela en stor roll framförallt vad gäller stadens exportfunktioner. De företag som producerat för utomregional nivå har främst avsatt sin produktion inom riket. Flera av de företag som producerat för utomregional nivå har hört hemma inom branscher och detaljgrupper, vilka tillväxt långsammare än industrin i genomsnitt. En viktig grupp har livsmedelstillverkarna utgjort, vilka vanligen haft en begränsad och reglerad hemmamarknad till sin disposition. Produk-

tionens omfattning vid kvarnen och margarinfabriken har dessutom reglerats genom kartellavtal.

Tillverkningens ursprungliga koncentration till tändsticksindustrin återspeglar Kalmars industriella svaghet. Detaljgruppen har retarderat alltsedan 1920-talet och den har låg indirekt multiplikator. Den kan endast överleva i låglöneregioner, vilka vanligen har låg andel verkstadsindustri. Så var även fallet i Kalmar. Under mellankrigstiden fanns endast tre större exportföretag i staden. Förutom tändsticksfabriken även AB Siefvert & Fornander samt AB Kalmar Lådfabrik från omkring 1930. Av dessa tre har endast S & F varit verksam inom en dynamisk detaljgrupp med hög indirekt multiplikator nämligen maskinindustrin.

Utvecklingen 1913—75. Tändsticksfabrikens sysselsättning sjönk kraftigt under 20-talet och ersattes av expansion hos de multiplikatorstarka Nya Margarin AB Svea samt verkstäderna KVAB och S & F. Både margarin- och oljefabriken hade sina absoluta sysselsättningstoppar för perioden 1913—75 under detta årtionde. Vid Svea sysselsattes omkring 200 arbetare vid 20-talets slut, dubbelt så många som 1915—16. Även KVAB och S & F var framgångsrika. Inte minst vid decennieslutet då de uppnådde mellankrigstidens högsta sysselsättning och de för totalperioden högsta registrerade riksandelarna. Vid 20-talets slut var även Teknoterm och varvet expansiva företag.

Konjunkturnedgången i början av 30-talet slog hårt i Kalmar. Stadens multiplikatorstarka större varuproducenter med utomregional avsättning drabbades ofta hårdare än resp detaljgrupp i allmänhet. KVAB och S & F sysselsatte 1932—33 bara hälften så många arbetare som vid 20-talets slut. Vid oljefabriken friställdes 100 man, margarinfabriken drog också ned personalstyrkan. Kvarnen däremot lyckades hålla sysselsättningen oförändrad. Även de större tillverkarna med produktion för utomregional nivå och med låg indirekt multiplikator hade problem. Vid choklad- och tapetfabriken gick således verksamheten på sparlåga. Vid STAB:s tryckeri och A T Sandbäcks kakelfabrik nedlades verksamheten.

Mot 30-talets slut ljusnade situationen. Expansiva inslag i Kalmars näringsliv var KLS, varvet, lådfabriken och Teknoterm. Det nya slakteri som öppnades 1933 innebar en mycket snabb sysselsättningsökning för KLS. Föreningen avancerade till en av stadens största industrier.

KVAB återhämtade sig relativt snabbt från 30-talskrisen och var vid årtiondets slut åter uppe i anställningssiffror motsvarande dem från decenniet innan. För exportinriktade S & F gick det långsammare. Sysselsättningstal liknande dem från 20-talet nåddes ej förrän vid 40-talets slut. Nämnda årtionde var en period då varuproduktionen för utomregional nivå i Kalmar åter stärkte sin ställning. Växande var mekanisk verkstadsindustri, varvet, KLS, chokladfabriken och Svea. Samtliga utom chokladfabriken höglöneföretag.

Vid Svea fick både margarin- och oljetillverkningen åter luft under vingarna. De sysselsatte vardera omkring 100 arbetare år 1950 mot 30—40 ett årtionde tidigare. Antalet arbetare vid Svea växte inte bara absolut utan även i riksandelar, liknande var situationen vid KLS och chokladfabriken. Den mekaniska verkstadsindustrin däremot kunde endast upprätthålla den riksandel som etablerades vid 30-talets slut.

Under periodens (1913—75) avslutande del avvecklades flera av de äldre större företagen med produktion för utomregional nivå och ersattes av större företag med produktion för utomregional nivå inom mer dynamiska detaljgrupper. Denna process startade på 50-talet, fortsatte genom 60-talet in på 70-talet. Slutresultatet blev ett ökat inslag av metall- och verkstadsindustri med produktion för både riks- och exportnivå. De nya företagen var i flera fall tillverkningsfilialer ingående i större koncerner med huvudkontor utanför Kalmar. De var för sin lokalisering mindre beroende av kalmarregionens naturgeografiska förutsättningar än vad de äldre varit.

Under perioden 1950—65 stagnerade sysselsättningen eller gick tillbaka både i absoluta tal och vad gäller riksandelar hos flertalet äldre större tillverkare med produktion för utomregional nivå i Kalmar. De nytillkomna enheterna med produktion för utomregional nivå var under denna tid alltför få och små för att kunna ersätta nedgångarna vid de äldre företagen, varför tillverkningsindustrin med produktion för utomregional nivå totalt gick tillbaka i riksandelar.

Från 60-talets mitt har läget varit annorlunda. De nytillkomna enheterna med produktion för utomregional nivå har mer än väl ersatt de sysselsättningsförluster som uppstått vid avvecklingen av äldre företag. Rifa, Bergmans, flygverkstaden och Arla tillkom och befrämjade sysselsättningen starkt under 60-talets slut. Äldre kvarvarande företag ökade också sin sysselsättning både absolut och i riksandelar vid denna tid, inte minst exportinriktade S &F. Vid 70-talets början fick produktionen för utomregional

nivå i Kalmar ytterligare ett stort bidrag genom Volvos etablering i staden. På exportnivå har S & F under efterkrigstid fått sällskap av fler företag verksamma inom dynamiska detaljgrupper som Teknoterm, Rifa och Volvo.

Kalmarindustrin 1913 och 1970. En jämförelse. Flertalet större tillverkare med produktion för utomregional nivå i Kalmar år 1913 hade sitt ursprung i staden. Företagen hade startats i Kalmar av personer boende där, verksamheten drevs på basis av de lokala förutsättningarna. I Kalmar fanns såväl tillverkningsenhet som administrativa, beslutande och ledande organ.

År 1970 var läget annorlunda. Övergripande beslut och ledning över tillverkningen med produktion för utomregional nivå var i många fall placerad utanför Kalmar ofta i någon av de tre storstäderna. Äldre företag hade sugits upp i större enheter. KVAB tillhörde AB Statsföretag (Stockholm), chokladfabriken ägdes av KF (Stockholm), Kalmar varv hade göteborgsanknytning. Maskin & Gjuteri AB fusionerades med AB Hill & Co (Exoverken) under 50-talet och uppgick på 70-talet i eurocägda Teknoterm Systems AB (Malmö). Siefvert & Fornander (Arenco) hade både huvudkontor och tillverkning förlagd till Kalmar, men ingick samtidigt som en del i STAB-koncernen (Stockholm). För bl a kvarnen och margarinfabriken hade uppgåendet i större enheter resulterat i fabrikernas försvinnande från Kalmar.

Under efterkrigstid nytillkomna enheter var i flera fall tillverkningsfilialer ingående i större koncerner. Så var fallet med bl a Lumalampan (KF, Stockholm), AB Rifa (LM, Stockholm) och AB Volvo (Göteborg).

Det omvända förhållandet, huvudkontor i Kalmar och tillverkning på annat håll förekom också år 1970. Tillverkningen var då vanligen förlagd till orter i Kalmars grannskap och drevs i mindre skala än bland de ovannämnda företagen. Exempel på denna ordning är Kalmar Verkstads AB, som hade ett dotterföretag i Ljungby (Ljungby Mekaniska Verkstad) samt Kalmar Bobbin AB med huvudkontor i Kalmar och tillverkning i Påryd.

De tidigare så dominerande jeanssonföretagen hade år 1970 helt avvecklats. Denna process startade med kvarnens nedläggning år 1957. Inom den industriella uppgång som ägde rum i Kalmar under 1960-talet hade initiativ från statliga och kommunala myndigheter betydelse liksom från kooperativa verksamheter både på producent- och konsumentsidan. Grundläggande förutsättningar, t ex önskan att decentralisera industriell verksamhet från storstadsområdena, har under efterkrigstid varit andra än under mellankrigstiden.

5.3 Varuhandel och samfärdsel

5.3.1 Varuhandelns och samfärdselns växt

Varuhandel. Handeln med varor kan indelas i två underformer, parti- och detaljhandel. Detaljhandeln svarar för det sista ledet i varornas färd från tillverkare till konsument. Den är till sin karaktär lokal. Företagens existens och storlek är främst betingade av förhållanden på den egna orten. För 1960-talet har dock konstaterats att detaljhandeln generellt i Sverige har fått en tendens till ökad regional inriktning.[1]

Partihandeln som svarar för ett tidigare led i distributionssystemet kan i högre grad än detaljhandeln förväntas ha funktioner som väsentligen sträcker sig utanför den egna orten. Partihandelsföretagens beslut om etablering på en viss ort kan fattas på basis av de regionala funktioner som är möjliga att utöva.

Antalet personer sysselsatta inom varuhandeln i Sverige har enligt FR/FöB:s siffror ökat med 158 % mellan 1920 och 1970. Det är en ökning som vida överträffar genomsnittet för samtliga näringar. Under 60-talet var dock varuhandelns sysselsättningstillväxt lägre än ökningen för samtliga svenska näringar. (tab 5.7) Andelsmässigt innebär denna utveckling att varuhandeln år 1970 svarade för 13 % av samtliga yrkesverksamma mot 7 % år 1920. (tab 4.1) Av de två branscherna var detaljhandeln störst år 1970 med ca 2/3 av samtliga yrkesutövare inom handeln.

Varuhandeln har genomgått en kraftig omdaning efter andra världskriget. Inom detaljistledet har allt större enheter växt fram och slagit ut en mängd småföretag. Trots denna utslagning var småföretagsamheten ännu dominerande inom branschen under 60-talet. Andra tendenser har varit storföretagsbildningar i form av filialföretag (varuhuskedjor) och inköpsföreningar. Genom dessa åtgärder har man kunnat tillvarata och nyttja stordriftsfördelar i varudistributionen. Andra åtgärder i samma riktning har varit vertikala integrationer mellan olika distributionsled samt mellan varuförmedling och varuproduktion. Även distributionsformerna har väsentligen ändrat karaktär under senare årtionden.

Partihandeln har på ett likartat sätt utvecklats

mot allt färre och allt större enheter. Samtidigt har en långtgående rationalisering och mekanisering av varuhanteringen ägt rum. Även här har det gällt att tillvarata stordriftsfördelar och förbilliga varuhanteringen.[2]

Samfärdsel. Medan varuhandelns sysselsättningsväxt överträffat det samlade näringslivets genomsnitt är bilden för samfärdseln annorlunda. Dess ökning är för perioden 1920—70 väsentligt lägre än för både handeln och det totala näringslivet exkl jordbruket. Mot varuhandelns sysselsättningsökning med 158 % står samfärdselns 61 %. (tab 5.7) Andelsmässigt var samfärdseln år 1920 lika stor som varuhandeln, vilket motsvarade 6—7 % av samtliga sysselsatta. År 1970 uppgick motsvarande notering för samfärdseln till 7 %, medan varuhandeln dubblat sin andel till 13 %. (tab 4.1) Till denna brist på expansion för samfärdseln har inte minst undergrupperna sjöfart och järnvägstrafik bidragit.

Varutransporterna mellan Sverige och främmande länder har under hela perioden dominerats av sjöfarten. I det inrikes transportsystemet har både järnvägar och lastbilar utgjort konkurrenskraftiga alternativ. Järnvägarna var redan etablerade inom det svenska samhället vid utgångsåret för denna undersökning, medan bilismen började växa fram under mellankrigstiden för att bli dominerande under efterkrigstiden.

I den lokala godstrafiken blev lastbilarna snart dominerande, men även på längre distanser gjordes inbrytningar. Varuuppdelningen mellan järnväg och sjöfart påverkades genom ändrade kostnadsrelationer till järnvägarnas fördel. Järnvägarna fick möjlighet att konkurrera ut sjöfarten inom en grupp av mellanvärdevaror där fartygen tidigare haft komparativa fördelar. Högvärdigt fjärrgods tenderade likaså att i högre grad än tidigare forslas på godståg istället för med fartyg. Den inrikes sjöfarten har kommit att specialisera sig på lågvärdigt massgods med goda möjligheter till mekanisering av varuhanteringen.[3]

Sysselsättningen inom både sjö- och järnvägstransporter, vilken växt långsamt under 20-talet reducerades högst påtagligt på 30-talet. Den lägsta ökningen och den kraftigaste nedgången drabbade sjöfarten. Utvecklingen efter 1945 har varit en fortsättning på de tendenser som framträdde under 20- och 30-talen. Sysselsättningen har omfördelats från sjö- och järnvägstrafik till lastbilstransporter. För 60-talet redovisar de två förra sysselsättningsnedgångar på 25—30 %, medan övriga landtransporter växte med ca 14 %. (tab 5.7) För en ort som Kalmar med stor andel sysselsatta inom sjöfarten år 1920 bör utgångsläget för en stark befolkningsökning ha varit ogynnsamt.

5.3.2 Varuhandeln i Kalmar

Handel med varor utövades vid nästan 600 verksamhetsställen i Kalmar år 1972. Flertalet var detaljistföretag. Till grosshandeln hänfördes 120 eller 1/5 av samtliga verksamhetsställen.[1] Av Kalmars totala sysselsättning har varuhandeln svarat för strax under 20 % perioden igenom. Större delen av näringen är att hänföra till detaljhandeln och äger därmed huvudsakligen ett lokalt avgränsat avsättningsområde. (tab 2.4) Inom partihandeln kan företag finnas vilkas verksamhetsområden väsentligen sträcker sig utanför stadens gränser.

I idealfallet är partihandelns uppgift att samla upp varor från flera tillverkare och fördela dessa till hugade detaljhandlare. Både tillverkare och detaljister måste vara belägna inom rimliga transportavstånd. Partihandeln i Kalmar kan förväntas ha länet och delar av angränsande län som verksamhetsområde. Att isolera funktionerna med avsättning på utomregional nivå förefaller mindre relevant i detta sammanhang. Det är av större intresse att bestämma varuhandelns inriktning på icke lokala marknader och förändringar däri. Denna inriktning och förändring bestäms genom mätningar av Kalmars andel av rikets totala sysselsättning inom parti- resp detaljhandeln.

Detaljhandelns kundkrets återfinns till vissa delar utanför den egna orten. Storleken på denna krets varierar mellan handelns olika detaljgrupper. Livsmedel och andra dagligvaror inhandlas företrädesvis i närheten av bostaden eller arbetet. Varuhusen, stormarknaderna, personbilen och frysboxen har möjligen under senare år något ändrat på detta förhållande. Kapital- och andra sällanköpsvaror är konsumenterna vanligen beredda att köpa på något längre avstånd från bostaden. Kalmars andel av rikets detaljhandel kan därför förväntas vara något högre än dess andel av rikets totalbefolkning.

Beräkningar av Kalmars detaljhandelsomland bekräftar denna tanke. Sådana beräkningar föreligger för åren omkring 1930, 1950 och 1963—64. De visar att Kalmar dominerat över andra orter inom sin närzon och i varierande utsträckning strax därutanför.[2]

Någon kronologiskt löpande statistisk serie jämförbar med IS finns ej över varuhandeln. Analysen

får istället baseras på punktstudier. De vart femte eller tionde år återkommande FR/FoB ger sådana punkter. Företagsräkningarna (FöR) gör likaledes. De senare i detta sammanhang nyttjade daterar sig till åren 1931, 1951 och 1972.

Kalmars andel av riket. Relativt riket skedde enligt FR en nedgång i Kalmars totala varuhandel på 30-talet, föregången av en betydande ökning årtiondet innan. Från 1940 fram till 1970 visar Kalmar en stabil utveckling kring 0,6 % av rikets yrkesverksamma nattbefolkning och 0,7 % av den yrkesverksamma dagbefolkningen inom handelsnäringen. Partihandeln har som väntat en högre riksandel än detaljhandeln. Den senare formen av varudistribution behöll sin andel relativt oförändrad genom 60-talet. Partihandeln däremot visade tecken på nedgång, en process som kan ha börjat redan på 50-talet. De observerade tendenserna är oberoende av om beräkningarna avser den förvärvsarbetande dag- eller nattbefolkningen. Partihandelns andelsförlust fortsatte under 70-talets början. Den har efter 1965 varit så omfattande att detaljhandelns riksandel år 1975 hade passerat partihandelns. (tab 5.8) Detta kan ses som ett utslag av detaljhandelns tendens till ökad regional inriktning (se kap 5.3.1).

Hälften av partihandelns sysselsatta i Kalmar har ägnat sin dagliga gärning åt distribution av livsmedel. Till de kvantitativt mer framträdande detaljgrupperna hör vidare handel med byggnadsmaterial, maskiner och bränslen. Partihandeln med livsmedel är inte bara den dominerande delen av Kalmars partihandel, här uppvisar Kalmar även sina högsta riksandelar. (tab 5.9)

Kalmars partihandelsfunktioner stärktes mellan FöR 1931 och 1951. Mot det förra årets riksandel på 0,72 % står 1951 års värde 0,93 %. (tab 5.9) Absolut hade sysselsättningen ökat från 356 till 1 082 personer. Det förhållandet att FR visar på starkare tillväxt i den totala handeln i Kalmar på 40-talet än på 30-talet talar för att uppgången betr partihandeln till större delen inträffat under 40-talet. (tab 2.4)

Efter 1951 framträder motsatt tendens, Kalmars partihandelsfunktioner försvagas. Både folk- och företagsräkningar bekräftar detta. En felklassificering i FR 1960 gör det svårt att tidfästa andelsförlusten. Nedgången kan ha börjat under 50-talet och den kan ha varit relativt måttlig under 60-talets första del. Den förvärvsarbetande nattbefolkningen i samtliga större branscher har mer eller mindre berörts av tillbakagången. Vid jämförelse mellan 1951 och 1972 års FöR vidimeras intrycket av tillbakagång. Antalet partihandelssysselsatta utökades med endast 54 personer till 1 136. Relativt sett var Kalmars riksandel år 1972 (0,67 %) lägre än år 1931 (0,72 %). (tab 5.10) En tendens till överskattning finns dessutom i 1972 års siffra då den avser hela den dåvarande kommunen mot tidigare den administrativa staden. Flertalet större arbetsplatser inom partihandeln bör dock ha återfunnits inom Kalmar tätort.

Kalmar som partihandelsstad i sydöstra Sverige. Vid en analys av den svenska partihandelns lokalisering avseende år 1960 betecknades Kalmar som ett medelstort partihandelscentrum. Uppsala, Linköping, Kristianstad och Halmstad placerades i samma grupp, vilken innehöll tätorter med 0,8—1,0 % av rikets partihandelssysselsättning. Branschen var företrädesvis lokaliserad till de tre storstäderna, vilka tillsammans svarade för halva antalet yrkesutövare. Nio tätorter hade över 1 % av riket och klassificerades som större partihandelscentra. Kalmar var vid denna tid sydöstra Sveriges främsta partihandelsstad.[3]

Det ovan angivna kriteriet på medelstort partihandelscentrum hade uppfyllts av Kalmar 1951 och uppfylldes även 1965. Därefter har riksandelen varit något lägre och Kalmar har utgjort ett mindre partihandelscentrum. (tab 5.10)

Kalmar var fram till 1960-talets mitt sydöstra Sveriges främsta partihandelsstad, dvs Kalmar hade i förhållande till sin folkmängd en högre riksandel inom partihandeln än andra städer i området. Den omstrukturering av branschen som ägt rum under senare decennier har emellertid gynnat Växjö på bl a Kalmars bekostnad. Kalmar sysselsatte år 1960 en nästan dubbelt så stor arbetsstyrka inom partihandeln som Växjö. Därefter har Kalmar stagnerat, medan Växjö fortsatt att växa. Under 60-talets senare del övertog Växjö, mer centralt beläget i förhållande till järnväg och E4, Kalmars gamla roll som sydöstra Sveriges främsta partihandelsstad. (tab 5.10, tab 3.7)

Företagen. De största partihandlarna år 1931 var livsmedelsdistributörer. *AB J Bruun* sysselsatte 38 personer. Företaget handlade med spannmål, fodervaror, gödningsmedel och andra produkter avseende jordbruksnäringen. Dess huvudkontor var beläget i Kalmar. Filialer fanns på nio orter i Småland. *AB Carl Engström* var verksamt inom samma varukategorier. Detta företag grundades i Eslöv 1865. Avdelningskontoret i Kalmar öppnades 1918 med Småland och Blekinge som verksamhetsområde. Sysselsättningen år 1931 uppgick till 26 personer. Tre fler

anställda hade *Margarinbolaget* eller Margarinfabrikernas Försäljnings AB som det hette vid denna tid. Kalmarkontoret var en filial till huvudkontoret i Stockholm där Ragnar L Jeansson residerade som VD. Till de större partihandelsföretagen hörde vid 30-talets början även två av stadens mineraloljedistributörer. *Svensk-Engelska Mineralolje AB* och *Ostkustens Petroleum AB* sysselsatte vardera 20 man. Den största omsättningen av partihandelsföretagen i Kalmar hade *KF* med drygt fem milj kr år 1931. Anställningssiffran var dock något lägre än för de övriga nämnda och uppgick till 19 personer.[4]

Vad som senare skulle bli AB J Bruun grundlades år 1871. Tre år in på det nya seklet ändrades företagsformen och firman sattes på aktier. Ursprungligen var verksamheten inriktad på export av havre, hudar, skinn m m samt import av mineraler. Fältet har därefter breddats. År 1931 var handeln med jordbrukets förnödenheter den största posten. Efter andra världskriget togs nya varor upp på programmet t ex byggnadsmaterial och jordbruksmaskiner men även kemikalier och industriella råvaror. I slutet av 30-talet startades egen kraftfoderfabrik i Kalmar. När 1951 års FöR genomfördes var AB J Bruun fortfarande en av Kalmars största partihandelsfirmor. Sysselsättningen uppgick till 65 personer.

En ännu större sysselsättning svarade *Lantmännens Centralförening* för år 1951. Vid sina tre verksamhetsställen inom handeln med jordbruksprodukter engagerade föreningen 99 personer. De jordbrukskooperativa föreningarna hade stärkt sin ställning sedan föregående mättillfälle. År 1931 hade en jordbruksekonomisk förening varit verksam i staden med 12 anställda. Tjugo år senare fanns där nio föreningar med en sammanlagd sysselsättning på 172 man. Producentkooperationen har senare ytterligare befäst sin ställning bl a genom förvärv av AB J Bruun i början av 70-talet.

AB Carl Engström utökade anställningssiffran med 30 personer till 56 mellan åren 1931 och 1951. Företaget drev liksom tidigare partihandel med foder och spannmål. Inom denna sektor hörde koncernen till rikets största. Verksamheten dirigerades från huvudkontoret i Eslöv. Till de större partihandlarna i Kalmar år 1951 hörde vidare Svenska Pressbyrån 59 anställda, AB Eol 49, AB Sig Levin 44, AB Hill & Co 43, AB Kalmar Maskinaffär 32, KF 32 och AB Bröd Berggren 31.

AB Eol var en av den privata detaljhandelskedjan ICA:s fyra inköpscentraler. Eols kalmaravdelning öppnades 1938 och hade sitt ursprung i partihandelsfirman Adolf Andersson. Tillsammans med KF och ASK-bolagen tillhörde Eol de större företagen inom partihandeln med livsmedel i Sverige under 50- och 60-talen.

Flera av de ovannämnda partihandlarna känns igen från avsnittet om den industriella varuproduktionen. *AB Sig Levin* och *AB Bröd Berggren* idkade bägge handel med och produktion av textila varor. Det senare bolaget lade ned både partihandelsverksamheten och syfabriken under 50-talet och koncentrerade sig istället på detaljhandelssidan. *AB Hill & Co* drev vid sidan av varuproduktionen en omfattande handel med VVS-material. Handel med VVS-artiklar förekom även vid *AB Kalmar Maskinaffär*. Genom aktiemajoritet i AB Nya Rörledningsaffären (en av Kalmars större rörledningsfirmor) var Maskinaffären kopplad till industriproduktionen. År 1956 gick AB Hill & Co (AB Exoverken) samman med Maskin & Gjuteri AB. Denna fusion på produktionssidan gav verkningar på distributionen. AB Akma, det förvaltningsbolag som sedan 1947 ägde Kalmar Maskinaffär, övertog under fusionsåret AB Hill & Co:s handels- och lagerlokaler.

Mineraloljedistributörerna ökade i antal mellan 1931 och 1951. Enheternas storlek var dock relativt oförändrad. Störst var BP med 27 anställda. Relativt sett hade detaljgruppen minskat i omfattning.

5.3.3 Transporter på vatten

A) Sjöfartens betydelse

Samfärdseln engagerade i Kalmar år 1920 fler människor än varuhandeln. Sjöfarten ensam sysselsatte över 600 personer eller ca 8 % av stadens alla yrkesverksamma. Av industrins undergrupper var det endast den kemiska branschen (tändsticksfabrikerna), metall och verkstad samt livsmedel som kunde visa på liknande siffror. Därefter har relationerna mellan varuhandel och samfärdsel vad gäller sysselsättning radikalt förändrats. Sjöfarten sysselsatte i Kalmar år 1970 endast 2 % (331 personer) av stadens alla yrkesverksamma. Både landtransporter samt post och tele kunde visa på högre siffror. (tab 2.4)

Trots den absoluta nedgång som sjöfarten genomlevt svarade Kalmar fortfarande vid periodens slut för över 1 % av all sjöfartssysselsättning i Sverige. (tab 5.11) Sjöfartens betydelse för Kalmar framgick också i föregående kapitel vid profileringen av Kalmar gentemot andra städer. Ingen annan bransch kunde visa på liknande profil. (kap 4.3) Landtransporter har liksom post- och telekommunikationer

Diagram 5.38 Procentuell fördelning av kvantiteter lossat gods i in- och utrikes sjöfart: Kalmar hamn och rikets hamnar 1922—75.

Utrikes sjöfart

Kalmar hamn

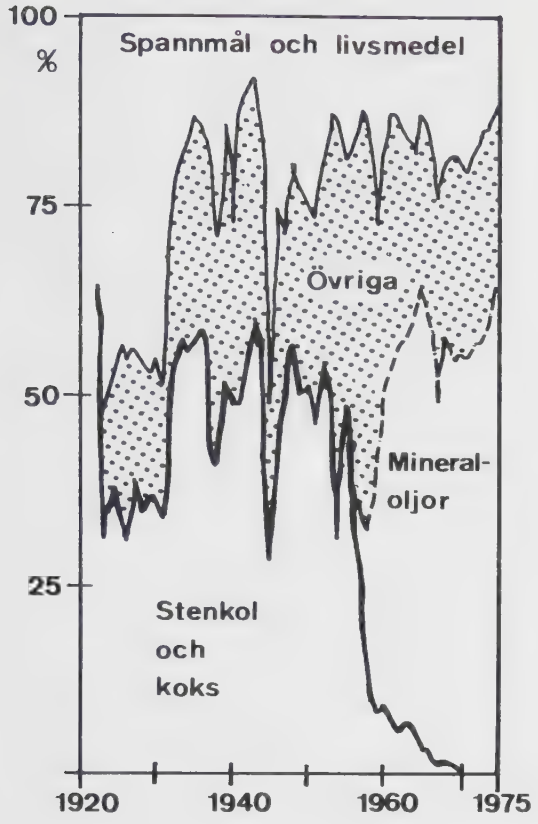

Rikets hamnar

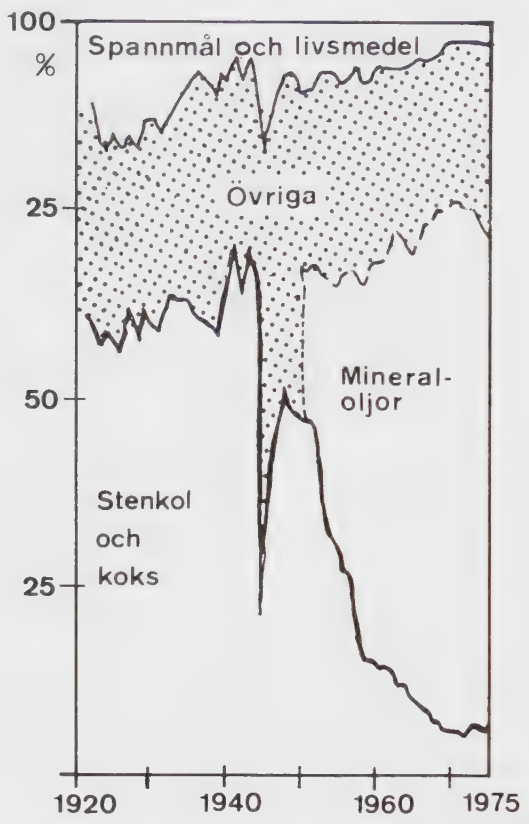

forts.

genomgående haft riksandelar kring 0,4—0,6 %. På 60-talet vidgade Kalmar dock väsentligen sina riksandelar inom post- och televäsendet. Orsaken var Televerkets påbörjade utlokaliseringar till Kalmar, vilket gav staden omfattande regionala telefunktioner. (tab 5.11)

Inom sjöfarten har Kalmar haft potentiella möjligheter att upprätthålla funktioner med mycket vid geografisk utsträckning. Hamnen har fungerat som en mellanstation i distributionen av varor från in- eller utländska tillverkare till förbrukare i Sverige eller främmande länder. Godset som tagits in i hamnen har varit avsett för konsumtion på orter i och utanför regionen. I utförseln har hamnen på liknande sätt varit utskeppningscentral för varor producerade långt utanför staden och dess närmsta omgivningar.

Sjöfarten är således den bransch inom samfärdseln i Kalmar som stått för de högsta riksandelarna och som haft verksamhet på vid geografisk nivå. Uppmärksamheten kommer här att riktas mot sjöfarten och dess utveckling över tid. Liksom betr varuhandeln har intresset varit att bestämma branschens inriktning på icke lokala marknader och förändringar däri. Inriktning och förändring bestäms främst genom mätningar av Kalmars andel av den totala varutrafiken över svenska hamnar. Denna analys över sjöfartens varusammansättning och varutrafik baseras på den årligen utkommande hamnstatistiken, vilken ingår i serien SOS Sjöfart. De mest svårbemästrade problemen vid nyttjandet av denna statistik tas upp i bilaga 1.3.

För diskussionen och analysen av sjöfartens ställning i Kalmar har även sysselsättningsuppgifter kommit till användning hämtade ur FR/FoB och FöR, varvid Kalmars andel av branschens totala syssel-

Kalmar hamn

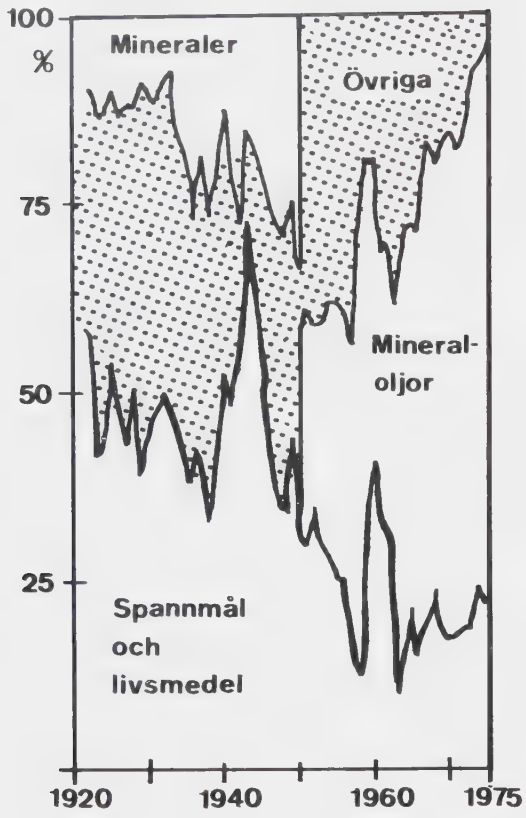

Rikets hamnar

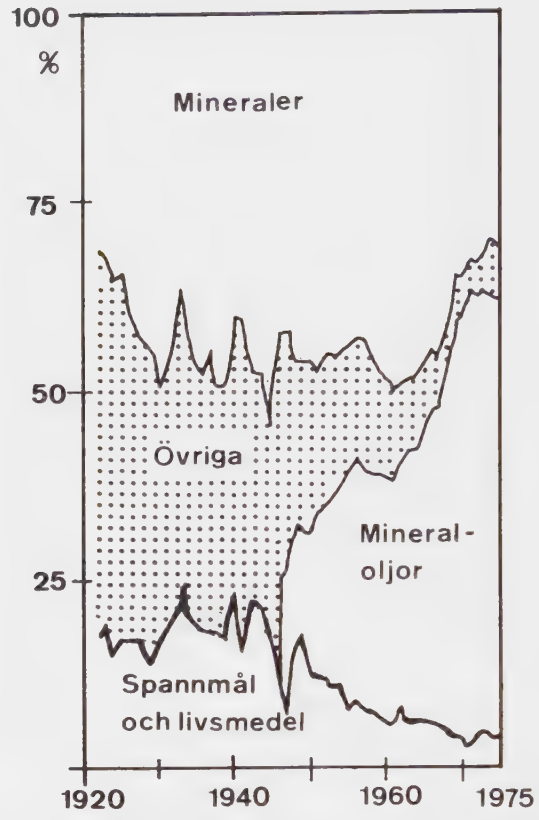

Referenser; SOS Sjöfart 1922—75.
SOS SM T 1972:58, 1973:45, 1974:46, 1976:6, 1976:18.

sättning i riket beräknats. De kvantitativa måtten har kompletterats med i litteraturen omtalade uppmätningar av kalmarhamnens uppland.

B) Varutrafiken över Kalmar hamn

Varukategorier. Varutrafiken till sjöss är produktmässigt relativt ensidig. Importen till svenska hamnar har främst bestått av fasta och flytande bränslen. Både i Kalmar hamn och i riket totalt har dessa vanligen svarat för minst halva tonnaget. Mineraloljorna var av ringa betydelse före 1945. Därefter har denna varukategori expanderat mycket starkt och blivit kvantitetsmässigt den överlägset viktigaste produkten. Gruppen stenkol och koks har samtidigt reducerats till en obetydlighet. (diagram 5.38)

Övergången från stenkol/koks till olja har också inneburit att sjötransporterna mellan inrikes hamnar alltsedan 50-talet dominerats av oljesändningar. Vid 70-talets början utgjordes hälften av det lossade godset i inrikes sjöfart av mineraloljor. I Kalmar var andelen ännu större (70 %) vid samma tidpunkt. Vid sidan av oljorna framträder transporterna av mineraler (sand, grus, kalk, cement m fl) som en stor post i inrikestrafiken. Mineralernas relativa vikt i Kalmar har dock varit lägre än i riket totalt. (diagram 5.38—5.39)

Utskeppningen över Kalmar hamn präglas av varor framsprungna ur den småländska landsbygd som omger staden. Exporten har vanligen till minst 70 % utgjorts av trävaror. Till denna kategori räknas oförädlade skogsprodukter dvs bearbetat och obearbetat virke. Jordbruksprodukter som spannmål, livsmedel och oljefröer har på motsvarande sätt dominerat det för inrikes hamnar lastade godset och vanligen svarat för minst 65 % av all inrikes last i Kalmar. (diagram 5.39)

Diagram 5.39 Procentuell fördelning av kvantiteter lastat gods i in- och utrikes sjöfart: Kalmar hamn och rikets hamnar 1922—75.

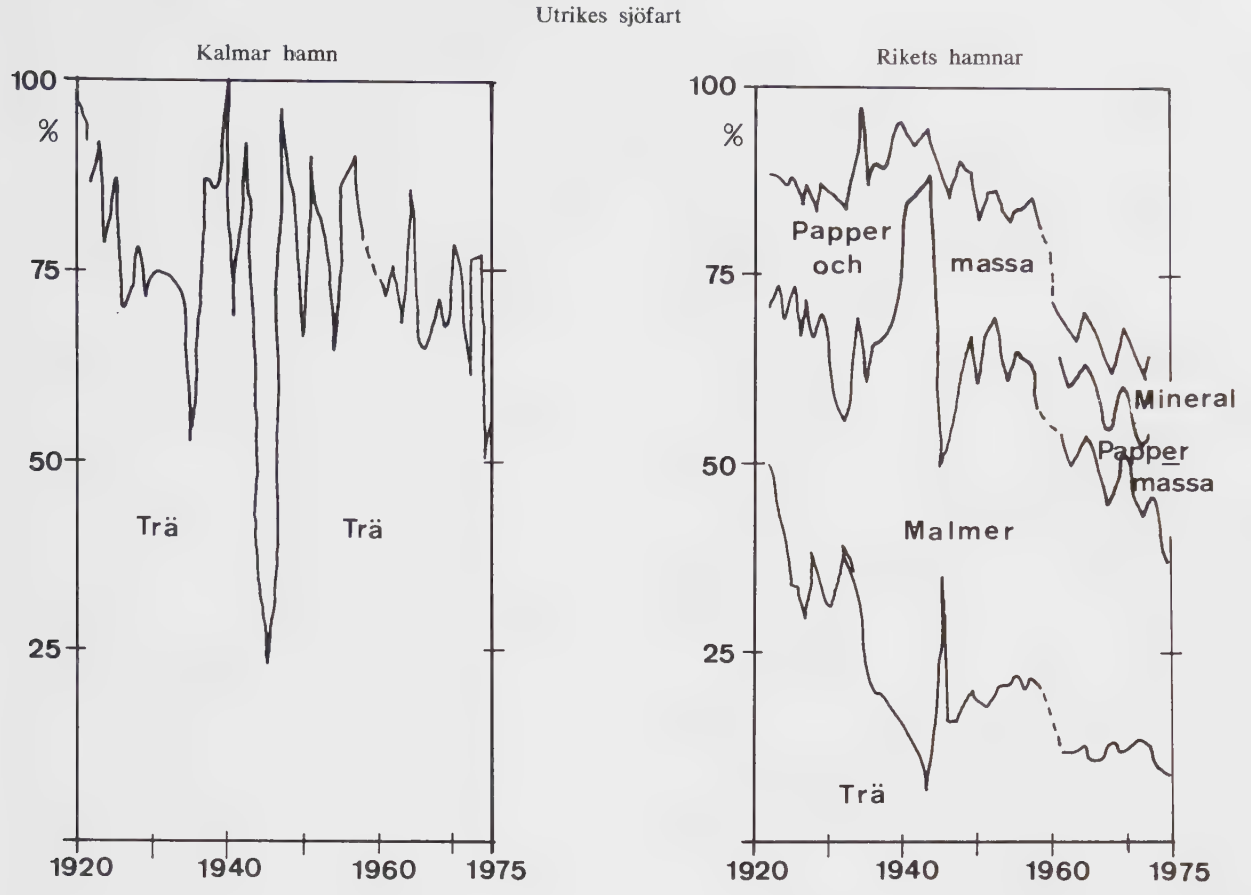

forts.

Kalmars andel av riket. Bränslen, trävaror och jordbruksprodukter har således varit de viktigaste varukategorierna och därmed de som till stor del bestämt kalmarhamnens totala riksandelar. De i Kalmar lossade bränsleprodukterna oavsett avsändningsort har utgjort ca 1 % av motsvarande riksiffra. Andra större varugrupper bland det lossade godset har en minst lika stor riksandel. För spannmål går värdet vanligen ej under 4 %, för livsmedel vanligen ej under 2 %. Utlastade trävaror i Kalmar hamn uppgår till 1—3 % av summa lastat trä i svenska hamnar. Spannmål, livsmedel och oljefröer registrerar vanligen ännu högre andelar. Av den totala lastade och lossade varukvantiteten utgöres 90—100 % av varuslag inom vilka Kalmar står för minst 1 % av rikstotalen.[1] Dessa siffror som gäller perioden 1923—75 som helhet talar för att hamnen i Kalmar haft ett verksamhetsområde med vid geografisk utsträckning.

Det kvantitativa måttet stöds av de uppmätningar av kalmarhamnens dominansområde som omtalas i litteraturen. Kalmarhamnen har dominerat över andra hamnar i södra delen av Kalmar län inkl Öland jämte angränsande delar av Kronobergs och Jönköpings län till i höjd med Växjö resp Vetlanda. I det inre av Småland har Kalmar haft konkurrens från hamnar i Blekinge och på västkusten.[2]

Det övergripande intrycket vid en bedömning av Kalmar hamns utveckling åren 1920—75 blir att den fått minskad betydelse bland rikets samtliga hamnar. Periodens högsta värden för den totala varutrafiken nåddes under 20-talet och de första 30-talsåren. Depressionen under det senare årtiondet drabbade Kalmar hårdare än rikets hamnar i allmänhet. Motgångarna fortsatte under kriget. Tendensen till nedgång har funnits kvar under både 50- och 60-talen samt början på 70-talet. (diagram 5.40)

Som utrikeshamn kvarstod Kalmar år 1967 på

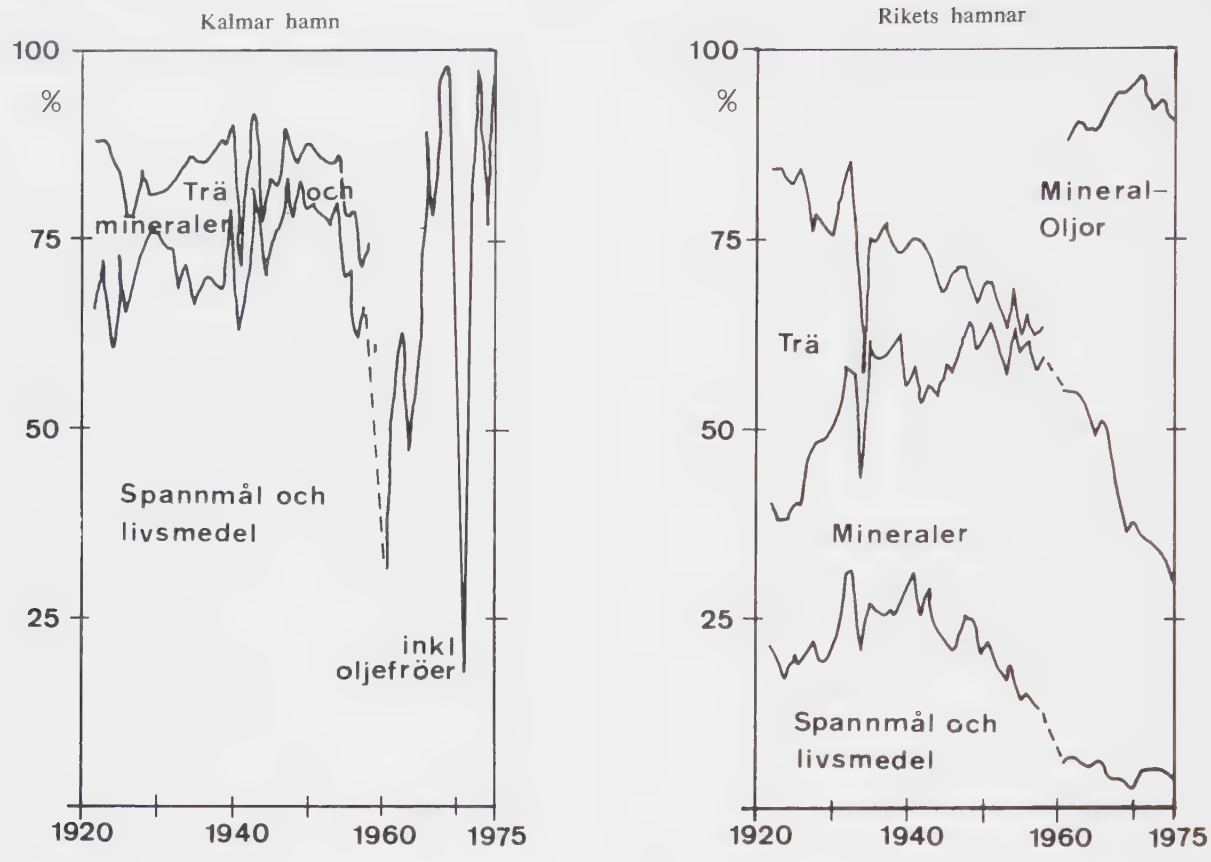

Referenser: se diagram 5.38.

samma kvantitet lastade och lossade varor som sexton (1951) och trettio (1937) år tidigare. Med 1937 som utgångsår var det endast 8 av Sveriges 43 större utrikeshamnar som år 1967 kunde uppvisa liknande eller svagare utveckling. Gruppen utgjordes av hamnarna i Stockholm, Ronneby, Åhus, Ystad, Söderhamn, Visby, Otterbäcken och Limhamn. Om jämförelsen istället avser tiden 1951—67 utökas gruppen med Västervik, Luleå, Slite och Härnösand. Av ostkusthamnarna har de belägna utmed blekingekusten i allmänhet högre tillväxtvärden än hamnarna i Kalmar län. Av Smålands större hamnar är det Oskarshamn som noteras för den största ökningen i utrikestransporterna med en fördubbling av varumängderna mellan 1937 och 1967.[3]

Kalmars minskande betydelse i utrikestrafiken började under 30-talet och förstärktes under krigsåren. År 1931 svarade Kalmar för 1,25 % av hela rikets sjöburna utrikeshandel. Mot detta står de första efterkrigsårens och 50-talets 0,75 %. Andelen har senare sjunkit ytterligare till en storlek av 0,40—0,50 % under slutet av 60-talet och inledningsåren på nästa decennium. (diagram 5.40)

Som exporthamn har Kalmars riksandel förblivit relativt stabil kring 0,5 %. Nedgången är istället att hänföra till importen. Efter en viss uppgång på 20-talet föll kalmarimportens riksandel kraftigt under 30-talet och har därefter fortsatt att reduceras. De varuslag som står för andelsförlusten har istället införts till Kalmar via andra svenska hamnar. På 30-talet var det spannmål och livsmedel som drabbades av en sådan omkastning. Stenkol/koks intogs fortfarande direkt från utländska hamnar. Dessa fasta bränslen har under efterkrigstid ersatts av flytande sådana. De mineraloljor som lossats i Kalmar har i hög grad kommit via andra svenska hamnar från utländska produktionsorter.

Denna förändring i varuintaget har medfört att

Kalmar visar på växande andelar av det från inrikes hamnar lossade godset. Som lastningshamn i inrikestrafiken har Kalmar däremot haft en minskande riksandel alltifrån 30-talets början. Den totala bilden av Kalmar som inrikeshamn blir emellertid växande riksandel till följd av utvecklingen av det i inrikestrafiken lossade godset. (diagram 5.40)

Hamnen i Kalmar har således omvandlats från att ha haft ungefär lika stor relativ betydelse i insom i utrikesfarten till att bli en inrikeshamn. Orsaken är de omkastningar i varuintaget som påpekats ovan. Samtidigt med dessa förändringar har den totala aktiviteten i Kalmar hamn reducerats något i förhållande till andra hamnar.

Intrycket av Kalmar som inrikeshamn förstärks när även färjtrafiken beaktas. Av all inrikes färjtransport svarade rutten Kalmar—Färjestaden under 60-talets sista hälft fram till brons öppnande hösten 1972 för 20—25 %. Separat redovisning av färjtrafiken föreligger först från år 1959. Färjtrafikens utveckling i Kalmar kan därmed följas under drygt ett decennium. Detta decennium redovisar en ökning med ca 80 % av antalet motorfordon förda mellan Öland och Kalmar. Färjgodset däremot gick tillbaka. Kvantitetssiffran år 1970 utgjorde endast 80 % av motsvarande tonnageuppgift år 1961. (diagram 5.41) I absoluta tal har färjgodset betytt lika mycket som eller mer än den övriga inrikes varutrafiken frånräknat mineraloljorna. Vid 60-talets mitt fördes varumängder, exkl motorfordon, om ca 130 000 ton mellan Kalmar och Färjestaden. Den övriga inrikestrafiken i Kalmar hamn, exkl oljorna, uppgick samtidigt till ca 100 000 ton.[4]

C) Kalmar som centralhamn i sydöstra Sverige

Hamnarna i Kalmar, Karlshamn och Oskarshamn har under perioden 1910—75 varit sydöstra Sveriges tre viktigaste hamnar. Kalmarhamnen har haft ett dominansområde som sträckt sig från Öland till det inre av Småland i höjd med Växjö och Vetlanda. I nord-sydlig riktning har dominansområdet omfattat södra Kalmar län. Hamnutredningen från år 1949 klassificerade Kalmar, Karlshamn och Oskarshamn som medelstora regionalhamnar tillsammans med i södra Sverige Landskrona och Halmstad.[5]

Diagram 5.40 Kvantiteter lastat och lossat gods i in- och utrikes sjöfart: Kalmar hamn i procent av rikets hamnar 1922—75.

Total varutrafik

Anm. Kalmar i relation till riket. ————
Dito efter revidering av i inrikestrafiken lastade varor. . . . . .
(se bilaga 1.3)

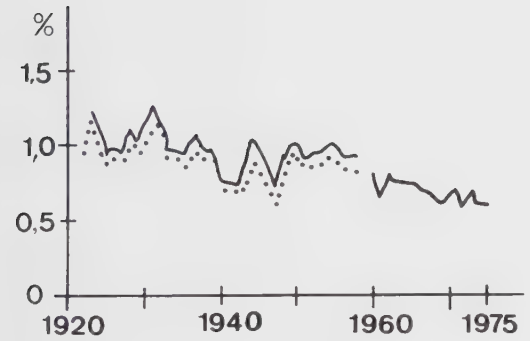

Inrikes trafik

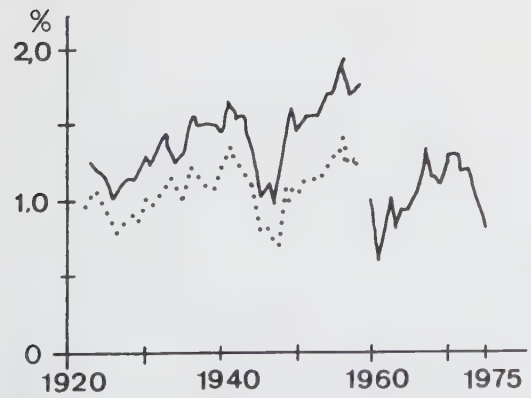

Utrikes trafik

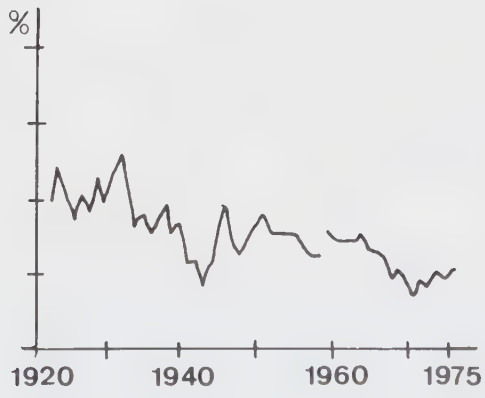

Anm. se total varutrafik.

Lastade och lossade varor i inrikes trafik.

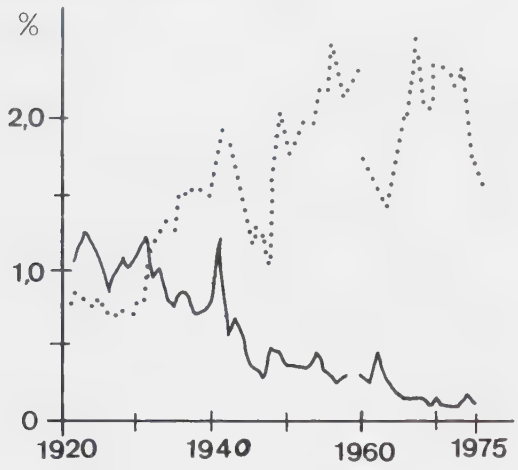

Lastade och lossade varor i utrikes trafik.

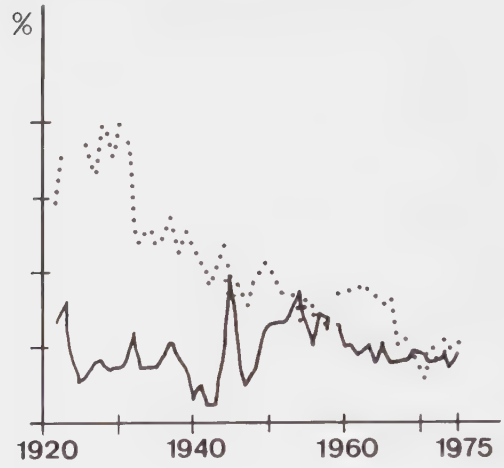

Anm. Lastade varor. ————
Lossade varor. ------

Referenser: se diagram 5.38.

Diagram 5.41 Index över kvantiteter lastat och lossat gods i färjtrafiken mellan Kalmar och Färjestaden 1959—72.
(Index 1961 = 100; lin-log skala)

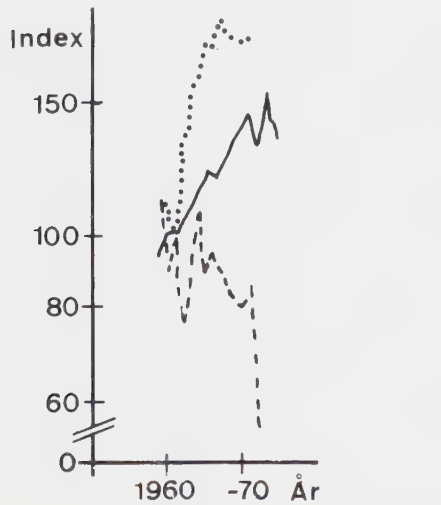

Anm. Totalt gods exkl. färjtrafik. ————
Färjade motorfordon. .....
Färjgods. ------

Referenser: SOS Sjöfart 1959—72.

Av de tre sydosthamnarna var Kalmar tidigare den största i den bemärkelsen att de över stadens hamn in- och utförda varumängderna var större än över någon annan hamn i området. Under 1930-talet gjorde både Karlshamn och Oskarshamn intrång i kalmarhamnens dominansområde i sydväst resp i norr. Hamnen i Karlshamn tillväxte i sådan omfattning att den under årtiondets senare del framstod som sydöstra Sveriges största hamn. Kalmar återtog dock på nytt sin ledande ställning under 40-talet.[6] (tab 5.12)

Relationerna mellan sydöstra Sveriges tre största hamnar har därefter radikalt förändrats. Mineraloljorna framträdde som den i särklass mest betydelsefulla varukategorin i importen och i den inrikes sjöfarten. Både Karlshamn och Oskarshamn hade bättre förutsättningar att utvecklas till importhamnar för olja än vad Kalmar hade. Alltsedan 50-talet har Karlshamn framstått som sydöstra Sveriges viktigaste oljehamn och därmed områdets överlägset största hamn. Vid den hamnklassificering som 1960-talets hamnutredare genomförde tilldelades följaktligen Karlshamn funktionen som regionalhamn för den sydliga östersjöregionen till vilken även Kalmar och Oskarshamn fördes.[7]

Som utrikeshamn har Kalmar även fått konkurrens av Oskarshamn. Oljeimporten till Oskarshamn har alltifrån 60-talets mitt varit minst lika stor som till Kalmar. Den totala utrikestrafiken över Oskarshamn har från samma tid varit större än den över Kalmar. (tab 5.12) Karlshamn och Oskarshamn har

båda främst expanderat som importhamnar, men även som exporthamnar för trävaror har de höjt sin kapacitet. I båda hamnarna öppnades vid 60-talets mitt nya starkt mekaniserade utlastningsterminaler för trävaror. Karlshamn erövrade därigenom tillsammans med Halmstad positionen som södra Sveriges största utförselhamn för trävaror. En annan investering som också betytt mycket för Karlshamn är etableringen av Mörrums bruk, vars pappersmasseproduktion utförs via Karlshamn.[8]

Som inrikeshamn har Kalmar däremot hållit sin ställning i sydöstra Sverige. Kalmar har vanligen haft något större inrikestrafik än Karlshamn och avsevärt större än Oskarshamn. (tab 5.12)

Hamnens och farledens kapacitet. En väsentlig orsak till Kalmars förändrade roll i svensk sjöfart har att göra med de naturgeografiska förutsättningarna för bedrivande av hamnverksamhet i staden. För att nå Kalmar sjövägen måste man med nödvändighet passera genom Kalmarsund. Denna farleds framkomlighet bestämmer storleken på det tonnage som har möjligheter att anlöpa staden. Färden genom sundet sker för större fartyg lämpligen genom den s k djuprännan, en 6 km lång passage, som släpper igenom fartyg med upp till maximalt 7,6 meters djupgång. Kostnaderna för en fördjupning och breddning av farleden har varit alltför betungande för att framstå som en realistisk möjlighet.[9]

Kalmar hamn består av flera delar med olika ålder, utrustning och specialisering. Till de äldre delarna hör ölandshamnen och gamla hamnbassängen. Den förra är belägen mellan Kvarnholmen och Barlastholmen. (karta 5.1) I den gamla bassängen inrymdes tidigare flertalet av hamnens färjlägen lokaliserade till Skeppsbron på Kvarnholmen. Kajplatser på Kvarnholmen finns också vid Tullhamnen och Elevatorkajen. Nya hamnbassängen belägen mellan Barlastholmen och Tjärhovet togs i bruk år 1913. Samtliga nämnda bassänger och kajlägen tillhör de inre delarna av Kalmar hamn. För att komma dit har en 500 meter lång inseglingsränna muddrats som förbinder hamnen med djuprännan i Kalmarsund. Inseglingsrännan begränsar ytterligare storleken på det tonnage som kan tas in i hamnen.

Stora hamnutbyggnader har genomförts under den här aktuella perioden inte minst under efterkrigstid. Utfyllnader har företagits både på Barlastholmen och Tjärhovet. Barlastholmens areal utbyggdes på 50-talet ända fram till Finngrundet varigenom 700 meter ny kaj erhölls. Utbyggnaden stod klar 1962 och är numera hamnens speciella trälastningskaj. De mest omfattande utfyllnadsarbetena har gjorts på Tjärhovet. Dess yta har mer än dubblats. (karta 5.1) Nybyggnationen har där främst avsett anläggandet av en oljehamn. Denna är belägen i omedelbar anslutning till djuprännan och kan ta in fartyg med upp till 8 meters djupgång. Parallellt med utfyllnadsarbetena har muddringsarbeten utförts, nya magasin och andra lagerutrymmen uppförts, nya kranar och annan teknisk utrustning införskaffats.

De fartyg som trafikerar haven idag ställer helt andra krav på farleder, hamnar och kajanläggningar än vad fallet var för femtio år sedan. Fartygen har avsevärt större lastkapacitet, de är längre, bredare och djupare. Därmed kräver de större vattendjup och större hamnbassänger. Ofta är fartygen specialkonstruerade för transporter av vissa varuslag. Lastning och lossning har starkt mekaniserats och rationaliserats. Vissa kajer i en hamn är specialiserade på viss typ av gods.[10]

Stenkol och koks, tidigare den viktigaste importvaran, infördes till Sverige i trampfart från polska, tyska och engelska hamnar. Till följd av de betydande omlastningskostnaderna fördes varorna direkt mot förbrukarområdena. Fartygen krävde sällan över 6 meters vattendjup. De kunde utan besvär ta sig genom både Kalmarsund och inseglingsrännan till Kalmar hamn. Mineraloljorna har numera övertagit kolets och koksens roll i den internationella sjöfarten. Transporterna ombesörjes av fartyg specialbyggda för ändamålet och med stor lastkapacitet.

Importen av olja och oljeprodukter skedde vid 1960-talets mitt vanligen i fartyg om minst 25 000 ton. Vid full last krävde ett sådant fartyg ca 10 meters vattendjup för att undgå bottenkänning. År 1967 fanns det 21 oljehamnar i Sverige med ett så stort farleds- och kajdjup.[11] Den svenska oljeimporten är koncentrerad till ett fåtal hamnar, varifrån omlastning för vidare transport med båt eller bil sker. Det begränsade djupet i Kalmarsund har gjort det omöjligt för Kalmar att få mer omfattande funktioner som importhamn för olja. Merparten av oljebehovet i staden och dess omgivningar täcks via införsel från andra svenska hamnar.

De största anspråken på farleds-, hamn- och kajutrymmen har de fartyg som används för oljeimport, men även övriga befraktningar sker nu med större fartyg än tidigare. Kajdjupet i Kalmar hamn uppfyllde på 10- och 20-talen den tidens behov. År 1967 framstod det dimensionerade vattendjupet vid

Karta 5.1 Karta över Kalmar hamn 1920, 1940, 1970.

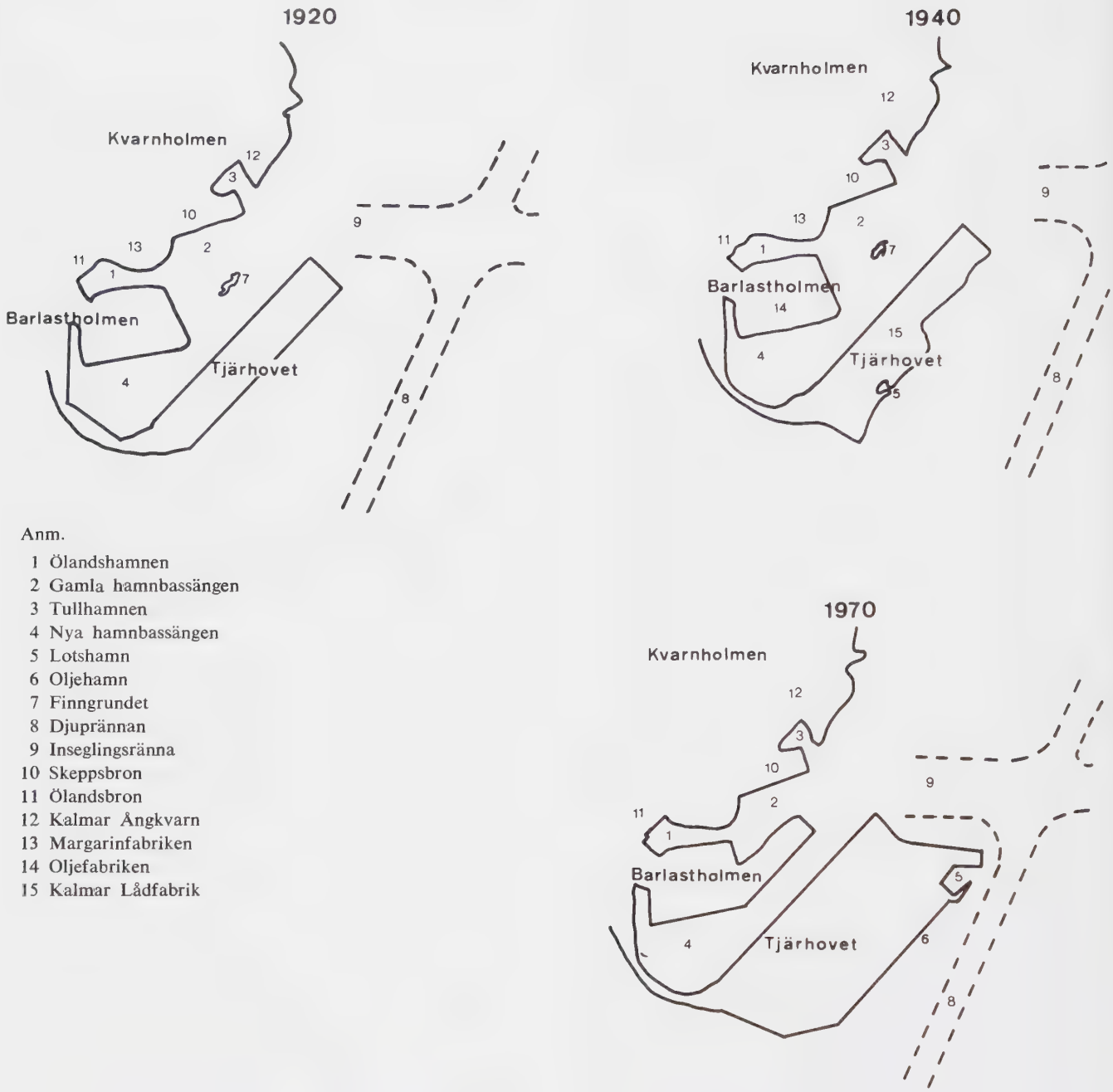

Anm.

1 Ölandshamnen
2 Gamla hamnbassängen
3 Tullhamnen
4 Nya hamnbassängen
5 Lotshamn
6 Oljehamn
7 Finngrundet
8 Djupränna
9 Inseglingsränna
10 Skeppsbron
11 Ölandsbron
12 Kalmar Ångkvarn
13 Margarinfabriken
14 Oljefabriken
15 Kalmar Lådfabrik

kaj i Kalmar som blygsamt i jämförelse med förhållandena i andra svenska hamnar.[12] Hamnarna i Karlshamn och Oskarshamn hade vardera i farled och eller vid kaj vattendjup på upp till 11 meter.[13] Det är också till dessa två hamnar och framförallt till Karlshamn som oljeimporten till sydöstra Sverige koncentrerats.

D) Företagen

Företagen inom sjöfarten utgöres av fartygsägarna (rederierna), hamnförvaltande myndigheter (merendels kommunala) samt de enheter som producerar tjänster i anslutning till in- och uttaget av varor genom hamnen (speditörer, skeppsklarerare, skeppsmäklare m fl). Arbetsuppgifter i nära och direkt an-

slutning till sjöfarten utföres dessutom av personal inom lots-, tull- och fyrväsendet.

Företagsräkningen från år 1931 upptar 11 rederier med hemvist i Kalmar. Störst var *Ångfartygs AB Kjell* med 94 anställda. Företaget ägde fem ångfartyg på tillsammans drygt 12 000 ton. Som VD regerade vid denna tid Harald Jeansson. Rederiet startade sin verksamhet i Kalmar år 1916. Dess kontor och flotta har senare flyttats till Stockholm. Till jeanssonbolagen hörde också det näst största rederiet *Ångfartygs AB Kalmarsund* med 78 anställda liksom *Kalmar Rederi AB* med 28 anställda. De två största enheterna inom spedition och stuveri var *Kalmar Stuveri AB* med 102 anställda samt Svea-bolagets ångbåtskontor där 15 personer gavs sysselsättning. Det senare var en filial till *Stockholms Rederi AB Svea* med huvudkontor i Stockholm. Svea var vid denna tid dominerande inom såväl gods- som personbefordran i svensk inrikes sjöfart.[14]

Den kommunala hamnförvaltningen engagerade enligt FöR 45 personer år 1951 mot 38 personer tjugo år tidigare. *Kalmars hamndirektion* svarade vid bägge tillfällena för 1,5 % av rikets totala hamn- och kanalsysselsättning. Inom detaljgruppen för spedition, stuveri m m hade Kalmars riksandel krympt något från 1,5 till 1,1 %. (tab 5.13) Kalmar Stuveri AB och Stockholms Rederi AB Svea var fortfarande störst. Sveas ställning inom den inrikes sjöfarten hade försvagats. Rederiet svarade vid denna tid för 16—17 % av totaltonnaget mot över 30 % två decennier innan. Ännu större var nedgången inom passagerartrafiken.[15]

Rederierna i Kalmar var år 1951 till antalet 14, vilket var tre fler än vid föregående FöR. Tillsammans hade de dock en lägre sysselsättning än tidigare både absolut och i förhållande till riket. Omsättningsmässigt gick både rederi- samt speditions- och stuverirörelse tillbaka i riksandelar, medan däremot hamnverksamheten växte. (tab 5.13) De flesta rederierna var små, ägde ett fartyg och sysselsatte under fem personer. Ångbåts AB Kalmarsund och *Rederi AB Norrström* var de två största med 110 resp 71 anställda.

För kontinuiteten bland Kalmars rederier står Ångbåts AB Kalmarsund. Bolaget tillkom vid 1860-talets mitt på initiativ av Johan Jeansson (kvarnägaren). Syftet var att bedriva ångbåtstrafik mellan fastlandet och Öland. Johan Jeansson fanns med i företagets ledning som VD fram till sin död 1896 och var med om att sätta företaget på aktier 1894. Han efterträddes av sonen John, som i sin tur avlöstes av sonen Birger år 1920.

År 1923 inköpte Ångbåts AB Kalmarsund Kalmar varv, varifrån under årens lopp merparten av företagets färjor lämnat stapelbädden. Färjtrafiken mellan Kalmar och Öland har förblivit huvudingrediensen i bolagets rederirörelse. Verksamheten vidgades emellertid under 1900-talets första årtionde till att även innefatta allmän sjöfart på inhemska och utländska hamnar. År 1910 ägde företaget fem fartyg med en nettodräktighet om 798 ton. Det var då Kalmars näst största rederi efter Carl Johansson, vilken ägde sex fartyg på tillsammans 932 ton. Det är först under efterkrigstid som Ångbåts AB Kalmarsund permanent varit Kalmars största rederi. Åren 1960 och 1970 var bolaget enda kalmarrederiet med över två fartyg registrerade i Svensk Skeppslista. Företaget ägde vid dessa tidpunkter omkring tio fartyg varav hälften utgjordes av färjor. Färjtrafiken över Kalmarsund upphörde i och med Ölandsbrons öppnande hösten 1972.

Familjen Jeanssons namn är intimt förknippat med Kalmars varuproduktion och sjöfart. Flera av stadens största företag inom dessa näringar har startats och under många år drivits av medlemmar ur denna familj. Under efterkrigstid har samtliga då kvarvarande jeanssonföretag i Kalmar avvecklats. Efter cirka hundra år i familjens ägo bytte Ångbåts AB Kalmarsund ägare på 1960-talet. Både varvs- och rederirörelsen övertogs av en göteborgsk redarfirma, AB Kilship.[16]

5.3.4 Sammanfattning

Varuhandeln och samfärdseln svarade tillsammans för ca 1/3 av sysselsättningen inom Kalmars näringsliv åren 1920—50. Därefter har andelen varit något lägre mellan 25—30 %. Denna nedgång har i första hand drabbat sjöfarten, medan varuhandelns andel av Kalmars sysselsättning varit någorlunda stabil strax under 20 %. Varuhandel och samfärdsel har varit kraftigare representerade i Kalmar än i många andra städer. Inom båda näringarna har Kalmar uppvisat profil. Kalmar var tidigare sydöstra Sveriges främsta partihandels- och sjöfartsstad dvs Kalmar hade i förhållande till sin folkmängd en högre riksandel för sysselsättning resp varutrafik inom dessa branscher än andra större städer i området.

Kalmars ledande ställning inom partihandel och sjöfart i sydöstra Sverige gick förlorad under periodens slutdecennier. Till att börja med (1931—51) stärktes Kalmars partihandelsfunktioner. Eftersom

den totala varuhandelns sysselsättningsandel föll relativt kraftigt under 30-talet förefaller det inte osannolikt att nämnda förstärkning hör 40-talet till. Efter 1951 har partihandelsfunktionerna försvagats och de var vid 70-talets början av något mindre omfattning än 1931.

Sjöfarten är den bransch som i första hand profilerat Kalmars näringsliv. År 1920 stod den för hela 8 % (620 personer) av stadens sysselsättning. Denna storlek har kraftigt reducerats och uppgick endast till 2 % (330 personer) år 1970. Stora delar av sjöfartens varor har överförts till landtransportmedel. Kvar står gods med goda möjligheter till mekanisering av varuhanteringen. Till dessa hör mineraloljorna, vilka numera utgör den största varuposten. De begränsade djupen i farleden in till Kalmar har starkt bidragit till Kalmars nedgång som sjöfartsstad. Den direkta utländska oljeinförseln har gått till andra hamnar. Som inrikeshamn kvarstår dock Kalmar i en ledande ställning i sydöstra Sverige, vilket fram till 1972 förstärktes av färjförbindelserna med Öland.

De städer som övertagit Kalmars gamla roll i sydöstra Sverige är inom partihandeln det i Småland mer centralt belägna Växjö, inom den utrikes sjöfarten Karlshamn och i viss mån Oskarshamn. Inom en annan del av samfärdseln nämligen telesektorn har Kalmars funktioner under senare tid stärkts. Kalmar har där tilldelats funktionen som regionalt centrum.

5.4 Tjänster

5.4.1 Tjänstesektorns växt

Av de icke varuproducerande näringarna i Sverige var år 1920 huvudgrupperna tjänster och husligt arbete de största med vardera 194 000 sysselsatta. Tjänstenäringen har därefter kraftigt utvidgats. Sysselsättningen år 1970 var strax under 1 miljon. Näringen svarade då för 29 % av hela rikets sysselsättning mot 8 % femtio år tidigare. Tjänsterna var år 1970 vad gäller sysselsättning nästan jämbördiga med den största huvudnäringen tillverkningsindustrin. Det husliga arbetet däremot har under perioden eliminerats till en obetydlighet. (tab 4.1)

Störst bland tjänstenäringens undergrupper har sjukvård, undervisning samt förvaltning—försvar varit. I samma storleksklass återfanns tidigare även hotell- och restaurangbranschen. Dess andel har dock under senare tid klart reducerats. Vid 1920 års FR var de försvarsanställda fler än de som klassificerades på förvaltning. Försvaret fortsatte att engagera minst lika många individer som den offentliga förvaltningen fram till 1945. Därefter har omkastningar skett. Förvaltningen har fortsatt att expandera och växt minst i takt med genomsnittet för samtliga tjänster. Försvarsandelen däremot har varit krympande. (tab 4.1, tab 5.14)

Tjänsterna totalt har ökat sin sysselsättning med över 400 % mellan 1920 och 1970. Sjukvård, förvaltning och undervisning tillhör både de största och de mest expansiva inslagen. Under de två senaste undersökningsdecennierna har dessutom socialvård och uppdragsverksamhet utvecklats kraftigt. (tab 5.14)

5.4.2 Tjänster i Kalmar: inledande översikt

Kalmar fullgör inom tjänsterna funktioner med både lokalt och icke lokalt verksamhetsområde. Till de förra hör kommunal förvaltning, grundskola (folkskola), hotell och restaurang, fastighetsförvaltning m fl. Till funktioner med icke lokalt verksamhetsområde räknas bl a länsförvaltning, gymnasier och annan högre utbildning, centrallasarett, banker och försäkringsbolag med regionala huvudkontor i Kalmar. Många av tjänsterna är offentliga verksamheter drivna av stat, landsting och kommun. Deras verksamhetsområden är administrativt avgränsade. Den vidaste nivån för de offentliga tjänsterna i Kalmar har vanligen varit länet. De privata tjänsterna lyder inte under samma restriktioner. Deras icke lokala marknader har dock varit av likartad geografisk inriktning och har främst utgjorts av regionen och länet.

Nivåbestämningen för tjänsterna sker genom analys av branschers och detaljgruppers verksamhetsinriktning samt med hjälp av det kvantitativa andelsmåttet. Kalmars andel av rikssysselsättningen inom resp tjänstegrupp har på motsvarande sätt som för övriga huvudnäringar jämförts med stadens andel av rikets totalbefolkning. Detta mått har inte samma relevans för samtliga branscher och detaljgrupper. Hotell och restaurang samt fastighetsförvaltning är exempel på branscher som får höga riksandelar till följd av att branscherna främst är lokaliserade till städerna. Undervisning däremot får ofta en låg riksandel även i städer med gymnasier och andra skolor med icke lokalt upptagningsområde. Orsaken är att större delen av tjänstebranschen undervisning utgöres av obligatorisk utbildning, vilken ges inom samtliga kommuner i riket. Om beräkningen istället avsett Kalmars andel av den icke obligatoriska utbild-

ningen, som vanligen är lokaliserad till större och medelstora orter, hade stadens riksandel blivit väsentligen högre, liksom förhållandet även är inom bl a förvaltning och sjukvård.

Den statistiska nivåbestämningen har kompletterats med inte bara uppgifter om verksamhetsinriktning utan även information om närheten till liknande institutioner utanför Kalmar. Därigenom har verksamhetsområdets omfattning dvs branschers och detaljgruppers nivå kunnat fixeras.

Liksom betr varuhandeln och samfärdseln har intresset varit att bestämma tjänstebranschernas inriktning på icke lokala marknader och förändringar däri. Detta har skett genom mätningar av Kalmars andel av rikets totala sysselsättning inom resp bransch samt genom att följa olika institutioners geografiska placering över tid.

5.4.3 Tjänster i Kalmar: branschanalys

A) Förvaltning

Undergruppen förvaltning inrymmer all statlig och kommunal förvaltning som ej upptas i annan undergrupp. Rätts-, brand-, polis- och tullväsendet är exempel på offentlig verksamhet som hör hit. Sjukvård och undervisning däremot redovisas på sina resp branscher liksom post-, tele- och lotsverket, Statens Järnvägar m fl.

Kalmar utövar inom förvaltningen funktioner som arbetar för både lokal och icke lokal nivå. Till de förra hör den kommunala administrationen. Den geografiska ytan för dessa maktbefogenheter har vidgats i takt med inkorporeringarna. (kap 2.2) År 1920 omfattade den kommunala administrationen en areal om ca 8 km² och en folkmängd om 17 000 personer. Efter 1970 års kommunreform var ytan 955 km² och folkmängden 52 000 personer. Det är emellertid inte bara areal- och befolkningstillväxt som medfört en svällande kommunal byråkrati. De producerade tjänsterna har blivit allt fler och den kommunala byråkratin allt resursstarkare.

Den kommunala administrationen har haft ett lokalt verksamhetsområde. Inom rätts- och uppbördsväsendet däremot har Kalmar utövat regionala funktioner. Kalmar har handlagt inte bara sin egen administration härvidlag utan även varit centrum för dessa uppgifters verkställighet i omgivande bygder (Norra Möre och Stranda härad, Södra Möre härad samt Öland).

Förvaltningsuppgifter med mer än lokal räckvidd utövas främst av statliga myndigheter med säte i Kalmar och med hela länet eller delar därav som arbetsområde. Länsstyrelsen är ett sådant förvaltningsorgan under vilket bl a länets uppbörds- och polisväsende lyder. Länsstyrelsen är organisatoriskt delad i två avdelningar, landskontor och landskansli. Som ett mått på länsadministrationens resursförstärkning kan antalet högre befattningshavare vid länsstyrelsen användas. År 1910 fanns vid länsstyrelsen i Kalmar totalt tio sådana ordinarie tjänster. Fram till år 1930 tillkom sju nya befattningar. Tjugo år senare (1950) fanns det sex högre tjänster vid landskansliet och tolv vid landskontoret. Därefter skedde en snabb ökning. År 1969 var sålunda det totala antalet högre befattningshavare uppe vid siffran fyrtioen. En egen enhet inom länsstyrelsen vid sidan av kontor och kansli bildade då det år 1965 nyinrättade länspolisväsendet.[1] Sysselsättningsökningen totalt vid länsstyrelsen i Kalmar var dock under perioden 1950—66 lägre än i riket varför Kalmars riksandel föll från 3,9 % till 3,4 %. (tab 5.17)

Till förvaltning med mer än lokalt verksamhetsområde hör vidare länsarbetsnämnd, länsbostadsnämnd, länsarkitektorganisation, länsläkarorganisation, länsskolnämnd, länsingenjörskontor, skogsvårdsstyrelse, länsnykterhetsnämnd, lantbruksnämnd, länsvägförvaltning, länslantmäteri, länsveterinärorganisation m fl. Dessa organ utgör regionala statliga myndigheter, vilka lyder under ett centralt ämbetsverk. Flertalet av dem har inrättats under perioden och lokaliserats till residensstäderna. Verksamhetsområdet har vanligen utgjorts av länet. Samtliga ovan uppräknade instanser redovisas ej under FR/FoB:s förvaltningstitel, men de hör ändå hemma i detta sammanhang.[2]

Kalmars ställning som residensstad var hotad under 60-talets senare del. Enligt förslag av länsindelningsutredningen skulle antalet län kraftigt reduceras. I sydöstra Sverige skulle ett nytt storlän bildas av södra Kalmar län jämte i princip Blekinge och Kronobergs län. Som residensstad förordades med viss tvekan Växjö.[3]

För Kalmars del skulle ett genomförande av utredningens förslag ha varit förödande. Länsstyrelsen i Kalmar sysselsatte vid 60-talets mitt 234 personer. De ovan uppräknade statliga regionala organen gav direkt upphov till 269 arbetstillfällen inom länet (merparten i Kalmar stad). Till detta kommer de landstingsanställda. Landstingskansliet i Kalmar engagerade vid nämnda tid 35 personer. Uttryckt i riksandelar svarade Kalmar för 3,4 % av all syssel-

sättning i riket vid länsstyrelser och ovan uppräknade regionala statliga organ. (tab 5.17) Till de omedelbara sysselsättningseffekterna kommer multiplikatorverkningarna och den minskade attraktivitet som lokaliseringsort för andra funktioner med icke lokal avsättning som skulle ha drabbat Kalmar. Något genomförande av förslaget till storlän blev emellertid aldrig aktuellt.

Storlek och nivå. Ovan har givits exempel på offentlig förvaltning i Kalmar av såväl lokal som icke lokal inriktning. Redovisningen gör inte anspråk på fullständighet. Det centrala är inte att omnämna alla förekommande typer av offentlig förvaltning. Huvudintresset ligger vid nivåbestämningen och riksandelsutvecklingen.

Förvaltning har varit en betydande del av Kalmars näringsliv, tillsammans med sjukvård och undervisning den största posten bland tjänsterna. Förvaltningen har också visat sig ha profilerande egenskaper. (kap 4.3) Totala antalet förvaltningssysselsatta har ökat från 225 år 1930 till 1 072 år 1970 räknat på den förvärvsarbetande nattbefolkningen, en ökning med 376 %. Förvaltningens sysselsättningsökning i Kalmar har i stort motsvarat branschens utveckling i hela riket. Stadens riksandel har förblivit konstant kring värdet 0,9 %. (tab 5.15) Den relativt låga procentsiffran förklaras av den kommunala förvaltning som inryms i branschen. För länsförvaltningens del är som ovan framgått riksandelen avsevärt högre.

Den allmänna förstärkning av kommunal och statlig förvaltning i form av nya tjänster som ägt rum under perioden har Kalmar fått ungefär lika stor del i som riket totalt. I sin egenskap av residensstad har Kalmar fått mottaga nyinrättade statliga organ som länsbostadsnämnd, länsarbetsnämnd, länsskolnämnd etc. Förvaltningsuppgifterna med icke lokal avsättning har behållit sin relativa styrka i tämligen oförändrat skick under den aktuella tiden. För länsstyrelsens vidkommande kan dock en andelsförlust noteras under perioden 1950—66 trots ovannämnda ökning av antalet högre befattningar. (tab 5.17)

B) Försvar

Undergruppen försvar uppvisar en högst påtaglig andelsförändring, vilken innebar utökade försvarsfunktioner med icke lokalt verksamhetsområde i Kalmar. Denna händelse tilldrog sig i början av 1940-talet, då en flygflottilj lokaliserades till Kalmar. Antalet försvarsanställda ökade med över 500 personer och utgjorde år 1945 mer än 1 % av samtliga försvarsanställda i riket mot 0,08 % år 1940. Sysselsättningen i Kalmar inom undergruppen försvar har efter 1945 reducerats både absolut och andelsmässigt. (tab 5.15)

C) Sjukvård

Organisatoriskt var Sverige vid 1960-talets mitt indelat i sju sjukvårdsregioner vardera i princip innehållande ett regionsjukhus. Regionsjukhusen har tilldelats större resurser än andra lasarett och har därmed möjligheter att ge den mest kvalificerade sjukvården. Antalet specialkliniker (med överläkartjänst) vid ett regionsjukhus uppgick vid nämnda tidpunkt till minst ett 30-tal. Regionsjukhusen var geografiskt placerade i Stockholm, Uppsala, Linköping, Lund, Malmö, Göteborg, Örebro och Umeå. Lasaretten i Lund och Malmö ingick i samma region.[1]

Sjukvårdsorganisationen är hierarkiskt uppbyggd med regionsjukhusen på det översta trappsteget följda av centrallasaretten. På nästa skalsteg följer normallasaretten. Ett normallasarett är utrustat med fyra specialkliniker, nämligen medicin, kirurgi, röntgen och anestesi. Centrallasaretten har mindre kapacitet för specialvård än regionsjukhusen men avsevärt större än de som återfinns vid ett normallasarett. Antalet specialkliniker uppgick under 60-talet vid ett centrallasarett till omkring 15. Inom varje län fanns vid denna tid minst ett centrallasarett.

Denna sjukvårdsorganisation tillkom under 1960-talet. Beslut därom fattades av 1960 års riksdag föregånget av 1956 års regionsjukvårdsutredning. Systemet bygger på frivillig samverkan mellan olika sjukvårdshuvudmän (landsting). Före dess tillkomst fanns de största sjukvårdsresurserna vid de länslasarett som utbyggts till centrallasarett samt vid sjukhusen i de städer som under längre eller kortare perioder stått utanför landstingen (Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Hälsingborg och Gävle). Då liksom nu återfanns sjukhusen med den mest specialiserade vården i rikets tre storstäder samt i universitetsorterna Uppsala och Lund. Antalet länslasarett uppgick vanligen till mer än ett inom varje landstingsområde. De varierade dock kraftigt i storlek vad gäller vårdplatser och andra resurser. Flera av dem var ännu vid ingången till 1950-talet odelade dvs de saknade uppdelning på specialkliniker som medicin, kirurgi, röntgen etc.[2]

I sydöstra Sverige fanns under perioden 1910—60 sammanlagt åtta länslasarett. Hälften var lokaliserade till Kalmar län och där till orterna Kalmar, Västervik, Oskarshamn och Borgholm.[3] De övriga

Karta 5.2 Lasarettens geografiska fördelning i sydöstra Sverige 1930, 1950 och 1970

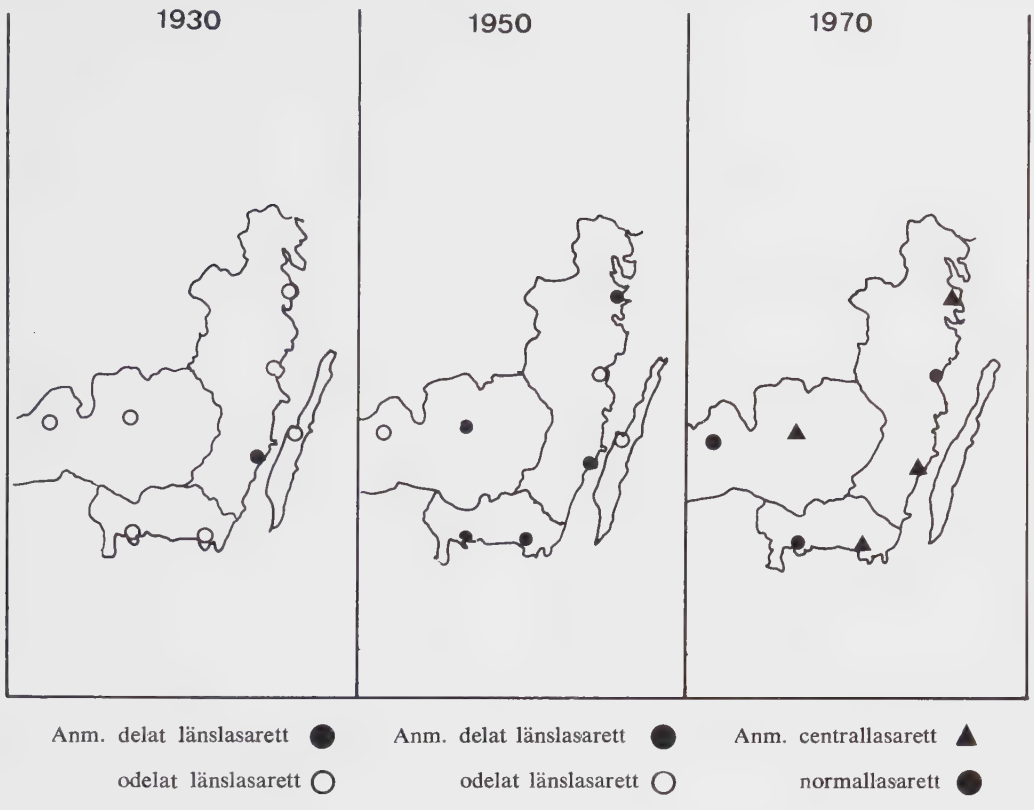

fyra återfanns i Växjö, Ljungby, Karlskrona och Karlshamn. (karta 5.2)

Som första sjukhus i sydöstra Sverige delades Kalmar lasarett år 1929 då en avdelning för medicin och en för kirurgi inrättades. Sju år senare tillkom en särskild röntgenavdelning. Kalmar lasarett var vid denna tid förlagt till kvarteret Valnötsträdet i stadsdelen Gamla staden. På denna plats hade det återfunnits sedan 1870-talets slut. De trånga och omoderna lokalerna ersattes år 1937 av ett nybyggt sjukhus på Stensbergsområdet alldeles i utkanten av den dåtida sammanhängande stadsbebyggelsen. Det nyuppförda lasarettet innehöll liksom det gamla särskilda kliniker för medicin, kirurgi och röntgen. Det var således ett normallasarett. Nya avdelningar öppnades på 40- och 50-talen som öron-näs-hals 1939, infektion 1948, ögon 1949, gynekologi 1951, anestesi 1955 m fl. Sjukhuset utbyggdes under denna tid till ett centrallasarett.[4]

Utvecklingen gick i samma riktning vid andra länslasarett. Växjö, Karlskrona och Karlshamn delades på 30-talet, Västervik under följande årtionde. Efter kriget utbyggdes även dessa till centralsjukhus. Däremot kvarstod lasaretten i Oskarshamn, Borgholm och Ljungby som odelade in på 50-talet.

Vid den nya sjukvårdsorganisationens tillkomst år 1960 etablerades fyra centrallasarett och tre normallasarett i sydöstra Sverige. Av Kalmar läns två centrallasarett var det ena placerat i Västervik, det andra i Kalmar. Kalmar lasarett innehöll 15 specialavdelningar vid 60-talets slut mot 9 i Västervik. Kalmar hade således något större resurser i detta avseende. Ifråga om antal kliniker motsvarades Kalmar av centrallasaretten i Växjö och Karlskrona. De tre normallasaretten inrättades i Oskarshamn, Karlshamn och Ljungby, medan det fd länslasarettet i Borgholm förblev odelat.[5]

Förutom de vanliga sjukhusen har det funnits specialsjukhus av typen sanatorier, epidemisjukhus, mentalsjukhus. Dessa inrättningar har numera ofta införlivats med centrallasaretten och bildar där egna enheter. Det inom Kalmar län mest betydande specialsjukhuset har varit S:t Gertruds sjukhus för psykiatrisk vård beläget i Västervik.

Storlek och nivå. Sjukvården utgör ett betydande inslag i Kalmars totala näringsliv. Den är numera

en av de största undergrupperna med nästan 1 400 sysselsatta år 1970 räknat på den förvärvsarbetande nattbefolkningen. Relativt sett svarade branschen då för 9 % av all sysselsättning i staden. Räknat på den förvärvsarbetande dagbefolkningen var sjukvårdens andel ännu högre. (tab 2.4) Sjukvårdens relativa inslag i Kalmar har dock inte varit av sådan omfattning att staden profilerat sig på denna punkt. (tab 4.3)

I Kalmar framträder under perioden 1930—70 två årtionden med andelsväxt inom sjukvården. På 1930-talet delades och specialiserades Kalmar lasarett, medan alla övriga lasarett inom länet förblev odelade. Antalet sysselsatta inom sjukvården i Kalmar växte då starkare än genomsnittligt för städerna och för riket totalt. Kalmars riksandel uppgick vid årtiondets slut till 0,57 % mot 0,47 % år 1930. (tab 5.15)

Den andra expansiva perioden inföll på 60-talet då länets största centrallasarett i den nya organisationen inrättades i Kalmar. Sjukvårdens i Kalmar riksandel räknat på den förvärvsarbetande dagbefolkningen växte från 0,64 % år 1960 till 0,82 % år 1970. (tab 5.15)

D) Undervisning

Reformer. Det svenska skolväsendet har i grunden ändrat karaktär mellan den studerade periodens början och slut. Reformerna har gällt såväl organisation, utbildningens innehåll och rekrytering som de studerandes ekonomi. Dagens samhälle ställer helt andra krav på sin befolkning än gårdagens. Utövandet av de flesta yrken kräver någon form av formell utbildning med åtföljande intyg om genomgångna kurser och förvärvade kunskaper. Antalet utbildningsvägar har ökat mycket kraftigt. Rekryteringen till den icke obligatoriska utbildningen har växt både i absoluta och relativa termer. Den har dessutom socialt breddats. Den högre utbildningen är inte längre förbehållen barn till ekonomiskt välbärgade familjer. Ett annat led i strävan att skapa en demokratisk skola har varit den geografiska decentraliseringen av utbildningsinstitutionerna. Mellanskolor (real- och flickskolor) och gymnasier har öppnats på allt fler orter. Universitets- och högskoleinstitutioner har etablerats i städer som tidigare helt saknat sådan undervisning. På andra håll har decentraliserad universitetsutbildning börjat ges inom enstaka ämnen och kurser.[1]

Omfattande organisatoriska reformer har beslutats och genomförts under efterkrigstid. Den normala teoretiska utbildningsgången upp till gymnasieskola var tidigare från obligatoriska folkskolan via mellanskola till gymnasium. År 1962 fattade riksdagen beslut om en definitiv ändring av den obligatoriska utbildningen. Den nioåriga grundskolan ersatte den gamla folkskolan och de förutvarande mellanskolorna. Bakom den nya grundskoleutbildningen låg två tunga offentliga utredningar från 1940-talet, nämligen 1940 års skolutredning och 1946 års skolkommission. Från den nyinrättade grundskolan blev det möjligt att direkt övergå till gymnasieutbildning. Reformpaketet av år 1962 innehöll även en icke obligatorisk yrkesinriktad fackskola lagd ovanpå grundskolan.

Grundskolereformen följdes av nya skolformer inom de icke obligatoriska delarna av utbildningsväsendet. Inrättandet av den nya gymnasieskolan påbörjades läsåret 1966/67. Denna ersatte de förutvarande allmänna och tekniska gymnasierna samt handelsgymnasierna. Parallellt med de nämnda reformerna pågick utredningar och fattades beslut som rörde universitets- och högskoleundervisningen, en process som fortgått genom hela 60- och 70-talen. Den geografiska decentraliseringen tog sig här på 60-talet uttryck i bl a öppnandet av universitetsfilialer i Karlstad, Linköping, Växjö och Örebro.

Grund- och gymnasieskola. Kalmar kan erbjuda en mångfald av utbildningsmöjligheter alltifrån den obligatoriska grundskolan upp till universitetskurser. Den obligatoriska undervisningen ges inom varje kommun och kan därmed sägas ha ett lokalt verksamhetsområde. De förutvarande mellanskolorna krävde liksom yrkesskolan och gymnasiet ett större befolkningsunderlag och hade följaktligen ett vidare geografiskt rekryteringsområde än grundutbildningen. Den geografiska omfattningen bestäms av avståndet mellan skolorterna vilket i sin tur bl a är avhängigt av skolform och utbildningslinje.

Kalmar högre allmänna läroverk hade liksom stadens kommunala flickskola tidigare kompetens att meddela mellanskoleundervisning. År 1930 kunde ytterligare sju orter i länet erbjuda realskoleutbildning nämligen Västervik, Oskarshamn, Vimmerby, Nybro, Borgholm, Mönsterås och Torsås. Mellan 1930 och 1950 tillkom sådan undervisning i Emmaboda och på 50-talet dessutom i Hultsfred och Virserum. Kalmars upptagningsområde har främst varit på fastlandet och begränsats av realskolorna i Nybro, Torsås och Mönsterås. (karta 5.3)

Före 1950-talet fanns det två allmänna gymnasier i Kalmar län, det ena förlagt till Kalmar och det andra till Västervik. I Kalmar gavs gymnasieunder-

Karta 5.3 Orter med realskoleutbildning i sydöstra Sverige 1930, 1950 och 1960

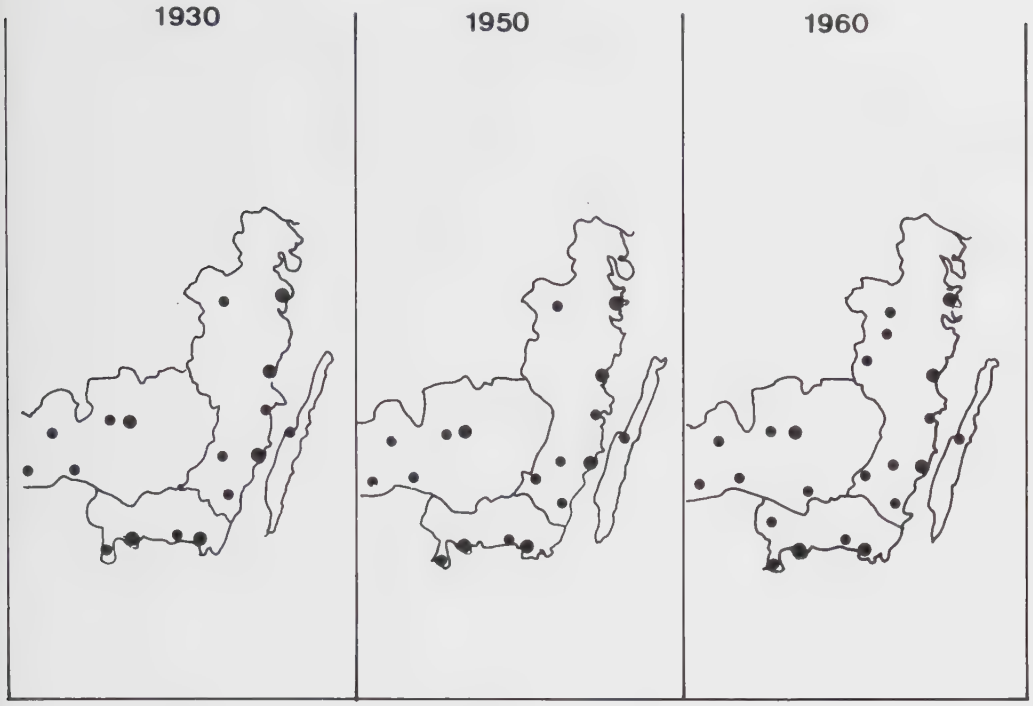

Karta 5.4 Orter med gymnasieutbildning i sydöstra Sverige1930, 1950 och 1970

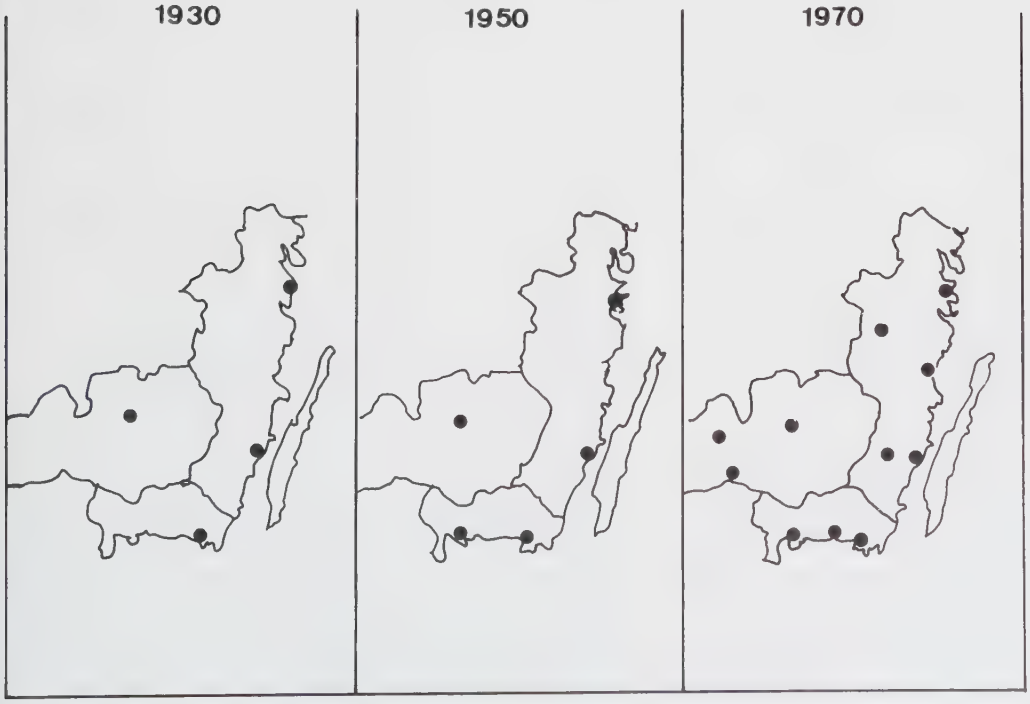

visningen vid stadens högre allmänna läroverk. Skolan inrymdes tidigare i kvarteret Magistern invid Stortorget, på vilken plats den återfunnits alltsedan 1600-talets slut. Efter ett kvarts sekel av diskussioner beslutade stadsfullmäktige år 1928 om uppförandet av ett nytt läroverk på Fredriksskansområdet strax norr om Kvarnholmen. Det nya läroverket som idag är känt under namnet Stagneliusskolan stod klart 1933.[2]

När Stagneliusskolan startade hösten 1933 fanns i sydöstra Sverige ytterligare tre skolor med studentexamensrätt. Kalmar läroverk hade ett upptagningsområde som i söder, öster och väster begränsades av länsgränsen och i norr av Västerviks läroverk. Närmsta orter utanför länet med gymnasieundervisning var Växjö och Karlskrona. (karta 5.4)

År 1970 fanns den då relativt unga nya gymnasieskolan i elva orter i sydöstra Sverige. Inom Kalmar län tillkom på 50-talet gymnasieundervisning i Oskarshamn, Nybro och Hultsfred. Etablerandet av gymnasier i Nybro och Oskarshamn innebar att Kalmars upptagningsområde vad gäller gymnasieutbildning beskars. Denna förlust kompenserades genom lokalisering av specialgymnasier till Kalmar, vidgad rekrytering och ökat antal utbildningslinjer. Kalmar kunde år 1970 erbjuda undervisning inom 18 av gymnasiets totalt 21 möjliga linjer. Antalet linjer var något färre på de övriga orterna.[3]

Till specialgymnasierna räknas den tekniska och merkantila utbildning, som förr avslutades med studentexamen. Specialgymnasierna krävde större befolkningsunderlag än vad de allmänna gymnasierna gjorde. De låg också geografiskt på längre avstånd från varandra. Det var i regel endast rikets största städer, som var utrustade med sådana undervisningsmöjligheter.

Som första stad i sydöstra Sverige fick Kalmar eget handelsgymnasium vid ingången av höstterminen 1946. Sådan undervisning gavs vid denna tid endast i nio andra svenska städer. Närmsta handelsgymnasium fanns i Norrköping, Malmö och Hälsingborg, vilka haft denna skolform alltsedan starten år 1913.[4]

Den tekniska gymnasieutbildningen i Kalmar är av ännu yngre datum. Vid 1950-talets slut ansökte bl a Kalmar om tillstånd att få inrätta tekniskt läroverk. Detta utbildningsalternativ fanns då i femton städer. De tekniskt inriktade gymnasieeleverna i Kalmar fick söka sig till Norrköping, Malmö, Karlskrona (tekniskt läroverk från 1947), Helsingborg (1947), eller Jönköping (1949). Tillstånd beviljades Kalmar och den tekniska gymnasieutbildningen tog sin början år 1961.[5]

Specialgymnasierna har ökat kraftigt i antal under efterkrigstid. Vid 60-talets mitt fanns sådana alternativ inom länet även i Västervik, Oskarshamn, Nybro och Hultsfred.[6] Specialgymnasierna på dessa orter var filialer till modergymnasiet i Kalmar till vilket filialelevernas sista utbildningsår var förlagt. I och med gymnasiereformen inkorporerades de gamla specialgymnasierna med den nya gymnasieskolan.

Övriga skolor. Gymnasieutbildningen har varit den tyngsta posten inom Kalmars undervisningsfunktioner med icke lokal avsättning. De mest framträdande vid sidan därav har utgjorts av lärarhögskolan (fd Rostads folkskoleseminarium), sjöbefälsskolan (fd navigationsskolan) och sjuksköterskeskolan.

Det idag relativt centralt belägna kvarteret Rostad låg en gång i tiden i stadens obebodda utkanter. Efter att tidigare ha fungerat som bl a folkpark har området alltsedan 1877 inrymt stadens *folkskoleseminarium*. Förutom folkskollärare har Kalmar även tidvis utbildat småskollärare, en utbildning som dock definitivt upphörde år 1932. Läsåret 1958/59 inrättades istället en särskild småskollärarlinje vid Rostad. Vid samma tid ombildades Rostad till samseminarium efter att tidigare enbart ha utbildat lärarinnor.[7]

Reformerna av grund- och gymnasieutbildningen på 60-talet krävde en förändring av lärarutbildningen och dess organisation. Denna kom 1967. Två större lärarhögskolor inrättades och lokaliserades till Linköping och Umeå. Rostads folkskoleseminarium omvandlades liksom motsvarande skolor i andra städer till en lärarhögskola med klasslärarutbildning. Växjö, Kristianstad, Lund, Landskrona och Linköping har varit de närmsta städerna från Kalmar räknat som kunnat bjuda på lärarhögskola och dessförinnan folkskoleseminarium.[8]

År 1841 beslöt rikets dåvarande makthavare att låta inrätta en *navigationsskola* i Kalmar och fyra övriga städer. Senare under seklet tillkom sådan utbildning i ytterligare fem städer. När frågan om den framtida sjöbefälsutbildningens utseende diskuterades av 1911 års riksdag beslöts om en nedskärning av antalet skolor med hälften till fem. Kvar stod navigationsskolorna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Kalmar och Härnösand. Denna bild förändrades inte i något avseende före 1970. Tanken på en nedläggning av kalmarskolan fanns dock både på 30- och 50-talen. Istället för nedläggning blev det nybygge. År 1962 flyttade sjöbefälsskolan från villa Skansen

på ruinerna av bastionen S:t Erik till Erik Dahlbergsskolan dit också det tekniska gymnasiet och yrkesskolan är förlagt.[9]

Lärar- och sjöbefälsutbildningen har gamla traditioner i Kalmar. *Sjuksköterskeutbildningen* är av yngre datum. År 1946 fattades de formella besluten om förläggandet av en sjuksköterskeskola till Kalmar. Fem år senare (1951) kunde den första kursen starta. Den nya skolan drevs i samverkan mellan landstingen i Kalmar läns södra och Blekinge län. Den teoretiska utbildningen gavs i Kalmar, den praktiska delades mellan lasaretten i Kalmar och Karlskrona.[10]

När Sydöstra Sveriges Sjuksköterskeskola startade 1951 fanns det 23 liknande skolor i riket. De från Kalmars horisont närmsta var belägna i Linköping, Jönköping och Kristianstad. Fram till 60-talets mitt öppnades tio nya sjuksköterskeskolor. I sydöstra Sverige var det Kalmar och Växjö som prioriterades. Växjöskolan är något yngre än den i Kalmar och liksom denna ett samarbetsprojekt, denna gång mellan landstingen i Kronobergs och Hallands län. Samarbetet mellan landstingen i Kalmar södra och Blekinge har ifråga om sjuksköterskeutbildning upphört efter 1970. En ny sjuksköterskeskola har öppnats i Karlskrona, vilken stad blivit centrum för Blekinge landstingsområdes egen sjuksköterskeutbildning.[11]

Under 1960-talet tillkom en rad nya utbildningsvägar i Kalmar med inriktning på både lokal och icke lokal nivå. Hit hör kommunal vuxenundervisning, AMU-utbildning, universitetskurser, teologiskt institut och Fojo (fortbildning för journalister).[12]

Före 1960-talet var i princip all akademisk utbildning koncentrerad till universitetsstäderna. Decentraliserad universitetsundervisning började ges i form av ettbetygskurser inom enstaka ämnen år 1962. Kalmar tillhörde de första städer som tilldelades sådana möjligheter. De akademiska kurserna i Kalmar gavs i regi av moderinstitutionerna vid Lunds universitet, en utbildning som betjänade hela sydöstra landsändan. Kalmar var också aktuellt som lokaliseringsort för en filial till Lunds universitet när denna fråga offentligt diskuterades och utreddes vid 60-talets mitt. Filialen gick dock Kalmar förbi och lokaliserades till Växjö. Därigenom inträffade en utvidgning av undervisningsfunktioner med icke lokalt verksamhetsområde i Växjö som inte hade någon motsvarighet i Kalmar. De universitetsstuderande rekryteras från ett vidare upptagningsområde än de på lägre undervisningsstadier. Dessutom följer med universitetsutbildning fler följdeffekter bl a därför att universitetsstuderande ofta etablerar sig med eget hushåll på universitetsorten.

Storlek och nivå. Antalet personer sysselsatta inom Kalmars skolväsende har ökat starkt under perioden. Anställningssiffran år 1970 löd på 871 personer räknat på förvärvsarbetande nattbefolkning mot 229 år 1930. En tillväxt på 280 %. (tab 2.4) Undervisning är numera en av de tyngre posterna inom stadens näringsliv. Tillväxten och storleken är dock inte större än för genomsnittet av undersökta städer. (tab 4.3, tab 4.4)

Även om inte Kalmar profilerat sig inom undervisning framstår staden som en av de större skolstäderna i riket. Två städer har varit särskilt starkt specialiserade på denna bransch nämligen universitetsorterna Uppsala och Lund. Av rikets städer över 20 000 inv 1970 exkl storstäderna följde vid periodens början Kalmar i skiktet närmast därefter. År 1970 fanns det tio städer över 20 000 inv 1970 exkl storstäderna med minst lika stor andel sysselsatta inom skolväsendet som Kalmar.

Kalmars riksandel inom undervisningen förhöll sig relativt oförändrad åren 1930—50 och varierade mellan 0,40 och 0,44 %. En viss nedgång inträffade på 30-talet, vilken återhämtades efter 1945. Andelsökning noteras för 50-talet men mer påtaglig var den förstärkning av Kalmars skolresurser som ägde rum på 60-talet. Riksandelen steg från 0,47 % till 0,56 % räknat på den förvärvsarbetande dagbefolkningen. (tab 5.15) På 60-talet öppnades flera nya utbildningsvägar bl a decentraliserad akademisk undervisning, vilka bidrog till att utöka de undervisningsfunktioner i Kalmar som hade ett icke lokalt verksamhetsområde.

E) Övriga tjänster

Förvaltning, försvar, sjukvård och undervisning har utgjort de största inslagen i Kalmars tjänstesektor. Tillsammans har de svarat för 60—65 % av all tjänstesysselsättning. Resterande 35—40 % innehåller inslag av funktioner med avsättning på såväl lokal som på icke lokal nivå med tyngdpunkten på de förra.

Störst av dessa mindre branscher var år 1970 socialvården med 452 anställda, 3 % räknat på den förvärvsarbetande nattbefolkningen. (tab 2.4) Huvuddelen av dessa engagerades inom den kommunala förvaltningen och hade därmed den administrativa kommunen som sitt arbetsområde. Till den lokala nivån förs vidare undergrupperna hotell och restau-

rang, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet. De tjänster som dessa branscher producerar är primärt inrättade för stadens egna behov.

Mer omfattande funktioner med verksamhet för icke lokal nivå har Kalmar upprätthållit inom bl a bank- och försäkringsväsendet, tidningsutgivning och jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse. Bank och försäkring finns upptagen som egen undergrupp med fallande riksandel under både 30-, 40- och 50-talen. På 60-talet däremot ökade bank- och försäkringsanställda i Kalmar snabbare än i riket så att 1930 års andel åter uppnåddes. (tab 5.15) Tidningsutgivning och jordbrukskooperationens föreningsverksamhet finns dold i den ospecificerade tjänstegruppen.

Banker. Förutom Riksbanken har fem affärsbanker haft avdelningskontor i Kalmar under perioden 1920—70. Äldst är Smålands Bank, vars första kalmarfilial öppnades år 1837. Bankens huvudkontor var placerat i Jönköping. Inom Kalmar län fanns större filialer förutom i Kalmar även i Västervik och Oskarshamn. Den av Smålands Bank drivna rörelsen övertogs år 1973 av Götabanken med huvudkontor i Göteborg. De övriga fyra affärsbankerna med representation i Kalmar är Skandinaviska Banken (Skandinaviska Enskilda Banken från 1972), Skånska Banken, Svenska Handelsbanken och Post- och Kreditbanken (fd Sveriges Kreditbank).[1]

Äldst av stadens två sparbanker år 1970 var Kalmar stads Sparbank, vilken startade år 1831. Den andra, Kalmarbygdens Sparbank, fick detta namn år 1950. Inrättningen hade dock anor sedan 1850-talets mitt. År 1971 fusionerades de två och bildade Sparbanken i Kalmar. Till denna inkorporerades dessutom Rockneby och Karlslunda Sparbank. Sparbanken i Kalmar hade vid sin start filialkontor i Smedby, Rockneby, Ljungbyholm, Påryd, Lindsdal och Färjestaden.

Till bankväsendet räknas vidare jordbrukskassorna och hypoteksföreningarna. Jordbrukskassorna i Kalmar har varit två till antalet: Kalmarbygdens jordbrukskassa samt Mellersta Ölands Jordbrukskassa med fastlandet runt Kalmar resp mellersta Öland som verksamhetsområde. Bägge har varit anslutna till Södra Sveriges Centralkassa för jordbrukskredit med huvudkontor i Kristianstad. Södra Smålands Stadshypotekförening började sin verksamhet år 1867 under namnet Hypoteksföreningen mellan fastighetsägare i Kalmar och Borgholm. Nuvarande namn tillkom år 1909. Föreningens verksamhetsområde har omfattat fd Kalmar läns södra landstingsområde samt Kronobergs län.

Bankservice har kunnat erhållas i samtliga större orter i Kalmar län. Sålunda har Skandinaviska Banken haft avdelningskontor i förutom Kalmar även Nybro, Västervik, Borgholm och Mörbylånga. Under Handelsbankens avdelningscentral i Kalmar har filialerna i Borgholm, Nybro, Oskarshamn, Mönsterås, Emmaboda m fl orter hört. Under senare tid har även kalmarbankerna öppnat avdelningar i vissa av de nya tätorter som vuxit fram runt staden. Tillgången på liksom differentieringen av banktjänster har varit större i Kalmar än i övriga nämnda orter. Kalmar har här upprätthållit främst regionala funktioner.

Försäkringsbolag. De försäkringsbolag som varit aktiva i Kalmar har varit organiserade på likartat sätt som bankerna. I vissa fall har de varit avdelningar under riks- eller landsdelstäckande bolag. I andra fall har det varit fråga om länstäckande bolag med huvudkontor i Kalmar.[2] Till försäkringsväsendet hör även den allmänna försäkringskassan. Det var på 1950-talet som allmän obligatorisk sjukförsäkring inrättades i Sverige. Denna är på länsnivå organiserad med huvudkassan i residensstaden och filialer i större orter inom länet. Kalmar är således centrum för Kalmar läns allmänna försäkringskassa.

Tidningsutgivning. Kalmar är också centrum för tidningsutgivningen i östra Småland. Fram till 1960-talets början var Kalmar en tretidningsstad vad gäller produktionen av dagstidningar. Barometern, Östra Småland samt Kalmar Läns Tidning skrevs och trycktes där. Upplagemässigt störst var Barometern, vilken utkom med sitt första nummer år 1841. Tidningen har under större delen av sin levnad varit ett språkrör för konservativa krafter. Socialdemokratiska Östra Småland har 1928 som sitt startår. Den tredje, Kalmar Läns Tidning, hör politiskt hemma hos centerpartiet (tidigare bondeförbundet). Den upphörde som dagstidning 1962 och har därefter utkommit en gång per vecka. Vid samma tidpunkt införlivades Oskarshamns-Tidningen med Barometern. Den andra oskarshamnstidningen (Oskarshamns-Nyheterna med Västerviks-Demokraten) tillhörde då sedan ett årtionde tillbaka (1953) samma organisation som Östra Småland. Efter dessa sammanläggningar har Kalmar framstått som den största tidningsstaden i sydöstra Sverige.[3]

Jordbrukskooperationen. Jordbrukskooperationens ställning i och betydelse för Kalmar har belysts vid flera tillfällen tidigare i framställningen. Kalmar Läns Slakterier utgör liksom Mjölkcentralen-Arla en tung post inom tillverkningsindustrin med pro-

duktion för utomregional nivå. Jordbrukskassorna för östra Smålands bönder har Kalmar som sin centralpunkt. Företagsräkningarna från 1931 och 1951 visade att jordbrukets ekonomiska föreningar spelat en icke oväsentlig roll inom varudistributionen.

Lantmännens Centralförening i Kalmar bildades i maj 1942 med uppgift att förmedla råvaror, maskiner och materiel till de anslutna lantbrukarna och att ta hand om delar av deras produktion. Den ursprungliga föreningen innehöll 1 000 jordbrukare situerade inom södra Kalmar län. Området vidgades areellt år 1945 genom inkorporering av Ölands Centralförening. Ytterligare geografiska utvidgningar har senare förekommit i både nordlig och västlig riktning. Verksamheten har också expanderat genom höjd anslutningsgrad och fler verksamhetsområden.[4]

Andra jordbruksekonomiska föreningar med säte i Kalmar har under den studerade perioden varit bl a Södra Kalmar Läns Mejeriförbund, Södra Kalmar Läns Spannmålsodlareförbund och Kalmar Äggcentral.[5]

Kalmar har på likartat sätt varit huvudort för en rad andra föreningar och intresseorganisationer (politiska, kulturella, religiösa etc) av läns- eller länsdelstäckande omfattning.

5.4.4 Kalmar som tjänstestad i sydöstra Sverige

År 1930 hade Kalmar bland städerna i sydöstra Sverige en av de största tjänstesektorerna med produktion för icke lokal nivå uppburen i första hand av den offentliga förvaltningen och undervisningen. Inom båda dessa branscher var Kalmar störst i sydöstra Sverige i den bemärkelsen att staden producerade fler tjänster med icke lokal avsättning än någon annan stad. Inom en annan viktig tjänstebransch, sjukvården, hade både Västervik och Växjö större resurser för att betjäna icke lokala områden än Kalmar. Flottans placering i Karlskrona gav denna stad den överlägset största tjänstesektorn med produktion för icke lokal nivå. Vid sidan av försvaret hade Karlskrona dock avsevärt mindre tjänsteproduktion med icke lokal avsättning än Kalmar. (tab 5.16, tab 3.7)

Vid periodens slut hade Växjö och Karlskrona de största tjänstesektorerna med produktion för icke lokal nivå bland städerna i sydöstra Sverige. För Karlskronas del var den fortfarande hänförbar till försvaret (flottan). Men även som sjukvårdsstad kunde Karlskrona hävda sig gentemot Kalmar. Däremot inte inom tidningsutgivning, där var Kalmar ledande i sydöstra Sverige. Även den regionala statliga förvaltningen har varit starkare representerad i Kalmar än i någon annan stad i sydöstra Sverige. Kalmars ställning som residensstad var dock vid 60-talets mitt hotad av Växjö.

Växjö var vid periodens slut sydöstra Sveriges främsta skol- och sjukvårdsstad, staden producerade således fler tjänster med mer än lokal avsättning inom dessa branscher än någon annan stad i området. Inom undervisningen hade denna ställning erövrats från Kalmar och ytterligare stärkts genom universitetsfilialens placering i Växjö. Inom sjukvården hade Växjö intagit Västerviks gamla plats. (tab 5.16, tab 3.7) De stora sjukvårdssektorerna i dessa två städer har varit betingade av förekomsten av specialsjukhus för psykiatrisk vård. Vad gäller den "vanliga" vården har Kalmars resurser varit de främsta inom länet.

Det är således Växjö som utökat sin tjänstesektor starkast bland städerna i sydöstra Sverige. Växjö har intagit Kalmars gamla ställning som sydöstra Sveriges främsta tjänstestad (exkl försvar).

5.4.5 Sammanfattning

Huvudnäringen tjänster har tillväxt mycket kraftigt under perioden. Den var år 1970 Kalmars största huvudnäring med 6 300 sysselsatta (förvärvsarbetande dagbefolkning) vilket utgjorde 35 % av alla yrkesverksamma. Tjänsternas relativa storlek i Kalmar har alltsedan 1940 väl motsvarat förhållandena i andra större och medelstora städer.

Av tjänstenäringens undergrupper är det framförallt förvaltning som varit starkt företrädd i Kalmar och profilerande vid de tillfällen mätningar kunnat genomföras. Även som skolstad tillhör Kalmar rikets främsta.

Utökningar av Kalmars tjänstefunktioner med avsättning på icke lokal nivå har förekommit på 30-, 40- och 60-talen. För 30-talets tillskott svarade sjukvården ensam. Som första lasarett i sydöstra Sverige delades Kalmar lasarett år 1929 då en avdelning för kirurgi och en för röntgen inrättades. Efter denna delning ökade branschsysselsättningen starkt.

Lokaliseringen av en flygflottilj till Kalmar bar upp 40-talets expansion. Även undervisningen växte starkare än genomsnittligt för riket efter att ha gått tillbaka i riksandelar på 30-talet. Undervisningen växte ännu starkare på 50-talet, men tjänsterna totalt förlorade då i riksandelar. Härtill bidrog bl a länsförvaltningen vars riksandel utvecklades ogynnsamt för Kalmar under perioden 1950—66.

För tillskottet av funktioner med icke lokalt verk-

samhetsområde i Kalmar under 60-talet står i första hand sjukvården och undervisningen, vilka båda kraftigt utökade sina riksandelar. Bank- och försäkringsverksamhet samt tidningsutgivning var andra delar av tjänstenäringen som var expansiva under årtiondet.

Kalmars ledande ställning som tjänstestad (exkl försvar) i sydöstra Sverige har gått förlorad under perioden. Det är Växjö som intagit Kalmars gamla plats. Inom var och en av de tre viktigaste tjänstebranscherna (förvaltning, sjukvård, undervisning) har Växjö utökat sina funktioner med icke lokalt verksamhetsområde starkare än vad Kalmar gjort. Inom undervisningen har inte minst universitetsfilialens förläggning till Växjö bidragit till denna utveckling.

5.5 Sammanfattning

Funktioner och deras nivåer. Kalmar har utövat en mångfald av funktioner som arbetat för icke lokal nivå åren 1910—75. Vid periodens början hade många av dem existerat mycket länge och hade de naturgeografiska förutsättningarna i kalmartrakten och övriga Småland som bas för sin existens. Sedan gammalt var Kalmar också residensstad för länet, en funktion som bibehållits perioden igenom. Till följd därav har Kalmar inhyst en rad statliga förvaltningsorgan som haft länet eller södra länsdelen som arbetsområde. Funktionen som residensstad har också inneburit att andra offentliga verksamheter med icke lokalt verksamhetsområde placerats i Kalmar som t ex allmän gymnasie- och mellanskoleutbildning samt centrallasarett. När det svenska realskole- och gymnasiesystemet utbyggdes och decentraliserades efter andra världskriget inrättades i Kalmar nya skolor med icke lokalt upptagningsområde som handels- och tekniskt gymnasium, sjuksköterskeskola samt viss akademisk utbildning. Sådana utbildningsmöjligheter hade tidigare endast funnits tillgängliga utanför länet.

Funktionen som residensstad har bidragit till att ge Kalmar ett differentierat näringsliv, vilket i sin tur bl a medfört att många privata tjänster funnit Kalmar attraktivt som lokaliseringsort. Ett förhållande, som ytterligare utökat den funktionella mångfalden. Inom tidningsutgivning, bank- och försäkringsrörelse och andra tjänstegrupper har Kalmar utgjort ett centrum i den södra länsdelen. I Kalmar har vidare böndernas och konsumenternas ekonomiska föreningsrörelser varit samlade. Vid periodens början var Kalmar sydöstra Sveriges främsta tjänstestad (exkl försvar). Denna ställning har dock gått förlorad under perioden och Växjö har övertagit Kalmars gamla roll. Till denna utveckling har bl a universitetsfilialens (Lunds universitet) placering i Växjö bidragit.

Inom varuhandel och samfärdsel har Kalmar också haft historiska traditioner att föra vidare. Läget vid Kalmarsund torde en gång i tiden ha varit strategiskt för handelns och sjöfartens etablerande i Kalmar. Ända fram till 1950-talet var Kalmar sydöstra Sveriges främsta stad vad gäller upprätthållandet av funktioner med icke lokalt verksamhetsområde inom partihandel och sjöfart. Varusammansättningen har inom båda branscherna präglats av varor med anknytning till den småländska bygd som omger Kalmar t ex spannmål, livsmedel, trävaror, jordbruksförnödenheter och mineraler.

Sjöfarten har under perioden 1920—70 varit den bransch som i första hand profilerat Kalmars näringsliv. Vid periodens start var den sysselsättningsmässigt en av de mest betydande branscherna i Kalmar. Detta var dock en dålig utgångspunkt för expansion, ty sjötransporternas betydelse har minskat under hela tiden fram till 1970 både i Kalmar och i riket. Även om sjöfarten ännu vid periodens slut var profilerande hörde den till Kalmars mindre branscher.

Bakgrunden till sjöfartens stagnation är framväxten av nyare och snabbare transportmedel. I inrikestrafiken övertog först järnvägarna sedan lastbilarna stora och viktiga delar av de transporterade godsmängderna. Kvar står för sjöfarten massgods med goda möjligheter till mekanisering av lastning och lossning. Importen över svenska hamnar har dominerats av fasta och flytande bränslen. Tidigare stenkol och koks, efter andra världskriget mineraloljor. De begränsade djupen i farleden och hamnen har inneburit att Kalmar fått begränsade funktioner som importhamn för olja. Detta har i sin tur medfört att Kalmar mist sin tidigare ställning som sydöstra Sveriges främsta sjöfartsstad. Hamnen i Kalmar har i allt högre grad inriktats på inrikes godstransporter. Specialiseringen och mekaniseringen inom handeln har på likartat sätt resulterat i att Kalmar förlorat sin ledande ställning inom partihandeln i sydöstra Sverige. De städer som övertagit Kalmars gamla roll är Växjö (partihandel), Karlshamn (utrikes sjöfart) och Oskarshamn (utrikes sjöfart).

Kalmars funktioner med icke lokal avsättning inom varuhandel, samfärdsel och tjänster har haft sin geografiska förankring i regionen, i länet och i

sydöstra Sverige. De två vidaste nivåerna (riks- och exportnivå) har i Kalmar främst varit representerade av företag inom tillverkningsindustrin. Tillverkningen totalt har dock varit svagare företrädd i Kalmar än i många andra städer. Bland branscherna har profil förelegat inom livsmedel och kemisk industri, medan den på riksplanet starkt expansiva metall- och verkstadsindustrin i jämförelse med andra städer varit mindre frekvent. Varuproduktionen för utomregionala marknader har till stora delar avsatts på riksnivå och i många fall bedrivits inom detaljgrupper som haft begränsade tillväxtmöjligheter. Tändstickstillverkningen utgjorde ända fram till 60-talet en av de viktigaste exportfunktionerna. En stagnerande industrigren som givit små spridningseffekter.

Funktioner, nivåer och befolkningstillväxt. Under *1920-talet* bröts tändstickornas dominans inom tillverkningsindustrin i Kalmar och ersattes av expansion bland mekaniska verkstäder och livsmedelsindustrier. De två största verkstäderna (KVAB och S & F) nådde sina högsta riksandelar för hela den studerade perioden. Även den tredje största verkstaden (Teknoterm) växte i riksandelar liksom Kalmar varv. Vid Nya Margarin AB Svea lanserades det nya märket "Runa" som blev en stor framgång. Svea var för en tid rikets ledande margarinproducent med 20—25 % av rikets totala margarinproduktion. Strax före ingången till 20-talet hade företaget dessutom öppnat en ny fabrik för framställning av vegetabiliska oljor. Kalmarfabriken var då den enda margarinfabriken i Sverige med egen råvaruutvinning.

Den industriella utvecklingen stimulerade även varutrafiken över hamnen som omkring 1930 nådde en höjdpunkt. Sysselsättningsmässigt däremot var 20-talet allmänt sett svagt för sjöfarten och Kalmar drabbades hårdare än riket i genomsnitt. Växte i riksandelar gjorde däremot varuhandeln.

Sammansättningen av tillverkningsindustrin med produktion för utomregional nivå förändrades under 20-talet. De växande företagen hade hög indirekt multiplikator, medan den retarderande tändsticksindustrin endast gav upphov till små spridningseffekter. Produktionsbortfallet inom tändsticksindustrin tycks därför inte ha resulterat i någon omfattande utflyttning. Tvärtom, nettoinflyttningen till Kalmar var påfallande hög. De dynamiska enheterna tycks mer än väl ha ersatt tändstickorna. Medan Kalmar utökade sin folkmängd med 12,7 % växte övriga städer i samma storleksgrupp endast med 8,7 %.

Konjunkturnedgången i början av *30-talet* drabbade de flesta större tillverkare med produktion för utomregional nivå i Kalmar hårdare än resp detaljgrupp i allmänhet i riket. Verkstadsföretagens riksandel sjönk och den lägre andelen kom att bibehållas flera decennier framöver. Sjöfarten hade haft sysselsättningsproblem redan under 20-talet och nedgången fortsatte. Under 30-talet minskade även varutrafiken över hamnen. En nedgång i riksandelar noterades även för undervisningen.

Expansiva inslag saknades dock inte helt. Till dem hörde sjukvården, som fick en andelsförstärkning genom lasarettets delning och utbyggnad. Sysselsättningsskapande inom tillverkningsindustrin var slakteriet, varvet och Teknoterm, vilket starkt hjälpte till att bana väg för utvecklingen under följande årtionde. På 30-talet förefaller dock de regressiva krafterna bland funktioner som arbetar för icke lokal nivå att ha varit starkare än de expansiva. Nettoinflyttningen till Kalmar var också låg både i det interna och i det jämförande perspektivet varför Kalmars befolkningsökning stannade vid 8,3 % mot 19,2 % för samtliga städer i motsvarande storleksgrupp.

Kalmars folkmängd utökades på *40-talet* lika mycket (26 %) som genomsnittligt för städer i storleksintervallet 20 000—49 999 inv 1970, vilket var något högre än för samtliga städer över 10 000 inv 1970. Både födelseöverskott och flyttningsvinst nådde sina dittills för perioden högsta värden. De större varuproducenterna med avsättning på utomregional nivå ökade åter sina sysselsättningstal inte minst de med hög indirekt multiplikator. De mekaniska verkstädernas riksandel förblev dock av samma storlek som under 30-talets slut. Växte i andelsmått gjorde däremot Svea (Liva), KLS och Nordchoklad.

På tjänstesidan inträffade en mycket stor förstärkning genom öppnandet av Kalmar Flygflottilj (F 12), vilken vid denna tid gav sysselsättning åt ca 500 personer. Undervisningen, vilken gått tillbaka i riksandel på 30-talet kunde däremot under 40-talet utöka sin riksandel. Mellan 1931 och 1951 års FöR stärkte dessutom Kalmar sina partihandelsfunktioner. För att denna uppgång skall ha inträffat på 40-talet talar det faktum att FR visar på en högre tillväxt för den totala varuhandeln i Kalmar under 40-talet än under 30-talet. Inom sjöfarten stärkte Kalmar sin ställning i sydöstra Sverige gentemot Karlshamn och Oskarshamn.

Åren *1950—65* var befolkningsmässigt åter ett stagnerande skede i Kalmars utveckling. Befolkningsökningen var klart lägre än i jämförda städer. Kal-

mar förlorade under 50-talet sin tidigare ställning som sydöstra Sveriges främsta sjöfartsstad. Även inom partihandeln förlorade Kalmar i betydelse. Flera äldre större tillverkare med produktion för utomregionala marknader hade svårt att upprätthålla sysselsättningen absolut och gick tillbaka i riksandelar. De nytillkomna större tillverkarna med avsättning på utomregional nivå var få och hade begränsade möjligheter att kunna häva dessa förluster.

Decentraliseringen inom skolväsendet genom etablerandet av nya gymnasier och mellanskolor beskar Kalmars utbildningsområde. I gengäld vidgades rekryteringen och nya utbildningsinstitutioner öppnades i Kalmar, vilka tidigare endast funnits tillgängliga utanför länet. Undervisningen totalt växte i riksandelar. Försvaret och länsförvaltningen förlorade däremot riksandelar, medan övriga tjänster med produktion för icke lokal nivå drevs i ungefär samma skala som tidigare. Den totala bedömningen blir att Kalmars funktioner med mer än lokalt verksamhetsområde reducerades under denna period.

Under 60-talet och främst *1965—70* stärktes på nytt flera funktioner med icke lokalt verksamhetsområde i Kalmar. Kalmar tillfördes då nya funktioner med produktion för export- och riksnivå inom tillverkningsindustrin samtidigt som produktionen för motsvarande nivåer vid flera äldre tillverkningsföretag upphörde. Denna process hade inletts redan på 50-talet. Kvarnen, Liva, tändsticks-, tapet- och syfabrikerna försvann genom nedläggning eller flyttning på 50- och 60-talen. De ersattes av expansion bland äldre kvarvarande enheter med produktion för utomregional nivå (60-talets senare del) och genom nyetablering. Nyrekryteringen utgjordes på 50-talet av Lumalampan och Kalmarkök, på 60-talet av Rifa, Bergmans Motorindustri, Arla och flygverkstaden samt på 70-talet av Volvo.

Resultatet blev bl a att sammansättningen av Kalmars tillverkningsindustri med produktion för utomregional nivå förändrades i den riktningen att den fick ett ökat inslag av metall- och verkstadsindustri. De nytillkomna enheterna var i allmänhet för sin produktion mindre beroende av de naturgeografiska förutsättningarna i kalmartrakten och övriga Småland än vad de äldre varit. Ett annat kännemärke var att de vanligen ingick i större koncerner där kalmaranläggningen utgjorde en tillverkningsfilial, medan övergripande beslut och ledning över produktionen fanns i andra orter. Även flera äldre tillverkare hade inordnats i sådana organisationer.

Omkring mitten av 60-talet öppnades nya utbildningsalternativ i Kalmar bl a decentraliserad universitetsutbildning. Effekterna därav och av fortsatt vidgad rekrytering blev en förstärkning av Kalmars undervisningsfunktioner med icke lokalt upptagningsområde. Filialen till Lunds universitet gick dock Kalmar förbi och lokaliserades till Växjö. En ny sjukvårdsorganisation genomfördes i riket, vilket bidrog till att Kalmars funktioner med mer än lokalt verksamhetsområde inom sjukvården stärktes. Även riksandelen för undergruppen bank och försäkring växte.

Partihandelns och sjöfartens tillbakagång från föregående period fortsatte. Karlshamn övertog redan under 50-talet funktionen som regionalhamn i sydöstra Sverige. Under 60-talet övertog dessutom Växjö Kalmars gamla funktion som regionalt partihandelscentrum i sydöstra Sverige.

Den totala bedömningen för senare hälften av 60-talet blir att Kalmars funktioner med avsättning på icke lokal nivå stärktes. Denna förstärkning resulterade dock ej i någon omfattande nettoinflyttning. Nettoinflyttningen till Kalmar ökade endast i långsam takt, vilket kan tänkas ha sin bakgrund i att arbetskraften vid de nya arbetsplatserna till stor del rekryterades internt (inom Kalmar) och/eller att spridningseffekterna kan ha "läckt ut" till orter utanför Kalmar. Andra möjligheter är att de totala följdeffekterna var färre och/eller den sammanlagda familjeinflyttningen lägre under 60-talet än under föregående näringslivsmässigt expansiva perioder.

Resultatet vad gäller Kalmars befolkningsökning i förhållande till andra städer blev att Kalmar åren 1965—70 växte snabbare än genomsnittet för samtliga städer över 10 000 inv 1970. Om storstäderna frånräknas eller om jämförelsen avser städer med 20 000—49 999 inv 1970 blir däremot utfallet att Kalmars tillväxt varit lägre än genomsnittligt åren 1965—70, men dock närmare genomsnittet än under perioden 1950—65. I förhållande till de sex största städerna och stadsregionerna i sydöstra Sverige växte Kalmar väsentligt snabbare under 60-talets senare del än under dess första del. När jämförelsen avser stadsregioner visar det sig att Kalmar under 60-talet tillväxte i samma takt som genomsnittet för stadsregioner med huvudorter om minst 20 000 inv 1970.

De tre perioderna 20-talet, 40-talet och 1965—70 kan således betecknas som befolkningsmässigt och näringsmässigt expansiva i Kalmar. Under 20-talet var det de stora privatägda industriföretagen som bar upp expansionen främst Svea, KVAB och S & F. Tillväxten på 40-talet däremot baserades till stor del

på insatser från offentligt håll och från kooperativt ägda företag. Den största förändringen bland funktionerna med icke lokalt verksamhetsområde var på 40-talet flygflottiljens tillkomst. Bakom oljefabrikens sysselsättningsökning låg också statliga åtgärder. Kalmar Verkstad, ett av Kalmars större verkstadsindustriföretag, var i statlig ägo sedan 30-talets slut. Ett annat stort industriföretag var producentkooperativa Kalmar Läns Slakterier, som var starkt växande under 40-talet. Stora kooperativa intressen fanns också inom Kalmars partihandel.

Statliga och kommunala insatser var av stor betydelse för näringslivets expansion i Kalmar 1965—70, då bl a sjukvård och undervisning var expansiva branscher i staden. Av stor betydelse för Kalmars näringsliv var också under denna period de producent- och konsumentkooperativa företagen.

Perioderna 1930—40 och 1950—65 kännetecknas i Kalmar däremot av brist på expansion. Den allmänna konjunkturnedgången i början av 30-talet drabbade Kalmar särskilt hårt inte minst till följd av att staden profilerade sig inom vad som kan kallas krisbranscher t ex sjöfart, tändsticksindustri, vegetabilisk oljeindustri samt tillverkningen av tändsticksmaskiner.

Den starkaste sysselsättningsökningen inom industrin i Sverige ägde under perioderna 1919—39 och 1945—65 rum i det inre av sydöstra Sverige. I Kalmar däremot var sysselsättningsökningen relativt svag, särskilt under 30-talet och mellan 1950 och 1965. Tillverkningen bedrevs ofta inom branscher med små expansionsmöjligheter som livsmedelsindustrier, tändstickstillverkning och tillverkning av järnvägsmateriel. Även sjöfarten, dvs den bransch som haft den mest utpräglade profilen av samtliga branscher i Kalmar, har haft små möjligheter till sysselsättningsmässig expansion. Näringslivets sammansättning i sig kan sägas ha utgjort ett av hindren för en mer omfattande tillväxt i Kalmar.

6 Befolkningssammansättning

6.1 Allmän diskussion

Framställningen i tidigare kapitel har kretsat kring Kalmars funktionella inriktning och dess samband med befolkningstillväxten. I kapitel 1 antogs att den funktionella inriktningen i åtminstone ytterligare ett avseende kan ha inflytande på befolkningsförhållandena i en stad, nämligen vad gäller befolkningens sammansättning. Sammansättningen kommer att tas upp i detta kapitel och studeras med avseende på köns- och ålderssammansättning. Syftet är att se i vilka avseenden köns- och åldersfördelningen i Kalmar skilt sig från motsvarande fördelningar i andra städer och hur Kalmars befolkningssammansättning förändrats över tid samt att diskutera den funktionella inriktningens inflytande på sammansättningen.

Den funktionella inriktningens inflytande kan ta två former, en direkt och en indirekt. Den *direkta* är av följande natur. Om en viss funktion för sitt utövande kräver t ex särskilt många kvinnor eller t ex en viss åldersfördelning på sina anställda kan städer profilerade på dylika funktioner förväntas få en relativt hög andel kvinnor resp relativt hög andel personer i berörd ålderskategori i sina befolkningar. Något systematiskt och varaktigt samband mellan ålder och funktion har ej kunnat spåras i det nyttjade statistiska materialet. Däremot har en koppling mellan kön och funktion observerats.

Denna koppling ser ut på följande sätt. Till mansdominerade funktioner hör mekanisk verkstadsindustri, träindustri, sjöfart, landtransporter, partihandel m fl. Hög kvinnoandel noteras för bl a tändsticksindustri, textilindustri, detaljhandel, post och tele, undervisning, sjukvård och socialvård. (tab 6.1, tab 5.2) Städer specialiserade på mekanisk verkstadsindustri etc bör således få en högre mansandel än genomsnittligt för jämförda städer. Specialisering på branscher och företag med hög andel kvinnor bland de anställda bör ge högre kvinnoandel än genomsnittligt.

Det *indirekta* inflytandet genereras via tillväxtprocessen och befolkningsökningens fördelning på födelse- och flyttningsöverskott. Bakom befolkningsväxten ligger enligt det resonemang som förts i föregående kapitel inte minst stadens funktionella inriktning. Till sina yttre ramar bör befolkningens fördelning på kön och ålder påverkas av befolkningstillväxten ungefär enligt följande.

Under perioder med stark nettoinflyttning bör andelen personer i de mest flyttningsbenägna åldrarna (15—29 år) öka.[1] Under perioder med växande födelseöverskott bör andelen unga personer (0—14 år) utöka sin andel av populationen. Vid minskad nettoinflyttning resp vid minskat födelseöverskott bör följaktligen andelen personer i berörda åldrar reduceras. Utfallet är också beroende av eventuellt ändrad relation mellan födelse- och flyttningsöverskott dvs resp komponents bidrag till befolkningsökningen.

En observation som gjordes i kapitel 3.5 gällde nettoinflyttningens könssammansättning. Därvidlag konstaterades att mansandelen ökade vid ökad nettoinflyttning och tvärtom. Under perioder med ökad nettoinflyttning kan således en ökning förväntas i andelen män i åldrarna 15—29 år.

I den fortsatta framställningen kommer jag att undersöka hur köns- och åldersfördelningen i Kalmar förändrats under perioden 1920—70. Det sker dels i ett internt perspektiv — i Kalmar — dels i ett jämförande perspektiv — Kalmar i förhållande till andra städer. Ambitionen är inte att i detalj granska befolkningssammansättningen utan att mer översiktligt se om den står i den relation till stadens funktionella inriktning som här antagits gälla.

6.2 Kalmarbefolkningens åldersfördelning 1920—70

Internt perspektiv. I det interna perspektivet blir frågan: hur ser åldersfördelningen i Kalmar ut och hur har den förändrats över tid?

Det mest iögonenfallande draget i åldersfördelningen är ökningen i andelen äldre personer (över

60 år). År 1920 inrymde denna grupp 11,6 % av den totala folkmängden i Kalmar och var då den minsta av de framtagna ålderskategorierna. Femtio år senare var den näst störst med nästan 20 % av totalen. Endast andelen 15—29 åringar var högre. Medan de äldre ökat sin andel av Kalmars folkmängd har de två yngsta åldersgrupperna gått motsatt väg. Mer än hälften, 53 %, av 1920 års befolkning i Kalmar var under 30 år, 26 % var under 15 år. Motsvarande procentvärden löd år 1970 på 44 resp 19. Tillväxten av den äldsta åldersgruppen har skett kontinuerligt men främst efter 1950. (tab 6.2)

En tänkbar förklaring till den ökande andelen äldre personer kan vara den geografiska förändringen i stadsboendet. En förändring, som består i framväxten av ett bälte med mindre tätorter (förorter) runt staden. (kap 2.2—2.5) Detta förortsbälte har för Kalmars del växt starkare än på många andra håll i riket. (kap 3.3—3.4) En tanke som förefaller relevant att pröva i sammanhanget är om förortsbältet runt Kalmar har en annan och yngre åldersfördelning än själva staden.

Så var fallet år 1970 men ej tidigare. Både vid 1950 och 1960 års FR hade staden färre personer över 60 år och fler under 30 år än förorterna. Under 1960-talet förändrades den bilden. År 1970 registrerade således förorterna 16 % över 60 år mot 20 % för staden. Andelen under 30 år var vid samma tillfälle 47 % i förorterna och 44 % i staden. (tab 6.2) Det är främst de starkt växande tätorterna t ex Lindsdal, Smedby och Rinkabyholm som bidrar till denna ålderssammansättning i Kalmars förorter. Men även när spridningen i stadsboendet beaktas kvarstår tendensen till en kraftig ökning av andelen äldre personer. En grundläggande orsak därtill finns på riksplanet, nämligen de allmänna nativitets- och mortalitetsförhållandena under perioden 1920—70. Dessa kan i sin tur sägas vara en följd av välståndets utveckling.

Hur har då nettoinflyttningens och födelseöverskottets variationer inverkat på Kalmars befolkningssammansättning? Tidigare (kap 3.5) har observerats att nettoinflyttningen till Kalmar var särskilt intensiv under 20- och 40-talen vidare att en mindre uppgång i nettoinflyttningen inträffade under 60-talet. Under 20- och 60-talen ökade också andelen personer i åldern 15—29 år i Kalmar. På 40-talet däremot reducerades andelen även om åldersgruppen växte i absoluta tal. Tillväxten på 40-talet var dock ännu större för gruppen 0—14 år, vilken hade reducerats både absolut och andelsmässigt under 20- och 30-talen till följd av låga födelseöverskott. Relationen mellan de två tillväxtkomponenterna på 40-talet medförde således att gruppen 0—14 år ökade sin andel och gruppen 15—29 år minskade sin även om båda i absoluta tal hade en stark uppgång under decenniet. (tab 6.2)

Under såväl 30- som 50-talet var nettoinflyttningen till Kalmar relativt låg och andelen personer i åldern 15—29 år minskade. Även gruppen 0—14 år minskade i andel till följd av låga födelseöverskott. Den tidigare (kap 3.5) noterade nativitetsuppgången vid 60-talets mitt torde återspeglas i den växande andel 0—14 åringar som registreras för Kalmar inkl förorter vid 60-talets slut. (tab 6.2)

Jämförande perspektiv. I det jämförande perspektivet relateras Kalmars åldersfördelning till motsvarande fördelning i jämförelsegrupper av städer. Två sådana används i detta sammanhang. Den ena utgöres av städer (exkl storstäder) med minst 20 000 inv 1920, den andra av städer (exkl storstäder) med minst 20 000 inv 1970. Den senare jämförelsen omfattar perioden 1950—70, medan den förra omspänner hela tidsskedet 1920—70.

Anledningen till denna ordning står att finna i det statistiska materialet, vilket i princip vad gäller köns- och åldersfördelning lyder under samma restriktioner som beträffande näringsgrensredovisningen. (kap 4.1) Före 1950 är således statistiken begränsad till administrativa städer enligt vid resp tidpunkt gällande indelning. Från och med 1950 föreligger genom tätortsredovisningen köns- och åldersfördelningar för samtliga svenska tätorter.

Ovan noterades för Kalmar en stark ökning i andelen personer över 60 år mellan 1920 och 1970. Även i jämförelse med andra städer förefaller gruppen över 60 år särskilt starkt företrädd i Kalmar. Vid varje mättillfälle har Kalmar där överrepresentation. De två yngsta åldersgrupperna däremot är vanligen underrepresenterade i Kalmar. (tab 6.3)

Tendensen mellan 1920 och 1950 var att Kalmars befolkning fick en i förhållande till andra städer yngre sammansättning. Det förefaller rimligt då två av de tre årtiondena (20- och 40-talen) var förknippade med minst lika stark befolkningsväxt som i jämförda städer. Denna tillväxt genererades via en omfattande nettoinflyttning. (tab 3.4) Ur jämförelsen av Kalmars ålderssammansättning med förhållandena i andra städer framgår också att andelen personer i åldern 15—29 år utökades under 20- och 40-talen, medan andelen sjönk i avsevärd omfattning under 30-talet. (tab 6.3)

Gruppen 0—14 år höjde sitt indexvärde både på 20- och 30-talet. (tab 6.3) En möjlig förklaring till 30-talets höjda värde är den starka nettoinflyttningen till Kalmar under årtiondet innan och den höjda kapacitet för barnafödande som därmed alstrades. Det allmänna födelsetalet förblev således oförändrat i Kalmar under 30-talet, medan det sjönk för jämförda städer. Även för det åldersspecifika födelsetalet och för födelseöverskottet var utvecklingen på 30-talet densamma dvs Kalmars värden reducerades långsammare än i jämförda städer. (tab 3.4)

På 40-talet utjämnade jämförelsestäderna de skillnader i födelsetalen, som uppstått årtiondet innan. Födelseöverskottet blev dessutom större i jämförelsegruppen än i Kalmar. (tab 3.4) Dessa omständigheter bör ha bidragit till att sänka Kalmars åldersindex i gruppen 0—14 år på 40-talet. (tab 6.3)

Tendensen efter 1950 har däremot varit att Kalmars befolkning fått en i förhållande till andra städer äldre sammansättning. Indexvärdet har således reducerats för de två yngsta åldersgrupperna och ökat eller förblivit oförändrat för de tre äldsta. Den kraftigaste uppgången har ägt rum i gruppen över 60 år. (tab 6.3)

6.3 Kalmarbefolkningens könssammansättning 1920—70

I detta avsnitt redovisas endast det *jämförande* perspektivet. Frågan blir hur Kalmars könssammansättning förhåller sig till motsvarande sammansättning i andra städer och vilka förändringar som inträffat under perioden 1920—70? Jämförelserna gäller samma grupper av städer som användes i föregående avsnitt om åldersfördelningen.

Könsfördelningen i Kalmar visar i stort sett liknande mönster som i andra städer. Mansdominans i gruppen 0—14 år, kvinnodominans i (nästan) alla övriga ålderskategorier och störst kvinnorepresentation i åldersgruppen över 60 år. (tab 6.4)

Räknat på totalbefolkningen är kvinnodominansen vanligen större i Kalmar än i jämförda städer. (tab 6.5) Med tanke på stadens ålderssammansättning och könens åldersfördelning förefaller ett sådant resultat icke helt överraskande. Den åldersspecifika könsfördelningen visar emellertid att Kalmars överrepresentation på kvinnor i förhållande till andra städer inte enbart kan förklaras av en större andel äldre personer. Könsindex går under värdet 1,00 någon gång inom samtliga framtagna ålderskategorier. Gentemot de städer (exkl storstäder) som år 1970 hade en folkmängd om minst 20 000 inv hade Kalmar högre kvinnoandel inom samtliga åldersgrupper både 1950 och 1960. (tab 6.5)

Den större andelen äldre personer i Kalmar ger naturligtvis en del av förklaringen till stadens könsfördelning eftersom kvinnor i Sverige allmänt sett lever längre än män. En annan del av förklaringen ger Kalmars profilerande funktioner. Tändstickstillverkningen, vilken tidigare gav Kalmar profil inom kemisk industri tillhör sysselsättningsmässigt de mest kvinnointensiva industrigrenarna. Livsmedelsproduktionen, en annan tillverkning med profil i Kalmar, sysselsätter fler kvinnor än t ex metall- och verkstadsindustrin. Inom livsmedel har bl a detaljgrupperna choklad- och konservindustri varit framträdande i Kalmar, båda använder många kvinnor i produktionen. Detaljhandel, post- och teletrafik samt förvaltning är andra funktioner som varit väl representerade i Kalmar och haft hög andel kvinnor i sysselsättningen. (kap 4.3, tab 6.1, tab 5.2)

Ett annat förhållande som antagits ha inflytande på en stads könssammansättning är nettoinflyttningens könsproportioner, där mansandelen i Kalmar visat positiv samvariation med flyttningsvinsten. (kap 3.5) När nettoinflyttningen till Kalmar var som högst, dvs på 20- och 40-talen, kan också en ökad andel män i åldern 15—29 år konstateras för Kalmar i förhållande till andra städer. På 30-talet däremot, när nettoinflyttningen var osedvanligt låg, reducerades andelen män i åldern 15—29 år i Kalmar i förhållande till andra städer. (tab 3.4, tab 6.5)

De största förändringarna i könssammansättningen har åtminstone efter 1950 inträffat i gruppen 15—29 år. Mellan 1920 och 1930 inträffade dessutom stora förändringar i grupperna 30—44 och över 60 år. (tab 6.5) På 50-talet minskade mansandelen i Kalmar i förhållande till jämförda städer både totalt och i varje enskild ålderskategori med den största indexsänkningen för gruppen 15—29 år. På 60-talet var förhållandet det omvända. Andelen män i Kalmar ökade då både totalt och i varje enskild ålderskategori med den största indexökningen för gruppen 15—29 år. (tab 6.5)

Den könssammansättning som Kalmar uppvisar gentemot övriga städer har således enligt det här förda resonemanget påverkats av profilerande funktioner, åldersfördelning samt nettoinflyttningen och dess könsproportioner. De två senare är i sin tur bl a påverkade av stadens funktionella inriktning.

6.4 Sammanfattning

Syftet med kapitel sex har varit att se i vilka avseenden köns- och ålderssammansättningen i Kalmar skilt sig från motsvarande fördelningar i andra städer, vilka förändringar som inträffat över tid samt att diskutera hur Kalmars funktionella inriktning påverkat dessa förhållanden. Den funktionella inriktningens inflytande antogs ha tagit en direkt och en indirekt form, där den senare genererats via befolkningsökningen och dennas fördelning på födelse- och flyttningsöverskott.

I förhållande till andra städer har Kalmar haft en större andel äldre personer i sin befolkning, medan de yngre åldersgrupperna vanligen varit svagare representerade. Kalmar har också befunnits ha en större andel kvinnor i sin befolkning än jämförda städer. Detta förhållande kan ha sin förklaring i dels den större andelen äldre personer dels en stark representation av vissa funktioner med hög kvinnoandel bland sina yrkesutövare.

Denna köns- och åldersprofil på Kalmar har varit tämligen stabil över hela tidsavsnittet 1920—70. Förändringar som inträffat har bl a berott på Kalmars funktionella inriktning som påverkat nettoinflyttningens och födelseöverskottets variationer.

Under de perioder (20- och 40-talen) då nettoinflyttningen till Kalmar varit särskilt intensiv jämfört med andra städer har Kalmar fått en i förhållande till dessa städer yngre ålderssammansättning bl a genom att andelen personer i de mest flyttningsbenägna åldrarna (15—29 år) ökat. Samtidigt har andelen män i Kalmar ökat främst i gruppen 15—29 år men även totalt. Detta hänger samman med att mansandelen i Kalmars nettoinflyttning visat sig ha en positiv samvariation med nettoinflyttningens relativa omfattning. Även för 60-talet har en uppgång i nettoinflyttningen till (liksom mansandelen i) Kalmar noterats och en ökad andel personer i åldern 15—29 år.

Under 30-talet samt efter 1950 har tendensen däremot varit att Kalmar fått en i förhållande till jämförda städer ökad andel äldre personer. Nettoinflyttningen till staden var relativt låg under såväl 30- som 50-talet och andelen personer i åldern 15—29 år reducerades både i det interna och i det jämförande perspektivet. Den nettoinflyttning, som ägde rum på 60-talet, var till stora delar riktad mot förorterna och gav mindre effekter på själva staden, vilket bl a kommer till synes vid en jämförelse av förorternas och stadens befolkningssammansättning. Vid de jämförelser av Kalmar med andra städer som här gjorts har emellertid förortsboendet exkluderats och då kan en betydande ökning av andelen personer över 60 år noteras för Kalmar efter 1950.

Den här observerade utvecklingen av Kalmars köns- och ålderssammansättning torde åtminstone till sina huvuddrag stå i god överensstämmelse med den diskussion som fördes i avsnitt 6.1 om relationerna mellan en orts funktionella inriktning, befolkningstillväxt och befolkningssammansättning.

7 Slutsammanfattning

Denna undersökning har behandlat näringsliv och befolkning i Kalmar under tiden 1910—75. En ambition har varit att arbeta ur aspekten *orten som mål* dvs studera orten som företeelse i samhället. Kalmar har därvidlag setts som en del av större helheter (samhället, stadssystemet, sydöstra Sverige) och det är Kalmars ställning i och relationer till dessa helheter som analyserats.

Ämnesmässigt har undersökningen varit centrerad kring funktionell inriktning och demografiska förhållanden i Kalmar. Huvuddelen av arbetet har ägnats åt konsekvenserna för befolkningstillväxten i Kalmar av stadens funktionella inriktning och förändringar däri. En annan aspekt på temat funktionell inriktning och stadsdemografi som berörts har varit relationen mellan funktionell inriktning och Kalmars köns- och åldersfördelning. Den funktionella inriktningen har därvidlag antagits ha både en direkt och en indirekt relation till befolkningens sammansättning, där den indirekta genereras via befolkningsökningen och dennas fördelning på födelse- och flyttningsöverskott.

Funktionsbegreppet har definierats som de näringsgrenar och branscher som den yrkesverksamma befolkningen kan fördelas på. Med funktionell inriktning har jag avsett förutom denna näringsgrens- och branschfördelning även de marknader (lokala eller icke lokala) som orten producerar varor och tjänster för. Begreppet nivå har därvidlag använts för att beteckna avsättnings-, verksamhets-, kund- resp upptagningsområde för den produktion och det utbyte av varor och tjänster som ägt rum i Kalmar.

Funktionerna har delats upp i sådana som främst svarar för stadens egenförsörjning dvs producerar och utbyter varor och tjänster för den lokala marknaden och sådana som främst svarar för stadens överskottsproduktion dvs producerar och utbyter varor och tjänster för icke lokala marknader. Den icke lokala nivån har specificerats på regional, riks- och exportnivå, de två senare har även sammanförts under benämningen utomregional nivå. Den regionala nivån har avgränsats till att omfatta södra delen av Kalmar län inkl Öland.

Denna nivågruppering har utgjort ett centralt inslag i den diskussion som här förts kring bakgrunden till Kalmars befolkningstillväxt 1920—70 i förhållande till andra svenska städer med över 10 000 inv 1970. Bakgrunden har sökts i utvecklingen av Kalmars funktioner med produktion och utbyte av varor och tjänster för icke lokal nivå. Bakgrunden har vidare sökts i storleken på och sammansättningen av funktionerna med avsättning på den icke lokala nivån. Nivå jämte storlek och sammansättning av funktioner som arbetar för icke lokal nivå har dessutom inplacerats i ett sammanhang som anger samspelet mellan orten och samhället i övrigt.

Med stöd av statistisk information och andra uppgifter har jag sökt fånga funktioner som arbetat för icke lokal nivå i Kalmar och följa dem över tid samt sätta dem i relation till befolkningsökningen enligt mekanismer som diskuterats i kapitel 5.1. Huvuddragen i denna utveckling har sammanfattats i kapitel 5.5.

Ur sammanfattningen i kap 5.5 framgår bl a att näringslivsmässigt expansiva perioder med växande riksandelar för strategiska sektorer i Kalmar har varit 20-talet, 40-talet samt åren 1965—70. Under 20- och 40-talen hade Kalmar också en i förhållande till jämförda städer stark befolkningsökning. Åren 1965—70 var visserligen Kalmars befolkningstillväxt lägre än genomsnittet för jämförda städer exkl storstäder, men låg närmare detta genomsnitt än under perioden 1950—65. En betydande del av städernas befolkningstillväxt sker emellertid i förortsområdena utanför själva huvudorterna och på 1960-talet var förorternas tillväxt starkare än huvudorternas. Befolkningsuppgången i Kalmars förorter var under 60-talet enligt T Falks (1976) beräkningar starkare än genomsnittet för undersökta förorter, varför stadsregionen Kalmar tillväxte i samma takt som övriga stadsregioner med huvudorter om minst 20 000 inv 1970.

Kalmars befolkningstillväxt genererades under de tre expansiva perioderna (20-talet, 40-talet, perioden 1965—70) främst via nettoinflyttningen. Då huvuddelen av flyttningarna sker i relativt unga år noterar Kalmar under nämnda perioder en i förhållande till jämförda städer växande andel personer i åldrarna 15—29 år.

Perioderna 1930—40 samt 1950—65 kännetecknas i Kalmar däremot av brist på expansion. Befolkningsökningen var avsevärt lägre än i jämförda städer och nettoinflyttningen låg, varför Kalmar fick en i förhållande till andra städer högre andel äldre personer i sin totalbefolkning. Totalt för perioden 1920—70 blir resultatet att Kalmar befolkningsmässigt växt långsammare än genomsnittligt för städer med över 10 000 inv 1970. En sådan utveckling uppvisar för övrigt samtliga kuststäder i södra och sydöstra Sverige.

Den starkaste ekonomiska och demografiska expansionen i sydöstra Sverige har under perioden skett i det inre av Småland, där Växjö utvecklats från en relativt liten stad till en av sydöstra Sveriges största och mest betydelsefulla städer. Växjö hade år 1970 intagit Kalmars gamla position som sydöstra Sveriges främsta partihandels- och tjänstestad (exkl försvar) och har dessutom haft en stark industriell tillväxt. Inom sjöfarten har också Kalmars ledande ställning i sydöstra Sverige gått förlorad. Inom denna bransch är det Karlshamn och Oskarshamn som gjort inbrytningar, främst efter 1950. Kalmar hamns begränsade tillgänglighet för större moderna fartyg och de tämligen dåliga förbindelserna inåt Småland har medverkat till denna utveckling inom partihandel och sjöfart.

Kalmar har under perioden 1910—75 haft sin funktionella förankring i regionen och i länet. Till följd av bl a den ovan omtalade utvecklingen inom partihandel och sjöfart i sydöstra Sverige har Kalmars förankring i regionen och länet ökat under perioden. Denna förankring har givit grundbetingelserna för Kalmars befolkningsutveckling.

Regionen och länet har haft en agrar inriktning och en låg befolkningsökning under perioden 1920—70. Den agrara inriktningen har bl a medverkat till att livsmedelsproduktion och livsmedelshantering haft en stark ställning i Kalmar. Den moderna trävaruindustrin däremot har lokaliserats till det inre av Småland, där råvaran finns. Träexporten därifrån har ofta sökt sig till andra hamnar än Kalmars. Tillverkningsindustrin har totalt sett varit svagare representerad i Kalmar än genomsnittligt för jämförda städer, framförallt har Kalmar varit svagt representerat vad gäller större exportindustrier. Varuhandel och samfärdsel är de näringsgrenar som profilerat Kalmars näringsliv. Bland branscherna är det sjöfart, kemisk industri, livsmedelsindustri samt förvaltning som givit profil åt Kalmar.

Profil indikerar att staden har stor del i en viss ekonomisk verksamhet, som i riksperspektiv kan vara antingen på frammarsch eller på tillbakagång. I förra fallet betyder denna delaktighet impulser till ekonomisk och befolkningsmässig expansion. I senare fallet leder den profilskapande verksamheten till stagnation eller tillbakagång. Många av de funktioner som varit profilerande i Kalmar har haft begränsade expansionsmöjligheter i riksperspektivet. Näringslivets sammansättning i Kalmar har därför i sig utgjort ett hinder för en mer omfattande tillväxt i staden.

Förankringen i regionen och länet har varit Kalmars styrka och den har givit staden en bastrygghet. Utövandet av en rad funktioner med avsättning för varor och tjänster inom regionen och länet har krävt en viss befolkningsstorlek. Närvaron av några viktiga funktioner av regions- och länsomfattning har gjort det lättare att få ytterligare sådana funktioner. Funktionerna med avsättning inom regionen och länet har även ställt krav på sådana verksamheter, som enbart arbetar för den lokala marknaden samt utvidgat och differentierat dessa.

Upprätthållandet av en mångfald av funktioner av regions- och länsomfattning garanterar således en viss minimifolkmängd och genererar en viss befolkningstillväxt. En ännu högre tillväxt kan införandet och upprätthållandet av funktioner med utomregional avsättning ge. Orter som är ensidigt inriktade på några få exportfunktioner inom industrinäringen kan åtminstone periodvis uppnå mycket höga tillväxttal, men de lever också farligare. Om och när konjunkturerna inom berörda industrier sviktar, har sådana orter ingen mångfald av funktioner som arbetar för regional nivå att stödja sig på.

Ur ovanstående resonemang kan den hypotesen formas att de städer/stadsregioner som växt starkast under perioden 1920—70 bör vara de med en myckenhet av växande funktioner med avsättning på vid geografisk nivå, särskilt om funktionerna ifråga svarat för många arbetstillfällen samt rekryterat sin arbetskraft externt och dessutom framkallat många spridningseffekter som stannat inom den egna orten.

I Sverige var det under perioden 1920—70 inte

minst den exportinriktade tillverkningsindustrin som var sysselsättningsmässigt expansiv. Orter som inrymt starkt växande företag och branscher inom tillverkningsindustrin med produktion för utomregional nivå och framförallt exportnivå eller påverkats av spridningseffekter från sådana verksamheter bör ha haft en stark befolkningsökning.

Under perioden 1920—70 har det också skett en omfattande sysselsättningstillväxt inom tjänstenäringen inte minst inom branscher som förvaltning, sjukvård och undervisning. Detta bör ha påverkat ortssystemet i den riktningen att orter till vilka lokaliserats offentliga verksamheter av typen regionsjukhus, universitet/högskola, universitetsfilial, centrala statliga ämbetsverk m fl, vilka arbetar på riks- eller riksdelsnivå, bör ha haft en relativt hög befolkningstillväxt. En del av effekterna kan dock ha upphävts av krafter inom andra branscher som verkat i motsatt riktning. Denna reservation gäller självfallet också för vad som ovan sagts om tillverkningsindustrin.

Stadsutvecklingen i Sverige under den studerade perioden kan rent allmänt sägas ha skett under inflytande från de tre sektorerna privatkapitalet, producent- och konsumentkooperationen samt den offentliga sektorn. I Kalmar var det de stora privatägda industriföretagens med- och motgångar, som var av största betydelse för stadens utveckling under 1920- och 1930-talen. Den offentliga sektorn har hela tiden, bl a till följd av Kalmars funktion som länshuvudstad, varit viktig i Kalmar. Dess betydelse har dessutom varit i växande under perioden, framförallt efter 1940, både genom de direkta arbetstillfällen som stat och kommun skapat och genom de åtgärder som vidtagits för att locka privata verksamheter till Kalmar. Av växande betydelse för Kalmars utveckling har också varit, alltsedan mitten av 30-talet, de kooperativa verksamheterna, vilka vid periodens slut starkt ökat sin andel av stadens näringsliv.

Någon mer systematisk undersökning i anslutning till ovanstående aspekter har ej genomförts här. En sådan har ansetts falla utanför avhandlingens ram och får istället ses som ett uppslag för framtida urbanhistorisk forskning. Utanför avhandlingens ram har också hamnat frågorna om hur Kalmar fått sin funktionella inriktning och varför den förändrats på det sätt den gjort. Undersökningen har huvudsakligen behandlat funktionell inriktning som oberoende variabel och endast i några sammanhang tangerat problemen kring orsaker till den funktionella inriktningens uppkomst och förändring.

Avhandlingens huvudtema har varit frågan om hur den funktionella inriktningen och dess förändringar påverkat befolkningsförhållanden i Kalmar, i första hand befolkningstillväxten. Kalmars funktionella förankring och under perioden växande förankring i regionen och länet har varit en viktig faktor för stadens befolkningsutveckling. Andra viktiga faktorer har varit storleken, sammansättningen och förändringen av funktioner med avsättning på icke lokal nivå. Näringslivets sammansättning i Kalmar har utgjort ett av hindren för en snabbare tillväxt. Den funktionella förankringen i regionen och länet har varit Kalmars styrka, men även stadens svaghet.

Bilaga 1

Närings-, industri- och hamnstatistik

I denna bilaga ges en översikt av de viktigaste statistiska serier som kapitlen om Kalmars funktioner (kap 4) och nivåer (kap 5) bygger på samt de mest svårbemästrade problemen vid materialets nyttjande. Vidare ges hänvisningar till litteratur kring ärendet ifråga. Företagsräkningarna från 1931, 1951 och 1972 har varit aktuella för vissa analyser i kap 5, men har, även om de inte varit helt problemfria, inneburit mindre problem än de övriga serierna. Det statistiska materialet för övriga kapitel diskuteras i den mån det är nödvändigt i anslutning till desamma.

1.1 Folkräkningarnas näringsstatistik

Folkräkningarna (från och med 1965 folk- och bostadsräkningar) ger en mångfald av statistiska uppgifter om befolkningen. Till denna mångfald hör näringsstatistiken, vilken redovisar den yrkesverksamma befolkningens fördelning på näringsgrenar samt under- och detaljgrupper till dessa. Näringsstatistiken är en del av FR/FoB:s sysselsättningsstatistik och är nära kopplad till andra delar av denna som yrkes- och yrkesställningsstatistiken. Den officiella publiceringen av folkräkningarnas resultat sker alltsedan 1910 inom ramen för Sveriges Officiella Statistik (SOS).

En viktig principiell förändring av folkräkningarnas sysselsättningsstatistik påbörjades år 1910 och slutgenomfördes år 1920. Från en statistik uppbyggd kring yrken övergick man dessa år (först för industrin år 1910) till en näringsstatistik i egentlig bemärkelse. Tidigare hade alla smeder, snickare m fl yrken sammanförts i grupper oavsett var verksamheten bedrevs. Principförändringen innebar att snickare inom transportföretag fördes till samfärdselnäringen, snickare inom tillverkande företag till tillverkningsindustrin, byggnadssnickare till byggnadsverksamhet, snickare i ett handelsföretag till varuhandeln etc. Det är således först från 1920 som en svensk näringsstatistik föreligger.[1]

Till de större problemen med FR/FoB:s näringsstatistik hör definitionen av förvärvsarbete, principerna för näringsbestämning av de yrkesverksamma samt förändringar i det näringsstatistiska schemat.

Definition av förvärvsarbete. Före år 1945 indelades befolkningen i egentliga yrkesutövare och icke yrkesverksamma utan att några krav på förvärvsarbetets omfattning framfördes. Vid FR 1945 och 1950 preciserades förvärvsarbetandebegreppet till att gälla inkomstgivande arbete omfattande större delen av en normal arbetsdag. Formuleringen ”större delen av en normal arbetsdag” fixerades ytterligare vid FR 1960 och FoB 1965 till att avse minst halv (inom branschen) normal arbetstid.

Vid 1970 års FoB infördes ett nytt förvärvsarbetandebegrepp. Då krävdes endast 1 timmes inkomstgivande arbete under räkningsveckan. Medhjälpande familjemedlemmar medtogs liksom fallet varit alltsedan 1920 oavsett om lön utgick eller ej. Det nya begreppet var avsevärt vidare än det gamla. För att kunna jämföra med tidigare räkningar indelades de förvärvsarbetande i grupper efter arbetets omfattning med skiljen inlagda vid 20 och 34 tim. Ett förvärvsarbete om minst 20 tim per vecka har visat sig någorlunda motsvara den gamla formuleringen ”minst halv normal arbetstid”.[2]

De kontrollundersökningar som utförts från och med FR 1960 illustrerar väl problemet med förvärvsarbetets avgränsning. Regelbundet har antalet yrkesutövare underskattats. Störst har underskattningen varit för gifta kvinnor inom jordbruket, vilkas arbetsuppgifter ofta delas mellan arbete i hemmen och på fälten. För städernas vidkommande är dock detta ett mindre problem. En annan kategori som varit svår att fixera är de medhjälpande familjemedlemmarna. Resultaten från 1970 års kontrollundersökning pekar vidare på en kraftig underskattning av antalet förvärvsarbetande med mindre än 20 tim arbete per vecka. Även här är kvinnorna inom jordbruket den största felkällan.[3]

Vissa glidningar förekommer otvivelaktigt i förvärvsarbetets avgränsning mellan olika FR/FoB. Den precision i uppgiftsredovisningen som krävts för här behandlade problem torde dock relativt väl tillgodoses av den förefintliga FR/FoB-statistiken.

Principer för näringsbestämning. Som grund för bestämningen av inom vilken näring en viss person var verksam låg vid FR 1960 den huvudsakliga verksamheten vid det verksamhetsställe där vederbörande var anställd. Denna bestämning innebar en principiell förändring i förhållande till tidigare FR.

Inom ett och samma företag kan flera olika verksamheter vara företrädda. Kombinationer av näringarna tillverkningsindustri och varuhandel kan förekomma liksom kombinationer av olika industribranscher och av detalj- och partihandel etc. För sådana typer av kombinerad verksamhet gällde vid FR 1920—50 att de sysselsatta personerna så långt det var möjligt fördelades på de olika näringsgrenar eller undergrupper som var företrädda på verksamhetsstället. Denna fördelning var enklast att åstadkomma vad gäller arbetarna. Kontors- och förvaltningspersonalens arbetsuppgifter visade sig ofta vara mer integrerade mellan de olika näringarna och ett särskiljande var vanligen ogenomförbart. Dessa kategorier klassificerades därför i regel efter den huvudsakliga verksamheten.

Principändringen år 1960 innebär ett brott i statistiken och perfekt jämförbarhet med tidigare FR föreligger ej. Konsekvenserna är dock svårbestämbara. Den felklassificering mellan tillverkningsindustri och varuhandel som inträffade vid 1960 års FR och resulterade i en överskattning av sysselsättningen inom tillverkningen hade sin huvudsakliga orsak i ofullständiga företagsregister. Med bättre register vid FoB 1965 blev följden en återförskjutning till varuhandeln från tillverkningsindustrin. Den princip för näringsbestämning som infördes vid FR 1960 har varit gällande sedan dess.[4]

Näringsstatistiskt schema. FR/FoB:s näringsstatistiska schema uppbyggt kring huvud-, under- (bransch) och detaljgrupper har genomgått många förändringar under perioden 1920—70. Justeringar i gruppindelningen har förekommit vid nästan varje räkningstillfälle. Indelningen i huvudavdelningar har skiftat. Under- och detaljgrupper har bytt plats både inom och mellan huvudnäringar resp branscher. Specificeringens detaljrikedom har varierat. Med tiden har nya branscher och detaljgrupper växt fram och krävt separat redovisning. Dessa nya enheter har döljts i andra grupper inom den gamla näringsindelningen. Förändringar har också skett i olika branschers och detaljgruppers innehåll även om de gått under samma beteckning under hela perioden. Problemen med näringsschemat är många.

Det schema som kommit till användning i denna undersökning presenteras närmare i kap 4.1 och framgår vad gäller huvud- och undergrupper bl a ur tabellerna 2.4 och 4.1. Min indelning bygger på FR/FoB:s scheman. Enskilda huvud-, under- och detaljgrupper kan dock ej alltid direkt återkopplas till den offentliggjorda statistiken utan en viss omarbetning av materialet är nödvändig. Av detta skäl har en särskild förteckning upprättats som anger hur mitt schema kan kopplas till FR/FoB:s näringsschema resp år. Denna särskilda förteckning har inte publicerats, men finns tillgänglig hos Projektet jämförande stadshistoria (PJÄS), Historiska institutionen, Stockholms universitet.[5]

1.2 Industristatistiken

Uppgifter om tillverkningsindustrins sysselsättning och produktion lämnas alltsedan 1911 årligen i den offentliga publikationen SOS Industri (IS). Efter 1913 års revidering anses denna komplett vad gäller bransch- och detaljgruppstäckning. För att införas i 1913 års IS fordrades att endera av tre krav var uppfyllda. Sysselsättningen skulle uppgå till minst 10 arbetare. Företag med färre arbetare medtogs i den mån produktvärdet uppgick till minst 10 000 kr eller den intjänta förädlingslönen till minst 3 000 kr. Vid sidan av dessa generella värdegränser tillämpades speciella regler för vissa detaljgrupper. Till följd av penningvärdets förändringar justerades de generella gränserna år 1917 till 20 000 resp 4 000 kr och 1926 till 15 000 resp 4 000 kr. Den senare justeringen medförde en utökning av antalet arbetsställen redovisade i IS med 420 st.

Systemet med tre krav bibehölls fram till år 1946. Från och med nämnda år har i princip endast krav på arbetsstyrkans storlek rests. Denna skall i årsgenomsnitt uppgå till minst 5 personer. Förändringen medförde att minimigränsen höjdes och ett stort antal småföretag försvann ur IS. Utökningar av det statistiska materialet har också förekommit. Förutom 1926 även 1934 och 1954. De två senare rättelserna har varit ett resultat av 1931 resp 1951 års företagsräkningar genom vilka nya redovisningspliktiga arbetsställen uppdagades. Dessa omständigheter till trots torde ändå IS ge en någorlunda vederhäftig

bild av resp branschs och detaljgrupps utveckling och förändring.[1]

Under perioden 1920—70 har tre större revideringar av det näringsgrensschema som prövades 1913 utförts. De har inträffat åren 1940, 1952 och 1968. Partiella justeringar av eller inom vissa branscher har dessutom varit för handen vid några tillfällen. Riktningen på dessa förändringar har varit mot ökad detaljrikedom. Näringsschemats omläggningar skapar vissa problem för den som vill följa en viss undergrupp eller detaljgrupp över ett längre tidsavsnitt.

I de första årgångarna av SOS Industri publicerades bransch- och detaljgruppsvisa sysselsättningsuppgifter ända ned på lokal nivå. Redan under 20-talet inskränktes denna redovisning till att utkomma vart femte år och har efter 1965 helt upphört att offentliggöras i tryck. Sysselsättnings- och produktionsuppgifter för enskilda företag måste alltid hämtas ur de från resp företag insända primärblanketterna eller sammanställningar baserade på dessa. Primärblanketterna (eller motsvarande) är emellertid belagda med en 20-årig spärr och har för mig varit tillgängliga endast fram till och med år 1956. För tiden därefter har sammanställningar över industriföretagens i Kalmar sysselsättning upprättats av personal vid SCB och tillställts mig. Nämnda excerperingar är tagna vart tredje år med start 1957. Hänvisningar till detta material sker med följande formel: SCB Uppdragscentralen, industristatistik för Kalmar 1957—75. De konfidentiella kraven tillåter inte att detaljerad information om resp företag utelämnas. Detaljrikedomen måste av sådana skäl bli relativt sparsam för periodens avslutning.

1.3 Hamnstatistiken

Hamnstatistiken ingår som en del av rapporteringen i serien SOS Sjöfart. Denna serie började publiceras år 1911 i samband med omläggning av den svenska statistikproduktionen. Hamnstatistiken meddelar omfattningen av fartygs- och varutrafiken i svenska hamnar. Här är det varutrafiken som är av intresse. De redovisade siffrorna över denna avser kvantiteter lastat och lossat gods, från 1922 även specificerade på in- och utrikes fart. Efter 1970 har den lokala hamnrapporteringen utgått ur SOS Sjöfart och återfinns istället i resp årgång av Statistiska Meddelanden (SM) serie T.

Varuflödet indelas således från 1922 i fyra strömmar, lastat och lossat specificerat på inrikes och utrikes hamn. Registreringen av varuflödet i de fyra strömmarna är inte helt identisk. Uppgiftsskyldighet förelåg tidigare för hamnar med fastställd hamntaxa. I statistiken upptogs de varor för vilka hamnavgifter utgick. Jämförbarheten både rumsligt och kronologiskt störs av att differenser i hamntaxor kan förekomma mellan olika hamnar och inom samma hamn över tid. År 1961 föreligger i den officiella hamnstatistiken för första gången kompletteringar med all icke avgiftsbelagd trafik. Hamnar som saknar statliga taxor ingår nu även i redovisningen. Det är först från och med 1961 som hamnstatistiken kan anses helt fullständig.[1]

De största svagheterna i den äldre statistiken gäller för inrikes hamnar lastade varor. I rikets två största hamnar (Stockholm och Göteborg) var stora delar av inrikestrafiken avgiftsfri och hamnade därmed utanför statistiken. Av samma skäl undgick vissa större oljedepåer belägna utanför officiella hamnområden registrering under 50-talet. Om uppgiftslämningen är fullständig så skall på inrikessidan det lastade godset för riket totalt motsvara det lossade. Så är också fallet efter 1960. Dessförinnan var det lossade godset enligt den då ofullständiga statistiken ungefär dubbelt så stort som det lastade.

Försök har tidigare gjorts att beräkna storleken på de oregistrerade godsmängderna i inrikestrafiken.[2] Dessa justerade siffror har dock inte kommit till användning här utan en annan teknik har prövats. Målet har varit att beräkna Kalmars riksandelsutveckling inom sjöfarten. Vad gäller för inrikes hamnar lastade varor har Kalmar hamn jämförts med dels den officiella lastningssiffran för riket dels kvantiteten lossat gods i inrikesfarten. Den senare uppgiften torde vara ett bättre uttryck för de lastade varorna än den förra och skall om registreringen är fullständig överensstämma med kvantiteten lastade varor. Men även det i inrikestrafiken lossade godset är till viss del underregistrerat fram till statistikomläggningen 1961.

Denna statistikomläggning kan sägas ha inletts redan 1959, då bl a ett nytt schema för godsets fördelning på varuslag började tillämpas. Rapporteringen i tryckt statistik för rikets hamnar totalt blev av mer summarisk karaktär åren 1959 och 1960 och en enskild hamns andel av rikstotalen kan för enskilda varor ej beräknas på motsvarande sätt som tidigare. För inrikestrafiken saknas helt uppgifter avseende år 1959. Efter statistikomläggningen 1961 är rapporteringen för enskilda varukategorier åter fylligare både i inrikes- och utrikestrafiken.

Omräkningstal. De flesta varugrupperna i hamn-

statistiken anges i kvantiteten ton. Den viktigaste avvikelsen härifrån utgör trävarorna vilka före statistikrevideringen 1961 rapporterades i kubikmeter (m^3). Omräkningstalet för trävaror till ton har enligt SOS Sjöfart 1952 varit 1 m^3 trä = 0,65 ton.[3] Från år 1954 omräknades det utländska träet efter evalveringstalet 0,80 medan övrigt trä behöll konstanten 0,65.[4] Före 1952 finns inga sådana tryckta angivelser av omräkningstalen.

Ur primärmaterialet för Kalmar hamn åren 1924—28, 1934—38 samt för hela riket 1937 har följande evalveringstal kunnat fastställas.[5]

Lastat trä	1 m^3 = 0,70 ton
Lossat trä	1 m^3 = 0,65 ton
Träkol	1 hl = 0,015 ton

Dessa konstanter har i denna undersökning använts för perioden 1913—51 vid beräkning av totala lossade och lastade varukvantiteter i Kalmar hamn och riket. De framräknade siffrorna jämfördes därefter med i tryckt statistik redovisade data över total varutrafik i ton. Omräkningstalen stämde perfekt till och med 1942, varefter konstanten för lastat trä fick korrigeras till 0,65. För perioden 1952—60 har de först angivna evalveringstalen nyttjats och därefter är samtliga varukategorier redovisade i ton.

Två andra forskare som nyttjat det hamnstatistiska materialet har använt omräkningstal vilka föga skiljer sig från mina. För trävaror är deras konstant 0,65 ton och för träkol 0,036 ton.[6]

Färjtrafiken. Särredovisning av färjtrafiken föreligger först från och med 1959. Dessförinnan ingår färjtrafiken i hamnstatistikens rapportering såvida den varit avgiftsbelagd.

En viktig funktion för Kalmar hamn i den inrikes sjöfarten har varit färjförbindelserna med Öland. År 1950 belades färjtrafiken mellan Kalmar och Färjestaden med avgift och kom därmed att uppföras i statistiken vilket inte varit fallet tidigare. Det inrikes lastade godset i Kalmar ökade från 22 000 ton 1949 till 100 000 ton 1950. Både bland lastade och lossade varor kan förändringen lokaliseras till speciella varukategorier. Dessa varugrupper gör motsvarande förluster när färjtrafiken exkluderas ur statistiken år 1959.[7]

För att få statistiken för åren 1950—58 bättre jämförbar med de tidigare förhållandena har berörda varugrupper omräknats enligt följande. De varor som genomgår språngvisa förändringar i och med färjtrafikens inkludering år 1950 antas för åren 1950—58 ha samma andel av totalt lossat och lastat gods i samtliga hamnar som de hade åren 1946—49. Kvantitetssiffrorna för Kalmar har omräknats i enlighet därmed. Metoden bidrar i sig till att konstanthålla Kalmars andelssiffror för inrikestrafiken under 50-talet.

Noter

1. Forskningsuppgiften

1. I Hammarström, 1978.

2. Med förvärvsarbetande dagbefolkning avses samtliga på en ort förvärvsarbetande personer oavsett om bostaden ligger inom eller utom orten. Med förvärvsarbetande nattbefolkning avses samtliga på en ort mantalsskrivna och förvärvsarbetande personer oavsett om arbetsplatsen ligger inom eller utom orten. Dessa definitioner har i folkräkningssammanhang använts alltsedan 1960.

2.1 Naturgeografiska förutsättningar

1. Uppgifterna om areal och folkmängd efter SOS FR 1920—60 I tab 1; SOS FoB 1965 I tab 1; SOS FoB 1970 1 tab 1.

2. Uppgifterna för Kalmar län efter SOS FR 1920 I tab 1, II tab 1—3; SOS FoB 1970 1 tab 1, 2 tab 1, bil 2. Uppgifterna för riket efter tab 3.1.

3. Den yrkesverksamma befolkningens fördelning på näringsgrenar efter SOS FR 1920 IV tab 1; SOS FoB 1970 5 tab A, tab 2. För indelning av näringslivet i huvudnäringar och branscher se kap 4.1.

4. Här och nedan följande uppgifter om jordmån, näringsliv, kommunikationer mm efter O Nordström 1966 s 460—78, SOU 1975: 92 s 145—70, I Söderman 1966 s 353—7.

5. Industrisysselsättningens omfattning i Kalmar län i förhållande till riket efter SOS FR 1920 IV tab 1; SOS FR 1930 III tab 4; SOS FR 1940 III tab 5; SOS FR 1950 IV tab 1, VI tab 1; SOS FR 1960 VI tab 1, IX tab 3; SOS FoB 1965 IV tab 1, VII tab 7; SOS FoB 1970 5 tab A, tab 2.

6. SOU 1975: 92 s 146.

7. SOU 1975: 92 s 145.

8. SOU 1975: 92 s 145—6.

2.2 Administrativa Kalmar

1. Uppgifter om areal, inkorporeringar och folkmängd för Kalmar kommun 1910—70 efter SOS FR 1910—60 I tab 1; SOS FoB 1965 I tab 1; SOS FoB 1970 1 tab 1. Arealtillväxten illustreras av karta 2.1 och 2.2.

2. SSA, Svenska Stadsförbundets pressklippsamling: Kalmar.

3. Tätortsutvecklingen efter tab 2.3. Tätortsutvecklingen behandlas vidare i kap 2.4. Betr tätorternas geografiska läge se karta 2.2.

2.4 Stadsregionen Kalmar

1. Betr stadsregioner och deras avgränsning se vidare kap 3.2—3.4.

2. Betr tätorter inom Kalmar närzon se karta 2.2. Vickleby och Gårdby på Öland, vilka tidigare registrerats som tätorter hade år 1970 under 200 inv och saknas därför på kartbilden och i statistiken.

2.5 Försörjningsmöjligheter

1. Indelningen av näringslivet i huvudnäringar och branscher kommer att diskuteras i kap 4.1. Den indelning som där presenteras ligger också till grund för detta avsnitt. De absoluta siffror som omnämns i texten är hämtade från referenserna till tab 2.4, där den procentuella fördelningen redovisas.

2. Definitioner, principer och indelningar till pendlingsstatistiken återfinns i resp årgång av SOS FR 1945—60 och SOS FoB 1965—70. I första hand hänvisas till SOS FR 1945 V s 4*, SOS FR 1950 IV s 1°, SOS FR 1960 IX s 3, SOS FoB 1965 VI s 10, SOS FoB 1970 8 s 18—20, 13 s 40—2. För en översikt täckande hela tidsperioden 1945—70 se SOS FoB 1970 13 kap 1—2.
Vid FR 1945 och 1950 avsågs med pendling sådana dagliga färder mellan bostad och arbete som innebar överskridande av kommungräns. Vid FR 1960 definierades pendlare som sådana förvärvsarbetande som under FR-veckan hade sin arbetsplats förlagd till annan kommun eller landsförsamling inom den egna kommunen än bostadsorten. Från och med 1960 ingår därmed även veckopendling i statistiken.

3.1 Allmän diskussion

1. Uppgifter om när enskilda städer erhållit stadsrättigheter efter HS I 1969 tab 13.

2. Den svenska metoden för tätortsavgränsning samt jämförelse av tätortsstatistiken mellan olika folkräkningar diskuteras hos bl a G Arpi 1958, E Bylund 1958, T Falk 1976 s 53—79, A Jakobsson 1969 s 151—63, G Norling 1962, G Norling & R Jeansson 1967, R Tryggveson 1967 s 21—2, R Tryggveson 1974 s 172—9, H Ylander 1961, H Ylander & H E Altvall 1971.
Problematiken behandlas dessutom i resp årgång av SOS FR 1920—60 och SOS FoB 1965—70. Se främst FR 1950 I s 31*—47*, FR 1960 II s 2°—5°, FoB 1965 II s 8°—14°, FoB 1970 2 s 8—11, FoB 1970 4 s 12—6, 64—8.
3. T Falk 1976.

3.2 Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1920—70

1. Sådana avgränsningar förekommer hos G Alexandersson & T Falk 1973, T Falk 1976 s 168—78, H Mattsson 1974 s 32—4, G Norling & R Jeansson 1967.

2. Beräkningarna baseras på bearbetningar av T Falk 1976 s 168—78. Betr avgränsningen av stadsregion se T Falk 1976 s 168—9.

3. G Ahlberg 1953 s 216, G Arpi 1963 s 189—91, T Falk 1976 s 100—1, 156, H Mattsson 1974 s 29, 35, R Tryggveson 1967 s 155, 160—1, R Tryggveson 1974 s 186.

4. T Falk 1976 s 98, H Mattsson 1974 s 26—7, L G Tedebrand 1975 s 223—5, R Tryggveson 1967 s 158.

5. G Alexandersson & T Falk 1973.

3.3 Vilka städer har växt snabbast?

1. Befolkningsuppgifterna för stadsregioner hämtade från T Falk 1976 tab 6.9 (s 172—3). Enligt denna beräkning uppgick folkmängden i Kalmar stadsregion år 1970 till 46 394 personer varav 11 476 i förorterna. Förorter har då definierats som alla tätorter inom 25 km avstånd från Kalmar. (T Falk 1976 s 168—9).
Denna beräkning av Kalmars förortsboende synes vara för låg. Redan tätorterna inom 20 km avstånd från Kalmar beboddes år 1970 enligt min statistik av 12 520 personer.

3.5 Befolkningstillväxtens komponenter

1. Uppgifter om nativitet och mortalitet m.m. för Sverige efter G Guteland m fl 1975 s 29—32, 110—2.

2. I avsnittet "omflyttning" ovan justerades Kalmar församlings siffror för 50- och 60-talen till följd av att en väsentlig del av inflyttningen då var riktad mot områden utanför administrativa Kalmar församling men mot stadsregionen Kalmar. Nativitets- och mortalitetsförhållandena däremot visar på samma förlopp i staden som i det vidare geografiska området. Någon justering av siffrorna för Kalmar församling redovisas därför inte här.

4.1 Allmän diskussion

1. H Carter 1975 s 48.

2. G Törnqvist 1970 kap 6. Motsvarande definitioner finns hos bl a M-G Engström 1970 s 45—6 och H Ländell 1972 s 28—9.

3. G Törnqvist 1974 s 61. Det hade naturligtvis varit värdefullt att komplettera den här genomförda undersökningen av Kalmars näringsfunktioner med en motsvarande över stadens arbetsfunktioner. Det nyttjade materialet (FR/FoB-statistiken) ger dock först från 1960 enhetlig och över tid jämförbar yrkesstatistik.

4. En detaljerad redovisning över hur olika huvudnäringar och branscher till dessa är framtagna ur FR/FoB-statistiken lämnas i L Nilsson 1980a (otryckt sammanställning, kan erhållas hos projektet jämförande stadshistoria, historiska institutionen, Stockholms universitet).

5. För översikter av metoder vid ortsklassificering hänvisas till B J L Berry (ed) 1972, H Carter 1975 kap 4, J Johnson 1972 s 86—94. Metodernas benämning efter H Carter 1975.

6. G Ahlberg 1953 s 177—80, 290, R Tryggveson 1967 s 164—5, W William-Olsson 1946, 1966.

7. G Arpi 1963 s 187—8, G Enequist 1955, 1966, 1969, H Mattsson 1974 s 76—8.

8. Betr "minstavärde metoden" se E L Ullman & M F Dacey 1962, E L Ullman & M F Dacey & H Brodsky 1971. Betr "normalort" se G Alexandersson 1956 s 14—20.

9. H Aldskogius 1969.

4.2 Sysselsättningens omfördelning 1920—70

1. Verkstadsindustrins produktionsökning framgår hos B Johansson & U Strömquist 1979 tab 4 (s 34).

5.1 Allmän diskussion

5.1.1 Inledning

1. Inom ramen för SOU har ERU publicerat SOU 1970: 3, SOU 1970: 14—15, SOU 1974: 1—4, SOU 1978: 46—47. ERU har dessutom medverkat med bilagor till SOU 1971: 16 (1970 års långtidsutredning) och SOU 1972: 56 (glesbygdsutredningen). Därutöver har bl a kommit ERU 1972, ERU 1978 samt rapportserien Urbaniseringsprocessen.

2. E Dahmén 1950, M-G Engström 1970, G Törnqvist 1963. Sammanställningar över de vanligast diskuterade lokaliseringsfaktorerna ger Å Dahlberg & L Holmström 1976 kap 2, C Lindström 1973, B Lorendahl 1974 kap 3—11.

5.1.2 Teoretisk ram

1. Centralortsteorin förknippas vanligen med den tyske forskaren W Christaller och de arbeten han publicerade under 30-talet. Sammandrag av teorins grunder ges bl a i H Carter 1975 kap 5, R Dickinson 1967 kap 3, B Garner 1970 s 306—12, D Goldfield & B Brownell 1979 s 1—8, J Johnson 1972 kap 5 och H Richardson 1971 kap 3.

2. Se H Carter 1975 s 57—62, J Johnson 1972 s 80—3 och där anförd litteratur. En klassiker på området är J W Alexander 1954. I det engelska språket används begreppen basic och non-basic för icke lokala resp lokala funktioner. De svenska översättarna av J Johnson 1972 har använt termerna grundläggande resp icke grundläggande. Andra liktydiga begrepp är stadsgrundande (stadsfrämjande) contra stadsförsörjande samt bytesproduktion contra egenproduktion. Det senare begreppsparet nyttjade W William-Olsson vid sin beräkning av Stockholms framtida utveckling (W William-Olsson 1941 s 9—18). Indelning av näringslivet efter avsättningsmarknader förekommer också i de studier som utförts av ERU kring lokaliserings- och regionalfrågor. Se SOU 1970: 3 kap 2.1.5 och 2.2.3, SOU 1974: 3 bil 7 kap 3 och bil 10.

3. H Richardson 1971 kap 3.

4. A Pred 1973, 1977 kap 3, O Wärneryd 1968.

5. Kritiken finns sammanfattad hos J Johnson 1972 s 83—5

och H Richardson 1971 s 84—5. Se även A Pred 1966 s 29—32.

6. J Jacobs 1972 kap 4—6.

5.1.3 Analysschemat

1. Med företag avses här inte enbart företag i privatekonomisk bemärkelse utan även arbetsplatserna inom den offentliga sektorn.

2. Med region avses här ett geografiskt område som är vidare än den lokalt avgränsade orten men ej riksomfattande. Detta synes vara en i litteraturen vanligt förekommande avgränsning. Begreppet region blir med denna definition mycket flexibelt och kan användas som beteckning på geografiska områden med olika vidd belägna någonstans på skalan mellan en enskild ort och riket i dess helhet. För diskussion av regionbegreppet se S Helmfrid 1969, T Lundén 1978.
I denna undersökning används region som beteckning på södra delen av Kalmar län, se vidare 5.1.4. Andra geografiska områden som förekommer i texten är Kalmar län och sydöstra Sverige. Dessa kan också med ovanstående definition betecknas som regioner. Jag har dock här valt att kalla dessa två senare regioner för länet resp sydöstra Sverige.

3. A Pred 1977 s 30—1.

4. M-G Engström 1970 kap 1—2, A Pred 1977 kap 3, G Törnqvist 1970.

5.1.4 Nivåbestämning

1. Exempel på arbeten där en mer direkt metod tillämpats finns i SOU 1974:3 bil 7 kap 3 och bil 10 där för fyra A-regioner främst industriföretagens köp och försäljning av varor från/till olika marknader beräknats under år 1970. I anslutning därtill har även spridningseffekter från omsättningsökningar inom olika industribranscher sökt bestämmas. Ett annat exempel utgör R Artles undersökning av in- och utflödet av varor och tjänster i monetära termer till/från Stockholm under år 1950 (R Artle 1959). Upprättandet av regionalräkenskaper diskuteras också i SOU 1974: 4 bil 11 kap 3.

5.2 Varuproduktion

5.2.1 Industriproduktionens växt

1. R Bentzel 1970 tab 3 (s 91), L Jörberg 1970 tab 2 (s 21), E Westerlind & R Beckman 1974 tab 9 (s 51).

2. Arbetslöshetens omfattning efter Krisp 1974 tab 1.15 (s 313). Till skillnad därifrån menar H Wallentin att arbetslösheten åtminstone i Göteborg var konstant under hela 20-talet och uppgick till ca 1/4 av befolkningen i åldrarna 16—65 år. (H Wallentin 1978).

3. Uppgifterna om den ekonomiska utvecklingen i Sverige under 20- och 30-talen efter E Dahmén 1950 kap 3, 6 och 16, H C Johansen m fl 1974, L Jörberg 1970 s 41—5, E Lundberg 1958 kap 2. Den långsiktiga ekonomiska utvecklingen i Sverige från 1860-talet till 1970-talets mitt har behandlats i två arbeten av O Krantz & C A Nilsson. Krantz & Nilsson hävdar däri att 1930-talet (1933) skulle utgöra en strukturgräns i svensk ekonomi. Liknande strukturgränser skulle också infalla åren 1901, 1953 och 1973. (O Krantz & C A Nilsson 1975, 1978).
Krisen i början av 30-talet innebar enligt T Fürth ett socialt brott i historien (T Fürth 1979), Med terminologin ovan skulle man kunna tala om en "social strukturgräns".

4. Uppgifterna om den ekonomiska utvecklingen i Sverige efter 1945 bygger på R Bentzel 1970, L Jörberg 1970 s 45—50, A Lindbeck 1968 kap 1, SOU 1966: 1 kap 2, E Westerlind & R Beckman 1974 s 9—21, 40—58, 117—20.

5. Den svenska ekonomins utlandsberoende framgår hos R Bentzel 1970 s 94—7, 115—6, L Jörberg 1970 s 33—6, A Lindbeck 1968 kap 1, E Lundberg 1958 kap 3, N Lundgren 1970 s 313—26, E Westerlind & R Beckman 1974 s 98—116.

5.2.2 Tillverkningsindustri: inledande översikt

1. SOS Industri 1946 s 8—11.

2. A Andersson 1961 s 105.

5.2.3 Tillverkningsindustri: branschanalys

A. Livsmedelsindustri

1. Uppgifterna om livsmedelsindustrins struktur och tillväxtförhållanden efter B Johansson & U Strömquist 1979 s 33—5, SIND 1976: 7 kap 2.1 och 2.2, SIND 1978: 8 kap 1—3, SOU 1966: 1 s 165—6 och tab 7.4.2 (s 173), SOU 1969: 23 kap 4.2—4.3. Vidare baseras uppgifterna på nedan följande detaljgruppsredovisning.

2. Kvarnindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 57—9, G Olson 1962 s 184—6.

3. Kvarnindustrin i Sverige efter E Carlsson 1964a, 1964b, C H Hermansson 1965 s 99—101, 278—9, H Kylebäck 1974 s 157—220, L Luttropp 1963, SIND 1978: 8 kap 4: 7, SOU 1968: 5 s 176—9, SOU 1970: 30 s 343—9.

4. KF ägde tre kvarnar belägna i Stockholm, Göteborg och Teckomatorp. MP-koncernen hade sin bas i AB Mårten Pehrsons Valskvarn (Kristianstad) och innehöll dessutom kvarnar i Stockholm, Landskrona och Nyköping. MP-kvarnar kallas i litteraturen även för Kejsarkvarnar och Saltsjökvarnsgruppen.

5. SIND 1978: 8 s 186—7.
6. Margarin- och fettämnesindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 126—8, Nya Margarin AB Svea 1955, G Olson 1962 s 198—201, B Rengheden 1955 s 113, 127—8.

7. Margarin- och fettämnesindustrin i Sverige efter T Althin 1955, K Godlund & S Godlund 1976 s 117—9, C H Hermansson 1965 s 92—4, 278—9, H Kylebäck 1974 kap 5—6, SIND 1978: 8 kap 4: 6, SOU 1922: 40, SOU 1970: 30 s 387—9.

8. Chokladindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 123, E von Gegerfelt 1945 III s 383—7, G Olson 1962 s 202—3, B Rengheden 1955 s 125—6.

9. Chokladindustrin i Sverige efter SIND 1978: 8 kap 4.10, SOU 1970: 30 s 362—6.

10. Slakteri-, charkuteri- och konservindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 124—5, G Olson 1962 s 193—5.

11. Jordbrukskooperationens organisationsutveckling efter G Hellström 1958, H Röstås 1958, P Thullberg 1977.

12. Slakteri-, charkuteri- och konservindustrin i riket efter SIND 1976: 7 s 51—60, SIND 1978: 8 kap 4:2 och 4:4, SOU 1970: 30 s 376—83.

13. Mejeriindustrin i riket efter SIND 1978: 8 kap 4: 3, SOU 1970: 30 s 366—76.

14. Organisationsutvecklingen efter SMR 1957 s 1—32, P Thullberg 1977 s 170—6.

15. Mejeriindustrin i Kalmar efter G Olson 1962 s 195—6, B Rengheden 1955 s 116. Sysselsättningsuppgifterna från primärmaterialet till SOS Industri 1913—75 (se referenserna till diagram 5.1).

B. Kemisk industri

1. Gasindustrin i Kalmar efter G Olson 1962 s 207. Sysselsättningsuppgifterna för kalmarföretagen efter primärmaterialet till SOS Industri 1913—75 (se referenserna till diagram 5.1).

2. Tändsticksindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 130—1, G Cederschiöld & E von Feilitzen 1945 s 384—90, 404—5, M Hofrén 1944, G Olson 1962 s 186—7.

3. Tändsticksindustrin i Sverige efter E Gullberg 1971 s 271—85, W Grotkopp 1929 s 9—25, L Hassbring 1978 kap 1—4, O Jonasson 1957 s 524—6, S Rydenfelt 1968 s 262—71. STAB:s internationella expansion 1925—30 behandlas hos U Wikander 1977.

4. I Hammarström 1970 s 281—4.

C. Metall- och verkstadsindustri

1. Mekaniska verkstäder definieras här som verkstäder och gjuterier inkl transportmedelsfabriker och rörledningsverkstäder. Denna avgränsning gällde i den äldre (före 1952) IS. Därefter redovisas de tre ovan nämnda grupperna var för sig. I den grupperingen som varit giltig sedan 1968 ingår den mekaniska verkstadsindustrin i huvudgruppen verkstadsvarutillverkning tillsammans med metallvarutillverkning, varv, elektroindustri samt foto-, optik-, ur- och instrumentfabriker. Vid 1968 års revidering bortfördes såväl rörledningsfirmor som bilreparationsverkstäder och andra reparationsföretag ur IS.

2. Mekanisk verkstadsindustri i Sverige efter C Norgren & M Norgren 1970 s 125—33, SIND 1976: 7 s 191—214, 235—52, SOU 1969: 23 kap 4.2 och 4.3, SOU 1971: 5 s 110—23. Sysselsättningsutvecklingen 1913—75 återges i diagram 5.26.

3. Uppgifterna om KVAB efter A Andersson 1961 s 120—1, KVAB 1952, G Olson 1962 s 197—8, B Rengheden 1955 s 126.

4. Uppgifterna om S&F efter A Andersson 1961 s 121—2, G Cederschiöld & E von Feilitzen 1945 s 404—5, G Olson 1962 s 187—90, B Rengheden 1955 s 114, S&F 1952.

5. Uppgifterna om Teknoterm efter A Andersson 1961 s 119, G Olson 1962 s 191—2, B Rengheden 1955 s 116.

6. Varvsindustrin i Sverige efter A Attman 1963 s 22—39, N Lewan 1970, C Norgren & M Norgren 1970 s 134—40, SIND 1976: 7 s 253—67, SOU 1971: 5 s 124—6, SOU 1975: 101 s 18—33.

7. Varvsindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 131—2, N Lewan 1970, G Olson 1962 s 183, B Rengheden 1955 s 117, SOU 1975: 101 s 30, W Swahn 1933 s 100—7.

8. Elektroindustrin i Sverige efter SIND 1976: 7 s 215—29, SOU 1971: 5 s 110—23. Sysselsättningsutvecklingen 1913—75 återges i diagram 5.30.

9. Elektroindustrin i Kalmar efter G Olson 1962 s 204—6 samt primärmaterialet till SOS Industri 1913—75 (se referenserna till diagram 5.1).

D. Övrig tillverkningsindustri

1. Kakelindustrin i Kalmar efter G Olson 1962 s 190.

2. Uppgifterna om STAB:s tryckeri i Kalmar efter A Andersson 1961 s 131.

3. Tapetindustrin i Kalmar efter A Andersson 1961 s 128, E von Gegerfelt 1945 III s 293—6, G Olson 1962 s 192—3, B Rengheden 1955 s 114—5.

4. SOS Industri 1913—75.

5. K Godlund & S Godlund 1976 s 103.

6. Uppgifter om Kalmar Lådfabrik efter A Andersson 1961 s 117—8, G Olson 1962 s 203—4.

7. Rikssysselsättningen efter SOS Industri 1913—75.

8. Uppgifterna om AB Kalmarkök efter A Andersson 1961 s 118, G Olson 1962 s 206, B Rengheden 1955 s 128. Sysselsättningsuppgifterna ur primärmaterialet till SOS Industri 1913—75 (se referenserna till diagram 5.1).

9. Uppgifterna om Konfektions AB Nibe efter A Andersson 1961 s 126, G Olson 1962 s 204.

5.2.4 Byggnads- och anläggningsverksamhet, kraftproduktion mm

1. Byggnads- och kraftproduktion i Kalmar efter A Andersson 1961 s 105—8, G Olson 1962 s 207—9, B Rengheden 1955 s 132—3, C Thunwall 1977 s 128—41.

5.2.5 Kalmar som industristad i sydöstra Sverige

1. E Dahmén 1950 kap 15.

2. G Törnqvist 1963 kap. 3.2.

3. G Törnqvist 1963 kap. 4.2.3.

4. M-G Engström 1970 s 63—5, fig 5.1.

5.3 Varuhandel och samfärdsel

5.3.1 Varuhandelns och samfärdselns växt

1. SOU 1970: 3 kap 2.2.3.

2. Uppgifterna om utvecklingen inom detalj- och partihandeln efter SOU 1966: 1 kap 7.8, SOU 1968: 6 kap 2, SOU 1971: 14 kap 2, SOU 1975: 97 kap 1.

3. Uppgifterna om utvecklingen inom samfärdseln efter O Krantz 1972 kap 3—4, SOU 1966: 1 s 188—93, T Thorburn 1958 kap 6—7.

5.3.2 Varuhandeln i Kalmar

1. SOS FöR 1972 2: 2 tab 8.2 jämte appendix.

2. S Dahl 1965, S Dahl & H Janlinder 1966, E Fredriksson 1930.

3. H Ländell 1972 s 53—4.

4. Uppgifterna om företagen efter A Andersson 1961 s 141—50, SCB Primärmaterial till FöR 1931 och 1951 för Kalmar.

5.3.3 Transporter på vatten

1. Riksandelarna är beräknade utifrån hamnstatistiken i SOS Sjöfart 1922—75. Diagrammatisk redovisning av riksandelarna för resp vara år för år finns i L Nilsson 1980b (otryckta diagram, kan erhållas hos projektet jämförande stadshistoria, historiska institutionen, Stockholms universitet).

2. SOU 1949: 21 karta 1—2 (s 266—9), s 310, Kalmar 1967 bil 3.

3. SOU 1969: 22 tab 4.2 (s 44—5).

4. SOS Sjöfart 1965 tab AI, tab 17—18.

5. SOU 1949: 21 kap 4.

6. SOU 1949: 21 s 266—9, 310.

7. SOU 1969: 22 kap 9.2.3.

8. SOU 1969: 23 kap 5.6.27, 5.7.24.

9. Hamn- och farledsdjup samt övriga uppgifter om kapaciteten i Kalmar hamn efter A Andersson 1961 s 153—6, Kalmar 1967 bil 3, Kalmar hamn 1963, SOU 1949: 21 kap 6 och 8, SOU 1949: 33 s 116—8, SOU 1969: 22 kap 6.3 och 6.6.

10. Uppgifterna om fartygs- och sjöfartsutvecklingen efter SOU 1949: 21 kap 9, SOU 1969: 22 kap 5—6.

11. SOU 1969: 22 tab 6.6 (s 126—7).

12. SOU 1969: 22 tab 6.6 (s 126—7).

13. Jämförelsen mellan hamnarna i Kalmar, Karlshamn och Oskarshamn efter SOU 1949: 21 kap 6, SOU 1969: 22 kap 6.3 och 6.6.

14. Uppgifterna om kalmarföretagen efter A Andersson 1961 s 138—41, M Hofrén 1954 s 212—20, SCB Primärmaterial till FöR 1931 och 1951 för Kalmar.

15. Uppgifterna om Stockholms Rederi AB Svea efter T Thorburn 1958 s 170—1, 223.

16. Uppgifterna om Ångbåts AB Kalmarsund efter A Andersson 1961 s 138—41, M Hofrén 1954 s 212—20, W Swahn 1933 s 38—99, Svensk Skeppslista 1910, 1960 och 1970, Sveriges Industrikalender 1973.

5.4 Tjänster

5.4.3 Tjänster i Kalmar: branschanalys

A. Förvaltning

1. Uppgifter om offentlig förvaltning i Kalmar efter Loku 1960 kap 2.7, Sveriges Statskalender 1910, 1930, 1950 och 1969.

2. Uppgifter om den statliga länsförvaltningen efter SOU 1967: 20 kap 1.

3. SOU 1967: 23 s 101—2, bil 22. Till det föreslagna sydostlänet hörde ej Sölvesborgs kommunblock i Blekinge län medan de delar av Ljungby kommunblock som hörde till Jönköpings län inkluderades i det planerade storlänet. Betr Kalmar stads yttrande över länsindelningsutredningens förslag se Kalmar 1967.

C. Sjukvård

1. Uppgifter om rikets sjukvårdsorganisation efter SOU 1958: 26, SOU 1975: 91 kap 9.4.5. I en offentlig utredning från 1978 framfördes planer på att minska antalet sjukvårdsregioner till sex, varvid lasarettet i Örebro skulle mista sin status av regionsjukhus. (SOU 1978: 70 kap 4.5).

2. Uppgifter om lasarettens geografiska fördelning och specialisering förutom efter referenserna i not 1 även Sveriges Statskalender.

3. Uppgifter om sjukvårdsorganisationen i Kalmar län förutom efter not 1 och 2 även Loku 1960 kap 2.6.

4. Uppgifter om Kalmar lasarett efter M Hofrén 1963 kap 3—5.

5. Lasarettens specialisering efter Sveriges Statskalender.

D. Undervisning

1. Uppgifter om skolreformer efter E Ekstedt 1976 kap 2, A Heidenheimer 1976, K Härnqvist & I Bengtsson 1976 s 206—8, SOU 1975: 91 kap 9.2.4.

2. Uppgifter om realskole- och allmängymnasieutbildning i Kalmar efter C E Göransson 1962 s 67—76, Kalmar 1967 bil 5, Loku 1960 kap 2.5, O Swensson 1937 s 59—61.

3. Uppgifter om nya gymnasieskolan efter Samsys 1972 s 60—1.

4. Uppgifter om handelsgymnasierna efter Best 1965 s 22, C E Göransson 1962 s 80—1, Loku 1960 kap 2.5, SOU 1950: 12 kap 3, Sveriges Statskalender.

5. Uppgifter om tekniska gymnasierna efter Best 1965 s 22, C E Göransson 1962 s 86, Kalmar 1967 bil 5, Loku 1960 kap 2.5, SOU 1955: 21 kap 3, Sveriges Statskalender.

6. Best 1965 s 22, Kalmar 1967 bil 5.

7. Uppgifter om lärarutbildningen i Kalmar efter C E Göransson 1962 s 61—5, Kalmar 1967 bil 5, Loku 1960 kap 2.5, Samsys 1972 s 59, SOU 1975: 91 kap 9.2.4, O Swensson 1937 s 65—6.

8. Skolornas geografiska fördelning efter Samsys 1972 s 59, SOU 1975: 91 kap 9.2.4, Sveriges Statskalender.

9. Uppgifter om navigationsskolor/sjöbefälsskolor efter C E Göransson 1962 s 83—5, Kalmar 1967 bil 5, SOU 1958: 33 kap 2, O Swensson 1937 s 61—3, Sveriges Statskalender.

10. Uppgifter om sjuksköterskeutbildningen i Kalmar efter M Hofrén 1963 s 272—9, C E Göransson 1962 s 85, Kalmar 1967 bil 5, Samsys 1972 s 59, SOU 1948: 17 kap 13, SOU 1964: 45 kap 2 och bil 1.

11. Sjuksköterskeskolornas geografiska lokalisering efter Samsys 1972 s 59, SOU 1948: 17 kap 3 och 13, SOU 1964: 45 kap 2 och bil 1, Sveriges Statskalender.

12. Uppgifter om dessa nya utbildningsmöjligheter efter Best 1965 s 21—3, Samsys 1972 s 58—9.

E. Övriga tjänster

1. Uppgifter om bankerna efter Kalmar-Adress 1911, Kalmar-Tele 1970, Kalmar 1973 s 15, Loku 1960 kap 2.4a, SCB Primärmaterial till FöR 1931 och 1951 för Kalmar, Svensk Bankmatrikel.

2. Uppgifter om försäkringsbolagen efter Kalmar-Adress 1911, Kalmar-Tele 1970, Kalmar 1973 s 15, Loku 1960 kap 2.4a, SCB Primärmaterial till FöR 1931 och 1951 för Kalmar.

3. Uppgifter om tidningsutgivningen efter L Furhoff & H Hederberg 1965 s 184, 221—5, Kalmar 1973 s 16, Loku 1960 kap 2.4e, S Tollin 1967.

4. Uppgifter om Lantmännens Centralförening i Kalmar efter LCK 1968.

5. A Andersson 1961 s 150—2.

6.1 Allmän diskussion

1. Flyttarnas åldersfördelning finns redovisad i flera undersökningar från senare år. Både migrations- och folkrörelseprojekten i Uppsala har undersökt omflyttningen under industrialiseringsskedet (ca 1860—1910) och bl a dess åldersfördelning. Se t ex B Kronborg & T Nilsson 1975 s 64—8, 131—3; B Öhngren 1974 s 90—3, tab B 20, B 21 (s 354—5). Samma åldersmönster tycks gälla för 1900-talet se härom i t ex G Ahlberg 1958 s 103—4; A Jakobsson 1970 kap 5.4.

Bilaga 1.1 Folkräkningarnas näringsstatistik

1. Principerna vid upprättandet av FR/FoB:s sysselsättningsstatistik, definitioner, näringsscheman och andra klassificeringar finns redovisade i resp årgång av SOS FR 1920—60 och SOS FoB 1965—70. I första hand hänvisas till två större översikter, vilka täcker längre tidsperioder än en FR/FoB. FR 1940 III s 1*—37* behandlar sysselsättningsstatistiken vid 1940 års och tidigare FR. En utförlig genomgång av FR/FoB:s sysselsättningsstatistik för perioden 1910—70 finns i SOS FoB 1970 13 s 13—62 samt bil 2—14.

2. Definitionen av förvärvsarbete vid FR 1910—60 och FoB 1965—70 behandlas utförligt i SOS FoB 1970 13 s 13—23.

3. Resultaten från kontrollundersökningarna finns redovisade i SOS SM B 1964: 16, SOS FoB 1965 VII s 32—41, SOS FoB 1970 13 s 51—2.

4. Principförändringen år 1960 och dess konsekvenser behandlas i SOS FR 1960 XI s 8°—19°, SOS FoB 1965 VII s 15—20.

5. L Nilsson 1980a (otryckt sammanställning).

Bilaga 1.2 Industristatistiken

1. Uppgifter om industristatistikens konstruktion och innehåll finns i resp årgång av SOS Industri 1913—75. Se särskilt följande årgångar: 1913 s 1—4, 71—72; 1917 s 8—11; 1926 s 7—14; 1934 s 7—8; 1940 s 7—8, 13—15, 51—52; 1946 s 8—19; 1952 s 9—13, 61—3; 1954 s 9—12; 1959 s 1—7; 1968 s 15—26, A3—A10; 1975 s 12—6, 45—52.
Det industristatistiska materialet diskuteras också hos E Dahmén 1950 II s 7—8, G Törnqvist 1963 s 24—30.

Bilaga 1.3 Hamnstatistiken

1. Uppgifter om hamnstatistikens konstruktion och innehåll finns i resp årgång av SOS Sjöfart 1911—75. Se särskilt följande årgångar: 1913 s 32*—34*; 1921 s 31—4; 1926 s 30—1; 1933 s 30—1; 1949 s 44—5; 1958 s 50—3; 1959 s 11, 46—50, 122—3; 1960 s 11, 51—6; 1961 s 11, 43—6, 138—9; 1975 s 16—7, 34—6, 100—2, 108—10.
Det hamnstatistiska materialet diskuteras också hos O Krantz 1972 appendix B, T Thorburn 1958 s 494—503.

2. O Krantz 1972 appendix B, T Thorburn 1958 s 494—503.

3. SOS Sjöfart 1952 tab 12.

4. Anges i eller beräknas ur de tabeller i resp årgång av SOS Sjöfart 1954—58 som redovisar in- och utrikes lastade varor i rikets hamnar och lastageplatser.

5. SCB Primärmaterial till hamnstatistiken för Kalmar hamn.

6. O Krantz 1972 s 192, T Thorburn 1958 s 495.

7. SOS Sjöfart 1949—59. Avgiftsbeläggningen på rutten Kalmar—Färjestaden framgår av en notering i den av Kalmar hamnförvaltning insända statistikuppgiften (SCB Primärmaterial till hamnstatistiken för Kalmar hamn år 1950).

Tabeller

Tabell 2.1 Befolkningstillväxtens komponenter i Dörby, Hossmo, Kläckeberga och Förlösa församlingar 1920–1974.

År	DÖRBY		HOSSMO		KLÄCKEBERGA		FÖRLÖSA	
	Fö	NF	Fö	NF	Fö	NF	Fö	NF
1921/25	+12,0	−16,8	+3,8	+ 9,2	+8,0	− 2,2	+ 4,8	+ 0,8
1926/30	− 0,2	+ 3,8	+5,0	− 7,0	+4,2	−21,2	+ 1,2	− 2,4
1931/35	+ 6,4	+ 0,8	+2,2	+ 6,2	+2,4	−13,2	+ 2,6	− 6,6
1936/40	+ 5,0	−10,2	+0,6	− 2,2	+0,2	− 3,8	− 2,4	−12,4
1941/45	+12,6	− 7,4	+6,2	+ 5,2	+8,8	− 3,6	− 0,8	−16,4
1946/50	+ 9,2	+11,4	+6,4	+13,0	+5,8	− 6,0	+ 1,2	−14,0
1951/55	+11,4	+23,4	+6,6	+13,6	+3,8	− 8,2	+ 3,4	− 2,4
1956/60	+10,2	+67,4	+7,2	−10,2	+2,0	−23,4	+ 8,0	−11,0
1961/65	+12,0	+44,2	+8,8	+17,2	+3,6	+ 1,4	+ 3,8	+17,6
1966/70	+11,8	+51,2	+3,6	+11,6	+5,6	+24,8	+ 4,4	+88,6
1971/74	+ 5,0	−23,8	+3,3	+12,8	+7,8	+255,3	+15,5	+221,5

Anm. Värdena anger det genomsnittliga antalet individer per år under resp femårsperiod.

Fö = Födelseöverskott
NF = Nettoinflyttning (inrikes och utrikes)

Referenser: SCB, Summariska folkmängdsredogörelser för Dörby, Hossmo, Kläckeberga och Förlösa församlingar 1920–1974.

Tabell 2.2 Procentuell befolkningstillväxt för Kalmar församling och församlingar inom Kalmars närzon 1920–1975.

Församling	1920–1930	1930–1940	1940–1945	1945–1950	1950–1960	1960–1965	1965–1970	1970–1975	1920–1970	1920–1975
Kalmar	12,7	8,3	13,8	11,0	13,7	6,4	6,1	− 8,4	98	82
NÄRZONEN										
Fastlandet										
Dörby	0,2	1,7	2,2	7,9	35,5	14,9	13,4	− 4,7	98	89
Hossmo	11,2	7,2	8,7	13,8	10,7	15,6	6,6	5,8	101	113
Kläckeberga	−7,0	− 8,0	3,5	− 0,4	−12,9	1,0	17,6	178,6	− 9	154
Förlösa	1,3	− 7,5	−6,4	− 5,3	− 0,7	10,6	37,7	54,4	58	94
Ljungby	−3,7	− 3,0	−2,7	4,0	− 3,1	− 3,2	3,8	11,7	− 8	3
Åby	−3,2	− 6,0	−5,1	− 0,5	−10,3	− 4,8	2,0	− 7,6	−25	−31
Ryssby	−1,1	− 0,5	−2,8	− 5,3	−12,8	− 6,0	− 4,9	2,7	−29	−27
Arby	−2,3	− 8,9	−7,0	− 0,3	−18,7	− 5,6	− 5,6	− 4,6	−40	−43
Hagby	−3,8	− 2,9	0,0	− 1,7	−12,0	0,9	0,8	8,8	−18	−11
Voxtorp	−5,1	−10,3	−1,0	0,4	−12,1	−14,4	−16,3	− 2,1	−47	−48
Mortorp	−9,2	−13,0	−7,6	− 7,0	−11,5	− 6,5	− 6,1	4,2	−47	−45
	−2,7	− 4,5	−2,6	0,2	− 4,1	1,1	5,0	18,5	− 8	9
Öland										
Torslunda	14,1	10,1	1,1	7,5	0,0	3,1	20,9	62,5	70	177
Mörbylånga	15,1	4,5	−1,0	4,7	− 3,1	− 3,8	2,5	13,7	19	35
Algutsrum	1,1	− 2,0	−6,1	− 5,3	− 8,9	− 9,5	− 7,4	29,4	−33	−14
Gårdby	−7,5	4,9	−0,5	− 5,5	−11,8	− 6,6	−12,7	3,8	−34	−32
Vickleby	6,6	− 1,1	−5,3	− 4,3	−11,3	−11,8	−13,1	0,2	−35	−35
N Möckleby	−3,5	3,8	−0,7	− 5,9	−17,4	−12,4	− 4,8	− 9,6	−36	−42
Sandby	−8,3	− 8,5	−7,3	− 5,3	− 2,6	−13,9	− 5,1	− 6,7	−41	−45
Högsrum	−7,1	1,8	−9,3	3,4	−22,7	−11,2	− 2,7	27,7	−41	−24
Glömminge	−0,1	− 3,5	−3,1	− 2,1	−16,9	−18,8	− 5,5	8,3	−42	−37
Resmo	−0,4	1,7	1,0	−14,6	−16,1	− 9,5	−15,9	−11,3	−44	−51
	3,9	2,8	−2,5	0,1	− 8,5	− 6,1	2,9	28,1	− 8	18
Summa närzon	−0,7	− 2,2	−2,6	0,2	− 5,6	− 1,3	4,3	21,4	− 8	12

Referenser: SOS FR 1920–1960 I tab 1; SOS FoB 1965 I tab 1; SOS FoB 1970 1 tab 1; SOS Fob 1975 3.1 tab 1.

Tabell 2.3 Folkmängd (antal personer) i Kalmar stadsregion 1920–1975.

Tätort	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970	1975
Kalmar	17.563	19.800	21.439	24.400	26.989[1]	30.735	32.739	34.918	32.049
Förorter	750	2.265	3.403	4.132	6.061	7.016	8.357	10.888	15.459
därav									
Lindsdal	—	—	373[2]	422[2]	575[2]	631[2]	867	1.594	4.219
Färjestaden	—	—	465	572	881	963	1.188	1.621	2.995
Rinkabyholm	—	—	—	211	439	1.014	1.238	1.489	1.500
Ljungbyholm	—	431	394	552	620	738	783	1.044	1.363
Smedby	400	443	567	555	729	869	1.066	1.372	1.290
Trekanten	350	570	547	632	723	679	836	954	1.118
Rockneby	—	498	439	579	741	703	829	859	904
Läckeby	—	323	416	404	498	517	558	694	675
Vassmolösa	—	—	202	205	449	470	526	524	536
Hagby	—	—	—	—	406	432	466	485	536
Tvärskog	—	—	—	—	—	—	—	252	323
Summa: Kalmar stadsregion	18.313	22.065	24.842	28.532	33.050	37.751	41.096	45.806	47.508
Kalmar i % av stadsregionen	96	90	86	86	82	81	80	76	68

[1] Inkl Berga villastad, vilken redovisas som egen tätort 1950 med 1.848 inv. Mellan 1950 och 1960 växte Berga villastad samman med Kalmar.

[2] Inkl Förlösa tätort, vilken redovisas som egen tätort till och med 1960. Mellan 1960 och 1965 växte Lindsdal och Förlösa samman till tätorten Lindsdal.

Anm. Kalmar stadsregion = Kalmar tätort jämte tätorter med minst 20 % pendling till Kalmar år 1970.

Referenser: SOS FR 1920 I tab 1, II tab 1; SOS FR 1930 I tab 1–2; SOS FR 1940 I tab 1, 16; SOS FR 1945 I tab 1, 15; SOS FR 1950 I tab 12; SOS FR 1960 II tab 1, bil 1; SOS FoB 1965 II tab 1, bil 2; SOS FoB 1970 2 tab 1, bil 2, 5 tab 4, 8 tab 15–16; SOS FoB 1975 3:2 tab 1, bil 2.

Tabell 2.4 Procentuell fördelning av Kalmars förvärvsarbetande natt- och dagbefolkning efter huvudnäringar och branscher 1920–1970.

Huvudnäring Bransch	Förvärvsarbetande nattbefolkning								Förvärvsarb dagbefolkning	
	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970	1960	1970
Jordbruk	2,4	3,8	2,9	2,3	1,8	1,7	1,2	1,1	1,5	0,8
Tillverkningsindustri	39,6	33,3	29,6	29,8	30,0	30,6	28,2	27,9	31,0	29,5
därav										
metall- och verkstadsindustri	8,5	9,3	10,2	11,1	11,1	14,2	14,2	15,8	14,7	17,3
jord- och stenindustri	1,2	0,7	0,5	0,5	0,7	0,4	0,8	0,8	0,3	0,9
träindustri	2,5	1,1	1,6	1,1	1,2	1,4	1,3	1,5	1,4	1,5
massa- och pappersindustri	3,0	2,6	2,0	2,4	2,2	0,7	0,6	0,5	0,6	0,5
grafisk industri						1,9	2,1	2,0	1,8	2,0
livsmedelsindustri.	8,3	8,7	8,4	9,3	9,1	8,4	7,0	6,5	8,5	6,5
textilindustri	5,2	4,3	3,0	2,3	2,1	1,5	1,1	0,6	1,7	0,7
läder-, hår- och gummiindustri	1,8	2,1	0,9	0,8	0,6	0,4	0,3	0,2		
kemisk industri	8,8	4,2	2,7	2,2	2,5	1,9	1,0	0,1	1,9	0,1
ospecificerad industri	0,2	0,3	0,3	0,1	0,6	0,0	0,0	—	0,0	—
Byggnadsverksamhet mm	6,2	8,7	8,8	8,5	9,4	9,9	9,5	8,8	11,2	10,0
Kraftproduktion mm			1,1	1,1	1,3	1,1	1,3	0,8	1,0	0,7
Varuhandel	13,4[1]	18,8	18,2	16,9	18,0	17,6	17,8	15,7	18,0	16,3
därav										
partihandel	—	—	—	—	7,9	6,6	6,9	5,6	6,8	6,1
detaljhandel	—	—	—	—	10,2	11,0	10,9	10,2	11,2	10,2
Samfärdsel	17,0	13,5	11,9	11,8	12,3	10,2	9,6	8,7	9,8	7,6
därav										
sjötransporter	8,2	5,4	3,9	3,2	2,9	2,6	—	2,1	—	—
landtransporter	8,8	6,3	5,7	6,1	5,4	4,2	3,6	3,2	—	—
post och tele		1,8	2,3	2,5	2,9	2,5	2,6	2,8	—	—
ospecificerat	—	—	—	—	1,1	1,0	—	0,5	—	—
Tjänster	13,3[1]	13,7	19,8	22,8	23,4	26,1	30,3	36,4	24,7	34,5
därav										
förvaltning	—	2,4	3,3	4,3	4,1	4,7	5,4	6,9	—	7,5
försvar	—	0,3	0,3	4,9	3,0	1,9	2,2	2,1	—	
undervisning	—	2,5	2,1	2,0	2,6	4,0	5,5	5,6	3,5	5,2
sjukvård	—	2,9	4,7	4,6	5,1	5,1	6,4	8,8	5,1	9,5
socialvård	—		0,6	0,7	0,8	1,0	1,3	2,9	—	2,6
hotell och restaurang	—	3,1	3,4	2,5	3,1	2,3	1,9	1,7	2,1	1,6
bank och försäkring	—	1,4	1,4	1,3	1,2	1,5	1,8	2,2	2,3	2,2
fastighetsförvaltning mm	—	—	—	0,8	1,2	0,9	0,8	0,9		0,8
uppdragsverksamhet	—	—	0,7	0,7	0,7	1,4	2,0	1,8	—	2,0
ospecificerat	—	1,1	—	1,0	1,7	3,2	3,2	3,5	—	3,1
Husligt arbete	8,2	8,2	6,5	4,7	3,1	2,3	1,2	0,4	2,4	0,5
Ospecificerat	—	—	1,3	2,0	0,7	0,4	0,3	0,1	0,4	0,0
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	7.479	9.219	10.163	11.039	12.274	13.385	14.580	15.585	15.138	18.137

Anm. Förvärvsarbetande nattbefolkning = samtliga i församlingen/tätorten mantalsskrivna och förvärvsarbetande personer oavsett om arbetsplatsen ligger inom eller utom området.

Förvärvsarbetande dagbefolkning = samtliga i församlingen/tätorten förvärvsarbetande personer oavsett om bostaden ligger inom eller utom området.

Uppgifterna 1920–1960 avser Kalmar stadsförsamling (inkl Kalmar landsförsamling år 1920). Uppgifterna 1965–1970 avser Kalmar tätort. Skillnaden mellan församling och tätort uppgick åren 1950 och 1960 till ca 50 förvärvsarbetande personer.

För statistikens utvinnande ur FR/FoB:s råtabeller hänvisas till L Nilsson 1980 a (otryckt sammanställning).

Betr näringsstatistiken se vidare kap 4.1.

[1] I FR 1920 anges antalet sysselsatta inom varuhandel inkl hotell och restaurang samt bank och försäkring i Kalmar till 1.351 personer. De två senare branschernas sysselsättning har i denna tabell approximativt skattats till 350 personer och överförts till huvudnäringen tjänster.

Referenser: SCB, Primärmaterial till FR 1920–1960 och FoB 1965–1970. 1920: råtabell HI b:10; 1930: råtabell HI ba:3; 1940: råtabell 2; 1945: råtabell 1B; 1950: råtabell 2;1960: råtabell D 21 (nattbef), F 11 (dagbef); 1965: råtabell D 5 (nattbef), F3 (dagbef); 1970: råtabell E 15 (nattbef), P 13 (dagbef).

Tabell 2.5 Inpendlingen i procent till Kalmar från församlingar och tätorter inom närzonen 1945–1970.

A) FRÅN FÖRSAMLINGAR 1945–1965

Från församling	Till Kalmar stadsförsamling 1945 a	1945 b	1950 a	1950 b	1960 a	1960 b	1965 a	1965 b
Dörby	18,2	21,4	32,4	43,8	53,6	62,6	—	—
Hossmo	24,0	31,0	39,9	58,5	50,0	63,1	—	—
Kläckeberga	19,5	29,6	33,9	53,4	50,9	73,2	—	—
Förlösa	9,5	16,9	17,3	32,4	28,9	49,8	39,5	61,5
Ljungby	8,6	11,7	14,8	24,2	24,1	34,9	27,9	38,5
Ryssby	2,7	4,9	9,0	17,0	15,2	25,7	16,6	26,4
Åby	5,1	10,9	10,8	25,9	19,8	38,0	21,1	38,1
Hagby	2,7	4,5	14,0	26,1	19,0	33,5	20,8	33,3
Arby	2,3	4,1	6,7	14,6	10,6	19,9	15,2	26,8
Voxtorp	0,5	1,1	4,9	10,1	11,9	22,6	13,7	24,1
Mortorp	1,5	3,3	2,7	6,5	7,4	14,7	13,9	24,4
Totalt	7,8	16,2	16,0	28,8	27,2	42,1	—	—
Torslunda					5,8	8,5	11,8	16,1

B) FRÅN TÄTORTER ÅR 1970

Från tätort	Till Kalmar tätort
Rinkabyholm	74,6
Lindsdal	67,2
Smedby	60,3
Ljungbyholm	43,1
Trekanten	41,7
Läckeby	40,1
Vassmolösa	36,5
Rockneby	33,1
Hagby	28,5
Tvärskog	26,9
Färjestaden	26,2
Skogsby	10,4
Mörbylånga	6,5

Anm. Procenttalen är beräknade som:

a) antal utpendlare från resp församling (tätort) till Kalmar i % av den totala förvärvsarbetande nattbefolkningen i resp församling (tätort),

b) antal utpendlare från resp församling till Kalmar i % av den totala förvärvsarbetande nattbefolkningen i resp församling exkl sysselsatta inom jordbruket.

För Öland anges endast resultaten för Torslunda församling 1960–1965. Från övriga öländska församlingar liksom från Torslunda före 1960 är pendlingsaktiviteten till Kalmar lägre.

Dörby, Hossmo och Kläckeberga inkorporerades med Kalmar 1965-01-01 och räknas därmed till Kalmar stad nämnda år.

Referenser: SCB, Primärmaterial till FR/FoB:s näringsstatistik: 1945: råtabell 1B; 1950: råtabell 2; 1960: råtabell F 12; 1965: råtabell F 6.

SOS FR 1960 VI tab 3, VIII tab 7; SOS FoB 1965 IV tab 5, VI tab 6; SOS FoB 1970 5 tab 4, 8 tab 16.

Tabell 2,6 Andelen jordbrukare i procent bland den förvärvsarbetande befolkningen inom Kalmars närzon 1930 och 1970.

Församling	Andel jordbrukare 1930	1970
Fastlandet:		
Dörby	54	6
Hossmo	59	9
Kläckeberga	50	16
Förlösa	66	20
Ljungby	55	21
Ryssby	64	30
Åby	74	35
Hagby	62	36
Arby	66	36
Voxtorp	59	43
Mortorp	75	36
Summa fastland	63	22
Öland:		
Torslunda	58	18
Mörbylånga	28	13
Algutsrum	79	59
Gårdby	81	61
Vickleby	61	40
N Möckleby	83	58
Sandby	85	64
Högsrum	67	38
Glömminge	75	56
Resmo	69	54
Summa Öland	63	32
Summa närzon	63	25

Referenser: SCB, Primärmaterial till FR/FoB:s näringsstatistik. 1930: råtabell HI ba:1; 1970: råtabell E 2.

Tabell 3.1 Befolkningsutveckling och urbanisering i Sverige 1920–1970.

A) PROCENTUELL BEFOLKNINGSTILLVÄXT I STÄDER OCH TÄTORTER

Städer/tätorter	1920–1930	1930–1940	1940–1950	1950–1960	1960–1970	1920–1970
Städer över 100.000 inv	17,4	16,6	22,9	14,6	4,5	102
» 50.000–99.999 inv	10,5	15,0	24,3	17,4	19,6	122
» 20.000–49.999 inv	8,7	19,2	26,4	20,3	21,2	139
» 10.000–19.999 inv	6,2	13,9	28,4	23,3	24,7	139
Städer över 10.000 inv tot	12,5	16,3	24,6	17,5	14,1	118
Tätorter över 2.000 inv tot	14,6	9,0	23,1	25,1	25,1	166
Tätorter över 200 inv tot	11,5	20,3	30,1	17,0	20,6	146
Riket totalt	4,2	3,7	10,6	6,4	7,7	37

B) ANDEL AV RIKETS TOTALBEFOLKNING

Städer/tätorter	1920	1930	1940	1950	1960	1970
Städer över 10.000 inv	33	36	40	45	50	53
Tätorter över 2.000 inv	36	40	47	52	61	71
Tätorter över 200 inv	45	48	56	66	73	81

Referenser: Riket samt städer över 10.000 inv 1970: SOS FR 1920 I tab 1, 3, II tab 1–3; SOS FR 1930 I tab 1–4; SOS FR 1940 I tab 1, 16–17; SOS FR 1950 I tab 1, 8, 12; SOS FR 1960 I s 4^0, II tab 1, bil 1; SOS FoB 1970 1 s 9, 2 tab 1, bil 2.

Tätorter: T Falk 1976 tab 4.4 (s 97). Perioden 1920–1940 omfattar där samtliga i FR-statistiken upptagna tätorter oavsett storlek, således även tätorter med mindre än 200 inv.

Tabell 3.2 Befolkningstillväxt i sydöstra Sverige 1920–1970: totalt, städer över 10.000 inv 1970 samt tätorter över 2.000 inv 1970.

	Procentuell befolkningstillväxt 1920–1970		
Län	Totalt	Städer över 10.000 inv 1970	Tätorter över 2.000 inv 1970
Kronoberg	5	152	213
Kalmar	4	103	125
Blekinge	4	60	83
Riket, totalt	37	118	141

Anm. Om rikets 24 län ordnas i rangordning efter befolkningstillväxtens storlek får de sydostsvenska länen följande placering:
Totalbefolkningen: Kronoberg (19), Kalmar (21), Blekinge (20).
Städer över 10.000 inv: Kronoberg (6), Kalmar (18), Blekinge (24).
Tätorter över 2.000 inv: Kronoberg (2–3), Kalmar (17), Blekinge (24).

Referenser: SOS FR 1920 I tab 1, 3; II tab 1–3; SOS FoB 1970 1 s 9, 2 tab 1, bil 2.

Tabell 3.3 Befolkningstillväxten i stadsregioner 1960–1970.

A) PROCENTUELL BEFOLKNINGSTILLVÄXT

Stadsregion	1960–1970 Totalt	Stad	Förorter
över 100.000 inv	16,7	4,5	116,7
50.000–99.999 inv	27,6	19,7	52,6
20.000–49.999 inv	24,2	21,4	32,4
över 20.000 inv tot	21,7	12,2	61,1

B) ANDEL AV RIKETS TOTALBEFOLKNING

Stadsregion	1960 Totalt	Stad	Förorter	1970 Totalt	Stad	Förorter
över 20.000 inv tot	53	43	10	60	45	16

Anm. Stadsregion = stad (huvudort) jämte alla tätorter inom ett avstånd på 25 km (40 km för storstäder) från staden. Befolkningsstorlek på stadsregionen efter bosättningen i staden.

Referenser: T Falk 1976, bearbetning av tab 6.9 (s 172–3).

Tabell 3.4 Befolkningstillväxtens komponenter i Kalmar och städer (exkl storstäder) över 20.000 inv 1920 under åren 1920–1950.

Komponenter Orter	1920–1930	1930–1940	1940–1950
Folkökning			
Städer över 20.000 inv	0,75	1,27	1,63
Kalmar	1,18	0,71	1,95
Flyttningsvinst			
Städer över 20.000 inv	0,37	1,04	0,74
Kalmar	0,92	0,48	1,12
Födelseöverskott			
Städer över 20.000 inv	0,38	0,23	0,89
Kalmar	0,26	0,23	0,83
Nativitet och mortalitet			
Allmänna födelsetalet:			
Städer över 20.000 inv	1,44	1,22	1,73
Kalmar	1,37	1,37	1,77
Riket	1,48	1,24	1,67
Åldersspecifikt födelsetal:			
Städer över 20.000 inv	0,52	0,39	0,72
Kalmar	0,52	0,45	0,73
Allmänna dödstalet:			
Städer över 20.000 inv	1,06	0,98	0,86
Kalmar	1,12	1,14	0,93

Anm. Procentsiffrorna har erhållits genom att relatera de absoluta värdena till folkmängden vid periodens slut.

De allmänna talen avser antal födda resp döda i förhållande till totalbefolkningen.

Det åldersspecifika födelsetalet är beräknat som antalet födda i procent av antalet kvinnor i åldern 15–44 år.

Gruppen städer över 20.000 inv 1920 inrymmer även Kalmar som år 1920 hade strax under 20.000 inv. De tre storstäderna har ej medtagits.

Referenser: SOS Bef 1911–1920 tab 4; SOS Bef 1921–1930 tab 4; SOS Bef 1931–1940 tab 3; SOS Bef 1941–1950 tab 7.

Tabell 3.5 Procentuell befolkningstillväxt decennievis för städer över 10.000 inv 1970 under perioden 1920–1970.

Städer	1920–1930	1930–1940	1940–1950	1950–1960	1960–1970	Totalt 1920–1970	Stadsregioner 1960–1970
1) över 100.000 inv							
Malmö	11,8	17,2	21,3	19,5	14,2	117	16,5
Stockholm	20,9	18,3	25,5	12,8	0,3	103	15,3
Göteborg	13,3	12,9	18,2	16,3	8,7	91	20,1
Summa	17,4	16,6	22,9	14,6	4,5	102	16,7
2) 50.000–99.999 inv							
Södertälje	– 4,9	10,9	48,2	31,0	70,6	249	100,1
Västerås	– 0,8	27,1	48,6	32,9	30,4	224	32,2
Linköping	10,9	29,5	40,7	20,9	17,2	186	24,9
Uppsala	12,7	20,5	24,1	24,5	26,9	166	36,6
Borås	35,5	26,4	17,1	9,9	9,9	160	16,7
Karlstad	12,9	19,2	21,8	20,8	22,5	142	21,9
Eskilstuna	8,0	24,6	24,9	11,7	20,7	127	26,8
Sundsvall	14,2	– 2,5	28,9	26,9	23,3	125	22,2
Lund	6,7	13,7	15,6	16,0	32,6	116	52,5
Jönköping	5,2	16,7	29,2	15,3	11,8	104	20,0
Örebro	14,2	11,6	18,6	11,6	19,8	102	22,0
Helsingborg	18,7	11,2	13,6	7,3	8,2	74	19,5
Gävle	2,9	2,2	26,9	17,2	10,7	73	12,5
Norrköping	7,0	7,9	12,5	7,7	6,1	48	13,0
Summa	10,5	15,0	24,3	17,4	19,6	122	27,6
3) 20.000–49.999 inv							
Skellefteå	94,5	85,8	14,4	30,0	45,9	685	23,4
Umeå	39,7	44,4	22,2	44,7	46,9	424	44,0
Örnsköldsvik	20,5	13,2	62,7	14,0	14,8	234	19,1
Köping	– 3,3	17,2	65,5	35,5	29,3	225	26,9
Växjö	11,2	9,5	28,3	23,5	57,8	204	49,8
Karlskoga	22,0	70,6	6,6	12,9	17,7	195	15,6
Skövde	9,5	15,4	46,7	23,3	28,3	193	35,8
Katrineholm	2,4	25,8	35,5	29,6	18,2	185	21,9
Borlänge	–12,1	69,8	22,9	30,0	17,9	181	16,2
Trollhättan	1,7	16,6	34,0	33,2	30,9	178	29,5
Kiruna	53,0	– 8,6	6,6	54,3	20,3	177	18,0
Nyköping	2,1	11,8	45,8	22,5	29,7	164	29,6
Luleå	8,2	1,1	58,8	33,8	24,0	163	36,5
Sandviken	13,3	13,9	37,0	15,8	28,4	163	19,8
Lidköping	11,1	25,9	24,3	16,0	26,2	155	31,8
Halmstad	11,2	17,1	29,2	15,6	19,1	132	22,6
Uddevalla	9,4	8,9	31,4	37,8	7,5	132	11,2
Motala	0,2	32,8	27,8	11,9	12,3	117	19,9
Trelleborg	14,4	11,7	19,8	9,4	26,4	112	38,8
Kalmar	12,7	8,3	25,9	13,9	13,6	99	22,0
Östersund	9,6	12,5	25,3	10,4	14,2	95	21,4
Falun	– 0,7	6,1	29,8	19,8	13,2	85	15,1
Kristinehamn	8,0	8,2	28,9	16,2	4,5	83	6,9
Kristianstad	7,3	18,1	6,1	7,8	19,4	73	22,3
Västervik	6,1	3,2	16,3	17,3	13,6	70	16,2
Landskrona	– 8,1	12,8	22,4	10,5	6,4	49	15,4
Karlskrona	– 2,3	10,5	7,3	– 2,4	1,5	15	18,4
Summa	8,7	19,2	26,1	20,6	21,2	139	24,2

Städer	1920–1930	1930–1940	1940–1950	1950–1960	1960–1970	Totalt 1920–1970	Stadsregioner 1960–1970
4) 10.000–19.999 inv							
Olofström	−27,7	167,7	39,3	62,1	65,4	623	
Hallstahammar	46,3	27,3	57,6	50,2	36,4	501	
Kungälv	16,3	38,3	4,8	82,8	82,5	467	
Oxelösund	− 0,2	− 4,8	58,9	93,9	60,9	371	
Finspång	24,7	31,1	36,0	31,2	42,2	315	
Hofors	40,0	50,1	33,1	25,1	15,0	302	
Nybro	57,1	33,9	28,0	30,3	39,4	290	
Ludvika	4,5	33,1	79,2	40,4	8,0	278	
Kinna	27,3	14,2	60,6	5,6	44,5	256	
Hässleholm	− 3,1	20,4	67,5	28,2	27,3	254	
Ljungby	17,7	23,9	27,3	28,4	43,9	243	
Piteå	20,7	14,1	26,8	34,7	40,0	228	
Enköping	− 0,7	8,6	50,3	31,1	51,1	221	
Säffle	45,8	22,4	18,9	28,3	15,2	214	
Vetlanda	12,8	27,1	31,7	26,6	25,8	201	
Alingsås	42,0	15,5	35,6	13,4	18,5	200	
Nynäshamn	4,7	41,7	45,1	18,5	17,0	198	
Kumla	21,6	27,1	51,4	11,4	7,9	194	
Mariestad	13,2	3,7	30,3	22,6	52,8	187	
Fagersta	− 4,8	42,3	54,4	29,7	3,6	181	
Tranås	10,9	16,7	37,5	23,5	18,7	161	
Norrtälje	− 1,7	6,2	25,8	32,8	47,2	157	
Bollnäs	− 7,1	8,7	33,9	47,6	21,8	143	
Malmberget	1,2	− 1,7	34,9	58,9	13,9	143	
Boden	− 7,4	16,0	66,0	20,7	12,5	142	
Falkenberg	12,4	18,5	30,5	15,2	34,9	141	
Avesta	− 3,8	19,2	33,7	41,0	8,0	137	
Arboga	− 5,1	9,1	56,6	23,7	18,2	137	
Värnamo	9,4	25,3	6,9	16,6	37,1	134	
Varberg	7,9	22,8	22,7	8,2	19,1	124	
Eslöv	1,2	5,9	17,9	17,8	48,6	121	
Ronneby	6,9	1,6	33,9	15,4	30,1	119	
Mjölby	1,1	3,5	17,7	27,1	25,2	110	
Falköping	9,2	10,2	26,5	21,9	12,2	108	
Visby	11,8	17,3	14,9	4,4	28,1	102	
Ängelholm	5,9	24,1	6,5	24,3	16,3	102	
Nässjö	7,7	9,5	20,2	21,7	12,3	94	
Hudiksvall	− 3,2	0,4	27,4	31,2	18,2	90	
Oskarshamn	− 6,0	2,8	32,1	4,9	38,6	86	
Arvika	13,3	12,2	17,1	13,1	9,5	84	
Karlshamn	− 6,7	24,3	17,6	3,7	27,4	80	
Vänersborg	4,7	− 0,3	28,2	17,1	13,7	78	
Skara	7,5	3,0	− 3,8	14,8	26,5	55	
Höganäs	0,7	0,4	22,3	− 4,2	26,0	49	
Sala	2,1	0,3	−12,4	25,3	18,7	33	
Ystad	0,2	− 0,9	13,1	6,6	4,4	25	
Söderhamn	13,4	−10,5	− 9,0	30,7	15,3	22	
Härnösand	8,2	7,1	24,0	15,5	3,3	4	
Summa	6,2	13,9	28,4	23,3	24,7	139	
Totalt städer över 10.000 inv 1970	12,5	16,3	24,6	17,5	14,1	118	

Anm. Stadsregion enl T Falks definition dvs huvudort jämte tätorter inom ett avstånd på 25 km (40 km för storstäder) från huvudorten. (T Falk 1976 s 168–9).

Referenser: SOS FR 1920 I tab 1, II tab 1; SOS FR 1930 I tab 1–2; SOS FR 1940 I tab 1, 16–17; SOS FR 1950 I tab 1, 12; SOS FR 1960 II tab 1, bil 1; SOS FoB 1970 2 tab 1, bil 2. T Falk 1976, bearbetning av tab 6.9 (s 172–3).

Tabell 3.6 Index över Kalmars befolkningstillväxt 1920–1975.

Period	Jämförelsegrupper I	II	III	IV Stad	IV Stadsregion
1920–1970	0,84	0,77	0,71	1,25	–
1920–1930	1,02	1,31	1,46	1,53	–
1930–1940	0,51	0,49	0,43	0,87	–
1940–1950	1,05	1,03	0,99	1,37	–
1950–1960	0,79	0,75	0,67	1,49	1,54
1960–1970	0,96	0,67	0,64	0,60	0,78
1960–1965	0,79	0,65	0,60	0,51	0,62
1965–1970	1,22	0,71	0,71	0,78	1,02
1970–1975	–	–	–	–	0,70

Anm. Indexvärdet är beräknat som Kalmars procentuella befolkningsökning i förhållande till genomsnittet för resp jämförelsegrupp. Värdet 1,00 anger att Kalmar växt i samma takt som jämförelsegruppens städer. Värden över resp under 1,00 anger att Kalmar växt starkare resp svagare än jämförelsegruppen.

Jämförelsegrupp I utgöres av städer över 10.000 inv 1970. Jämförelsegrupp II utgöres av städer (exkl storstäder) över 20.000 inv 1970. Jämförelsegrupp III utgöres av städer i storleksintervallet 20.000–49.999 inv 1970. Jämförelsegrupp IV utgöres av städer i sydöstra Sverige med minst 15.000 inv 1970 jämte deras stadsregioner. Städerna i jämförelsen IV är Kalmar, Västervik, Oskarshamn, Karlskrona, Karlshamn och Växjö. Stadsregion = stad jämte tätorter med minst 20 % pendling år 1970 till staden.

Referenser: se tab 3.5 och 3.7.

Tabell 3.7 Befolkningsutveckling för städer med minst 15.000 inv 1970 och deras stadsregioner i sydöstra Sverige 1920–1975.

A) STÄDER

Stad	1920	1930	1940	1950	1960	1965	1970
Kalmar, A	17.563	19.800	21.439	26.989	30.735	32.739	34.918
B	0,30	0,32	0,34	0,38	0,41	0,42	0,43
Västervik, A	11.889	12.611	13.010	15.137	17.752	18.877	20.168
B	0,20	0,21	0,20	0,21	0,24	0,24	0,25
Oskarshamn, A	9.231	8.675	8.922	11.787	12.369	15.469	17.143
B	0,16	0,14	0,14	0,17	0,17	0,20	0,21
Karlskrona, A	29.477	28.810	31.843	34.183	33.381	34.864	33.873
B	0,50	0,47	0,50	0,49	0,45	0,45	0,42
Karlshamn, A	9.537	8.901	11.068	13.012	13.494	15.789	17.193
B	0,16	0,14	0,17	0,18	0,18	0,20	0,21
Växjö, A	12.823	14.259	15.609	20.025	24.724	31.654	39.019
B	0,22	0,23	0,25	0,28	0,33	0,41	0,48

B) STADSREGIONER

Stadsregion	1950	1960	1965	1970	1975
Kalmar, A	33.050	37.751	41.096	45.806	47.508
B	0,47	0,50	0,53	0,57	0,58
Västervik, A	15.652	18.300	19.484	20.702	21.856
B	0,22	0,24	0,25	0,26	0,27
Oskarshamn, A	13.715	14.480	17.691	19.471	21.393
B	0,19	0,19	0,23	0,24	0,26
Karlskrona, A	42.041	40.592	43.826	45.761	47.610
B	0,60	0,54	0,56	0,57	0,58
Karlshamn, A	15.017	16.221	19.855	22.064	22.581
B	0,21	0,22	0,26	0,27	0,28
Växjö, A	22.630	27.860	35.407	43.552	46.961
B	0,32	0,37	0,46	0,54	0,57

Anm. Stadsregion = stad jämte tätorter med minst 20 % pendling 1970 till staden.

A = folkmängd.
B = procentuell andel av rikets totalbefolkning.

Referenser: 1920–1960: se tab 3.1 Riket samt städer över 10.000 inv 1970. 1965: SOS FoB 1965 I s 9[0]; II tab 1, bil 2. 1970: SOS FoB 1970 1 s 9; 2 tab 1, bil 2; 5 tab 4; 8 tab 15. 1975: SOS FoB 1975 3:2 tab 1; 3:3 tab 2.

Tabell 4.1 Den yrkesverksamma befolkningens procentuella fördelning på huvudnäringar och branscher i riket 1920–1970.

Huvudnäring/Bransch	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970
HUVUDNÄRING								
Jordbruk	41	36	29	25	20	14	12	8
Industri	32	32	35	37	40	44	43	41
därav								
tillverkning	27	26	29	30	32	35	33	31
byggnadsverksamhet	5	6	6	7	8	9	10	10
kraftproduktion			1	1	1	1	1	1
Varuhandel och samfärdsel	13	15	17	18	20	20	20	20
därav								
varuhandel	7	8	10	11	12	12	13	13
samfärdsel	6	7	7	7	8	8	7	7
Tjänster	8	9	13	14	15	20	23	29
Husligt arbete	8	7	5	5	3	2	1	1
Ospecificerat	–	–	1	–	1	0	–	0
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100
BRANSCH								
Gruvor	8	7	10	11	0	1	1	1
Metall- och verkstadsindustri					12	16	16	16
Jord- och stenindustri	2	2	2	2	2	1	1	1
Träindustri	4	4	3	3	3	3	3	3
Pappersindustri	2	3	3	3	3	2	2	2
Grafisk industri						2	2	2
Livsmedelsindustri	3	3	3	3	3	3	3	3
Textilindustri	5	5	5	5	5	4	3	2
Läder-, hår- och gummiindustri	2	2	2	2	2	1	1	1
Kemiindustri	1	1	1	1	1	1	1	2
Sjöfart	2	1	1	1	1	1	–	1
Landtransport	4	4	4	5	4	4	4	4
Post- och teletrafik	1	1	1	2	2	2	2	2
Förvaltning	1	1	1	2	2	2	3	3
Försvar	1	1	1	2	1	1	1	1
Undervisning	1	2	2	2	2	3	4	5
Sjukvård	1	2	2	2	3	4	4	6
Socialvård	–	–	0	1	1	1	2	3
Hotell och restaurang	1	2	2	2	2	2	2	2
Bank och försäkring	1	1	1	1	1	1	2	2
Fastighetsförvaltning	–	–	1	0	0	1	1	1
Uppdragsverksamhet	–	–	0	0	1	2	2	2

Referenser: SOS FR 1920 IV tab 1, V tab 7; SOS FR 1930 III tab 4; SOS FR 1940 III tab 5; SOS FR 1945 IX tab 7; SOS FR 1950 VI tab 1; SOS FR 1960 IX tab 3; SOS FoB 1965 VII tab 7; SOS FoB 1970 10 tab 3.

Tabell 4.2 Den yrkesverksamma befolkningens procentuella fördelning på huvudnäringar och branscher i städer (exkl storstäder) över 20.000 inv 1970 under åren 1920–1970.

Huvudnäring/Bransch	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970
HUVUDNÄRING								
Industri	50	47	49	49	52	52	48	42
därav								
tillverkning[1 2]	43	39	40	40	43	43	39	33
byggnadsverksamhet								
kraftproduktion[2]	7	8	9	9	9	8	9	9
Varuhandel och samfärdsel	25	24	22	22	23	21	22	21
därav								
varuhandel[3]	16	15	14	14	15	14	15	14
samfärdsel	10	9	8	8	8	7	7	7
Tjänster[1 3 4]	11	17	20	20	21	24	29	36
Övriga	13	12	9	8	5	4	1	1
därav								
husligt arbete[4]	9	8	5	5	3	2	–	–
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100
BRANSCH								
Gruvor								
Metall- och verkstadsindustri	14	11	15	17	20	22	–	–
Jord- och stenindustri	1	1	1	1	1	–	–	–
Träindustri	3	2	2	2	2	1	1	1
Pappersindustri						2	2	
Grafisk industri	3	3	3	3	3	–	–	4
Livsmedelsindustri	4	4	4	4	4	4	3	3
Textilindustri	10	10	9	8	8	–	–	–
Textil- och beklädnadsindustri	–	–	–	–	–	6	5	3
Läder-, hår- och gummiindustri	4	5	4	3	3	–	–	–
Kemiindustri	2	2	2	1	2	2	–	–
Sjöfart	2	2	1	1	–	–	–	–
Landtransport	–	6	5	5	–	–	–	–
Post- och teletrafik	–	2	2	2	–	–	–	–
Förvaltning	–	2	2	3	–	5	5	–
Försvar	–	3	3	–	–			–
Undervisning	–	2	2	2	3	4	5	6
Sjukvård	–	4	5	5	6	6	7	8
Socialvård	–		–	–	–	–	–	3
Hotell och restaurang	–	3	3	3		2	2	2
Bank och försäkring	–	1	1	1	5[5]	2[6]	2[6]	5[7]
Fastighetsförvaltning	–	–	1	1				
Uppdragsverksamhet	–	–	1			–	–	

[1] Reparationsverkstäder ingår år 1970 i huvudnäringen tjänster efter att tidigare ha förts till tillverkningsindustrin.

[2] Kraftproduktion ingår från och med 1960 i tillverkningsindustri.

[3] Varuhandeln innehåller år 1920 även tjänstebranscherna hotell och restaurang samt bank och försäkring.

[4] Husligt arbete redovisas inkl tjänster åren 1965 och 1970.

[5] Uppgiften avser hotell och restaurang, bank och försäkring, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet.

[6] Uppgiften avser bank och försäkring samt fastighetsförvaltning.

[7] Uppgiften avser bank och försäkring, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet.

Anm. I statistiken ingående städer är följande: åren 1920–1945 städer över 20.000 inv 1970 exkl storstäder samt Borlänge, Karlskoga, Kiruna och Sandviken. År 1940 även exkl Köping, Motala, Skellefteå och Örnsköldsvik. Åren 1950–1970 städer över 20.000 inv 1970 exkl storstäder.
Uppgifterna avser förvärvsarbetande nattbefolkning.

Referenser: SOS FR 1920 IV tab 4; SOS FR 1930 III tab 3; SOS FR 1940 III tab 8; SOS FR 1945 V tab 4; SOS FR 1950 IV tab 2; SOS FR 1960 VI tab 3; SOS FoB 1965 IV tab 5; SOS FoB 1970 5 tab 4.

Tabell 4.3 Funktionsindex för Kalmar 1920–1970.

Funktion	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970
HUVUDFUNKTIONER								
Industri[1]	0,91	0,90	0,81	0,80	0,78	0,80	0,82	0,84
Varuhandel	–	1,25	1,30	1,20	1,25	1,27	1,20	1,14
Samfärdsel	1,79	1,45	1,55	1,48	1,52	1,47	1,38	1,28
Tjänster[1 2]	–	0,83	0,97	1,13	1,14	1,10	1,11	1,08
UNDERFUNKTIONER								
Metall- och verkstadsindustri	0,60	0,82	0,67	0,66	0,56	0,63	–	–
Verkstadsvarutillverkning	–	–	–	–	–	–	0,79	–
Metallvaru, maskin, elektro	–	–	–	–	–	–	–	0,84
Jord- och stenindustri	1,09	0,70	0,45	0,36	0,58	–	–	–
Träindustri	0,78	0,46	0,84	0,65	0,69	1,00	1,08	1,50
Massa- och pappersindustri	0,91	0,84	0,74	0,80	0,69	0,37	0,35	0,71
Grafisk industri						–	–	
Livsmedelsindustri	2,02	2,12	2,00	2,21	2,33	2,10	2,19	2,41
Textilindustri	0,50	0,36	0,32	0,28	0,27	–	–	–
Textil- och beklädnadsindustri	–	–	–	–	–	0,25	0,24	0,21
Läder-, hår- och gummiindustri	0,43	0,46	0,26	0,25	0,21	–	–	–
Kemisk industri	3,83	2,47	1,59	1,69	1,32	1,19	–	–
Kemi- och gummiindustri	–	–	–	–	–	–	0,44	–
Byggnadsverksamhet	0,86	1,10	1,16	1,02	1,16	1,19	1,07	0,99
Kraftproduktion mm			1,50	1,00	1,08	–	–	–
Sjöfart	4,10	3,56	3,25	3,56	–	–	–	–
Landtransport	–	1,07	1,21	1,22	–	–	–	–
Post och tele	–	0,69	1,21	1,19	–	–	–	–
Förvaltning	–	1,41	1,57	1,65	–	1,39	1,47	–
Försvar	–	0,10	0,09	–	–			–
Undervisning	–	1,09	1,05	1,00	0,96	1,00	1,12	0,98
Sjukvård	–	0,83	0,92	0,92	0,91	0,89	0,96	1,05
Socialvård	–		–	–	–	–	–	0,97
Hotell och restaurang	–	0,91	0,97	0,86		1,10	1,06	0,94
Bank och försäkring	–	1,27	1,27	1,30	1,19[3]			
Fastighetsförvaltning	–	–	1.82	1,33		1,26[4]	1,17[4]	1,02[5]
Uppdragsverksamhet	–	–	1,40			–	–	

[1] Reparationsverkstäder ingår 1970 i huvudnäringen tjänster efter att tidigare ha förts till tillverkningsindustrin.

[2] Inkl husligt arbete 1965 och 1970.

[3] Uppgiften avser hotell och restaurang, bank och försäkring, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet.

[4] Uppgiften avser bank och försäkring samt fastighetsförvaltning.

[5] Uppgiften avser bank och försäkring, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet.

Anm. Betr beräkning av funktionsindex se kap 4.1.

Referenser: se tab 4.2.

Tabell 4.4 Sysselsättningstillväxt i procent inom vissa huvudnäringar och branscher i Kalmar och andra städer (exkl storstäder) över 20.000 inv 1970 under åren 1920–1970.

Huvudnäring Bransch	1920– 1930	1930– 1940	1940– 1950	1950– 1960	1960– 1965	1965– 1970	1930– 1960
INDUSTRI							
Kalmar	13,0	3,6	24,1	11,8	2,4	– 2,3	43,8
Städer[1]	9,9	21,7	27,5	16,8	2,3	– 6,4	89,4
VARUHANDEL							
Kalmar	–	6,4	19,7	6,6	10,6	– 6,0	35,9
Städer	–	14,5	27,9	11,7	19,7	– 2,9	66,1
SAMFÄRDSEL							
Kalmar	– 2,1	– 3,4	24,7	– 8,8	0,9	– 2,0	9,9
Städer	16,1	0,7	30,5	0,3	10,2	4,3	33,4
TJÄNSTER							
Kalmar	–	59,2	42,8	22,3	22,1	29,4	178,0
Städer	–	51,4	26,3	35,8	24,7	31,1	160,2
Metall- och verkstadsindustri							
Kalmar	35,3	21,6	29,1	36,5	8,1	19,8	114,4
Städer	– 4,6	66,4	59,9	29,7	–	–	215,6
Livsmedel							
Kalmar	29,4	7,1	29,9	0,4	– 9,1	– 0,7	39,6
Städer	17,6	24,6	18,4	19,0	–11,3	–12,0	74,9
Kemisk industri							
Kalmar	–41,1	–30,3	13,3	–15,6	–	–	–33,4
Städer	–14,4	20,9	90,7	8,9	–	–	67,8
Undervisning							
Kalmar	–	– 6,6	47,4	68,0	50,8	8,7	131,9
Städer	–	6,2	63,6	76,8	36,2	22,5	204,3
Sjukvård							
Kalmar	–	79,8	31,1	9,5	36,8	48,2	158,2
Städer	–	77,3	38,6	19,2	30,3	32,9	194,0

[1] Med städer avses städer (exkl storstäder) över 20.000 inv 1970. Samma begränsningar i redovisningen gäller dock som i tabell 4.2. För perioderna 1920–1930, 1930–1940 samt 1930–1960 är således även Borlänge, Karlskoga, Kiruna och Sandviken exkluderade. För perioden 1940–1950 förutom nämnda fyra städer även Köping, Motala, Skellefteå och Örnsköldsvik.

Anm. Uppgifterna avser förvärvsarbetande nattbefolkning. Reparationsverkstäder ingår år 1970 i huvudnäringen tjänster efter att tidigare ha förts till tillverkningsindustrin. Från och med 1965 innehåller tjänster även husligt arbete.

Referenser: se tab 4.2.

Tabell 5.1 Arbetarlöner inom tillverkningsindustrin i Sverige 1920–1970.

Detaljgrupp	1930	1940	1950	1960	1970
MÄN					
Tillverkningen, totalt[1]	1,23	1,22	1,94	5,64	12,20
därav					
kvarnar	1,32	1,39	1,90	5,05	11,97
margarinfabriker[2]	1,31	1,31	1,95	5,47	12,60
oljor och fetter	1,23	1,35	2,07	5,62	12,15
chokladindustri	1,22	1,29	1,88	5,27	11,35
slakterier	1,39	1,46	–	5,32	12,63
konservfabriker	1,12	1,14	1,79	4,60	11,05
mejerier[2]	–	1,31	1,91	4,74	11,18
tändsticksfabriker	1,08	1,06	1,74	4,86	11,34
mekaniska verkstäder[3]	1,23	1,26	2,06	5,89	12,51
varv	1,25	1,28	2,04	6,45	13,86
elektroindustri	1,37	1,38	2,17	5,80	12,31
kakelfabriker	1,16	1,04	1,65	5,22	11,67
grafiska anstalter	1,39	1,59	–	–	–
tidningstryckerier	1,65	1,91	2,55	5,68	13,03
tapetfabriker	1,00	1,24	1,83	–	–
lådfabriker[4]	0,97	0,92	1,73	4,83	11,44
byggnadssnickerier[5]	1,02	1,05	1,68	5,14	11,83
sömnadsfabriker	1,30	1,30	1,99	4,94	10,75
KVINNOR					
Tillverkningen, totalt[1]	0,73	0,79	1,37	3,96	9,97
därav					
margarinfabriker[2]	–	0,78	1,37	4,34	10,65
oljor och fetter	0,77	0,81	1,33	4,23	9,91
chokladindustri	0,67	0,74	1,21	3,88	9,69
slakterier	0,88	0,93	–	4,15	10,49
konservfabriker	0,76	0,70	1,23	3,53	9,35
mejerier[2]	–	0,78	1,42	3,83	9,67
tändsticksfabriker	0,70	0,67	1,28	3,64	9,31
mekaniska verkstäder	0,87	0,80	1,44	4,46	10,91
elektroindustri	0,97	0,89	1,51	4,29	10,39
kakelfabriker	0,73	0,65	1,20	3,85	9,74
grafiska anstalter	0,74	0,84	–	–	–
tidningstryckerier	0,96	0,90	1,43	3,92	10,90
tapetfabriker	–	0,75	–	–	–
sömnadsindustri	0,80	0,82	1,44	3,81	9,23

[1] År 1930 inkl byggnadsverksamhet, handel och samfärdsel.

[2] År 1930 margarinfabriker och mejerier tillsammans.

[3] År 1950 inkl varven.

[4] År 1930 och 1940 sågverk och hyvlerier.
År 1950 låd- och wallboardfabriker.

[5] År 1930 och 1940 snickerier och möbelfabriker.
Åren 1950–1970 byggnadssnickerier och trähusfabriker.

Anm. Lönen är beräknad som genomsnittslön i kronor per timme exkl samtliga lönetillägg. För åren 1930, 1960 och 1970 avses genomsnittslön per timme oavsett löneform. För åren 1940 och 1950 genomsnittslön per timme för tidlön.

Referenser: SOS LÅ 1930 tab 8; SOS LÅ 1940 tab 30; SOS LÅ 1950 tab 39; SOS Löner 1960 tab 17; SOS Löner 1970 tab 11.

Tabell 5.2 Andelen kvinnor i procent bland arbetarna vid större tillverkningsföretag med produktion för utomregional nivå i Kalmar 1913–1955.

Företag	1913	1920	1930	1940	1950	1955
Sverige: tillverkningen totalt	17	18	19	22	19	19
Kalmar: tillverkningen totalt	24	26	16	21	22	20
Mansdominerad tillverkning						
Kalmar Verkstads AB	0	0	0	0	0	0
AB Siefvert & Fornander	0	0	0	0	1	0
Teknoterm Systems AB	0	0	0	0	0	0
Kalmar varv	0	0	0	0	0	0
AB Kalmar Lådfabrik	0	0	0	0	0	0
AB Kalmarkök	–	–	–	–	0	0
Nya Margarin AB Svea – Oljefabriken	–	–	7	3	1	2
Kalmar Ångkvarn KB	5	4	3		se nedan	
Kalmar Läns Slakterier – Slakteriet	0	13	0		se nedan	
Kring Kalmars genomsnitt						
Kalmar Ångkvarn KB		se ovan		12	15	19
Kalmar Läns Slakterier – Slakteriet		se ovan		17	13	13
Nya Margarin AB Svea – Margarinfabriken	28	21	15	30	45	35
AB Kalmar Nya Tapetfabrik	24	21	15	20	14	16
A T Sandbäcks Kakelfabrik	12	13	8	–	–	–
STAB:s Tryckeri	–	19	23	–	–	–
AB Barometern	–	–	–	–	13	13
Kvinnodominerad tillverkning						
AB Kalmar Tändsticksfabrik	51	49	52	55	52	53
AB Kalmar Chokladfabrik	76	76	73	83	70	68
Kalmar Läns Slakterier – Konservfabriken	–	–	–	–	82	80
AB Lumalampan	–	–	–	–	–	92
Konfektions AB Nibe	–	–	–	92	98	100

Referenser: RA, Kommerskollegium avd för näringsstatistik: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1913–1918.

RA, Kommerskollegium statistiska byrån: Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1919–1923.

SCB, Primärmaterial till industristatistiken för Kalmar 1924–1955.

SOS Industri 1913–1955.

Tabell 5.3 Kalmars andel av sysselsättningen i procent inom byggnads- och kraftindustri i riket 1920–1975.

FÖRVÄRVSARBETANDE NATTBEFOLKNING

Bransch	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
Byggnadsindustri	0,39	0,47	0,47	0,47	0,45	0,41	0,32
Kraftproduktion			0,50	0,53	0,43	0,44	–

FÖRVÄRVSARBETANDE DAGBEFOLKNING

Bransch	1931	1960	1970	1975
Byggnadsindustri	0,46	0,57	0,55	0,43
Kraftproduktion	0,58	0,44	0,45	–

Referenser: Kalmar 1920–1970: se tab 4.2.
Riket 1920–1970: se tab 4.1.
Kalmar 1975: SOS FoB 1975 6:1 tab 4, 7:1 tab 4.
Riket 1975: SOS FoB 1975 6:1 tab D.
SOS FöR 1931 tab A, tab 9.

Tabell 5.4 Andel sysselsatta i procent inom industrin: städer över 10.000 inv 1970 i sydöstra Sverige 1920–1975.

Stad	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975
Kalmar	46	42	40	41	42	38	36
Västervik	55	46	44	51	47	40	39
Oskarshamn	54	53	–	58	59	52	53
Nybro	–	–	–	63	64	58	61
Karlskrona	21	19	35	42	43	42	41
Karlshamn	43	37	41	45	47	35	36
Ronneby	–	–	–	48	52	47	48
Olofström	–	–	–	73	77	80	79
Växjö	40	32	28	33	37	31	29
Ljungby	–	–	–	55	58	55	51

Anm. 1920–1960 förvärvsarbetande nattbefolkning.
1970–1975 förvärvsarbetande dagbefolkning exkl reparationsverkstäder, vilka förts till tjänster.

Referenser: 1920–1970: se tabell 4.2.
1975: SOS FoB 1975 7:1 tab 4.

Tabell 5.5 Industrisysselsättningens tillväxt i procent i Kalmar, Karlskrona och Växjö 1920–1970.

Stad	1920–1930	1930–1940	1940–1950	1950–1960	1960–1965	1965–1970
Kalmar	13,0	3,6	24,1	11,8	2,4	−2,3
Karlskrona	− 7,9	–	13,1	3,6	3,4	−9,3
Växjö	−14,4	48,6	41,1	39,8	26,1	4,1
Städer över 20.000 inv 1970 (exkl storstäder)	9,9	21,7	27,5	16,8	2,3	−6,4

Anm. För Karlskrona ej jämförbara uppgifter mellan 1930 och 1940 till följd av omklassificeringar i näringsgrensschemat.
1920–1965 industri inkl reparationsverksamhet mm.
1970 industri exkl reparationsverksamhet mm.
Uppgifterna avser förvärvsarbetande nattbefolkning. Se även not 1 till tab 4.4.

Referenser: se tabell 4.2.

Tabell 5.6 Företagarverksamheten i Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Blekinge län 1919–1939.

Län	Existerande företag 1 jan 1919	Existerande företag 31 dec 1939	Nybildade företag 1919–1939 i verksamhet 1940	Avvecklade företag 1919–1939 i verksamhet före 1919
A) PROCENTUELL ANDEL AV RIKET				
Jönköping	7,8	10,3	12,1	7,3
Kronoberg	2,6	2,7	2,9	2,8
Kalmar	4,2	4,1	4,1	5,0
Blekinge	1,1	1,0	0,8	1,0
B) PROCENTUELL ANDEL AV STÄDER ÖVER 10.000 INV 1929				
Jönköping	2,7	2,1	1,6	3,1
Kronoberg	–	–	–	–
Kalmar	1,6	1,2	1,1	2,2
Blekinge	0,4	0,3	0,2	0,5

Anm. Städer över 10.000 inv 1929 utgöres av i
Jönköpings län: Jönköping,
Kronobergs län: ingen stad över 10.000 inv,
Kalmar län: Kalmar och Västervik,
Blekinge län: Karlskrona.

Referenser: Bearbetning av E Dahmén 1950 II bil 7.

Tabell 5.7 Varuhandelns och samfärdselns procentuella sysselsättningstillväxt i Sverige 1920–1970.

Huvudnäring Bransch	1920–1930	1930–1940	1940–1945	1945–1950	1950–1960	1960–1965	1965–1970	1920–1970
Samtliga näringar	11	4	0	4	4	6	– 1	32
Varuhandel	43	20	8	16	20	4[1]	– 4	158
därav								
partihandel	–	–	–	–	8	20	– 1	–
detaljhandel	–	–	–	–	22	– 3	– 6	–
Samfärdsel	25	5	9	14	– 3	2	0	61
därav								
sjötransport	4	–22	–14	8	–13	–26[2]		49
järnvägstrafik	8	–11	23	6	–22	–13	–16	72
övrig landtransport	84	35	11	12	6	8	6	278
flygtransport	–	–	–	111	89	18	2	–
post	35	33	13	19	17	17	3	240
tele	17	24	19	26	–10	– 3	8	104

[1] Sysselsättningen år 1960 enl de reviderade uppgifterna i FR 1960 XI s 17[0].

[2] Avser perioden 1960–1970.

Referenser: se tabell 4.1.
SOS FR 1960 XI s 17[0].

Tabell 5.8 Antal sysselsatta inom varuhandeln i Kalmar i procent av riket 1920–1975.

År	Handel totalt nattbef	dagbef	Partihandel nattbef	dagbef	Detaljhandel nattbef	dagbef
1920	0,59					
1930	0,72					
1940	0,64					
1945	0,59					
1950	0,61		0,79		0,51	
1960	0,54–0,62	0,64–0,74	0,68–0,84	0,79–0,98	0,48–0,54	0,57–0,64
1965	0,57	0,69	0,64	0,80	0,54	0,63
1970	0,56	0,68	0,56	0,71	0,57	0,66
1975	0,48	0,67	0,43	0,61	0,51	0,71

Anm. Det högre värdet år 1960 är beräknat efter FR:s officiella uppgifter över handelns sysselsättning. Det lägre värdet är beräknat efter de reviderade sysselsättningsuppgifterna i FR 1960 XI s 17⁰.

Referenser: Kalmar 1920–1970: se tab 4.2.
Kalmar 1975: SOS FoB 1975 6:1 tab 4, 7:1 tab 4.
Riket 1920–1970: se tab 4.1.
Riket 1975: SOS FoB 1975 6:1 tab D.

Tabell 5.9 Antal sysselsatta inom partihandelns detaljgrupper i Kalmar i procent av riket 1931–1970.

	Dagbefolkning		Nattbefolkning			
	FöR	FöR	FR	FR	FoB	FoB
Detaljgrupp	1931	1951	1950	1960	1965	1970
Livsmedel	1,33	1,65	1,46	1,30	1,28	1,33
Textil och beklädnad	0,61	0,95	0,90	0,44	0,20	0,16
Bosättningsartiklar	–	0,98	1,10	1,16	0,82	0,68
Byggnadsmaterial	1,47	0,72	0,62	0,62	0,63	0,50
Bränsle, drivmedel	–			0,94	0,72	0,70
Maskiner mm	0,23	0,28	0,62	0,63	0,29	0,25
Övriga	1,10	0,94	–	–	–	–
Totalt	0,72	0,93	0,79	0,84	0,64	0,56

Anm. Relativtalen för år 1960 beräknade på de oreviderade sysselsättningsuppgifterna över partihandeln. Totalen beräknad på reviderad statistik ger 0,68.

Referenser: FR/FoB-material: Kalmar se tab 2.4; Riket se tab 4.1.
FöR-material: SCB, Primärmaterial till FöR 1931 och FöR 1951 för Kalmar.
SOS FöR 1931 tab A, SOS FöR 1951 tab 2.

Tabell 5.10 Partihandelssysselsatt dagbefolkning i procent av riket: städer över 15.000 inv 1970 i sydöstra Sverige 1931–1975.

Stad	FöR 1931	FöR 1951	FöR 1972	FR 1960	FoB 1965	FoB 1970	FoB 1975
Kalmar	0,72	0,93	0,67	0,98–0,79	0,80	0,71	0,61
Västervik	0,31	0,18	0,15	0,26–0,21	0,15	0,15	0,08
Oskarshamn	0,19	0,19	0,17	0,18–0,14	0,14	0,12	0,11
Karlskrona	0,46	0,39	0,25	0,42–0,34	0,28	0,23	0,23
Karlshamn	0,34	0,24	0,25	0,37–0,30	0,26	0,22	0,16
Växjö	0,29	0,45	0,62	0,48–0,39	0,61	0,78	0,77

Anm. Uppgifterna i FR 1960, FoB 1965 och FöR 1931, 1951 och 1972 avser den vid resp tidpunkt administrativa kommunen. Uppgifterna i FoB 1970 och 1975 avser tätorterna.

Det högre värdet år 1960 är beräknat efter FR:s officiella uppgifter över partihandelssysselsättningen. Det lägre värdet är beräknat efter de reviderade sysselsättningsuppgifterna i FR 1960 XI s 17^{0}.

Referenser: FR/FoB-material: Enskilda städer 1960–1970 se tab 4.2; 1975 SOS FoB 1975 7:1 tab 4.
Riket 1960–1970 se tab 4.1; 1975 SOS FoB 1975 6:1 tab D.

FöR-material: Enskilda städer SOS FöR 1931 tab 9, SOS FöR 1951 tab 8, SoS FöR 1972 2:2 tab 8:2.
Riket SOS FöR 1931 tab A, SOS FöR 1951 tab 1, SOS FöR 1972 2:1 tab 1.

Tabell 5.11 Antal sysselsatta inom samfärdseln i Kalmar i procent av riket 1920–1970.

Huvudnäring Bransch	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970
Samfärdsel, totalt								
nattbefolkning	0,83	0,65	0,60	0,60	0,60	0,57	0,56	0,55
dagbefolkning						0,62	0,65	0,56
därav								
sjöfart								
nattbefolkning	1,54	1,16	1,13	1,17	1,06	1,17	1,23	1,16
dagbefolkning						–	1,32	–
landtransporter								
nattbefolkning	–	0,51	0,48	0,50	0,48	0,43	0,40	0,40
dagbefolkning						–	0,51	–
post och tele								
nattbefolkning	–	0,50	0,55	0,55	0,58	0,54	0,57	0,64
dagbefolkning						–	0,65	0,80

Anm. Sjöfart och landtransporter innehåller även stödtjänster (spedition, stuveri, mäkleri mm) åren 1920–1945 och 1965–1970.

Referenser: Kalmar se tab 2.4.
Riket se tab 4.1.

Tabell 5.12 Varutrafiken över hamnarna i Karlshamn och Oskarshamn i procent av varutrafiken över Kalmar hamn 1920–1975.

	Karlshamn			Oskarshamn		
År	Tot	In	Ut	Tot	In	Ut
1921/25	74			84		
1926/30	89			94		
1931/35	90			97		
1936/40	118			79		
1941/45	99			77		
1946/50	91	116	81	81	66	91
1951/55	98	82	108	77	69	82
1956/60	156	93	195	70	56	79
1961/65	196	113	237	75	59	83
1966/70	246	75	406	77	37	114
1971/75	377	98	623	79	34	118

Tot = Total, In = Inrikes, Ut = Utrikes.

Anm. Uppgifterna över relationerna Karlshamn/Kalmar perioden 1946/50 avser åren 1948/50.

Referenser: SOS Sjöfart 1921–1970.
SOS SM T 1972:58, 1973:45, 1974:46, 1976:6, 1976:18.

Tabell 5.13 Antal sysselsatta samt omsättningen inom sjöfartens detaljgrupper i Kalmar i procent av riket 1931 och 1951.

	Sysselsatta		Omsättning	
Detaljgrupp	1931	1951	1931	1951
Rederiverksamhet	1,12	0,88	1,35	0,52
Spedition, stuveri mm	1,52	1,08	1,08	0,73
Hamnrörelse	1,54	1,50	1,11	1,76
Totalt	1,05	0,99	0,94	0,55

Referenser: SCB, Primärmaterial till FöR 1931 och FöR 1951 för Kalmar. SOS FöR 1931 tab A, 8, 9; SOS FöR 1951 tab 1.

Tabell 5.14 Tjänsternas procentuella sysselsättningstillväxt i Sverige 1920–1970.

Bransch	1920–1930	1930–1940	1940–1945	1945–1950	1950–1960	1960–1965	1965–1970	1920–1970
Tjänster, totalt	35	46	9	14	35	25	24	415
därav								
förvaltning	8	53	35	14	22	28	31	422
försvar	33	8	41	−22	1	12	3	85
sjukvård	38	26	8	28	48	29	37	524
undervisning	39	3	1	32	60	29	17	361
bank och försäkring	20	20	4	16	44	33	8	261
hotell och restaurang	82	15	− 6	10	−13	− 5	− 2	78
uppdragsverksamhet	–	–	37	29	85	61	35	–
socialvård	–	–	23	15	88	49	83	–
fastighetsförvaltning	–	–	–	14	20	33	29	–

Referenser: se tab 4.1.

Tabell 5.15 Kalmars andel i procent av sysselsättningen inom tjänstenäringen i riket 1920–1970.

	Nattbefolkning								Dagbefolkning	
Bransch	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1965	1970	1960	1970
Tjänster, totalt	0,51	0,48	0,53	0,60	0,60	0,54	0,53	0,57	0,59	0,63
därav										
förvaltning	–	0,92	0,91	0,93	0,87	0,90	0,86	0,91	–	0,84
försvar	–	0,10	0,08	1,10	0,94	0,64	0,72	0,74	–	
sjukvård	–	0,47	0,57	0,57	0,58	0,57	0,60	0,65	0,64	0,82
undervisning	–	0,44	0,40	0,40	0,43	0,48	0,56	0,52	0,47	0,56
bank och försäkring	–	0,62	0,55	0,52	0,48	0,45	0,44	0,52	–	0,61
hotell och restaurang	–	0,50	0,53	0,46	0,57	0,52	0,50	0,49	0,54	0,55
uppdragsverksamhet	–	–	0,59	0,49	0,46	0,54	0,53	0,39	–	0,48
fastighetsförvaltning	–	–	–	0,76	0,94	0,85	0,63	0,53	–	0,58
socialvård	–	–	0,39	0,43	0,46	0,38	0,36	0,47	–	0,49

Referenser: Kalmar, se tab 2.4. Riket, se tab 4.1.

Tabell 5.16 Antal tjänstesysselsatta i procent av riket: städer över 15.000 inv 1970 i sydöstra Sverige 1920–1975.

	Nattbefolkning						Dagbefolkning		
Bransch/stad	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1960	1970	1975
Tjänster, totalt									
Kalmar	0,51	0,48	0,53	0,60	0,60	0,55	0,59	0,62	0,61
» exkl försvar		0,54	0,57						
Västervik	0,33	0,38	0,38	0,31	0,31	0,33	0,35	0,36	0,36
» exkl försvar		0,43	0,41						
Oskarshamn	0,12	0,15	–	0,13	0,15	0,16	0,16	0,23	0,23
» exkl försvar		0,17	–						
Karlskrona	3,13	2,35	1,50	1,34	1,04	0,78	0,89	0,78	0,72
» exkl försvar		0,56	0,38						
Karlshamn	0,16	0,20	0,22	0,19	0,20	0,18	0,17	0,25	0,24
» exkl försvar		0,22	0,24						
Växjö	0,36	0,43	0,66	0,63	0,62	0,60	0,66	0,84	0,83
» exkl försvar		0,39	0,61						
Förvaltning									
Kalmar	–	0,92	0,91	0,93	–	–	–	–	–
Västervik	–	0,31	0,34	0,29	–	–	–	–	–
Oskarshamn	–	0,27	–	0,18	–	–	–	–	–
Karlskrona	–	0,76	0,75	0,81	–	–	–	–	–
Karlshamn	–	0,27	0,26	0,23	–	–	–	–	–
Växjö	–	0,24	0,30	0,33	–	–	–	–	–
Sjukvård									
Kalmar	–	0,47	0,57	0,57	0,58	0,57	0,64	0,82	0,85
Västervik	–	0,98	0,89	0,80	0,68	0,86	0,94	0,89	0,85
Oskarshamn	–	0,15	–	0,19	0,20	0,18	0,19	0,32	0,31
Karlskrona	–	0,54	0,65	0,67	0,61	0,89	1,11	1,11	0,99
Karlshamn	–	0,28	0,30	0,28	0,27	0,23	0,24	0,40	0,30
Växjö	–	0,46	1,10	1,06	0,94	1,09	1,29	1,31	1,26
Undervisning									
Kalmar	–	0,44	0,40	0,40	0,43	0,48	0,47	0,56	0,53
Västervik	–	0,21	0,20	0,20	0,19	0,22	0,22	0,25	0,26
Oskarshamn	–	0,13	–	0,09	0,13	0,20	0,19	0,26	0,26
Karlskrona	–	0,47	0,50	0,60	0,56	0,47	0,47	0,56	0,40
Karlshamn	–	0,16	0,16	0,15	0,16	0,20	0,16	0,28	0,26
Växjö	–	0,29	0,32	0,36	0,39	0,47	0,47	0,73	0,76

Anm. År 1970 och 1975 tjänster inkl husligt arbete och reparationsverksamhet.

Referenser: Enskilda städer 1920–1970: se tab 4.2, 1975: FoB 1975 7:1 tab 4. Riket 1920–1970: se tab 4.1, 1975: FoB 1975 6:1 tab D.

Tabell 5.17 Sysselsatta vid länsstyrelserna och vissa regionala statliga organ i Kalmar, Karlskrona och Växjö 1950 och 1966.

Stad	Länsstyrelsen 1950	Länsstyrelsen 1966	Regionala statliga organ 1966
Kalmar:			
antal sysselsatta	91	234	269
procent av riket	3,9	3,4	3,4
Karlskrona:			
antal sysselsatta	64	161	226
procent av riket	2,8	2,3	2,9
Växjö:			
antal sysselsatta	63	174	243
procent av riket	2,7	2,5	3,1

Anm. De regionala statliga organ som åsyftas är länsarbetsnämnd, länsbostadsnämnd, länsarkitektorganisation, länsläkarorganisation, länsskolnämnd, länsingenjörskontor, skogsvårdsstyrelse, länsnykterhetsnämnd, lantbruksnämnd, länsvägförvaltning, länslantmäteri, länsveterinärorganisation.

Referenser: SOU 1950:28 s 474–5, SOU 1967:21 bil 4, SOU 1967:23 bil 7 och 8, Kalmar 1967 s 111–2.

Tabell 6.1 Andelen kvinnor i procent bland den förvärvsarbetande befolkningen i Kalmar fördelade på näringar och branscher 1920–1970.

Näringsgren/Bransch	1920	1950	1970
Tillverkningsindustri	14	23	25
därav metall och verkstad	2	8	18[1]
jord och sten	9	20	–
trä	0	4	9
pappers och grafisk	17	25	28
livsmedel	16	30	43
textil	80	77	82[2]
läder, hår, gummi	4	1	–
kemisk	48	41	–
Byggnadsverksamhet, kraftproduktion mm	2	3	13
Handel	43	39	55
därav partihandel	–	17	20
detaljhandel	–	56	60
Samfärdsel	6	15	24
därav sjöfart	1	3	–
landtransporter	–	4	–
post och tele	–	54	47
Tjänster	44	49	61
därav förvaltning	–	39	44
försvar	–	12	
undervisning	–	59	62
sjukvård	–	78	89
socialvård	–	62	95
bank och försäkring	–	34	55
Husligt arbete	97	100	100
Totalt	37	31	39

[1] Verkstadsvaruindustri.
[2] Textil- och beklädnadsindustri.

Referenser: SCB, Primärmaterial till FR/FoB 1920–1970: FR 1920 råtabell H I b:10, FR 1950 råtabell 2, FoB 1970 råtabell P 13.

Tabell 6.2 Befolkningens i Kalmar procentuella ålderssammansättning 1920–1970.

Stad	År	Åldersgrupper 0–14 år	15–29 år	30–44 år	45–59 år	60–ω år
Kalmar	1920	26,1	26,6	21,4	14,4	11,6
	1930	21,5	28,3	22,2	16,1	11,9
	1940	19,2	24,9	–	–	–
	1950	22,5	22,6	23,6	18,0	13,3
	1960	21,8	20,8	21,3	20,3	15,9
	1970	19,3	24,3	17,5	18,9	19,9
Förorterna	1950	23,8	20,0	20,8	18,2	17,2
	1960	24,6	17,4	20,6	19,8	18,1
	1965	23,8	19,5	20,4	17,9	18,3
	1970	25,7	21,3	20,6	16,3	16,0
Kalmar inkl förorterna	1950	22,8	22,1	23,1	18,0	14,0
	1960	22,3	20,1	21,1	20,1	16,3
	1965	20,5	22,7	19,4	19,5	18,1
	1970	20,9	23,6	18,2	18,3	19,0

Anm. FR 1940 redovisar befolkningen över 30 år på andra kategorier än de här nyttjade.
Förorter=tätorter med minst 20 % pendling till Kalmar 1970.

Referenser: SOS FR 1920 III tab 4; SOS FR 1930 II tab 8–9; SOS FR 1940 II tab 9; SOS FR 1950 III tab 2; SOS FR 1960 II tab 2; SOS FoB 1965 II tab 2; SOS FoB 1970 2 tab 2.

Tabell 6.3 Åldersindex för Kalmar 1920–1970.

Stad	År	Åldersgrupper 0–14 år	15–29 år	30–44 år	45–59 år	60–ω år
Kalmar i relation till städer över 20.000 inv 1920 exkl storstäder	1920	1,00	0,95	1,01	1,01	1,10
	1930	1,03	0,98	0,99	1,01	1,02
	1940	1,10	0,91	–	–	–
	1950	0,99	1,06	0,95	0,99	1,01
	1960	1,01	0,99	0,98	1,01	1,03
	1970	0,97	0,97	1,01	0,99	1,07
Kalmar i relation till städer över 20.000 inv 1970 exkl storstäder	1950	0,97	1,04	0,95	1,02	1,06
	1960	0,98	0,96	0,97	1,04	1,09
	1970	0,93	0,97	0,98	1,01	1,14

Anm. Åldersindex beräknas som den procentuella storleken på resp ålderskategori i Kalmar i förhållande till motsvarande värde i jämförelsegruppen. Indexvärde 1,00 anger att Kalmar och jämförelsegruppen har samma befolkningsandel i resp ålderskategori. Värden över 1,00 anger att Kalmar har högre andel i berörd åldersgrupp än jämförelsegruppen. Värden under 1,00 anger lägre andel för Kalmar än för jämförelsegruppen.

FR 1940 redovisar befolkningen över 30 år på andra kategorier än de här nyttjade.

Referenser: SOS FR 1920 III tab 4; SOS FR 1930 II tab 8–9; SOS FR 1940 II tab 9; SOS FR 1950 III tab 2; SOS FR 1960 II tab 2; SOS FoB 1970 2 tab 2.

Tabell 6.4 Befolkningens i Kalmar könssammansättning (i promille) 1920–1970.

Stad	År	Antal män per tusen kvinnor 0–14 år	15–29 år	30–44 år	45–59 år	60–ω år	Totalt
Kalmar	1920	1028	887	989	783	554	879
	1930	1005	871	867	860	634	884
	1940	1010	818	–	–	–	865
	1950	1023	889	942	889	759	911
	1960	1029	898	924	902	756	907
	1970	1054	986	964	910	716	920
Kalmar inkl förorter	1960	1039	909	940	920	790	924
	1970	1040	976	984	939	771	941

Anm. FR 1940 redovisar befolkningen över 30 år på andra kategorier än de här nyttjade. Förort=tätort med minst 20 % pendling till Kalmar 1970.

Referenser: SOS FR 1920 III tab 4; SOS FR 1930 II tab 9; SOS FR 1940 II tab 9; SOS FR 1950 III tab 2; SOS FR 1960 II tab 2; SOS FoB 1970 2 tab 2.

Tabell 6.5 Könsindex för Kalmar 1920–1970.

Stad	År	Åldersgrupper 0–14 år	15–29 år	30–44 år	45–59 år	60–ω år	Totalt
Kalmar i relation till städer över 20.000 inv 1920 exkl storstäder	1920	1,00	0,97	1,12	0,99	0,85	0,99
	1930	0,98	1,03	1,00	1,03	0,93	1,03
	1940	0,97	0,91	–	–	–	0,97
	1950	0,99	0,99	0,99	1,01	1,02	1,00
	1960	0,99	0,96	0,97	0,99	1,01	0,98
	1970	1,01	1,01	0,97	0,98	0,97	0,99
Kalmar i relation till städer över 20.000 inv 1970 exkl storstäder	1950	0,99	0,99	0,97	0,99	0,99	0,98
	1960	0,98	0,95	0,95	0,97	0,98	0,96
	1970	1,01	1,01	0,97	0,98	0,97	0,99

Anm. Könsindex beräknas som könssammansättningen inom resp ålderskategori (män per tusen kvinnor) i Kalmar i förhållande till motsvarande värde i jämförelsegruppen. Indexvärde 1,00 anger att Kalmar och jämförelsegruppen har samma könsandel i resp kategori. Värden över 1,00 anger att Kalmar har högre andel män i berörd kategori än jämförelsegruppen. Värden under 1,00 anger lägre andel män för Kalmar än för jämförelsegruppen.

FR 1940 redovisar befolkningen över 30 år på andra kategorier än de här nyttjade.

Referenser: SOS FR 1920 III tab 4; SOS FR 1930 II tab 8–9; SOS FR 1940 II tab 9; SOS FR 1950 III tab 2; SOS FR 1960 II tab 2; SOS FoB 1970 2 tab 2.

Summary

ECONOMY AND POPULATION IN KALMAR 1910—1975

This dissertation is one of a series of studies which investigate the development of the city of Kalmar from the early Middle Ages to the present day. Kalmar is a coastal city in south-eastern Sweden with a population of 34,918 in the year 1970. Compared to other Swedish cities Kalmar was of middle-size.

The focus of attention has been directed to the city as an object of study; that is, to investigate the city as a phenomenon of society. The subject of this study is the transformation of the economy, the population growth and the population structure of the city of Kalmar during the period 1910—1975.

This study has been structured around the economic functions of the city of Kalmar in relation to society at large; especially, the effects of these functions on population growth and population structure in Kalmar compared to other cities. The general standpoint adopted by the author is that the functional roles of the city and changes therein have exterted an influence — both direct and indirect — on the growth and structure of the population.

Two key concepts employed in this study are "function" and "functional specialization". The author defines the concept of function according to the distribution of the gainfully employed population in the different branches of the economy. Functional specialization also implies the market for which the city produces goods and services. In this connection the concept of "level" is used to designate the marketing area for the production and exchange of goods and services in Kalmar.

These functions can be divided up into two groups: first, those that concern the provision of goods and services for the city itself, and, secondly, those that concern goods and services intended for non-local markets. The non-local market refers to the regional, national and export levels. The regional level comprises the southern part of the county of Kalmar, which includes the island of Öland.

The structuring of levels has characterized the discussion concerning the causes of population growth in Kalmar from 1920 to 1970 in relation to other Swedish cities with a population of over 10,000 in the year 1970. The causes have been sought in the development of Kalmar's functions on the non-local level; specifically, in the size and composition of the functions providing goods and services for the non-local markets. The level, size and composition of the functions producing for non-local markets are seen in the context of the interrelationship between the city and society.

With the support of statistical data and other pertinent facts the author has traced the development of Kalmar's functions on the non-local level over time and has compared this development to the rise in population. The 1920s, the 1940s and the years 1965—70 have been characterized by economic expansion. In the twenties the boom was sustained by the growth of the mechanical and food industries; in the 1940s the economy received an added impetus through military defense when an airforce wing was stationed in Kalmar.

During the 1960s, especially 1965—70, Kalmar's turnover on the non-local market expanded once again. Newer manufacturing industries found a market on the national and export levels; at the same time, however, several of the older manufacturing industries declined or ceased to produce. The 1960s witnessed the growth of the public sector; especially, health care and education. On the whole, the functions providing goods and services for the non-local markets expanded during the years 1965—70, measured as shares of the national totals in the branches concerned.

During periods of economic expansion the population of Kalmar increased relative to other cities. Even though population growth for the years 1965—

70 was lower than the average for compared cities it was closer to this average than during the period 1950—65. A significant part of the population growth in Kalmar in the 1960s took place in the suburbs; a trend which characterized urban growth in general. Compared to other suburbs population growth in Kalmar was stronger. This explains why the city region of Kalmar in the 1960s grew at the same rate as other city regions with a center of at least 20,000 inhabitants in the year 1970.

During the three expansive periods (the 1920s, the 1940s and the period 1965—70) population growth was generated mainly by net in-migration. Most of these in-migrants were of relatively young age: compared with other cities Kalmar's share of persons in the ages of 15—29 years increased during these three periods.

On the other hand the periods 1930—40 and 1950—65 are characterized by economic stagnation. The deepening depression in the beginning of the 1930s hit Kalmar especially hard; one reason for this is that Kalmar's economic structure was based on already "sick" industries such as shipping, and the production of matches, vegetable oil and match machines.

The growth in population corresponded to this development: during the 1930s and the period 1950—65 Kalmar's population grew much slower than in other compared cities and net in-migration was low — this explains why Kalmar got a larger share of older people in comparison with other cities during these two periods. For the whole period 1920—70 the population of Kalmar grew slower than in other cities with over 10,000 inhabitants in the year 1970. It should be noted that this pattern of development was common for all coastal cities in southern and south-eastern Sweden.

Economic and demographic expansion in south-eastern Sweden during the period 1910—75 was strongest in the inner parts of Småland, where Växjö developed from a relatively small town to one of south-eastern Sweden's largest and most important cities. In 1970 Växjö had replaced Kalmar as south-eastern Sweden's largest wholesale trade and service city and had even become a prospering industrial city. Kalmar has also lost her position as a leader within the shipping industry. Since 1950, expansion in this branch has been made in Karlshamn and Oskarshamn. The causes of relative decline in shipping and the wholesale trade can be sought in the limited access to the port of Kalmar for large modern ships and poor communications with inner parts of Småland.

The functional specialization of Kalmar in the period 1910—75 has been rooted in the region and in the county. As a consequence of her declining role in shipping and the wholesale trade in south-eastern Sweden this functional specialization has increased. Furthermore, this functional specialization has provided the basis for population growth in Kalmar.

In the period 1910—75 the region and the county have been predominated by the agricultural sector; the area has also had a low population growth rate. The agricultural sector in the region has contributed to the growth of the food-processing industry in Kalmar. However, the modern woodworking industry has been localized to the inner parts of Småland where the forests are. Wood products are often exported via other ports than Kalmar's. On the whole manufacturing industries — especially larger export industries — have been less represented in Kalmar than in other compared cities. The trading of goods and transportation have provided the basis for Kalmar's economic structure. Other important branches of Kalmar's economy have been shipping, chemicals, food-processing and administration.

From a national perspective Kalmar's economic profile could indicate either growth or stagnation. In the first case the growth of the same industries on a national level would stimulate economic and demographic expansion in Kalmar. In the latter case a decline on the national level would cause stagnation of Kalmar's industries. From a national perspective many of Kalmar's functions have had limited possibilities of developing. In this respect the economic structure of Kalmar has hindered further economic expansion.

The security of Kalmar's economy rests upon its functional specialization towards the region and the county. The turnover and exchange of goods and services in the county and region have required a certain size of population. The close proximity to the region has facilitated the growth and differentiation of other functions, thus reinforcing this functional specialization.

These various functions on the regional and county level were the underpinnings of a certain minimal population growth. Further growth can be achieved

through a sustained turnover on the outer-regional level. Cities which specialize only in a few export industries can enjoy temporary periods of prosperity; in the long run, however, prosperity may collapse. In other words, these cities have no regional market to fall back upon.

On the basis of the foregoing analysis the following hypothesis can be formulated; those cities which grew rapidly during the period 1920—70 ought to be those with various growing functions on a wide geographical level; especially, if these functions have provided much employment and have led to the recruitment of manpower from outside of the city. Further, these functions should have created an impetus to growth within the immediate city area.

In Sweden as a whole during this period it was especially the export-oriented manufacturing industry which provided the growth in employment opportunities. Cities which have included rapidly growing businesses and branches within the manufacturing industries whose production was intended for outer-regional markets — especially, for the export market — or which have been influenced by the spin-off of such industries have tended to have a steady and strong population growth.

During the period 1920—70 employment has increased within the public sector; especially, within branches such as administration, health care and education. This development ought to have influenced population growth in cities where public activities have been located; for example in cities with regional hospitals, university extentions and central administrative agencies. However, some of these effects could have been offset by adverse developments in other branches. The same reservation applies to what has been said about the manufacturing industries.

Generally speaking, urban development in Sweden during this period has been mainly influenced by three sectors: private capital, producer and consumer cooperation, and the public sector. In Kalmar, it was the prosperity and stagnation of the large, privately-owned industries which mainly determined the course of development during the 1920s and 1930s. The public sector has always been important in Kalmar — one reason being that Kalmar is the capital of the county. Its importance has grown during the period under study especially, since the 1940s; it has provided employment through the state and commune and through its efforts to encourage outside businesses to invest in Kalmar. Of growing importance for Kalmar's development ever since the middle of the 1930s has also been cooperative activities, which at the end of the period 1910—75 had gained an increasing share in the city's economic life.

These above-mentioned additional aspects have not been investigated in this study. They could, however, give direction to further research. Neither have the questions of the origins of Kalmar's functional specialization nor the causes of its changes been examined. This study has mainly treated functional specialization as an independent variable and only in a few tangible connections commented upon the origins and causes of change of this functional specialization.

The main theme of this dissertation has been to investigate the effects of the functional specialization of the city of Kalmar — and its changes — on the population structure; especially, population growth. One important factor in the population growth of Kalmar has been the deep-rooted and growing functions connected with the region and the county. Other factors in this growth are the size, composition and change of functions on the non-local level. The structure of Kalmar's economy has, however, prevented a more rapid growth rate. In summary, the limitation of Kalmar's functions mainly to the regional and county level has been both the strength and weakness of the city of Kalmar.

Referenser

OTRYCKTA REFERENSER

Riksarkivet (RA):

Kommerskollegium avdelning för näringsstatistik 1913—18.
Kommerskollegium statistiska byrån 1919—23.

Statistiska Centralbyrån (SCB):

Primärmaterial till företagsräkningarna 1931 och 1951.
Primärmaterial till industristatistiken 1924—56.
Primärmaterial till sjöfartsstatistiken 1924—56.
Råtabeller till folkräkningarna 1920—60.
Råtabeller till folk- och bostadsräkningarna 1965—70.
Summariska folkmängdsredogörelser 1920—74 för Kalmar, Dörby, Hossmo, Kläckeberga och Förlösa församlingar.

Statistiska Centralbyrån (SCB) Uppdragscentralen:

Industristatistik för Kalmar 1957, 1960, 1963, 1966, 1969, 1972, 1975.

Stockholms Stadsarkiv (SSA):

Svenska Stadsförbundets Pressklippsamling.

Otryckt material, som kan erhållas hos Projektet jämförande stadshistoria (PJÄS), historiska institutionen, Stockholms universitet.

Nilsson, L. 1980a: Näringsgrensschema. Folkräkningarna 1920—1960, folk- och bostadsräkningarna 1965—1970. Tablåer jämte bilagedel. Otryckt sammanställning. Projektet jämförande stadshistoria, historiska institutionen, Stockholms universitet 1980.

Nilsson, L. 1980b: Diagram över Kalmars andel av den totala varutrafiken i svenska hamnar 1922—75. Otryckta diagram. Projektet jämförande stadshistoria, historiska institutionen, Stockholms universitet 1980.

TRYCKTA REFERENSER

Ahlberg, G. 1953: Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1911—1950. Stockholm 1953.

Ahlberg, G. 1958: Stockholms befolkningsutveckling efter 1850. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm 1958.

Aldskogius, H. 1969: Dimensions of Urban Structure in Sweden. An Exploratory Factor Analytic Study. Forskningsrapporter från kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet nr 12. Uppsala 1969.

Alexander, J. W. 1954: The basic/non-basic concept of urban economic functions. Ingår i Economic Geography 1954.

Alexandersson, G. 1956: The Industrial Structure of American Cities. A Geographic Study of Urban Economy in the United States. Uppsala 1956.

Alexandersson, G. & Falk, T. 1973: Storstadsregionerna växer inte snabbare än riksgenomsnittet. Ingår i Kommunal Tidskrift 1973: 2.

Althin, T. 1955: Reymersholmsbolaget. Historik utgiven 1955 av Reymersholms Gamla Industri AB Helsingborg. Stockholm 1955.

Andersson, A. 1961: Det senaste halvseklet. Ingår i Industri och köpenskap i Kalmar och Kalmarbygden. En historik utgiven av Kalmar Industri- och Köpmannaförening till dess 70-årsjubileum 1960. Kalmar 1961.

Arpi, G. 1958: Fiktiv urbanisering. Ingår i Plan 1958: 3.

Arpi, G. 1963: Utvecklingstendenser inom olika näringsgrenar samt befolkningsutvecklingen i rikets kommuner, tätorter och regioner. Ingår i SOU 1963: 62 Aktiv lokaliseringspolitik. Bilaga II. Stockholm 1963.

Artle, R. 1959: Studies in the Structure of the Stockholm Economy. Towards a Framework for Projecting Metropolitan Community Development. Handelshögskolan i Stockholm. Stockholm 1959.

Attman, A. 1963: Göteborgs Stadsfullmäktige 1863—1962. Del 1: 2 Göteborg 1913—1962. Göteborg 1963.

Bentzel, R. 1970: Tillväxt och strukturomvandling under efterkrigstiden. Ingår i B. Södersten (red) Svensk ekonomi. Ett samlingsverk. Stockholm 1970.

Berry, B. J. L. (ed) 1972: City classification handbook: methods and applications. New York 1972.

Best 1965: Utbyggnaden av universitet och högskolor. PM utarbetat med anledning av 1963 års universitets- och högskolekommitté av Bestyrelsen för akademisk undervisning i Kalmar. Kalmar 1965.

Bylund, E. 1958: Tätorternas avgränsning. Ingår i Plan 1958: 3.

Carlsson, E. 1964a: Kvarnindustrin. Ingår i Kvarnföreningen 50 år 1914—1964. Stockholm 1964.

Carlsson, E. 1964b: Samarbete inom svensk kvarnindustri. Ingår i Kvarnföreningen 50 år 1914—1964. Stockholm 1964.

Carter, H. 1975: The Study of Urban Geography. London 1975.

Cederschiöld, G. & von Feilitzen, E. 1945: Den svenska tändsticksindustrins historia före de stora sammanslagningarna. Stockholm 1945.

Dahl, S. 1965: Det svenska nätet av handelsorter. Handelshögskolan i Göteborg 1965: 1. Göteborg 1965.

Dahl, S. & Janlinder, H. 1966: Handelsområden i Sverige. Ekonomisk-geografisk atlas. Göteborg 1966.

Dahlberg, Å. & Holmström, L. 1976: Arbetsmarknads- och regionalpolitik. Teori, praktik, debatt. Stockholm 1976.

Dahmén, E. 1950: Svensk industriell företagarverksamhet. Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919—1939. I—II. Industrins Utredningsinstitut. Stockholm 1950.

Dickinson, R. 1967: The City Region in Western Europe. London 1967.

Ekstedt, E. 1976: Utbildningsexpansionen. En studie över den högre utbildningens expansion och ekonomins strukturella omvandling i Sverige under efterkrigstiden. Uppsala Studies in Economic History 14. Uppsala 1976.

Enequist, G. 1955: Tätorternas yrkessammansättning. Ingår i Svensk Geografisk Årsbok 1955.

Enequist, G. 1966: Bebyggelsen. Ingår i Sverige. Land och folk. I Allmän geografi. Stockholm 1966.

Enequist, G. 1969: Tätorterna i Sverige 1960—65. Ingår i Ymer 1969.

Engström, M.-G. 1970: Regional arbetsfördelning. Nya drag i förvärvsarbetets geografiska organisation i Sverige. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar LXV. Lund 1970.

ERU 1972: Regioner att leva i. Elva forskare om regionalpolitik och välstånd. En rapport från ERU. Stockholm 1972.

ERU 1978: Att forma regional framtid. Tretton forskares syn på regionala problem. En rapport från Expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Uddevalla 1978.

Falk, T. 1976: Urban Sweden. Changes in the Distribution of Population — the 1960's in Focus. EFI, Ekonomiska forskningsinstitutet, Handelshögskolan i Stockholm. Stockholm 1976.

Fredriksson, E. 1930: Kalmars detaljhandelsområde. Ingår i Svensk Geografisk Årsbok 1930.

Furhoff, L. & Hederberg, H. 1965: Dagspressen i Sverige. Stockholm 1965.

Fürth, T. 1979: De arbetslösa och 1930-talskrisen. En kollektivbiografi över hjälpsökande arbetslösa i Stockholm 1928—1936. Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms kommun, nr 40. Uppsala 1979.

Garner, B. 1970: Models of Urban Geography and Settlement Location. Ingår i R. J. Chorley & P. Haggett, Socio-Economic Models in Urban Geography. London 1970.

von Gegerfelt, E. 1945: Svenska storföretag I—III. Kort historik över deras tillkomst och utveckling. Stockholm 1945—51.

Godlund, K. & Godlund, S. 1976: Norrköpings ekonomiska och sociala historia 1915—1970. Ingår i Norrköpings historia VI 1914—1970. Utgiven av Norrköpings kommuns historiekommitté under redaktion av B. Helmfrid & S. Kraft. Stockholm 1976.

Goldfield, D. & Brownell, B. 1979: Urban America. From Downtown to No Town. Boston 1979.

Grotkopp, W. 1929: Den svenska tändstickstrusten. Stockholm 1929.

Gullberg, E. 1971: Näringsliv. Ingår i E. Gullberg & L. Améen, Jönköpings stads historia III. Efter kommunalreformen 1862. Utgiven av Jönköpings kulturnämnd under redaktion av B. Sallnäs & G. Lindqvist. Värnamo 1971.

Guteland, G. m.fl. 1975: Ett folks biografi. Befolkning och samhälle i Sverige från historia till framtid. Uddevalla 1975.

Göransson, C.-E. 1962: Ur jubileumseklets skolkrönika. Ingår i Stadsfullmäktige i Kalmar 1862—1962. Kalmar 1962.

Hammarström, I. 1970: Stockholm i svensk ekonomi 1850—1914. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning nr 22: II. Stockholm 1970.

Hammarström, I. 1978: Stadshistoria som forskningsfält. Något om den nyare utvecklingen. Ingår i Kungl Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademins Årsbok 1978. Stockholm 1978.

Hassbring, L. 1978: Svenska Tändsticksbolagets internationella expansion 1917—24. Uppsala 1978.

Heidenheimer, A. 1976: The Politics of Educational Reform in Sweden and West Germany. Ingår i R. Rose (ed), The Dynamics of Public Policy. A Comparative Analysis. Sage Publications, London och Beverly Hills 1976.

Hellström, G. 1958: Slakterinäringen inför 1930-talets omorganisation. Ingår i Sveriges Slakteriförbund 1933—58. En skrift om slakt. Utgiven med anledning av Sveriges Slakteriförbunds 25-årsjubileum. Stockholm 1958.

Helmfrid, S. 1969: Bruk och missbruk av regionbegreppet. Något om regionindelningsproblem och -metoder. Ingår i Ymer 1969.

Hermansson, C. H. 1965: Monopol och storfinans. De femton familjerna. Stockholm 1965.

Hofrén, M. 1944: Smålands tändstickor. Ett hundraårsminne. Ingår i Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård 1944. Kalmar 1944.

Hofrén, M. 1954: Sjöfart och sjömanshus i Kalmar. En historik med anledning av Sjömanshusets i Kalmar 200-årsminne. Kalmar 1954.

Hofrén, M. 1963: Kalmartinget. Ett sekels samhällstjänst. Kalmar läns södra landsting 1863—1963. En historik utgiven av Kalmar läns södra landsting. Kalmar 1963.

HS I 1969: Historisk statistik för Sverige. Del I Befolkning 1729—1967. Stockholm 1969.

Härnqvist, K. & Bengtsson, I. 1976: Educational Reforms and Educational Equality. Ingår i R. Scase (ed), Readings in the Swedish Class Structure. Pergamon Press 1976.

Jacobs, J. 1972: The Economy of Cities. Penguin 1972.

Jakobsson, A. 1970: Omflyttningen i Sverige 1950—1960. Komparativa studier av migrationsfält, flyttningsavstånd och mobilitet. Monografiserie i anslutning till folk- och bostadsräkningen 1960 nr 5 utgiven av Statistiska Centralbyrån och Bostadsstyrelsen. Lund 1970.

Johansen, H. C. m fl 1974: Hovedlinier i den økonomiske udvikling i de nordiske lande i mellemkrigstiden. Ingår i Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Mötesrapport. Uppsala 1974.

Johansson, B. & Strömquist, U. 1979: Arbetsområden med industri i svenska tätorter; utvecklingsförlopp och samhällsplanering. Byggforskningen. Rapport R 24: 1979. Stockholm 1979.

Johnson, J. 1972: Stadsgeografi. En introduktion. Stockholm 1972.

Jonasson, O. 1957: Industriutveckling och industrilokalisering i Göteborg. Göteborg 1957.

Jörberg, L. 1970: Svensk ekonomi under 100 år. Ingår i B. Södersten (red), Svensk ekonomi. Ett samlingsverk. Stockholm 1970.

Kalmar 1967: Kalmar stads yttrande över länsindelningsutredningens förslag till ny länsindelning. Kalmar 1967.

Kalmar 1973: Kalmar. En kort presentation. Kalmar 1973.

Kalmar-Adress 1911: 1911 års adresskalender för Kalmar stad. Utgiven av J. A. Wallin och E. Swänsson. Kalmar 1911.

Kalmar hamn 1963: Kalmar hamn. Kalmar 1963.

Kalmar-Tele 1970: Telefonkatalogen 1970. Kalmardelen.

Krantz, O. 1972: Studier i svensk godstransportutveckling med särskild hänsyn till lastbilismens expansion efter 1920. Skrifter utgivna av ekonomisk-historiska föreningen i Lund, volym XII. Lund 1972.

Krantz, O. & Nilsson, C. A. 1975: Swedish National Product 1861—1970. Kristianstad 1975.

Krantz, O. & Nilsson, C. A. 1978: Om strukturgränser i svensk ekonomi 1861—1975. En metod att använda nationalproduktserier i analys av ekonomisk-historisk förändring. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen Lunds universitet 2/1978. Lund 1978.

Krisp 1974: Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Mötesrapport. Uppsala 1974.

Kronborg, B. & Nilsson, T. 1975: Stadsflyttare. Industrialisering, migration och social mobilitet med utgångspunkt från Halmstad 1870—1910. Studia Historica Upsaliensia 65. Uppsala 1975.

KVAB 1952: Kalmar Verkstads AB 1902—52. Kalmar 1952.

Kylebäck, H. 1974: Konsumentkooperationen och industrikarteller. Kooperativa Förbundets industriföretag före 1939 med särskild hänsyn till margarin-, kvarn-, gummi- och glödlampsbranscherna. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 32. Stockholm 1974.

LCK 1968: Genom sammanhållning till jordbrukets gagn. En summarisk redogörelse för Lantmännens Centralförening i Kalmar grundande och utveckling under ett kvarts sekel. Kalmar 1968.

Lewan, N. 1970: Svensk varvsindustri under omstrukturering. Ingår i Svensk Geografisk Årsbok 1970.

Lindbeck, A. 1968: Svensk ekonomisk politik. Problem och teorier under efterkrigstiden. Stockholm 1968.

Lindström, C. 1973: Lokaliseringsfaktorer i teori och praktik. Lund 1973.

Loku 1960: Lokaliseringsutredning för Kalmar län 1960. Utgiven av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen, lokaliserings- och utredningsbyrån. Stockholm 1960.

Lorendahl, B. 1974: Nordisk regionalekonomi. Lokaliseringen i teori, praktik och politik. Stockholm 1974.

Lundberg, E. 1958: Konjunkturer och ekonomisk politik. Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget. Stockholm 1958.

Lundén, T. 1978: Regionen — inklämd mellan nation och hembygd. Ingår i Regional identitet och förändring i den regionala samverkans samhälle. Föredrag och diskussioner vid kulturgeografiska institutionens vid Uppsala universitet symposium 1—3 dec 1977. Uppsala 1978.

Lundgren, N. 1970: Sverige i den internationella ekonomin. Ingår i B. Södersten (red) Svensk ekonomi. Ett samlingsverk. Stockholm 1970.

Luttropp, L. 1963: Den svenska kvarnindustrin under 1950-talet. Ingår i Ymer 1963.

Ländell, H. 1972: Analyser av partihandelns lokalisering. Geografiska regionstudier nr 8. Utgivna av kulturgeografiska institutionen vid Uppsala universitet. Uppsala 1972.

Mattsson, H. 1974: De mindre tätorternas utveckling under 1960-talet. Meddelanden från institutionen för fastighetsteknik nr 4: 20, KTH. Stockholm 1974.

Nordström, O. 1966: Småland och Blekinge. Ingår i Sverige. Land och Folk. Del II. Stockholm 1966.

Norgren, C. & Norgren M. 1970: Svensk industri. Struktur och omvandling. Stockholm 1970.

Norling, G. 1962: Kontinuitet i tätortsstatistiken. Ingår i Plan 1962: 5.

Norling, G. & Jeansson, R. 1967: Tätortsstatistiken och urbaniseringen 1960—65. Ingår i Statistisk Tidskrift 1967: 3.

Nya Margarin AB Svea 1955: Nya Margarin AB Svea 1905—55. Kalmar 1955.

Olson, G. 1962: Hantverk och industri i Kalmar 1862—1962. Ingår i Stadsfullmäktige i Kalmar 1863—1962. Kalmar 1962.

Pred, A. 1966: The Spatial Dynamics of U S Urban Industrial Growth 1800-1914. Interpretive and Theoretical Essays. The MIT-Press. Cambridge Mass 1966.

Pred, A. 1973: The Growth and Development of System of Cities in Advanced Economies. Ingår i A. Pred & G. Törnqvist, Systems of Cities and Information Flows: Two Essays. Lund Studies in Geography B 38. Lund 1973.

Pred, A. 1977: City-Systems in Advanced Economies. London 1977.

Rengheden, B. 1955: Kalmarindustrier. Ingår i P. Harnesk (red) Svenska stadsmonografier del 19—20. Uppsala 1955.

Richardson, H. 1971: Urban Economics. Penguin 1971.

Rydenfelt, S. 1968: Förändringens vindar över svensk industri. Stockholm 1968.

Röstås, H. 1958: De första slakteriföreningarna — bakgrund, idéer. Ingår i Sveriges Slakteriförbund 1933—58. En skrift om slakt. Utgiven med anledning av Sveriges Slakteriförbunds 25-årsjubileum. Stockholm 1958.

Samsys 1972: Näringsgeografiska studier: Kronobergs, Kalmar och Blekinge län. Samarbetsgruppen för sydöstra Sverige. Växjö 1972.

S & F 1952: AB Siefvert & Fornander, Kalmar. En minnesskrift 1877—1952. Kalmar 1952.

SIND 1976: 7: Industriutvecklingen i Sverige. Utredning från Statens Industriverk SIND 1976: 7. Stockholm 1976.

SIND 1978: 8: Livsmedelsindustri. Utredning från Statens Industriverk SIND 1978: 8. Stockholm 1978.

SMR 1957: Svensk mejeriindustri. Svenska Mejeriernas Riksförbund 1932—1957. Stockholm 1957.

SOS Bef 1911—20: Befolkningsrörelsen. Översikt för åren 1911—20. Stockholm 1929.

SOS Bef 1921—30: Befolkningsrörelsen. Översikt för åren 1921—30. Stockholm 1939.

SOS Bef 1931—40: Befolkningsrörelsen. Översikt för åren 1931—40. Stockholm 1944.
SOS Bef 1941—50: Befolkningsrörelsen. Översikt för åren 1941—50. Stockholm 1955.
SOS Fm: Folkmängden 31 dec. Årlig serie under perioden 1967—.
SOS FoA: Folkmängden inom administrativa områden. Årlig serie under perioden 1910—61.
SOS FR 1910: Folkräkningen den 31 december 1910. I—IV. Stockholm 1914—18.
SOS FR 1920: Folkräkningen den 31 december 1920. I—V. Stockholm 1923—27.
SOS FR 1930: Folkräkningen den 31 december 1930. I—XI. Stockholm 1935—39.
SOS FR 1940: Folkräkningen den 31 december 1940. I—III. Stockholm 1942—43.
SOS FR 1945: Folkräkningen den 31 december 1945. I—XI. Stockholm 1947—54.
SOS FR 1950: Folkräkningen den 31 december 1950. I—VIII. Stockholm 1952—56.
SOS FR 1960: Folkräkningen den 1 november 1960. I—IX jämte redogörelse för uppläggning och utförande. Stockholm 1961—65.
SOS FoB 1965: Folk- och bostadsräkningen den 1 november 1965. I—IX. Stockholm 1966—69.
SOS FoB 1970: Folk- och bostadsräkningen 1970. 1—14. Lund 1972—75.
SOS FoB 1975: Folk- och bostadsräkningen 1975. 1—11. Stockholm 1977—79.
SOS FöR 1931: 1931 års företagsräkning. Statistiska Meddelanden serie A band IV. 10. Stockholm 1935.
SOS FöR 1951: 1951 års företagsräkning. Stockholm 1953.
SOS FöR 1972: Företagsräkningen 1972. 1—4 jämte appendix. Stockholm 1975—77.
SOS Industri: Industri. Årlig serie under perioden 1911—.
SOS LÅ: Lönestatistisk årsbok. Årlig serie under perioden 1929—51.
SOS Löner: Löner. Årlig serie under perioden 1952—.
SOS Sjöfart: Sjöfart. Årlig serie under perioden 1911—.
SOS SM B: Statistiska Meddelanden serie B.
SOS SM Be: Statistiska Meddelanden serie Be.
SOS SM T: Statistiska Meddelanden serie T.
SOU 1922: 40: Margarinindustrins utveckling med särskild hänsyn till förhållandena före världskriget. Utredning verkställd på uppdrag av tull- och traktatkommittén. Stockholm 1922.
SOU 1948: 17: Betänkande angående utbildning av sjuksköterskor och annan sjukvårdspersonal I. 1946 års kommitté för sjuksköterskeutbildningen. Stockholm 1948.
SOU 1949: 21: Svensk hamnbyggnadspolitik. Utredning och förslag av 1944 års hamnutredning. Stockholm 1949.
SOU 1949: 33: En generalplan för rikets farleder och hamnar. Tillhör som bilaga 2 det av 1944 års hamnutredning den 6 maj 1949 avgivet betänkande SOU 1949: 21 om svensk hamnbyggnadspolitik. Stockholm 1949.
SOU 1950: 28: Länsstyrelsernas organisation och ställning inom länsförvaltningen. Betänkande avgivet av 1948 års länsstyrelseutredning. Stockholm 1950.
SOU 1955: 21: Tekniska skolutbildningen. Betänkande avgivet av 1948 års tekniska skolutredning. Stockholm 1955.
SOU 1958: 26: Regionsjukvården. Riksplan för samarbete inom specialiserad sjukhusvård. Stockholm 1958.
SOU 1958: 33: Sjöbefälsutbildningens organisation mm. Betänkande med förslag avgivet av sjöbefälsutredningen. Stockholm 1958.
SOU 1964: 45: Sjuksköterskeutbildningen. I Grundutbildning. Betänkande av 1962 års utredning angående sjuksköterskeutbildningen. Stockholm 1964.
SOU 1966: 1: Svensk ekonomi 1966—70 med utblick mot 1980. 1965 års långtidsutredning. Huvudrapport. Stockholm 1965.
SOU 1967: 20: Den statliga länsförvaltningen I. Betänkande av länsförvaltningsutredningen. Stockholm 1967.
SOU 1967: 21: Den statliga länsförvaltningen. II Bilagor. Stockholm 1967.
SOU 1967: 23: Ny länsindelning. Betänkande av länsindelningsutredningen. Stockholm 1967.
SOU 1968: 5: Industrins struktur- och konkurrensförhållanden. Koncentrationsutredningen III. Stockholm 1968.
SOU 1968: 6: Strukturutveckling och konkurrens inom handeln. Koncentrationsutredningen IV. Stockholm 1968.
SOU 1969: 22: De svenska hamnarna. Betänkande avgivet av hamnutredningen. Stockholm 1969.
SOU 1969: 23: De svenska hamnarna. Bilagor. Betänkande avgivet av hamnutredningen. Stockholm 1969.
SOU 1970: 3: Balanserad regional utveckling. Delbetänkande avgivet av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Stockholm 1970.
SOU 1970: 14: Urbaniseringen i Sverige. En geografisk samhällsanalys. Bilagedel 1 till Balanserad regional utveckling. Stockholm 1970.
SOU 1970: 15: Regionalekonomisk utveckling. Bilagedel 2 till Balanserad regional utveckling. Stockholm 1970.
SOU 1970: 30: Stordriftsfördelar inom industriproduktionen. Koncentrationsutredningen VII. Stockholm 1970.
SOU 1971: 5: Svensk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet. 1970 års långtidsutredning. Bilaga 2. Stockholm 1971.
SOU 1971: 14: Varuhandeln fram till 1975. 1970 års långtidsutredning. Bilaga 3. Stockholm 1971.
SOU 1971: 16: Regional utveckling och planering. 1970 års långtidsutredning. Bilaga 7. Stockholm 1971.
SOU 1972: 56: Glesbygder och glesbygdspolitik. Betänkande avgivet av glesbygdsutredningen. Stockholm 1972.
SOU 1974: 1: Orter i regional samverkan. Betänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Stockholm 1974.
SOU 1974: 2: Ortsbundna levnadsvillkor. Bilagedel I till Orter i regional samverkan. Stockholm 1974.
SOU 1974: 3: Produktionskostnader och regionala produktionssystem. Bilagedel II till Orter i regional samverkan. Stockholm 1974.
SOU 1974: 4: Regionala prognoser i planeringens tjänst. Bilagedel III till Orter i regional samverkan. Stockholm 1974.
SOU 1975: 91: Politik för regional balans. Utvärdering av länsplanering 1974. Stockholm 1975.
SOU 1975: 92: Politik för regional balans. Utvärdering av länsplanering 1974. Bilaga 1. Stockholm 1975.

SOU 1975: 97: Varuhandeln 1975—1980. Långtidsutredningen 1975. Bilaga 4. Stockholm 1975.

SOU 1975: 101: Fartygsfinansiering. Betänkande av varvskreditutredningen. Stockholm 1975.

SOU 1978: 46: Att främja regional utveckling. En utvärdering av det regionalpolitiska stödet till industrin. Huvudtext. Delbetänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Stockholm 1978.

SOU 1978: 47: Att främja regional utveckling. En utvärdering av det regionalpolitiska stödet till industrin. Bilagedel. Delbetänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Stockholm 1978.

SOU 1978: 70: Regionsjukvården. Betänkande av regionsjukvårdsutredningen. Stockholm 1978.

Swahn, W. 1933: Ångbåts AB Kalmarsund 1864—1933. Minnesskrift. Eskilstuna 1934.

Svensk Bankmatrikel: Svensk Bankmatrikel. Periodisk publikation.

Svensk Skeppslista: Svensk Skeppslista. Periodisk publikation.

Swensson, O. 1937: Anteckningar med anledning av Stadsfullmäktigeinstitutionens i Kalmar sjuttiofemåriga tillvaro. Kalmar 1937.

Sveriges Industrikalender: Sveriges Industrikalender. Periodisk publikation.

Sveriges Statskalender: Sveriges Statskalender. Periodisk publikation.

SÅ: Statistisk Årsbok. Periodisk publikation.

Söderman, I. 1966: Jordbruket i regional belysning. Ingår i Sverige. Land och Folk. Del I. Stockholm 1966.

Tedebrand, L. G. 1975: Skara i det moderna Sverige. Ingår i B. Andersson (red) Skara II. 1700—1970 Staden i länet. Utgiven av Skara Historiekommitté. Skara 1975.

Thorburn, T. 1958: Sveriges inrikes sjöfart 1818—1949. Företagsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm. Stockholm 1958.

Thullberg, P. 1977: Bönder går samman. En studie i Riksförbundet Landsbygdens Folk under världskrisen 1929—1933. Stockholm 1977.

Thunwall, C. 1977: Stadsbilden i Kalmar. Förändringar i innerstaden 1945—1972. KKH Arkitekturskolan. Stockholm 1977.

Tollin, S. 1967: Svensk Dagspress 1900—1967. En systematisk och kommenterad kartläggning. Stockholm 1967.

Tryggveson, R. 1967: Urbanisering och tätortsutveckling 1951—1960. Demografiska undersökningar. Monografier i anslutning till folk- och bostadsräkningen i Sverige 1960. Utgiven av Statistiska Centralbyrån och Bostadsstyrelsen. Lund 1967.

Tryggveson, R. 1974: Urbaniseringen och tätortsutvecklingen 1965—1970. Ingår i SOU 1974: 4 Regionala prognoser i planeringens tjänst. Bilagedel III till Orter i regional samverkan. Stockholm 1974.

Törnqvist, G. 1963: Studier i industrilokalisering. Ingår i SOU 1963: 49 Aktiv lokaliseringspolitik. Bilaga 1. Stockholm 1963. Även tryckt i Meddelanden från geografiska institutionen vid Stockholms universitet nr 153. Stockholm 1963.

Törnqvist, G. 1970: Personkontakter och lokalisering. En kartläggning av kontaktmönster och regionala utvecklingstendenser inom svenskt näringsliv. Ingår som bilaga 5 i SOU 1970: 14 Urbaniseringen i Sverige. En geografisk samhällsanalys. Bilagedel 1 till Balanserad regional utveckling. Stockholm 1970.

Törnqvist, G. 1974: Regionala aspekter på det svenska produktionssystemet. Ingår i SOU 1974: 3 Produktionskostnader och regionala produktionssystem. Bilagedel II till Orter i regional samverkan. Stockholm 1974.

Ullman, E. L. & Dacey M. F. 1962: The Minimum Requirements Approach to the Urban Economic Base. Ingår i K. Norberg (ed) Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography. Lund 1960. Lund Studies in Geography, B 24. Lund 1962.

Ullman, E. L. & Dacey, M. F. & Brodsky, H. 1971: The Economic Base of American Cities. The University of Washington Press 1971.

Urbaniseringsprocessen: Urbaniseringsprocessen. Rapport. Gemensam rapportserie från landets institutioner för kulturgeografi och ekonomisk geografi nr 1—52. 1967—1972.

Wallentin, H. 1978: Arbetslöshet och levnadsförhållanden i Göteborg under 1920-talet. Meddelanden från ekonomiskhistoriska institutionen vid Göteborgs universitet 42. Göteborg 1978.

Westerlind, E. & Beckman, R. 1974: Sveriges ekonomi. Struktur och utvecklingstendenser. Stockholm 1974.

Wikander, U. 1977: Ivar Kreugers tändsticksmonopol 1925—30. Fem fallstudier av marknadskontroll genom statsmonopol. Uppsala 1977.

William-Olsson, W. 1941: Stockholms framtida utveckling. Stockholm 1941.

William-Olsson, W. 1946: Ekonomisk-geografisk karta över Sverige. Stockholm 1946.

William-Olsson, W. 1966: Sveriges näringsliv i kartografisk sammanfattning. Ingår i Sverige. Land och Folk. Del I. Stockholm 1966.

Wärneryd, O. 1968: Interdependence in Urban Systems. Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner B: 1. Göteborg 1968.

Ylander, H. 1961: Tätortsavgränsningen till 1960 års folkräkning. Ingår i Plan 1961: 1.

Ylander, H & Altvall, H. E. 1971: Tätortsavgränsningen och redovisningen av tätortspendlingen vid folk- och bostadsräkningen 1970. Ingår i Plan 1971: 1.

Öhngren, B. 1974: Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870—1900. Studia Historica Upsaliensia 55. Uppsala 1974.

ISBN 91-970129-2-0
Lagerblads
LAGERBLADS TRYCKERI AB
KARLSHAMN
1980